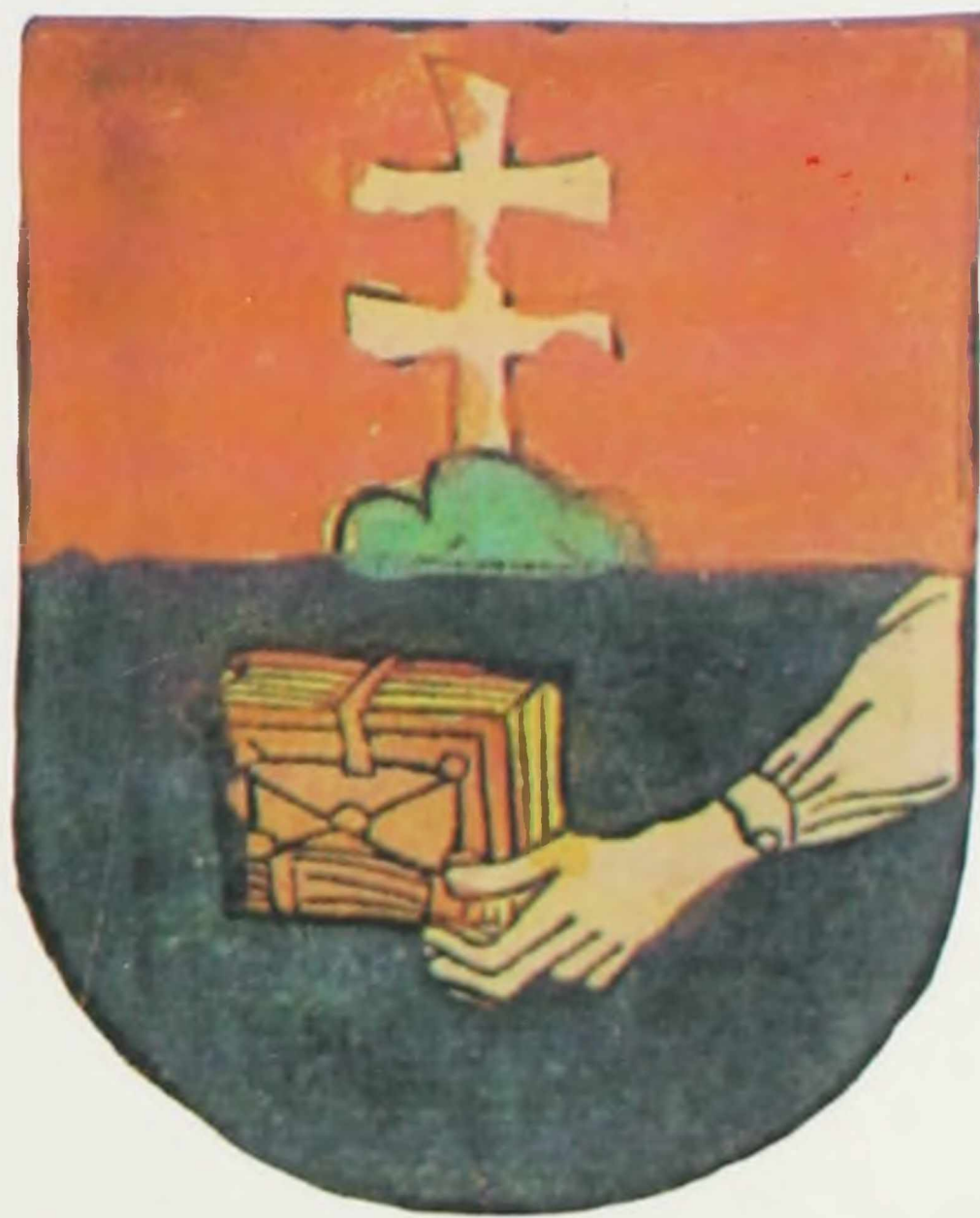

ÉVFORDULÓINK

2001

MŰSZAKI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
EGYESÜLETEK SZÖVETSÉGE

ÉVFORDULÓINK

A MŰSZAKI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN

2001

Megjelent
a MAGYAR MILLENNIUM
évében

A címlapon:
felül ősi alkotmányunk, az Aranybulla előlapja,
alul az Óbudai Egyetem címere

A hátlapon:
a magyar származású Nobel-díjasok tablója,
középpont Szent-Györgyi Albert
Nobel-érmének előlapja

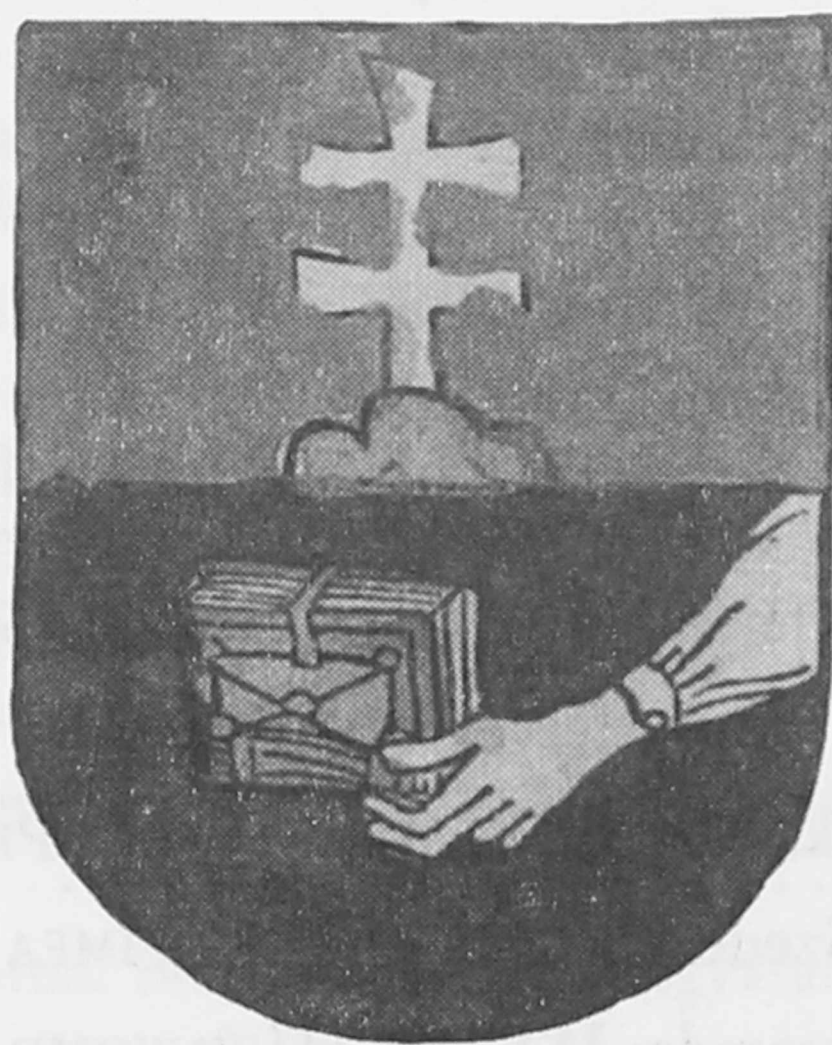
Az első borító belső oldalán:
az Üdvözítő képe a Szent Koronán,
alul Szent István király a trónon

A hátsó borító belső oldalán:
a Tudomány Napja Bolyai modelljén,
alul a napfogyatkozás képe

22488

ÉVFORDULÓINK

A MŰSZAKI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN
2001

MŰSZAKI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
EGYESÜLETEK SZÖVETSÉGE
BUDAPEST

MTAK

0 00090 76000 6

030259

Készült

a MAGYAR TUDOMÁNY- ÉS TECHNIKATÖRTÉNETI MŰHELY
gondozásában

az MTESZ TUDOMÁNY- ÉS TECHNIKATÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA
közreműködésével

Szerkesztő Bizottság

CSÍKY GÁBOR

ENDREI WALTER

GAZDA ISTVÁN

KARASSZON DÉNES

KISS CSONGOR

főszerkesztő-helyettes

NAGY FERENC

főszerkesztő

NÉMETH JÓZSEF

PÉNZES ISTVÁN

VARGA JÓZSEF

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© MTESZ 2000

Felelős kiadó: az MTESZ KÖZPONTI TITKÁRSÁGA
Kiadásért felel: DR. HALMAI LÁSZLÓ főigazgató

Borítóterv: NAGY FERENC

Grafika, képszerkesztés: INNOVA-PRINT

Szedés, tördelés: NEDÓ TÍMEA

Nyomda: MTESZ HÁZINYOMDA

(Budapest II., Fő u. 68.)

Felelős vezető: BUDAI LÁSZLÓ

ISSN 0231-1992

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 1024/20 01 sz.

TARTALOM

Bevezetés	7
Ezer év magyar innováció és a millennium üzenete	11
KRÓNIKA ÉS NAPTÁR.	17
Krónika	19
Naptár	43
TANULMÁNYOK.	129
Szent István megkoronázása és a magyar állam megalapítása <i>Nagy Ferenc.</i>	131
A magyarországi reneszánsz csillagászai <i>Bartha Lajos</i>	135
Mohács emléke és üzenete <i>Varga József, Domokos György</i>	138
475 éves a „Szent László pénzei” monda első magyar nyelvű leírása <i>Hála József</i>	143
450 éve született Verancsics Faustus <i>Pénzes István</i>	147
275 éve jelent meg Marsigli Dunáról szóló műve <i>Deák Antal András</i>	153
225 éve alapították a pesti Valero-selyemgyárat <i>Endrei Walter</i>	158
200 évvel ezelőtt kezdték a himlő elleni védőoltás alkalmazását <i>Karasszon Dénes.</i>	159
Százhetvenöt éves az Akadémiai Könyvtár <i>Mázi Béla</i>	162
175 éve alapította Spitzer Gerzson óbudai képfestő műhelyét <i>Endrei Walter</i>	172
175 évvel ezelőtt alapítottak Herenden porcelángyárat <i>Buka Adrienne.</i>	174
150 éve tették le Pesten a Szent István Bazilika alapkövét <i>Hajós György</i>	177
125 éve adták át az Egyetemi Könyvtár épületét <i>Farkas Gábor.</i>	183

125 éve avatták fel a budapesti Margit hidat	
<i>Hajós György</i>	188
125 éve törvény írja elő a méterrendszer alkalmazását	
<i>Raum Frigyes</i>	191
125 éves sorsfordító állomás finommechanikai iparunkban	
<i>Józsa Géza</i>	193
125 éve szabadalmaztatta Pekár Imre lisztösszehasonlító vizsgálatát	
<i>Pénzes István</i>	197
100 éve hirdették ki az Osztrák–Magyar Bank tervpályázatának eredményét	
<i>Hajós György</i>	199
100 éves az Almamelléki kisvasút	
<i>Suba Gábor</i>	204
100 éve kezdte meg Richter Gedeon az ipari gyógyszergyártást	
<i>Zalai Károly</i>	207
A Nobel-díjak centenáriuma és a magyar Nobel-díjasok	
<i>Nagy Ferenc</i>	209
75 éve vette át Zsigmondy Richard a kémiai Nobel-díjat	
<i>Palló Gábor</i>	213
A játékelmélet megalapítása és megkoronázása	
<i>Nagy Ferenc</i>	214
Az 1926-os Tudományos Kongresszus és a tudásalapú társadalom	
<i>Nagy Ferenc</i>	217
75 éve ég a Batthyány örökmécses	
<i>Hajós György</i>	221
75 éve alakult meg az önálló Magyar Barlangkutató Társulat	
<i>Szablyár Péter</i>	223
75 éves a Corvin Áruház	
<i>S. Nagy Anikó, Hajós György</i>	227
50 éves a Fizikai Szemle	
<i>Tarján Imre</i>	231
50 éves az önálló Veszprémi Egyetem	
<i>Horváth Zoltán</i>	234
50 éve alakult meg a Magyar Agrártudományi Egyesület	
<i>Jeszenszky Zoltán</i>	236
25 éves a penci Kozmikus Geodéziai Obszervatórium	
<i>Borza Tibor – Fejes István</i>	240
Névmutató	245

BEVEZETÉS

Köszöntjük az Olvasót!

Ön az 1983-tól megjelenő *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban* című kiadvány tizenkilencedik kötetét tartja a kezében. Kiadványunk célja kezdettől fogva a figyelem felhívása – kulturális és történelmi hagyományaink szerves részeként – a műszaki és természettudományok fontosabb hazai, ill. magyar vonatkozású eredményeire, eseményeire, s mindezek művelődéstörténeti szerepére. Változatlanul valljuk, hogy múltunk megismerése, értékeink megőrzése jövőnk alapjául szolgál.

Kiadványunk a magyar, illetve magyarországi vonatkozású jelentősebb műszaki vagy természettudományi, valamint tudomány- és művelődéstörténeti eredményekre, eseményekre (találmányok, felfedezések; intézmények, gyárak, iskolák, múzeumok stb. alapítása; szaklapok indítása, szakmai egyesületek létrehozása stb.), és e szakterületeken működő jelentősebb személyekre emlékezik. Olyan eseményekre és személyekre, amelyeknek, illetve akiknek – a később vázolt időrend szerint – évfordulójuk van.

A kötetben magyar és nálunk tevékenykedő külföldi személyek, hazai és magyar vonatkozású külföldi események szerepelnek.

Az időrendet tekintve: huszonöt év az időben legközelebbi, figyelembe vett időpont (jelen kötetünkben 1976), majd az időben huszonöt éves lépcsőzéssel haladva visszafelé idézi fel az évfordulókat.

Krónika és Naptár

A kiadvány első fő része a *Krónika és Naptár*. A *Krónika*-részben (időrendben a legrégibb dátumtól kezdve) azokat az eseményeket találjuk, amelyekről csak évnvi pontossággal van információnk. Az ezt követő *Naptár*ban havi bontásban, napokra tagoltan következnek az események, az egyes napokhoz tartozóan szintén időrendben. A hónapok elején találhatók a csak hónapnyi pontossággal ismert események. A dátum mellett az esemény rövid leírása, illetve az évfordulás személy életrajzában néhány fontosabb adata, tevékenységének, eredményeinek rövid ismertetése található. Az egyes tételek végén rendszerint utalás van a forrásokra és további tájékozódás céljából a főbb irodalomra.

Személyek évfordulója esetén megtaláljuk születésük és halálozásuk helyét, évét, hónapját és napját (ha erről van pontos információ). A születés adatát * jel, a halálozását † jel jelzi. Ha az évforduló a születésre vonatkozik, a név után a születés helye található, a leírás végén pedig a halálozási adatok; a halálozási évfordulónál értelemszerűen fordítva. A Magyar Tudományos Akadémia múltbeli levelező és rendes tagjai az egyszerűség kedvéért esetenként akademikusként vannak említve. Rövidítések esetén csak általánosan elfogadott, egyértelmű rövidítéseket alkalmaztak a szerkesztők.

A kötetben történő időrendi keresést megkönnyíti a – Bogdán István javaslata alapján immár hagyományosan alkalmazott – következő megoldás: A *Naptár*ban található összes évfordulás dátum szerepel a *Krónika*ban is oly módon, hogy az

egyes évszámok legutolsó szócikke után *Ld. még Naptár* utalással vannak felsorolva az adott évre vonatkozó *Naptárban* szereplő dátumok. Így annak megállapításához, hogy a teljes naptári részben milyen dátumhoz tartozó évforduló (és hol) található, elég a *Krónikát* végiglapoznunk.

A *Krónika* és a *Naptár* a *Magyar Tudóslexikon* kivételesen gazdag adatbázisának, valamint a későbbiekben felsorolt források felhasználásával készült. További értékes adatokkal járultak hozzá e fejezet összeállításához az alábbi személyek, akiket az általuk írt szócikkek végén nevük szignójával jelölünk: Bartha Lajos (B. L.); Buka Adrienne (B. A.); Csath Béla (Cs. B.); Ember Gábor (E. G.); Fejér László (F. L.); Hajós György (H. Gy.); Hála József (H. J.); Karasszon Dénes (K. D.); Laár Tibor (L. T.); Móra László (M. L.); Próder István (P. I.); Raum Frigyes (R. F.); S. Nagy Anikó.

Évfordulós tanulmányok

A kötet második fő része a *Tanulmányok*, ahol néhány fontosabb évfordulós eseményről rövid cikk, illetve áttekintő jellegű tanulmány is készült. Az egyes tanulmányok a további tájékozódás elősegítése érdekében általában néhány tételt tartalmazó irodalomjegyzékkel zárulnak.

Az MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága – mely jelen kiadványnak is egyik közreműködője – évről évre országos ankétot rendez a hazai tudomány-, technika- és orvostörténet körének újabb eredményeiről. A téma kiválasztásával egy-egy év napirendre került súlyponti kérdései kapnak fokozott figyelmet.

A 2001. évi országos ankét témája a Magyar Millennium jegyében: „Nagy magyar műszaki, természettudós és orvos alkotók Európában – Európából érkezett alkotók Magyarországon”.

Névmutató

A kiadványt névmutató zárja, amely áttekintő összegzést ad a kötetben szereplő azon személyekről, akiknek születési vagy halálozási évfordulójuk van. A mutató ezen személyeket ABC-rendben sorolja fel, a megfelelő oldalszámok feltüntetésével.

Rövidítésjegyzék

A kiadványban a gyakran hivatkozott források rövidítéssel vannak jelölve, melyek a következők:

Bp. csat. – Garami–Göbel–Párnay: Budapest csatornázása; Bp. Lex. I–II. – Budapest Lexikon I–II. Főszerk.: Berza László. (2., bőv., átdolgozott kiad.) Bp., 1993; Csillagászat-tört. A–Z – Balázs Béla–Bartha Lajos–Marik Miklós: Csillagászat-történet A–Z. Bp., 1982; Csillagászat-tört. I. – Gazda István–Marik Miklós: Csillagászat-történeti ABC. (2. kiad.) Bp., 1986; EEK – Boruzs–Jacsmenik: Évfordulók, események kalendárium. Bp., 1999; Évf. 1983–2000. – Évfordulóink a műszaki és természettudományokban, 1983–2000. (I–XVIII.) Bp., 1982–1999; FK – Földrajzi Közlemények; Hidr. Táj. – Hidrológiai Tájékoztató; HK – Hid-

rológiai Közlöny; Kémiatört. – Balázs Lóránt–Hrónszky Imre–Szabadvány Ferenc: Kémiatörténeti ABC. (2. kiad.) Bp., 1987; MAÉ – Magyar Agrártörténeti Életrajzok I–III. Szerk.: Für Lajos–Pintér János. Bp., 1987–1989; Matematika-tört. – Sain Márton: Matematikatörténeti ABC. (5. kiad.) Bp., 1987; MEL I–IV. – Magyar életrajzi lexikon I–IV. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1967, 1969, 1981, 1994; MIK – Magyar iskolatörténeti kronológia; MTK I–IV. – Magyarország történeti kronológiája, I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1981–1993; MTK V. – Magyar történeti kronológia 1971–1990. Bp., 1994; MTL – Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy Ferenc. Bp., 1998; MUL – Magyar utazók lexikona. Szerk.: Balázs Dénes. Bp., 1993; Műszaki nagyjaink I–VI. – Műszaki nagyjaink. Főszerk.: Szőke Béla, Péntes István. I–VI. köt. Bp., 1967–1986; MVMA – Magyar Vízügyi Múzeum Archívuma; RMIL – Romániai magyar irodalmi lexikon. 1–2. Bukarest, 1981, 1991; Szinnyei – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. köt. Bp., 1891–1914. (Utánnyomás: Bp., 1980–1981.); TTK – Technikatörténeti kronológia. Szerk.: Csetri Elek–Jenei Dezső. Kolozsvár, 1998; Vízgazd – Magyar Vízgazdálkodás; VK – Vízügyi Közlemények; Vlex. – Vízgazdálkodási Lexikon.

Köszönetnyilvánítás

Jelen kiadvány a Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely, könyvtárak, múzeumok, felsőoktatási és tudományos intézetek széles körű együttműködésével készült. Külön köszönetet mondunk az alábbi intézményeknek:

ELTE Egyetemi Könyvtár; Közlekedési Múzeum; Magyar Elektrotechnikai Múzeum; Magyar Földrajzi Múzeum (Érd); Magyar Földtani Múzeum; Magyar Nemzeti Múzeum; Magyar Természettudományi Múzeum; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára; Magyar Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény; Magyar Vegyészet Múzeum (Várpalota); Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár; Országos Széchényi Könyvtár, Postamúzeum; Teleki–Bolyai Bibliotéka (Marosvásárhely).

Megköszönjük az említett és mindazon további meg nem nevezett szervezetek, intézmények vezetőinek és munkatársainak közreműködését, akik hozzájárultak kötetünk elkészítéséhez.

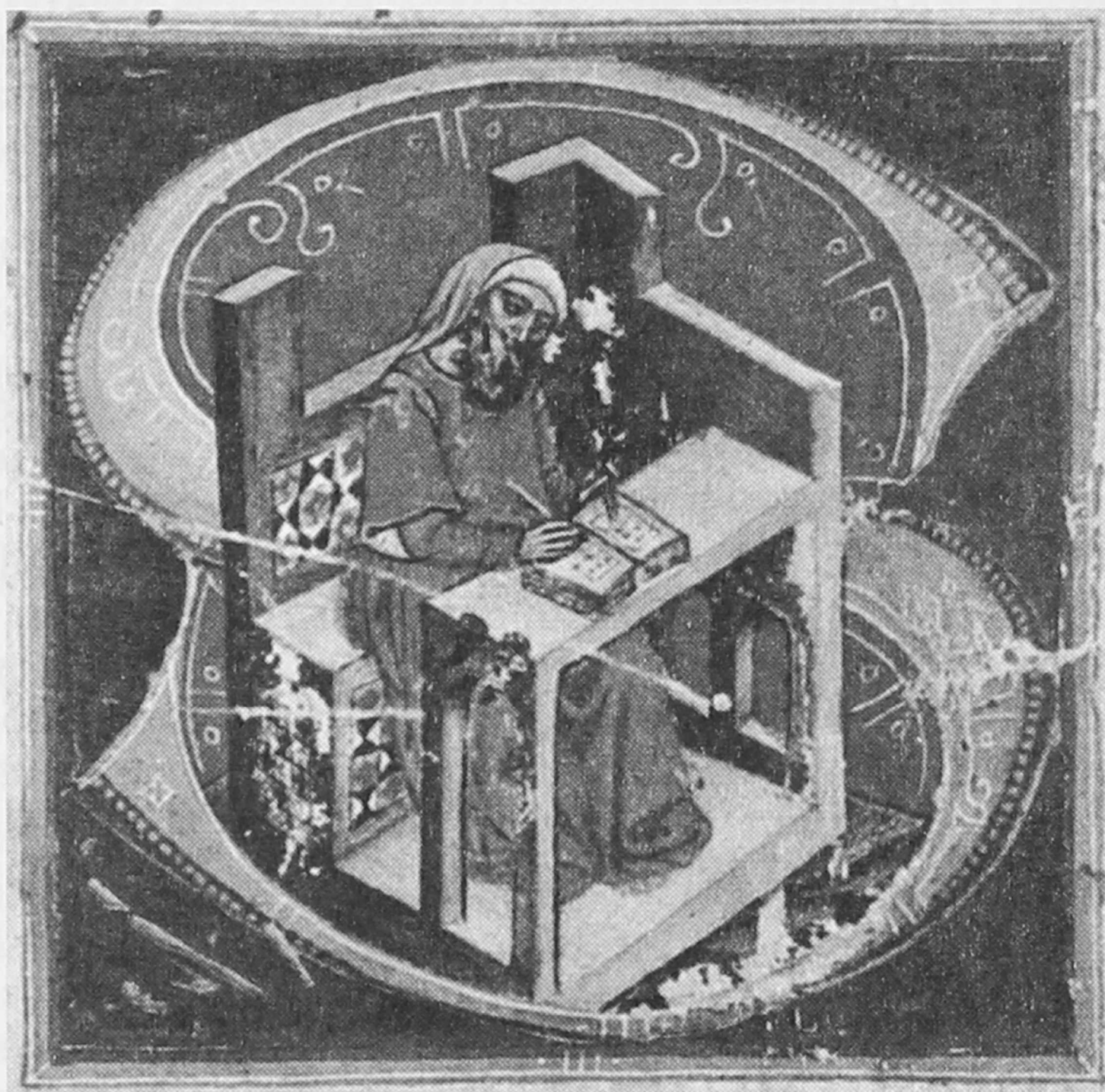
A sorozat gondozásában és a kötet megjelenésében kiemelkedő szerepe van a Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhelynek, benne jelen kiadvány szerkesztőbizottságának, különösen Nagy Ferenc főszerkesztőnek és Kiss Csongornak, a kiadvány főszerkesztő-helyettesének, továbbá a MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Bizottságának és vezető tisztségviselőinek.

Kérjük a Tisztelt Olvasókat, hogy a jelen kiadvánnyal kapcsolatos észrevételeiket és a 2002. évi összeállításra vonatkozó javaslataikat a következő címre szíveskedjenek küldeni: *MTESZ Központi Titkársága*, 1055 Budapest Kossuth tér 6–8., vagy *Évfordulóink Szerkesztősége*, 1027 Budapest, Fő u. 68. E-mail: csongor.@mtesz.hu

A Kiadó

*Az óbudai Szent Péter-Pál-templom megalapítói és felemelői:
Szent István király és Gizella királyné*

A krónikás képe a Képes Krónikában

EZER ÉV MAGYAR INNOVÁCIÓ ÉS A MILLENNIUM ÜZENETE

A Tudomány Napja után és a téli napforduló előtt évről évre kézbe adjuk az *Évfordulóink* következő évre vonatkozó kötetét. Így tesszük le jelképesen az idei év karácsonyfája alá a 2001. év kötetét. De ez nem csak egy újabb tag (a 19.) a sorban, hanem egy új évezred első kötete, amely egyben tisztelgés a Magyar Millennium és a jövő tudásalapú társadalma előtt. Az évforduló egyféle fordítókorong, amikor egyszerre nézünk vissza és előre. Különösen ilyen az idei ezredforduló.

„A nemzedék, amelynek megadatott, hogy a történelmet tagoló évezredek egyikéből átléphessen a másikba, egyaránt pillant vissza a múltba, hogy számvetést készítsen a nemzet elmúlt ezer esztendejéről, s a jövőbe, hogy felkészüljön a következő évezredre” – mondja ki a „Szent István államalapításának emlékérről és a Szent koronáról” hozott 2000. évi I. törvény első mondata.

Mi ezen kivételes nemzedékbe tartozunk, amely előttünk csak Szent Istvánék nemzedékének megadatott módon a keresztény időszámítás egyik évezredéből a másikba léphet át. Ez a történelmi analógia kulcsot ad az ezer évvel ezelőtti államalapítás, és az „Alapító Atyák” jobb megértéséhez. Mi rájuk emlékezünk, s ők üzennek nekünk. A magyarság akkor is egy új évezred küszöbén állt, és egy új társadalmi rendszerbe és államrendszerbe történő felemelkedéstől függött a jövője, a földműves társadalomba, és földtulajdonra épülő államok közösségébe való beilleszkedés volt a feladat. Akkor Szent István vezetésével sikeresen vizsgáztak elődeink.

Ennek bizonyossága, és ennek köszönhető, hogy mi reájuk emlékezhetünk. És mi is egyszerre értünk egy új évezred, és egy új társadalom küszöbéhez. Ennek alapja nem a megművelt föld, hanem a kiművelt fő, ez a tudásalapú társadalom, és annak állama. A helyzetanalógia segít abban, hogy ne csak emlékezzünk eleinkre, hanem, hogy jobban megértsük üzenetüket, és az ő szellemükben forduljunk az előttünk lévő évezred feladataihoz. Az ő példájuk nyomán egyszerre kell ezer év innovációjáról mérleget készíteni, és a jövő feltalálásának ezer éves tervére előretekinteni.

„Ezer évvel ezelőtt első királyunk, Szent István megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország ma is Szent István államalapító művén nyugszik” – állapítja meg a 2000. évi I. törvény, amely összekapcsolja Szent István megkoronázásának és a magyar állam megalapításának kérdését.

Szent István lábával a földön állt, szellemével az égbe szállt. Szellemének a hit és az ész, az erkölcs és a tudás voltak a szárnyai. Tudták, és rögzítették ezt már több, mint másfél évszázada, a reformkorban is. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1835-ben megjelent második kötetében *Czech János* „Tudományok” állapotja Magyarországon az Árpádok idején” című értekezése igazolja, hogy már akkor magasztalták Istvánt mint nemzetünk „vallási és országlati ujjá születésének szerzőjét”, meglátták Szent István évezredre szóló innovációjában a hit és a tudás, valamint a keresztény államalapítás és iskolaalapítás belső egységét. Betűhív másolatban közöljük a tanulmány egy jellemző részletét arról, hogy a magyarság történetében a döntő fordulat addig nem történt meg, míg Géza „új tanítmányaiban nevelt fija István a’ kormányhoz nem jutta, és minden akadályokat diadalmi-

lag legyőzve, azt országa' egész terjedelmében nem egyetemíté. És itt a' kezdőpontja nem csak a' keresztyén hitnek, hanem minden tudományi kifejlődésnek is hazánkban. Valamint tehát méltán magasztaljuk Istvánt mint nemzete' vallási és országlati ujjá születésének szerzőjét, úgy őt is illeti egyedül annak a' fölvilágosodás' utjára vezérletének dicsősége. Az ide célzó intézményei közül, ama bölcs törvényeken kívül, mellyek az ország' létszeres elrendeztét, a' nemzet' szelídebb erkölcsökre szoktatását és ez általi polgárisodását irányozván, törvényhozói magas, és századát fölül haladó állását élénken bizonyítják. Említést érdemelnek leginkább országának püspökségekre fölosztása, templomokkal és monostorokkal, mint a' tudományosság' akkoriban szintannyi műhelyeivel megrakása, e számos egyházi és világi míveltebb külhoninak ide édesgettetése...."

Ebben a szellemben lépett tovább a magyar törvényhozás, amikor az 1896-os millennium évében két törvényt alkotott. Az egyik Az 1896. évi VII. törvénycikk „a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról”, a másik az 1896. évi VIII. törvénycikk „a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megörökítésére alkotandó művekről”. A törvényhozás elhatározta, hogy a megalakotandó művek sorában első helyen „Budapesten a városligetnek az Andrássy-út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állít”. Az emlékművek sorát az államalapító szellemével összhangban iskolaalapító tevékenység zárja: „az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel”.

A honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökíteni hivatott emlékmű a Hősök tere formájában valósult meg, mely fővárosunk egyik jelképe lett. Ez az Árpád-központú szobor-kompozíció kezdetben inkább a kiegyezés emlékműve volt, mint a magyar nemzet teljes történelmi múltjának Panteonja. Az ezer éves államiséget a Szent István királytól I. Ferenc József vezető királyszobrok sora jelképezte. A kiegyezésben az évezred első fele a magyaroké volt, és a második a Habsburg császároké. A királyszobrok sorában az 1490-ig uralkodó, és udvarát a humanizmus, a reneszánsz központjává emelő Mátyás király után Mohács, s utána öt Habsburg uralkodó következett: I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és I. Ferenc József.

A Szent István nevéhez kapcsolt mostani millennium szellemét megelőlegezte a Hősök terén történt „minőségi csere”. A Habsburg-uralkodók helyére az önálló magyar államiség képviselőiként Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczy Ferenc és Kossuth Lajos szobra került. Az ötből négy erdélyi fejedelem és ötből öt Uniót akart a két magyar hon: Erdélyország és Magyarország között.

Az előző millenniumon Árpád volt a legitimációs kezdőpont, neki voltak vér szerinti utódai, majd jogutódai, benne a Habsburg-uralkodók sora. Azt, hogy a Habsburg-uralkodók miként képzelték el a Szent István-i birodalom helyét, szerepét saját birodalmukban még az 1848-as polgári forradalom és nemzeti szabadságharcunk előtt pár évvel is, jól szemlélteti egy 1841-es címerük.

A mostani millenniumon Szent István már nem Árpád egyik utóda, nem egyik mellékalak oldalt a háttérben. Fordítva, ő a kiindulópont, neki vannak elődei, és neki vannak utódai. Mégpedig nemcsak Árpád vonalán, apai ágon. Hiszen Szent István Taksony fejedelem fiának, Gézának és Gyula erdélyi fejedelem lányának, Saroltnak közös gyermeke, a két ág megszemélyesített uniója. Apai ágon atyja, a pannonthalmi iskolát alapító Géza vette fel a keresztséget, és vele az István nevet. Anyai ágon már nagyatyja megkeresztelkedett, és Gyula keresztény neve is éppen István lett. Hierotheosz görög püspökkel tért vissza Bizáncból, akivel kelet felől is megkezdte a keresztény tanítás terjesztését.

*A millenniumi emlékmű a Hősök terén
az évezred kiemelkedő államfővel*

*„... a pannónhalmi Szent Márton még atyánk által megkezdett s Isten segélyével
általunk lelkiünk üdvére s országunk állandóságára bevégezett monostora...”*

Czech János idézett 1835-ös tanulmányában már ott annak hangsúlyozása is, hogy két irányból indult meg a kereszténység terjedése a magyarok között: „Két felől hatott hazánkba a ’keresztyénség, keletről már 948. körül a’ görög; nyugat-ról pedig, huszonöt évvel utóbb, a ’római sz. egyház’ tanítmánya alakjában; amaz Erdélyben és alsó Magyarországon, ez leginkább a dunántúli vidéken terjedvén el legnagyobb előmenetellel...”

A 2000. évben a bizánci keresztény egyház is szentjei sorába fogadta Szent István. Így az 1054-es egyházszakadás óta Szent István *mindmáig az egyetlen*, és örökre a legelső, akit mind a bizánci-keleti, mind a római nyugati katolikusok szentként tisztelnek.

Ha a Szent István-i államalapítás millenniumán újra végigtekintünk a Hősök terének az évezred legnagyobb magyar államfőinek során, még egy közös vonásuk tűnik elő: elejétől végéig mind *a tudás hatalmával kívánták meghatározni*

a magyarság erejét. Hunyadi János, majd fia mellett ott van *Vitéz János*. Mátyás királyt a Hősök terén is tudósok között örökítették meg. Ha a 2000. évben kézbe vesszük a 2000 forintost, azon Bethlen Gábort látható tudósok között. Kossuth Lajos kortársa a magyar tudomány két szimbóluma, a Magyar Tudományos Akadémiát alapító *Széchenyi István*, és a világra szóló magyar tudományt megalapító *Bolyai János*.

Ugyanazon korszak gyermekei voltak. Széchenyi csak tizenegy évvel előzte meg születésében Bolyait, s haláluk időpontját mindössze pár hónap választja el. Mindketten katonai pályára léptek, mindketten fiatalon érték el a kapitányi rangot, s a hadi dicsőséget felülmúló célokért hagyták ott mindketten a katonai szolgálatot: *mindketten a jövő tudásközpontú társadalmának úttörői.*

A múlt elesett hatalmunkból, a jövődőlnek urai vagyunk – intett Széchenyi István, és messze előremutatóan ebben fogalmazta meg jövőnk fő fejlesztési forrását: *„A tudományos emberfő mennyisége a’ nemzet igazi hatalma. Ezek Statistikája az ország legérdekesebb – leginteressánsabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat ’s a’ t. teszik a’ közérőt, hanem az ész, melly azokat józanon használni tudja. Igazibb súly ’s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a’ nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.”* „’S eként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a’ kiművelt emberfő.”

Bolyai János pedig, aki szolgálati éveiben hadseregének legjobb kardforgatói közé tartozott, végiggondolva az „aki kardot ragad, kard által vész el” tanulságát, így üzent: *„Elég az végre: hogy már ma mind a nemes, dicső magyar nemzet, mind pedig családombeliek, csak avval vannak: mit ön-érdemök által képesek maguknak megszerezni, ki-vívni, még pedig, minthogy alkalmasint el-tölt e régi féle hősi dicsőség mezejinek nyitva-állása, s a körülmények egészen meg-változtak, nem is lévén többé ön-álló nemzet a magyar, már most nem durva erővel, hanem műveltséggel kell igyekeznünk ki-tűnni, s lehet nem csak elérnünk: hanem el is hagynunk más már rég-óta messze előre rugaszkodott nemzeteket, azoknak dicső példát adván...”*

Bolyai János születésének centenáriumán Eötvös Loránd Bolyait állítva a magyar tudósok elé példaképül, Erdély fővárosában, Kolozsvárott tartott beszédét így fejezte be: *„...látva azt, hogy hazánkban immár a Királyhágón innen és a Királyhágón túl is nagyra becsülik és serényen művelik a tudományt, reményleni kezdjük, hogy a tudományos világban lehet még, lesz még valamikor egy nagy Magyarország!”*

Az ezredfordulóról visszatekintve elmondhatjuk, Nobel-díjasaink, világra szólót alkotó tudósaink által *a tudomány világában lett Nagy Magyarország.*

Nagyok az új évezred kihívásai. De mi is sikerrel fogunk vizsgázni, mint tették ezer éve eleink, ha jól megértjük a millennium üzenetét, és abban akarunk nagyok lenni, amiben kis nép is az lehet, azt a történelmi üzenetet, amelyet Szent-Györgyi Albert így tolmácsolt a tévén át magyarok millióinak: *„...egy országnak a nagysága attól függ, hogy mennyiben járul hozzá a közös emberi értékekhez. És mint magyar ember, azt kívánom, hogy Magyarország a nagyhatalmak közé tartozzon, és legyen nagy mindenben, amiben egy kis ország nagy lehet. És erre minden adottság és lehetőség megvan, csak a szellemi életet kell támogatni, és nem szabad elválasztani nemzeti mivoltunktól, attól, hogy magyarok vagyunk. Én a legbékésebb ember vagyok, mégis szeretném, hogyha Magyarország az egész világot meghódítaná. Az ország határait nem lehet bővíteni politikailag anélkül, hogy az ember másokat el ne tiporna, vagy meg ne bántana. A szellemi életben mindenki olyan nagy lehet, olyan nagyra fejlődhet, amennyit az esze elbír. Én ebben az értelemben kívánom, hogy Magyarország tartozzék a legnagyobb országok közé...”*

A Főszerkesztő

1001. Ld. Naptár: **dec. 25.** István király megkoronázása.
1276. Ld. Naptár: **nov. 18.** IV. László oklevele a veszprémi káptalani iskoláról.
1326. Ld. Naptár: **márc. 5. *I. (Nagy) Lajos.**
1426. Zsigmond király tatai nyílt parancsa Pozsony vármegye főispánját – Somorja sz. kir. városra is kiterjedő jogkörrel – a Csallóköz árvédelmének irányításával bízta meg. – (F. L.)
1451. Ivanich Pál humanista (váradi püspök) gyűjteménybe foglalta Vitéz János váradi püspök levelezését. (78 levél az 1445–1451 közötti évekből.) – MTK I.
1476. Gótikus stílusban megkezdtek a pozsonyi káptalani templom építését. (1482-ben készült el.) – (H. Gy.)
- Ld. még Naptár: **júl. 6.**
†**Regiomontanus, Königsbergi Johannes Müller.**
- 1476 **körül.** Mátyás király Buda polgárságának ellátására megépíttette az első hazai vízvezetékét, amely a svábhegyi források vizét a közlekedő edények elve szerint működő zárt csővezetékekkel juttatta fel a Várhegyre. – (F. L.)
1501. Aventinus német tudós pontos méreteket adott a Fertő tóról, s ezekből arra lehet következtetni, hogy a tó a XVI. század elején érte el eddig ismert legnagyobb kiterjedését. Lázár deák egykorú térképén is ez a „nagy” Fertő tó látható. – (F. L.)
1526. A mohácsi csata utáni korszakban a hódoltsági területeken a korábbi iskolák legnagyobb része megszűnt. A XVI. században kezdő-

dött az újraalapításuk, illetve újabb iskolák megnyitása. – MIK (B. A.)

I. Ferdinánd megbízta a német birodalmi postaszolgálatot szervező Taxis családot, hogy Bécs és Pozsony között létesítsen postai összeköttetést. Ennek szervezését és irányítását a Taxis család Mathias nevű tagja végezte el. – MTK II.; TTK

Egy ismeretlen karthauzi szerzetes az *Érdy-kódex*ben először írta le magyar nyelven a „Szent László pénzeinek” (eocén korú egysejtű kövületek) mondáját. – (H. J.) – Ld. cikkünket.

Ld. még Naptár: **febr. 19.**
***Clusius, Carolus** (Arras); **aug. 29.** A mohácsi csata.; †**II. Lajos** (Mohács mellett); †**Szalkai László** (Mohács).

1551. ***Verancsics Faustus** (Sibenik), dalmáciai származású politikus, humanista író, filológus, történetíró, mérnök. 1568 és 1572 közt a páduai egyetemen tanult, majd egy ideig szülővárosában és Velencében élt. 1578-ban újra áttelepült Magyarországra, a pozsonyi családi házba, ott házasodott meg, s ez volt otthona a következő negyedszázad folyamán, bár hivatása időnként máshová szólította. Eleinte katonai pályára készült. 1579 és 1581 közt Veszprém várkapitánya volt, ahol egy sor technikai kérdés megoldására kényszerült, többek közt erődítési és élelmszertartósítási feladatai merültek fel. 1582-ben a királyi udvar magyar titkára lett, s e minőségében kulcsszerepe volt a magyarországi végvárrendszer korszerűsítésére vonatkozó királyi rendeletek megszerkesztésében. Alighanem ezekben az években mélyült el a kor műszaki irodalmában, s vált maga is technikai szakemberré. Noha

politikai pályafutását nem cserélte fel a mérnökivel, maga is kezdett műszaki tervezéssel foglalkozni. Ennek első fennmaradt nyoma egy 1603-ban kelt levele Németalföld kormányzójához Ostende kikötőjének megerősítéséről. A mellékelt tervrajz cölöpök, zsilipek és horgonyok elmés kombinációja. Ekkor már feladta királyi titkári állását, s 1594-től tudományos tevékenységének élt. 1595-ben jelent meg *Dictionarium quinque nobilissimarum Europe linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* című ötnyelvű szótára Velencében. Talán már ekkor dolgozott *Logica nova* című művén, mely előbb Justus Veratius álnév alatt jelent meg, egyelőre ismeretlen évben és helyen, majd saját nevével 1616-ban Rómában. Felesége halála után, 1598-ban csanádi püspöki kinevezést nyert, s ebben a minőségében a magyar királyi tanács tagja lett. 1604-ben Itáliába költözött, ott is maradt 1617-ben Velencében bekövetkezett haláláig. Több mint egy évtizedes itáliai tartózkodása alatt adta ki részben talán még Magyarországon írt, részben újabb műveit: *Néhány kiválasztott szűz élete* (horvátul, a szlávok eredetéről szóló toldalékkal, Róma, 1606), *Logica nova* (Velence, 1616), *Ethica christiana* (toldalékkal) és *Machinae novae* (Velence, 1616). Kéziratban maradt *Vita Antonii Werantii* (kiadta Kovachich Márton György a *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores* I. kötetében. Buda, 1798.), továbbá a pápához intézett három emlékirata (kiadta Tóth László: *V. F. csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról*. Bp., 1933), valamint *Historia Dalmatiae* (ez utóbbit koporsójába tétette). Fő műve kétségtelenül a *Machinae novae*, új gépezetek illusztrált leírása. Találmányai egy részénél nem kizárt Leonardo szellemi ha-

tása, akinek kéziratait esetleg módja volt tanulmányozni, de ezekben az esetekben is önálló megoldásokat ad, továbbá számos eredeti is van köztük, mint pl. az acél kocsirugó, a súrlódásos kerékfékezés, a lánchíd és a szélturbina egy változata. Ezeknél is jelentősebb egész művének az agrártechnikára való koncentrációja, ami hiányzik vagy teljesen periférikus olasz mintaképeinél, de érthető egy hosszú ideig Magyarországon élt feltalálónál. A könyv 56 ábrázolt „találmánya” közül 24 legszorosabban véve agrár jellegű: 16 őrlőmalom, 2 prés, 6 kézi eljárás (kaszálás, cséplés, gabonamosás, hántolás, rostálás, szítálás). További 18 a közlekedéshez kapcsolódik (hidak, szállítóeszközök), 4 víziépítmény, s mindössze 10 kifejezetten ipari. Feltűnő, hogy hadiipari találmányt (ágyúvontatás) csak egyet ábrázol, röviden felsorolt egyéb találmányai közt sincs sok. Mindez arra mutat, hogy felhasználási irányára a magyarországi környezet nyomta rá bélyegét, s így vált az agrármérnökök egyik első európai képviselőjévé. (†Velence, 1617. jan. 20.) – Évf. 91/114-118; 92/12; MTL. Ld. cikkünket.

Megjelent Kolozsvárott a Biblia első része, azaz *Mózesnek öt könyve*, a Heltai Gáspár által kezdeményezett teljes magyar bibliafordítás első része. – MTK II.

Brassóban megjelent Kyr (Chyrzer) Pál beszercei születésű, Bazelban tanult orvosdoktor *Sanitatis studium...* [Az egészség tudománya] című műve. – A tágu-ló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. század. (Vál., bev., jegyz. Waczulik Margit) Bp., 1984. 302-304, 509. p.

Ld. még Naptár: júl. 21. Izabella királyné átadta a magyar királyi

koronát és a többi jelvényt I. Ferdinánd király képviselőjének.

- 1576.** Frankfurtban megjelent Jordán Tamás (1539–1585) orvos *Pestis phaenomena...* [A járványról] című munkája. – A táguló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. század. (Vál., bev., jegyz. Waczulik Margit) Bp., 1984. 128–138, 507. p.

A szász polgárok kereskedelmi egyesületet hoztak létre a brassói posztóval való kereskedelemre. – MTK II.

***Bánfihunyadi János**, korábban híres vegyész, a londoni Gresham College tanára. Mennyiségtannal és alkímiával foglalkozott (†1646) – A táguló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. század. (Vál., bev., jegyz. Waczulik Margit) Bp., 1984. 492. p.

†Sziksai Fabricius Balázs református prédikátor, tanár. Kiemelkedő jelentőségű latin–magyar szótára és szójegyzéke, melyet a szerző még 1574 előtt megírt, de az csak 1590-ben jelent meg Debrecenben. Műve már a humanista pedagógia és a megindult élővilág-kutatás hatását árulja el: a növényeket 15, az állatokat 7 csoportba sorolja, s 3 további fejezet foglalkozik az emberre vonatkozó szavakkal. Munkája a magyar mezőgazdaság és az élővilág történetének értékes forrásanyaga. (*1530 körül) – A táguló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. század. (Vál., bev., jegyz. Waczulik Margit) Bp., 1984. 524. p.; Kádár Zoltán –Priszter Szaniszló: Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban. Bp., 1992. 19–20. p.

Ld. még Naptár: márc. 5.
†Rubigally Pál (Paulus Rubigallus) (Baden).

- 1601.** Wittenbergben megjelent Jesszenszky (Jessenius) János (1566–1621) orvosprofesszor *Anatomiae Pragae, anno MDC ab se solenniter administratae historia...* [Prágai anatómia], s ugyanebben az évben Prágában *De vita e morte... Tychonis Brahei...* [Tycho Brahe életéről és haláláról] című munkája. – A táguló világ magyarországi hírmondói XV–XVII. század. (Vál., bev., jegyz. Waczulik Margit) Bp., 1984. 151–158, 507. p.

†Tarducci Achille olasz hadépítész. Báthory Zsigmond szolgálataiban Erdélyben tüzérségi generális és Várad megerősítője volt. (*1550) – (H. Gy.)

Ld. még Naptár: máj. 15. **†Baranyai Decsi János** (Marosvásárhely); máj. 20. ***Kircher, Athanasius** (Geisa/Fulda).

- 1626.** Megjelent Bécsben az első katolikus teljes Biblia-fordítás, Káldi György munkája. – MTK II.

- 1651.** Bécsben megjelent Zrínyi Miklós gróf eposzának, a *Szigeti veszedelemnek* első kiadása, *Adriai tengernek Syrenája* című kötetében. – MTK II.

- 1676.** Sopronban megkezdődött a Tűztorony reneszánsz és barokk stíluselemek alkalmazásával való átépítése. (1681-ben fejeződött be.) – (H. Gy.)

Megkezdte működését a csíksomlyói ferences nyomda. – Erdélyi felsőoktatás-történeti, művelődéstörténeti kronológia, 20.

Ld. még Naptár: márc. 27. ***II. Rákóczi Ferenc** (Borsi)

- 1701.** ***Jánosi Miklós** (Kolozsvár) jezsuita matematikus, csillagász. Nagyszombaton tanult, majd Bécsben

végezte egyetemi tanulmányait. 1734–1739 között a kolozsvári Collegium Academicumban a matematika és a bölcsélet tanára volt. Ebben az időszakban alapította az intézet csillagdáját, de műve csak halála után valósult meg. Csillagászati megfigyeléseit a rendházban lévő lakószobájából végezte. Trigonometria tankönyve 1737-ben jelent meg, amely sík- és gömbháromszögtannal, valamint a csillagászat válogatott példáival foglalkozik. A mű tartalmazza az első hazai kiadású szögfüggvény táblázatot. 1739-ben Gyulafehérvárra költözött, ahová püspöki tanácsosnak nevezték ki. (†Nagyszeben, 1741.) – Évf. 91/11.

†**Kalcher Márton** osztrák származású pesti kőműves. 1691-ben budai céhmester, 1692-ben Pest város tanácsosa. 1696-ban palotát épített a mai Károlyi palota helyén, 1699-ben elkezdte a váci domonkos templom építését saját tervei szerint. A pesti pálos (egyetemi) templom helyén álló mecsetmaradványt templommá építette át. – (H. Gy.)

Megalakult a Pesti Lövészegylet, a pesti városi hatóság lövészetre kötelezte az iparosmestereket. – Bp. Lex. II/40.

1726. Megjelent Hágában Luigi Ferdinando Marsigli Dunáról írt nagy természetrajzi munkája hat kötetben *Danubius Pannonico-Mysicus...* (A Duna pannóniai és szerbiai szakasza...) címen. A főleg a magyarországi Duna-szakasszal foglalkozó gazdagon illusztrált munka a Duna térképsorozata mellett bemutatta a folyó gazdag növény- és állatvilágát, a folyómenti római régiségeket, a budai fürdőket, valamint vízrajzi és csillagászati mérésekről közölt adatokat. – MTK II.; TTK (F. L., H. J.) Ld. cikkünket.

Mikoviny Sámuel csillagászati obszervatóriumot létesített Pozsonyban. – (R. F.)

†**Király István** (Debrecen) filozófia tanár. Hollandiában, majd Halleban tanult, hazatérése után a filozófia tanára lett a debreceni kollégiumban. (*Debrecen, 1669.) – Szénássy Barna: A magyarországi matematika története a 20. század elejéig. Bp., 1970.

†**Zichy Péter gróf** (Óbuda) kir. kamarás, Óbuda birtokosa. Németeket telepített Óbudára, és az ő idejében indult meg a zsidók letelepedése is. Nevéhez fűződnek Óbuda jeles barokk épületei (plébániatemplom, kastély, kiscelli templom). (*1674) – Bp. Lex. II/661.

1751. Gr. Károlyi Ferenc megkezdte az Ecsedi-láp lecsapolását. A két évig tartó munka eredménye egy 6 km hosszú csatorna volt, amelynek hatására 4 arasznyit (kb. 0,8 méternyit) csökkent a Kraszna vize. Károlyi halála után (1758) az építkezés abbamaradt, a csatorna feliszapolódott. – (F. L.)

Megjelent Oesterreicher Manes József *Analyses Aquarum Budensium...* (A budai vizek vizsgálata...) című munkája, amelyben Winterl Jakab módszere szerint végzett vegyelemzéseit adta közre. – (F. L.)

Az érdekelt kunsági települések követelésére megkezdtek a Mirhó-Kakat árvízi öblözetét mentesítő Mirhó-fok elzárását, amely 1761-ban készült el. – (F. L.)

Károlyi Ferenc gr. nagyszabású lecsapolási munkálatot indított az Ecsedi lápon (Szatmár vm.). – MTK II.; TTK

Ez év elején Szatmár vármegye az országgyűlés elé vitte a vízimál-

mokkal kapcsolatos elmocsarasodások és a vízszabályozások ügyét, amely kérelemhez Bereg, Ung, Szabolcs, Zemplén és Ugocsa vármegyék is csatlakoztak. – (F. L.)

***Bedekovich Lőrinc** (Jászberény) mérnök, a Jászság, a Kis- és Nagykunság térképezője. A levéltárak számos térképét őrzik. Mint a Jász-kerületek mérnöke 1779-től a Jászságban, valamint a Kis- és Nagykunságban szinte minden nagyobb településről készített térképet. Jász-Kun vármegye területét ábrázoló összefoglaló térképe 1791-ben jelent meg nyomtatásban. Jelentős szerepe volt a Zagyva- és Tarna-szabályozás terveinek elkészítésében, ill. a kivitelezés irányításában. (†Jászberény, 1839.) – Évf. 89/10. (F. L., R. F.)

***Kiss Gábor** (Bécs) vízmérnök, hadmérnök. Bátyjával, Kiss Józseffel együtt tervezték a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatornát, amely a vállalkozók érdekeltségére, az építető részvénytársaság pénzére támaszkodó első vízügyi beruházás volt. Ismeretes még egy terve az ún. Károlyvárosi csatornára is, amely a Duna-Dráva-Száva-Kulpa összeköttetését valószínűsította volna meg. (†Eperjes, 1800. ápr. 7.) – Évf. 2000/65. (F. L.)

Ld. még Naptár: **márc. 9.** ***Ambschell Antal** (Győr); **júl. 15.** ***Gyarmathy Sámuel** (Kolozsvár); **aug. 27.** Mária Terézia vízügyi dekrétuma.

1776. A spanyol származású Valero fivérek, István és Tamás a mai Bp. VII., Kürt u.-ban megalapították a Valero selyemgyárat. Kezdetben selyemfátyolt, majd kreppet, bársonyt és taftot gyártottak. Az 1780-as években 150, majd 300–400 munkással 80–100 szövőszéken 50–60 q selyemfonalat dolgoz-

tak fel. Valero Antal, az alapítók leszármazottja 1839–1844 között nagyszabású gyárat építtetett Hild József tervei szerint a mai V., Honvéd u. 26–30. sz. alatt (jelenleg a Honvédelmi Minisztérium épülete). A sikeresen üzemelő gyár fennállásának utolsó évében, 1851-ben mintegy 340 munkást foglalkoztatott. A szabadságharc leverését követő gazdasági összeomlás és nyersanyaghiány miatt a termelést beszüntették, a gyárat bezárták. – MTK II; Bp. Lex. II/591. Ld. cikkünket.

A tűzvész során leégett szempci Collegium Oeconomicum a megmaradt felszerelésekkel és a vállalkozóbb tanárokkal és diákokkal Tatára költözött át. Itt csak négy évig, 1780-ig működhetett, II. József kollégiumokat megszüntető rendeletéig. – Magyarok a természettudomány és technika történetében II. (Főszerk.: Nagy Ferenc) Bp., 1989. 239–240. p. (R. F.)

Gr. Esterházy Károly püspök Egerben korszerű csillagvizsgálót állított fel. – TTK 210.

Beywinkel József, illetve Höpfinger Jakab polgári tőkével textilmanufaktúrát alapított Óbudán. – MTK II; Bp. Lex. II/105.

Megjelent Budán Rácz Sámuel *Orvosi oktatás* című munkája. – MTK II.

Elkészült a nagyváradi római katolikus püspöki palota Franz Anton Hillebrandt tervei alapján; menyegyzetképe Johann Nepomuk Schöpf műve. – MTK II.; (H. Gy.)

Elkészült a veszprémi püspöki palota Fellner Jakab tervei alapján. Régebbi épületrészek (feltehetően a hajdani királyi palota egyes részeinek) felhasználásával épült. Az épülethez csatlakozik a Gizella ká-

polna koragótikus épületének maradványa. – MTK II.; (H. Gy.)

Erzsébetvárosban (ma Dubraveni) megkezdték az örmény katolikus templom építését, amelyet Chindler Ferenc kolozsvári építőmester kivitelezett. – (H. Gy.)

Prágában megjelent Giovanni Antonio Scopoli *Crystallographia Hungarica* című művének első kötete. – (H. J.)

***Lübeck János Károly** (Bazin) orvos és mezőgazdász. (†Ipolyság, 1814. nov. 14.) – Kiss László: Orvos és mezőgazdász – L. J. K. In: A magyar tudomány évszázadai. Pozsony, 1994. 29-31. p.

***Mayerffy Ferenc** (Pest) serfőzőmester, iparos. 1815-ben a pesti Duna-parton, a mai Országház helyén épített serfőzőházat, kocsigyártó és kovácsműhelyt. Pestszentlőrincen komlótelepet létesített, Gödön juhászatot. Nagy szőlője volt a budai hegyekben, s az 1820-as években vincellériskolát alapított a mai Budaörsi és Karolina út között. A reformkorban ő volt az egyik leggazdagabb pesti polgár, Pest vármegye táblabírája, a Polgári Lövészegylet főlövész-mestere. Vagyonából támogatta a korabeli haladó polgárság minden városfejlesztő tevékenységét. (†Pest, 1845.) – Bp. Lex. II/126.

Ld. még Naptár: **jan. 18.** Hatvani István szabatos leírása az e napon észlelhető sarkifény-jelenségről; **márc. 9.** ***József nádor** (Firenze); **máj. 9.** ***Nyíry István** (Átány, Heves m.); **jún. 5.** Ürményi József új tanügyi tervezete; **júl. 6-7.** A Balaton szabályozására szervezett királyi bizottság tihanyi ülésén Krieger Sámuel terve alapján elhatározta a tó vízszintjét szabályozó csatorna megépítését; **aug. 5.** Mária Terézia 8 tankerületet állított

fel az országban; **okt. 31.** A Helytartótanács Pesten utcai lámpák állítását rendelte el; **nov.** Vármegyei határozat a Mirhó-gát lerombolására.

1801. Raisz Keresztély földmérő elkészítette az aggteleki Baradla-barlang első pontos térképét, ami 1802-ben Görög Demeter *Magyar Átlásában* (Bécs) és 1807-ben Bredeczky Sámuel *Neue Beiträge zu Topographie...* (Bécs) című művében jelent meg nyomtatásban. – (H. J.)

A Privilegizált Magyar Csatorna és Hajózási Társaság megkezdte a Sziszek és Károlyváros (Zágráb vm.) közötti ún. Ludovica út építését. – MTK II.; (H. Gy.)

Felépült a kudzsiri (Hunyad vm.) kincstári vasmű. – MTK II.

Megkezdte működését Fedák János, Henszelmann Imre, Moll József, Rummy Péter és Wirkner István kassai kőedényüzeme; Österreicher Sámuel soproni üveghutája; az Orczy br. család gyöngyösi posztókészítő üzeme. – MTK II.

Megalapították az ország legrégebb üveges-cégét, a Blettner József céget. – (P. I.)

Bécs közelében, a Nussdorf melletti Balleisenben felépült a Magyarországról származó Schrottenbach Lipót ún. angolkénsavüzeme (ólomkamrás kénsav előállításal működött). – (P. I.)

Megkezdték a bp.-i Terézvárosi templom építését Kassalik Fidél tervei szerint. – (H. Gy.)

Justi Carlo elkezdte építeni a kolozsvári Toldalaghy-Korda házat, melynek homlokzata az olasz klasszicista palazzok stílusát idézi. – (H. Gy.)

Megjelent Pozsonyban Földi János *Természeti historia. A' Linné Systemája szerént. Első tsmó. Az állatok országa* című természetrajzi munkája. A svéd tudós rendszerének sikeres alkalmazása magyarul a Földi által tervezett sorozat ezen első és egyetlen kötetében valósult meg. Ez az első rendszeres magyar nyelvű állattan. A mű az élővilág alapkérdéseit veszi sorra. – MTK II; Kádár Zoltán–Priszter Szaniszló: Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban. Bp., 1992. 90-93. p. (ld. még Naptár: ápr. 6. 1801)

Sopronban megjelent Bredeczky Sámuel *Topographisches für Ungarn auf das Jahr 1802* című műve. – (H. J.)

Nagyszebenben megjelent Arz János *Agri Sabesiensis... topographia mineralogica* című műve. – (H. J.)

***Fruhmán Antal** építész, rajztanár. Tervei alapján épült a balatonfüredi kerektemplom, Győrben az újvárosi plébánia templom, és több romantikus jellegű lakóépület. – (H. Gy.)

***Lössl Franz** (Brünn) építész. Sopronban építette a Vigadó és a Kaszinó épületét, a színházat és több lakóépületet. (†1885) – (H. Gy.)

***Sauer Ignác** (Veszprém) országos főorvos. A pesti és a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait, és ott lett 1826-ban orvosdoktor. 1827-től Ausztriában kórházi orvosként működött. 1831–1832-ben részt vett a galíciai, a bécsi és a csehországi kolerajárvány elleni küzdelemben. A pesti egyetemen 1842-ben a gyakorlati orvostan helyettes, 1843-ban rendes tanára lett. 1848-ban országos főorvossá nevezték ki: a Nemzetőrségi Országos Tanács igazgató főorvosa

alezredesi címmel, és irányította a honvédsereg egészségügyét. Emiatt 1849-ben egy évre felfüggesztették tanári állásából. 1859-ben az MTA levelező tagja lett. 1861-ben újra visszanyerte országos főorvosi beosztását. Két évig volt az orvoskar dékánja és 1862-ben a Tudományegyetem rektora. Érdeket szerzett a kopogtatás és hallgatózás meghonosítása terén. – Jantsits Gabriella: Magyar orvosok arcképei. Bp., 1990. 58. p.

Ld. még Naptár: febr. 4. †**Magyar István** (Győr); ápr. 2. †**Szabó József** (Besztercebánya); ápr. 6. †**Földi János** (Hadház [Hajdúhadház]); aug. 10. ***Keserű Mózes** (Barót); aug. 27. Pesten megkezdik a himlő elleni védőoltás alkalmazását; okt. 12. ***Karl August Steinheil**; okt. 16. †**Kindermann József Károly** (Bécs); okt. 21. ***Csetz Antal** (Dés); okt. 23. ***Titius Pius Vendel** (Jászó); dec. 2. †**Vályi K. András** (Pest).

1826. Spitzer Gerzson Óbudán, a Lajos u. 102–104. sz. alatti házában kartonnyomó üzemet alapított. Lajos u.-i házat 1855-ben a tűz megsemmisítette, de Spitzer megvásárolta a szemben lévő telkeket (III. Nagyszombat u. 1.), s ez volt a gyár telephelye a vállalat megszűntetéséig. Az itt felépített kartongyárat unokaöccsei, a Weisz-fivérek örökölték. A mintegy 400 munkást foglalkoztató, gőzgépekkel és hengernyomógépekkel felszerelt gyárat 1906-ban megvásárolta a Fürst Jakab és Fiai cég. Az 1907. évi újabb tűzvész után a gyár főrésztvényese, a Hazai Bank felépíttette a máig fennálló gyárépületeket. A II. vh. végén a gyártelep súlyosan megsérült. Újjáépítése után államosították, 1950-ben kapta a Pamutkikészítőgyár nevet. 1984-ben a gyárat felszámolták, üzemi épületeit eladták a Skála

Rt.-nek, amely 1986-ban ott nyitotta meg az időközben már megszűntetett Skála Sprint Áruházát. Jelenleg egy Interfruct üzlet, és még számos cég működik az épületegyüttesben. – Geszler Ödön: Másfél évszázad az óbudai kékfestők és textilnyomók között. A Pamutkikészítőgyár története 1826-1976. Bp., 1976.; Bp. Lex. II/276. Ld. cikkünket.

Stingl Vince megalapította a herendi (Veszprém vm.) porcelángyárat, és megkezdődtek az első porcelánkészítési kísérletek. – MTK II. (P. I.) Ld. cikkünket.

Megalakult Walter Grafton Smith és Christian Meynier fiumei papírgyára. – MTK II.

Máramarosban, a szlatinai sóbányában földgázt használtak világítási célra. A bánya művelése közben olyan rétegre akadtak, amelyből gáz ömlött ki. A gázt csöveken a sóbánya munkahelyeire vezették, és nyolc éven át – a forrás kimerüléséig – világítottak vele. – (P. I.)

Jedlik Ányos szódavízgyártó gépet szerkesztett, amelynek hasznosítására szódavíz-üzem létesült. – (P. I., M. L.)

Pollack Mihály tervei szerint elkészült a Városligetben az első pesti függőhíd. A drótszerkezetű híd 1865-ig állt fenn. – Bp. Lex. II/603.; (H. Gy.)

Pollack Mihály tervei szerint megkezdődött Pesten a Festetics-palota építése (a mai Nádor u. 9. sz. alatt, a Zrínyi u. sarkán). – (H. Gy.)

†**Bede József** (Gyulafehérvár – ma Alba Julia, Románia). Teológus, matematikus, a gyulafehérvári Líceum fizika tanára, majd a Batthyány-könyvtár és csillagvizs-

gáló „csillagász kanonok”-a. 1801-ben Bécsben tanult csillagászatot, hazatérve a könyvtár őre és az obszervatórium vezetője lett. Befejezte a csillagvizsgáló berendezését és műszereinek beállítását. Mártonffi Antal püspök kívánságára megkezdte a rendszeres földrajzi helymeghatározásokat Erdélyben. Megindította a déli pontos idő jelzést. (Fm.: *Observationes astronomicae habitae in Specula Albae Carolinae...* In: *Ephemerides Astronomicae anni 1801, és 1802... Bécs.*) (* ?) – (B. L.)

***Dötzer Ferenc** (Pest) építőmester. Több nagy pesti épület építését vezette, többek között a lipótvárosi tébolyda építésvezető-főpallérja volt. – (H. Gy.)

***Pekár Ferenc** (Arad) építész. Aradon működött. Részt vett a városháza építésében és a megye területén is sokat épített. – (H. Gy.)

†**Staszic, Stanislaw** lengyel geológus, mineralógus, Magyarország földtani térképezője. (*1755) – (H. J.)

***Vész (Weiss) János Ármin** (Szeged) egyetemi tanár. Gimnáziumi tanulmányait a szegedi líceumban végezte, majd Pesten 1848-ban mérnöki oklevelet szerzett. 1849-ben tanári beosztást kapott az egyetemen, ettől kezdve itt, majd az ipartanodán, végül a műegyetemen volt a felsőbb mennyiségtan professzora. 1858-ban az Akadémia levelező, tíz évvel később rendes tagjává választotta. Több biztosítási matematikai és variációszámítási értekezése jelent meg. Fő műve: *A felsőbb mennyiségtan alapvonalai* (I-II., Pest, 1861-62). (†Bp., 1882) – Szénássy Barna: A magyarországi matematika története a 20. század elejéig. Bp., 1970.

***Vidats János** (Bánátkomlós) gépgyáros, Vidats István gépgyáros fia. 1848 márciusában Jókaival és Petőfivel harcolt a sajtószabadságért. Végigküzdötte a szabadságharcot, utána halálra ítélték, de kegyelmet kapott. 1858-ban átvette apja pesti gépgyárának vezetését, ahol mezőgazdasági gépeket (vető-, arató-, cséplő-, szecskavágó gépeket, rostákat, boronákat és hengereket) állítottak elő. Itt gyártották az apja által kifejlesztett híres Vidats-ekéket is. 1861-től Pesten városi szenátor és országgyűlési képviselő volt. A kiegyezés után részt vett a honvédegyletek alapításában, 1869-ben a honvédménház egyik alapítója volt. A hetvenes évek elején még 150–200 munkást foglalkoztató gyára az 1872-es gazdasági válság következtében csődbe jutott. (†Bp., 1873.) – Bp. Lex. II/626.

***Zitterbarth János**, ifj. (Pest) építész. (†1882) – (H. Gy.)

Ld. még Naptár: **jan. 20.** †**Falka Sámuel**, bikfalvi (Buda); **jan. 21.** Pesten megalakult a Srpska Matica; **febr. 3.** ***Orbán Balázs**; **febr. 26.** ***Bobik Ignác** (Bocsár); **márc. 1.** †**Hönsch Zsuzsanna** (Vieszka, Trencsén m.); **márc. 15.** Az országgyűlés elfogadta a Magyar Tudós Társaság alapítására vonatkozó tervezetet; **márc. 17.** Gr. Teleki József megalapította a Magyar Tudós Társaság Könyvtárát; **máj. 2.** †**Lipszky János** (Szedlicsna, Trencsén vm.); **okt. 5.** ***Schnedár János** (Brünn); **nov. 22.** †**Zach Antal** (Graz).

1851. Az orvosegyetemi karról levált, és önálló működésbe kezdett az Állatgyógyintézet, amely 1875-től Állatorvosi Tanintézetként működött tovább. – MIK (B. A.)

Megjelent Bajnok Antal *Földművelési vegytan, földisme és trágyatu-*

*domány katekizmus*a című könyve, amely egy hasonló című angol mű, Liebig mezőgazdasági kémiai nézetei felhasználásával készült német változatának magyarra átültetése. – (M. L.)

Pesten megjelent Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára...* című műve. – Bp. Lex. I/420; ld. még Naptár: júl. 23. 1876.

Pesten megjelent Mihálka Antal *Ásványtan* című műve. – (H. J.)

Pesten megjelent Nendtvich Károly *Magyarország legjelesebb kőszéntelepei* című munkája, Bécsben pedig a könyv német fordítása *Chemisch-technische Untersuchung der vorzüglichen Steinkohlen Lager Ungarns* címen. Ebben 26 szénfajta víz-, szén- és hidrogéntartalmát, hamu- és kén tartalmát, fajsúlyát stb. határozta meg. – (M. L.)

Az isztriai Piran melletti sótelepek sójának feldolgozására megalapították a Fiumei Vegyi Gyárat, amely a sófeldolgozás mellett jelentős mennyiségű kénsavas alumínium-oxidot is előállított. – (M. L.)

Ferdinand Mitis, Magyarország műszaki igazgatásának átszervezésére küldött császári biztos elrendelte, hogy a műszaki hivatalok hat fő szempont szerint készítsenek egységes leírásokat a nagyobb folyókról, ill. vizekről (Duna, Tisza, Vág, Maros, Sárvíz, Balaton). – (F. L.)

Resicán megkezdték a vasúti sínek hengerlését. – TTK 282.

626 kereskedő polgár részvételével megalakult a Lloyd Társaság Pesten a magyar kereskedelem fejlesztésére. – MTK III.

Pécsett kőedénygyár létesült, amelyből később kifejlődött a Zsolnay Porcelángyár. – TTK 283.

A Centralkomission jogköre Magyarország területére is kiterjesztést nyert. A Centralkomission levelező tagjai között volt Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris. – (H. Gy.)

Ez év nyarán a Magyarhoni Földtani Társulat Szabó József vezetésével megkezdte terepmunkáját herceg Eszterházy Pál, a társulat pártfogója birtokán. – (H. J.)

***Belky János** (Miskolc) törvényszéki orvos, a kolozsvári Orvosegyetem tanára, 1879-től a törvényszéki orvostan magán-, majd rendes tanára. A korszerű törvényszéki vizsgálati módszerek meghonosítására törekedett, az igazságügyi orvostan hazai megalapítója. F.m.: *A törvényszéki orvostan alapvonalai* (Bp., 1880). (†Kolozsvár, 1892. okt. 16.) – Évf. 92/43; Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem, 74.

***Budai József** (Bodos) pomológus. Több helységben, végül Miskolcon tanított. Tanári működése mellett gyümölcsnemesítéssel foglalkozott. Közel 140 új gyümölcsfajtát állított elő. Gyümölcsfajtaikat a szabadságharc hőseiről nevezte el. Kutatta a Bükk és a környező dombvidék flóráját. (†Miskolc, 1939. jan. 20.) – Évf. 89/16.

†**Fejér György** bölcész, hittudós. *Anthropologia vagy is az ember esmértetése* (Buda, 1807) című műve az első olyan magyar nyelvű könyv, mely kizárólag az emberrel foglalkozik. (*1766) – Kádár Zoltán–Priszter Szaniszló: Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban. Bp., 1992. 112-113. p.

***Paczelt János** (Detenic, Ausztria) növénynemesítő kertész (pomológus). Egy másik bevándorolt honfitársa, Heykál Ede útját követve gróf Esterházy Pál 200

holdas pápai díszkertjének kertésze lett. Utóbb más főúri uradalmi kertészetekben (pl. Alcsúton, Fehérvárcsurgón, Nagykárolyban) talált munkát, majd Heykál Ede hívására a Debreceni Kollégium évszázados múltú fűvészkertjének munkatársa lett, és ott kollégája munkáját fejlesztette tovább. Nevéhez fűződik a debreceni Nagyerdő rendezése is. Paczelt 1896-ban egy új barackfajtát állított elő, majd nagy előrelátással nagyüzemi termelésre alkalmas gyümölcsfajták nemesítésére törekedett, és híres szilvafajtáival, a Debreceni muskotállyal és a Paczelt-szilvával hazai és külföldi sikereket ért el. (†Debrecen, 1937. jan. 21.) – Évf. 87/17.

Ld. még Naptár: jan. 9. ***Simonkai Lajos** (Nyíregyháza); febr. 5. †**Petrichevich Horváth Lázár** (Bécs); febr. 8. ***Árkövy (Arnstein) József** (Pest); febr. 18. †**Debreczeni Márton** (Kolozsvár); márc. 7. ***Hoszpötzky Alajos** (Buda); márc. 24. ***Fogarasi Albert** (Torda); márc. 28. †**Döbrentei Gábor** (Buda); ápr. 13. ***Szontagh Tamás** (Ózd); máj. 6. ***Kolbenheyer Gyula** (Igló); máj. 12. ***Gruber Lajos** (Pécs); jún. 3. Rendelet az érettségi vizsgáról; jún. 5. ***Fuchs Károly Henrik** (Pozsony); jún. 22. †**Kováts Mihály** (Mezőcsát); jún. ***Sajó Károly** (Győr); júl. 2. ***Taufner Vilmos** (Kolozsvár); júl. 15. A Magyarhoni Földtani Társulat első előadóülése; júl. 22. Rendelet a középiskolai önképző körök szabályzatáról; júl. 30. ***Herrmann Antal**; szept. 4. ***Klimm Mihály** (Buda); szept. 11. Kossuth Lajos elhagyta Törökországot; okt. 30. ***Ilosvay Lajos** (Dés); nov. 4. ***Déchy Mór** (Pest); nov. 17. Az első országos terménykiállítás Pesten; nov. 19. ***Pfaff Ferenc** (Mohács); dec. 2. ***Posewitz Tivadar** (Szepesigló);

dec. 10. *K.(önig) Jónás Ödön (Kassa); dec. 10. Helytartósági rendelet a reáliskolák szervezetéről és tanrendjéről; dec. 18. *Imre József id. (Hódmezővásárhely); dec. 18. *Róth Samu (Ménhárd); dec. 18. Császári rendelet a telekjegyzőkönyvek elkészítéséről; dec. 21. *Kogutowicz Manó (Seelowitz [ma Zidlochovice, Csehország]); dec. 28. *Gonda Béla (Szöllöske).

1876. Pekár Imre gépészmérnök feltalált egy igen egyszerű és gyors lisztminősítő eljárást, amely „pekározás” néven világszerte elterjedt. – TK 296.; MTL 639. Ld. cikkünket.

Bp.-en megalakult Neuhold János távíróberendezéseket gyártó üze-me, a Telefongyár őse. – MTK III.

Megindult a Martin-acélgyártás Resicán (Krassó-Szörény vm.). – MTK III. (P. I.)

Wessely György kocsigyártó mester szabadalmat kapott „lovak segélye nélkül hajtható” Colonet nevű kocsijára, amely tulajdonképpen automobil. – TTK 321.

Megindult a vasúti forgalom a Temesvár–Lugos–Karánsebes vonalon. – TTK 322.

Marosvásárhelyen megalakult a Kemény Zsigmond Társaság. Az irodalmi társaság kezdeményezője és alapítója Tolnai Lajos, aki Apor Károly elnöklete alatt a társaság első titkára is. Céljuk az alapszabály szerint: „A széptudományok művelése, a régi és újabb székely-magyar nyelvészeti sajátosságok és népköltési emlékek felkutatása és összegyűjtése, Kemény Zsigmond munkáinak kiadása.” A társaság története történelmi és személyi-vezetőségi okok miatt megszakításokkal tarkított, működésében azonban több virágzó korszak kü-

löníthető el. Első közlönye Tolnai szerkesztésében *Erdélyi Figyelő* címen 1879 augusztusától 1880 júniusáig jelent meg. 1896-tól új folyóirata indult a társaságnak *Marosvásárhelyi Füzetek* címen (összesen hat száma jelent meg). 1896 november 22-én a társaság Bolyai Farkas emlékünnepséget rendezett, s az ott elhangzott előadások anyagát a lap 1896 decemberi és 1897 januári számában közzétették (Bedőházi János, Lakatos Sámuel, Koncz József és Vass Tamás előadásai). Új szakasz nyílt a társaság történetében Bernády György polgármestersége alatt (1909–1916 között), amikor számos kiváló, nagy műveltségű tanár érkezett a városba. Ekkor kapcsolódott be közülük a társaság munkájába többek között Antalfy Endre, Büchler Pál, Farczády Elek és Molter Károly is, akik egyben a társaság égisze alatt meginduló *Zord Idő* munkatársi gárdáját is alkották. A lap igen rangos megjelenési lehetőséget biztosított számos kiváló szerzőnek. Az újabb, komolyabb munkába lendülés a kisebbségi konszolidálódás következménye volt. Ez a lendület vált teljessé 1928-tól, amikor Kemény Jánost elnöknek, Sényi Lászlót főtítkárnak választották, akik a társaság munkáját egészen annak megszűnéséig, 1948 májusáig irányították. A társaság történetét Dávid Gyula írta meg *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* (Sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta Marosi Ildikó, 1973) című kötet bevezető tanulmányaként. – RMIL 2/691–693.

Megindult a *Műegyetemi Lapok*, a József Műegyetem folyóirata. Szerkesztői Hunyady Jenő, Kőnig Gyula, id. Szily Kálmán, Sztoczek József és Wartha Vince voltak. A havi folyóirat mindössze három éven át (1876–1878) jelent meg. – (M. L.)

Bp.-en megjelent Balló Mátyás *Elemi vegytan és ásványtan alapvonalai* című tankönyve a középiskolák alsóbb osztályai, valamint a polgári iskolák és tanítóképző intézetek számára. E sikeres művet négyszer adták ki, utolsó kiadása 1887-ben jelent meg. – (M. L.)

Kiadták Szinnyei József *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*a című művének „Természettudomány és matematika” kötetét. – (M. L.)

A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyvének IV. kötetében Pécs városa környékének földtani és vízi viszonyai címmel alapvető hidrogeológiai munka jelent meg Böckh János tollából. – (H. J.)

Dél-Budán, az Órmezői-lapályban létesített keserűvíz kútra alapozva Hirschler Mór megalapította keserűvíz-palackozóját. A „Ferencz József” nevű gyógyvizet még ma is forgalmazza a jelenlegi tulajdonos. – Schulhof Ödön: Magyarország ásvány- és gyógyvizei. Bp., 1957. (F. L.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára hivatalos kiadványaként megindult a *Magyar Könyvszemle* című tudományos folyóirat. Az első időkben közölt könyvtörténeti és bibliográfiai tanulmányok főként a könyvtárban található művek alapján készültek. A későbbiekben érdeklődése kiterjedt a többi hazai könyvtárra és a külföldi könyvtárakban őrzött magyar vonatkozású művekre is (pl. Corvinák). 1937-től a közkönyvtárak közlönye lett. Megjelenése 1947-től 1954-ig szünetelt, majd 1955-ben az MTA indította újra. – Bp. Lex. II/66.

A Kárpát Egylet kezdeményezésére megjelentek az első magyar turistatérképek. – (R. F.)

Apponyi Sándor gróf gyűjteményében Rómer Flóris felfedezte Lázár deák 1528-ban készített Magyarország-térképét. – (R. F.)

Az 1876. évi VI. törvénycikk alapján a fővárosban létrehozták a Közigazgatási Bizottságot. Célja a törvényhatóság szervei és a területükön működő állami szervek közötti összhang és együttműködés biztosítása volt. Elnöke a főpolgármester, hivatalból tagjai: a polgármester, az alpolgármesterek, a tiszti főügyész, az árvaszék elnöke, a tiszti főorvos, a tanfelügyelő, a kir. ügyesszég vezetője és a fővárosi államrendőrség főkapitánya voltak. A bizottság hatásköre a közigazgatás számos ágára kiterjedt, melyekben vagy közvetlen I. fokú intézkedési joga volt, vagy pedig mint fellebbviteli hatóság járt el. – Bp. Lex. I/730.

Megalakult az Országos Régészeti és Embertani Társulat, valamint a Magyar Pedagógiai Társaság. – MTK III.

Nemzetközi statisztikai kongresszust tartottak Bp.-en. – MTK III.

A Magyarhoni Földtani Társulat terepbejárást szervezett német geológusok részére. – (H. J.)

120 orvos, gyógyszerész és tanár közreműködésével megalakult a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat. – Erdélyi felsőoktatás-történeti, művelődéstörténeti kronológia, 37.

Megjelent Henszlmann Imre *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stíliú műemlékeinek rövid ismertetése* című könyve. – (H. Gy.)

Megjelent az *Építési Ipar* című folyóirat, az első magyarországi ipari sajtótermék. – (H. Gy.)

†**Deák Ferenc** (Bp.) jogtudós, államférfi. (*Söjtör, 1803.) – Bp. Lex. I/321

***Förster Aurél** klasszika-filológus, egyetemi tanár (†1962). – Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem, 136.

†**Frommhold Károly** (Bp.) orvos, a hazai villanygyógyászat meghonosítója. A pesti Tudományegyetemen lett 1837-ben orvosdoktor és szülésmester. Ezután Bécsben további orvosi és fizikai tanulmányokat folytatott. Pestre visszatérve a Lánchíd építői meghívták orvosuknak. A szabadságharc alatt honvéd törzsorvos és a pesti katonai kórház igazgatója volt. Ő honosította meg hazánkban a villanygyógyászatot, és e témakörben számos közleménye jelent meg az *Orvosi Társaság* és külföldi szakfolyóiratokban. 1865-ben jelent meg e tárgyban kutatási eredményeit összegező műve *Elektrotherapie mit besonder Rücksicht auf Nervenkrankheiten* címen. Az elektromosságot mint gyógymodort a szemhéj- és a szemidegbénulás, archüdés és a féloldali ideges fejfájás/migrén esetében alkalmazta. A villanyégetés (galván) készülékét az Orvos-egyesületben tartott előadásán is bemutatta. (*Igló, 1810.) – Évf. 90/13; Jantsits Gabriella: Magyar orvosok arcképei. Bp., 1990. 71. p.

***Güll Vilmos** geológus. (†1909) – (H. J.)

***Madzsar József** (Bp.) orvos, társadalomtudós, szociálpolitikus. A bp.-i Tudományegyetemen szerzett orvosi diplomát, majd rendelőt nyitott. A *Huszedik Század* és a *Szabadgondolat* című lapok munkatársaként cikkeivel a darwinizmus népszerűsítője, az antialkoholista mozgalom szervezője volt. 1912–1914 között a Városi

Könyvtárban dolgozott, itt adta ki *Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára* (Bp., 1913) című munkáját. 1914-ben a fővárosi tisztviselői főorvosi hivatalába került, ahol megteremtette a hatóságilag szervezett anya- és csecsemővédelem alapjait. Ehhez kapcsolódó munkája *A meddő Budapest* (Bp., 1916). 1920 után magánpraxisból élt, 1921–1924 között emigrációban. Hazatérve párttevékenységet folytatott. 1935-ben Csehszlovákiába, majd 1936-ban a Szovjetunióba emigrált. (†Kotlasz, Szovjetunió, 1940.) – Bp. Lex. II/47.

***Pásztor Mihály** (Margitta) jogász, újságíró, publicista. 1898-tól különböző fővárosi lapok (*Magyar Hírlap*, *Pesti Napló*, *Világ*) munkatársa volt. Az 1920-as évek közepétől a Statisztikai Hivatal státuszon kívüli szakelőadója. Szociográfiai és demográfiai módszerekkel vizsgált számos várostörténeti és várospolitikai kérdést. Bp.-i vonatkozású művei: *Az eladósodott Budapest* (Bp., 1906); *Budapest zsebe* (Bp., 1926); *Az utcai közlekedés Budapesten* (Bp., 1927); *A közvilágítás alakulása Budapesten* (Bp., 1929); *Buda és Pest a török uralom után* (Bp., 1935); *A százötvenéves Lipótváros* (Bp., 1940). (†koncentrációs tábor, 1945) – Bp. Lex. II/285.

***Szabó Bálint** meteorológus. 1902-től az ógyallai Meteorológiai és Geofizikai Obszervatórium munkatársa. Kezdetben nálunk úttörő jelentőségű légköri elektromos vizsgálatokkal foglalkozott, utóbb a talajhőmérséklet mérési módszerét tökéletesítette és éghajlati feldolgozásokat készített. *A légköri elektromosságról* címen jelentős cikke jelent meg 1904-ben *Az Időjárás* című lapban. (†Ógyalla, 1942. aug. 14.) – Évf. 92/39.

Ld. még Naptár: **jan. 1.** Az egységes tízes felosztású mértékrend-

szer használatának törvényi előírása; **jan. 2.** ***Bosnyák Ernő** (Zombor); **jan. 3.** A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút (GYSEV) megnyitása; **febr. 5.** ***Csiszár Lajos** (Marosvásárhely); **febr. 22.** Ószőnynél nagy dunai jeges áradás; **febr. 26.** †**Czimeg János** (Szeged); **febr. vége–márc. eleje:** jeges dunai árvíz; **márc. 4.** ***Kümmerle Jenő Béla** (Bp.); **márc. 16–24.** Horváth Ignác vízsebességmérései az árvíz idején a bp.-i Duna-szakaszon; **márc. 26.** A bp.-i Egyetemi Könyvtár épületének megnyitása; **márc.–ápr.** Árvíz a Tiszán; **ápr. 3.** Közegészségügyi törvény; **ápr. 14.** ***Tass Antal** (Temesvár); **ápr. 15.** ***Benedek József** (Tokaj); **ápr. 15.** †**Sina Simon** (Bécs); **ápr. 22.** ***Bárány Róbert** (Bécs); **ápr. 30.** ***Hóra Nándor** (Bp.); **ápr. 30.** Átadták a forgalomnak a bp.-i Margit-hidat; **máj. 6.** ***kendi Finály István** (Kolozsvár); **jún. 25.** Megalakult az Alsó-csallóközi Ármentesítő Társulat; **júl. 1.** Süss Nándor a kolozsvári Tudományegyetemen megszervezte az Egyetemi Mechanikus Állomást; **júl. 13.** ***Szőnyi Ottó** (Pécs); **júl. 23.** †**Fényes Elek** (Újpest); **júl. 29.** ***Kadič Ottokár** (Ópazova); **aug. 20.** Átadták a forgalomnak a budapesti Sugárút (mai Andrássy út) elkészült úttestét; **aug. 31.** ***Kövesi Antal** (Tápióság); **szept. 3.** ***Hikisch Rezső** (Bp.); **szept. 15.** ***Boleman Géza** (Selmechánya); **okt. 8.** ***Wermann Oszkár** (Szászrégen); **okt. 25.** †**Képešy József** (Temesvár); **okt. 29.** ***Demeter Ferenc** (Kiskundorozsma); **okt. 30.** Gr. Andrássy Gyula miniszterelnökhöz címzett jelentés formájában megjelent Révy Gyula *A Duna Budapesten* című munkája; **nov. 10.** ***Kazay Endre** (Nagybánya); **nov. 26.** ***Szilágyi Béla** (Kondoros); **nov. 30.** ***Heim Pál** (Bp.); **dec. 7.** †**Palugyay Imre** (Kispalugya, Liptó m.); **dec. 17.** ***Agoston**

Emil (Aranyosmarót); **dec. 26.** ***Konkoly-Thege Gyula** (Aranyosmarót.).

- 1901.** Richter Gedeon (1872–1944) gyógyszerész, miután négy éven át német, olasz, francia és angol gyógyszerertárakban, ill. gyógyszer-gyárakban tanulmányozta a gyógyszergyártás elméleti alapjait, hazatérve Pesten megvásárolta az Üllői út 105. sz. alatt ma is működő Sas-patikát, és mellette laboratóriumot létesített. 1901-től itt különböző organoterápiás készítmények előállítását kezdte meg. Hazánkban elsőként gyártotta az akkoriban felfedezett Adrenalin nevű készítményt, ill. organoterápiás gyógyszert (Tonogen suprarenale). A gyógyszerek itt-hon és külföldön is ismertté váltak. Az egyre növekvő kereslet miatt szükségessé vált az ipari méretű termelés, ezért 1907-ben a X. ker., Cserkesz u. 63. sz. alatti telken korszerű üzemet létesített. Itt gyártott gyógyszerei (pl. pajzsmirigy-készítmények, lecitinek, Kalompyrin, Hyperol) nevét bel- és külföldön egyaránt ismertté tették. A vállalat 1923-ban Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt.-vé alakult, de a részvények többsége a Richter család tulajdonában maradt. Az 1920-as években Richter létrehozta az első hazai ipari biológiai laboratóriumot, melyben lehetővé vált az első ösztrogén hormon (Stilbestron) előállítása. A 30-as évek végén a cégnek tíz külföldi leányvállalata működött, könyvtára a szakmában máig is a legjobban felszerelt. A két világháború között az egykori Monarchia területén a legszámottevőbb gyógyszergyártó vállalat volt. – Bp. Lex. II/367–368; Évf. 97/62–63. (M. L., P. I.) Ld. cikkünket.

Korányi Frigyes kezdeményezésére és irányításával a Bp.-i Szegénysorsú Tüdőbetegek Sza-

natórium Egyesülete megalapította az Erzsébet Királyné Szanatóriumot az akkor még Budakeszihez tartozó területen. Az eredetileg 116 ágyas gyógyintézet fokozatosan bővülve hamarosan vezető helyet szerzett egyrészt a tuberkulózis gyógyítása és az ehhez kapcsolódó tudományos kutatómunka, másrészt a tuberkulózis elleni küzdelem szervezése terén. A 30-as évek közepére már közel 450 ágygal működött. 1949-ben állami kezelésbe került, amikor a Korányi Szanatórium, 1954-ben az Országos Korányi Tbc Intézet, 1969-ben pedig a jelenleg is használt Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet nevet kapta. A Bp. XII., Pihenő u. 1. sz. alatti intézet a tüdőgyógyászat hazai tudományos, szervezési és gyógyítási központja. – Bp. Lex. II/248.

Zsigmondy Richard göttingeni professzor és munkatársa, V. Schulz felismerte a fehérjéknek az aranyszolra kifejtett védőhatását és a hatás számszerű kifejezésére bevezette az ún. „aranyszámot”. (Zeitschrift für anorg. Chem. 40, 1901. 697. p.) – (M. L.)

Az Auriga (Szekeres) csillagképben fellángoló nova-csillag színeképi és fotografikus megfigyelése alapján Gothard Jenő (1857–1909) csillagász és mérnök megállapította, hogy korábbi vizsgálatai, amelyek szerint a fellángoló novák gázhéjat szórnak szét a térben, helytállóak. Ugyanakkor kimutatta, hogy azok a képek, amelyeken egyes kutatók a gázburkot felismerni vélték, csupán optikai hibák eredményei. Gothard színeképfényképei és saját fénymérései nyomán Harkányi Béla (1869–1932) ógyallai csillagász megállapította, hogy a fényesség kisebb hullámváltozása és a színek jellege párhuzamosan ingadozik. – (B. L.)

A Magyar Földrajzi Társaság „Balaton-bizottság”-ának munkálatai során megkezdték a tó jegén az Eötvös-féle torziós ingával végzett méréseket. A január és március hónapokban, majd 1903. januárjában és februárjában br. Eötvös Loránd irányításával Cholnoky Jenő, br. Harkányi Béla, Kövesligethy Radó és Lóczy Lajos vett részt. Ez volt az Eötvös-inga első nagyszabású „terepi” próbája, amelynek során 40 ponton határozták meg a nehézségi gyorsulás változásának mértékét. Mivel a mérés a sima, sík jégfelületen történt, az adatok a Balaton alatti köztömegek eloszlásáról adtak képet. Eötvös méréseinek kiegészítéseként az év nyarán Sterneck Róbert és a bécsi Cs. k. Katonai-Földrajzi Intézet munkatársai ingamérésekkel a Balaton környékének több pontján abszolút gravitációs gyorsulásmeghatározásokat végeztek. – A Balaton és környéke tervszerű tudományos kutatásának programjában Steiner Lajos (1871–1944) geofizikus júl.–aug.-ban rendszeres földmágneses felmérést végzett: 15 földrajzi pontos 239 mérésből meghatározta a mágneses elhajlást, lehajlást és a vízszintes térerősséget. A mágneses mérések kiegészítették a gravitációs vizsgálatokat és együttesen nagy pontossággal megrajzolták a Balaton-vidék földtani szerkezetét. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, I. köt. 1. rész, Bp. é.n. [1905.] – (B. L.)

A vízrajzi szolgálat tanulmányi mérésekhez kezdett egy-egy kiválasztott hegy- (Gladna-patak völgye), domb- (Szernye-mocsár vidéke) és síkvidéki (Ferenc-csatorna térsége) területen a lefolyási tényező vizsgálatára. Ezek tekinthetők az első hazai hidrológiai kísérleti területeknek. A méréssorozatok 1911 júniusában hagyták abba. Ugyancsak a vízrajzi szolgálat

megbízásából fogott hozzá Pasteiner Dezső a Tisza lebegtetett hordalékának méréséhez. A Tiszán hasonló célú munkát előtte még senki nem végzett. – (F. L.)

Megalakult a Magyar Numizmatikai Társulat. – Magyar Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927. 499. p.

Megalapították a pápai és a győri textilgyárat. – MTK III.

Csonka János konstrukciója alapján a Ganz-gyárban motoros postai levélgyűjtő kocsikat építettek. – TTK 378.

Átadták a forgalomnak az Almamelléki kisvasutat. – (S. G.) Ld. cikkünket

Megkezdődött a bp.-i Halászbástya építése Schulek Frigyes tervei alapján. (1903-ban készült el.) – MTK III.

Elkészült az első magyar film, „A tánc”; rendezője és operatőre Zsitkovszky Béla. – MTK III.; TTK 378.

Kandó Kálmán megszerkesztette villanymozdonyát. – MTK III.

Bp.-en megjelent Kalecsinszky Sándor *A Magyar Korona országainak ásványszenei (kőszene, barnaszene, lignitek) különös tekintettel chemiai összetételükre és gyakorlati fontosságukra* című könyve. – (H. J.)

Magyaróvárott megjelent Cserháti Sándor *Általános és különleges növénytermelés* című műve. – MTK III.

*Kulin László (Zilah) orvos, gyermekorvos, egyetemi tanár. Debrecenben szerzett orvosi diplomát 1926-ban. 1925-től a debreceni

Gyermekeklinika tanársegédje, majd adjunktusa, 1936-tól magántanára. 1939-től a debreceni Állami Gyermekmenhely igazgató főorvosa, 1945-től rendkívüli egyetemi tanár. 1949–1972 között a Gyermekeklinika professzora, több alkalommal az egyetem dékánja és rektora. Vezetése alatt a debreceni klinikán korszerű klimatizációs rendszert, csecsemő- és fertőző-osztályokat létesítettek, és Európában modell-értékű járóbeteg-ellátást szerveztek. Nevéhez fűződik az atrophia pathomechanizmus, az adaptációs szindróma és klímaterápia felfedezése. Ez utóbbiakért 1953-ban Kossuth-díjat kapott. (†Bp., 1989. júl. 24.) – MEL (IV)

Ld. még Naptár: jan. 5. *Tallián Ferenc (Pécel); jan. 6. *Borsos József (Sátoraljaújhely); jan. 9. *Borbély Kamill József (Győr); jan. 11. *Annau Ernő (Nagybecskerek); jan. 19. *Faber Gusztáv (Bp.); jan. 19. A Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) megalakulása; jan. 23. A Társadalomtudományi Társaság megalakulása; jan. 28. *Fábián Dániel (Köveskál); jan. 28. *Takács József (Sóskút); jan. 30. *Kereszty Alfonz (Bp.); febr. 2. *Ugrai Károly (Bp.); febr. 6. *Csűrös Zoltán (Bp.); febr. 10. *Horusitzky Ferenc (Bp.); febr. 15. *Vázsonyi Ádám (Bp.); febr. 19. *Pataki Vidor János; febr. 19. *Schönviszky László (Bp.); febr. 21. *Kacsó Sándor (Mikháza); febr. 25. *Rados Kornél (Pozsonynádasd); febr. 26. *Mados [Kotzmann] László (Beregszász); márc. 1. *Gebhardt Béla; márc. 5. *Kulin István (Nagyszalonta); márc. 7. †Schmidt Ferenc (Bp.); márc. 9. Megindult a *Magyar Vaskereskedő* című szakfolyóirat; márc. 15. *Ladányi Antal; márc. 17. *Brandenstein Béla (Bp.); márc.

19. *Zombory László (Sárospatak); márc. 20. †Fodor József (Bp.); márc. 22. Az uralkodó jóváhagyta a doktori cím megszerzését a bp.-i Műegyetemen; márc. 23. *Esterházy Pál (Kismarton); ápr. 2. Földrengés Dél-Magyarországon; ápr. 9. †Halász Ignác (Bp.); ápr. 9. *Hüttl Hümer (Bp.); ápr. 10. †Kresz Géza (Bp.); ápr. 11. *Árkay Bertalan (Bp.); ápr. 12. *Fischer József (Bp.); ápr. 15. *Hazay István (Bp.); ápr. 18. *Németh László (Nagybánya); ápr. 20. *Szebellédy László (Rétság); ápr. 24. *Bélteky Lajos (Mándok); máj. 1. *Szerb Antal; máj. 1. Tolnay Lajos Bp.-en 4040 m magasra emelkedett a „Turul” léggömbbel; máj. 2. *Jakab Árpád (Lipcse); máj. 3. †Eisele József (Bp.); máj. 6. A Ganz-gyár megépítette az első váltakozó feszültségű árammal működtetett bányavasútját; máj. 12. Az Osztrák–Magyar Bank Bp. Szabadság téri főintézetére meghirdetett pályázat eredményhirdetése; máj. 25. A Magyar Filozófiai Társaság alakuló közgyűlése; máj. 28. *Zelcsényi Géza (Újvidék); máj. Megkezdte termelését az Első Kecskeméti Konzervgyár; jún. 26. †Adda Kálmán (Pozsony); jún. 28. *Domokos Pál Péter (Csíksomlyó); júl. 11. *Winkler Dezső (Tét); júl. 19. *Veress Zoltán (Marosvásárhely); júl. 29. *Környey István (Görz); júl. 30. †Bertalan Lajos (Bp.); júl. 31. *Papp Ferenc (Bp.); aug. 7. *Ferenczi Sándor (Alsójára); aug. 18. *Kolosváry Gábor (Kolozsvar); aug. 21. *Zboray Ernő (Bp.); aug. 25. *Hegedüs Lajos Viktor (Bp.); aug. 25. *Koch Ferenc (Budafok); aug. 25. *Sótonyi Gyula (Gödöllő); aug. 26. *Szabó Pál Zoltán (Pécs); szept. 8. *Fischer Antal (Pozsony); szept. 12. *Abafáy (Öffenberger) Gusztáv (Bp.); szept. 13. †Cathry Szaléz Fe-

renc (Bp.); szept. 15. *Reichert Róbert (Bp.); szept. 19. *Bertalanffy, Ludwig von (Artzsgendorf); szept. 19. *Kulcsár István (Bp.); szept. 29. *Enrico Fermi; szept. Megkezdte működését Pozsonyban az állami elektrotechnikai szakiskola, valamint Temesváron az állami fa- és fémipari szakiskola; okt. 4. †Virág József; okt. 12. †Sóltz Vilmos (Bp.); okt. 22. *Anghi Csaba Geyza (Bp.); okt. 24. *Balázs Ferenc (Kolozsvar); okt. 26. *Dulánszky Nándor (Mohács-sziget); nov. 1. *Ács Tivadar (Bp.); nov. 1. *Strausz László (Bp.); nov. 4. *Hönsch László; nov. 8. *Nagy Árpád (Tata); nov. 11. *Rajeczky Benjámín (Eger); nov. 14. *Putnoky Gyula (Körmöcbánya); nov. 14. *Székácsy Miklós (Bp.); nov. 15. †Dischka Győző (Pécs); nov. 21. *Dötsch Károly (Bp.); nov. 26. *Simor Ferenc (Siklós); dec. 7. *Harnik István (Nagyvárad); dec. 10. A Nobel-díjak első átadása; dec. 11. *Herzog György (Bp.); dec. 26. *Koppányi Tivadar (Gyöngyös); dec. 28. *Janáky István (Hódmezővásárhely).

1926. Reich Ernő gépészmérnök, feltaláló az addig alkalmazott Dietze-fogó helyett kidolgoz egy többcélú, kombinált villamossági mérőműszert, az ún. Reich-fogót, amellyel váltakozó áramok feszültsége, áramerőssége, teljesítménye és teljesítménytényezője vezetékbontás nélkül mérhető. Szabadalmát a Siemens és a General Electric is megvette és gyártotta. – TK 411.; TTK 430.

Zemplén Géza kidolgozta a redukáló összetett cukrok szerkezetének megállapítására alkalmas módszerét, mely „Zemplén-féle lebontás” néven vonult be a szakirodalomba. Erről írt tanulmány-sorozatát a *Mathematikai és Termé-*

szettudományi Értesítőben adta közre (német összefoglalókkal), de megjelent a Deutsche Chemische Gesellschaft által kiadott *Berichte*-k 1926–27-es évfolyamaiban is, nagy feltűnést keltve. – (M. L.)

Befejeződött Bp.-en a Ferencvárosi kikötő építése. A soroksári Duna-ág bal partjának felső részén fekvő kikötő építése 1904-ben, a soroksári Duna-ág szabályozásakor, csatornává alakításakor kezdődött. 836 m hosszú függőleges, ennek folytatásaként 200 m hosszú rézsüs partfala és 126,4 m hosszú alacsony rakodója van. A Duna-ág szélessége itt 120 m, a vízmélység 2,5 m, melynek szintjét a Duna-ág felső végén lévő Kvassay- és az alsó végén lévő Tassi-zsilippel szabályozzák. – Bp. Lex. I/429.

Bp.-en megalakult a Márta Ápolónő Egyesület, a világi ápolónők képzésére. A magánszanatóriumok és a biztosítási kórházak igényeltek világi ápolószemélyzetet, mivel a gyógyintézetekben általában apácák látták el az ápolási feladatokat. Trugly Margit alapítványa tette lehetővé a képzést. Az egyesület 1937-ben megszerezte a Páffy-házat (VIII., Ötpacsirta u.–Reviczky u. sarok), ahol utóbb a Varga Katalin Ápolónőképző vette át szerepét. – Bp. Lex. II/117, 273.

Megjelent Brummer (utóbb Baskai) Ernő műegyetemi tanársegéd (elektrokémiai tanszék) figyelemreméltó közleménye *Az elektromágneses hullámok hatásaiban mutatkozó törvényszerűségek* címen a *Magyar Chemiai Folyóirat* és a *Zeitschrift für Elektrochemie* 1926. évfolyamában. Ebben kimutatja, hogy a gamma sugarak is alkalmassak atombontásra. – (M. L.)

Bp.-en napvilágot látott Lambrecht Kálmán *Az ősz* című könyve. – (H. J.)

Pécsett megjelent Prinz Gyula *Magyarország földrajza I., Magyarország földjének származása, szerkezete és alakja* című műve. – (H. J.)

Bp.-en megjelent Henney Vilmos *A Magyar Posta története* című könyve.

Barlangvilág címen új folyóiratot indított a Magyar Barlangkutató Társulat. – (H. J.)

Bp.-en, a Magyar Királyi Földtani Intézetben ülésezett a Nemzetközi Talajtani Kongresszus Térképező Bizottsága. – (H. J.)

Bp.-en megalakult a Magyar PEN Club nevű irodalmi egyesület. Első elnöke Rákosi Jenő volt, őt követte Kosztolányi Dezső, Berzeviczy Antal, majd Radó Antal a társaság 1944. márciusi feloszlásáig. Még Kosztolányi szervezte meg a PEN Clubok X. nemzetközi kongresszusát 1932-ben, ahová 40 országból 2000-nél több vendég érkezett. A kongresszus hivatalos nyilatkozatává tette Babits Mihály *Az irodalom és a béke szolgálata* című tanulmányát. A Magyar PEN Club 1945-ben alakult újjá, s azóta számos jeles írónk töltötte be az elnöki funkciót. – Bp. Lex. II/83.

Megkezdte működését Újpesten a Pollack Herman és Fiai Rt., valamint az Újpesti Posztógyár. – MTK III.

Bp.-en, az Erzsébet királyné út 114. sz. alatt megkezdte működését az Ajax Acélművek Rt. bp.-i gyára. – Bp. Lex. I/23.

György Lajos szerkesztésében Kolozsvárott megindult az *Erdélyi Tudományos Füzetek* című kiadványsorozat. A tudományos életünk és közművelődésünk számára egyaránt nagyjelentőségű sorozat

1. száma Rass Károly *Reményik Sándor* (1926), az utolsó 208. száma Szabó T. Attila *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI-XIX. századból* (1947) című tanulmánya volt. – RMIL I/519.

Megindult – a *Huszedik Század* utódaként – a *Századunk* című társadalomtudományi és kulturális folyóirat, előbb Vámbéry Ruzstem, majd Varró István szerkesztésében. Munkatársai voltak Braun Róbert és Csécsy Imre. A lapot 1939-ben betiltották. – MTK III; Bp. Lex. II/428.

Bp.-en, a mai V., Kossuth Lajos u. 18. alatt a régi Magyar Világ Kávéház átalakításával megnyílt a Fórum Mozi, igényes berendezéssel. Megnyitó műsora a *Bagdadi tolvaj* némafilmváltozata volt, és itt került sor a hangosfilm első mo.-i bemutatójára 1929. szept. 19-én, a *Singing fool, Éneklő bolond* levetítésével. A mozi 1945 után kapta a ma is használt Puskin Mozi nevet. – Bp. Lex. II/337-338.

A zsibói Teleki-uradalomban előállították a Funknak nevezett lófogú kukoricafajtát. – TTK 429.

Az ezévi dunai árvizet rendkívüli, majdnem 100 napos tartóssága tette emlékezetessé. A Szigetközben az áteresztő altalaj miatt nagy kiterjedésű fakadóvíz elöntések, a jugoszláv Duna-szakaszon az országhatár és a Dráva-torok között gátszakadások keletkeztek. A felelősséggel kapcsolatos jugoszláv–magyar vita lezárása érdekében Benedek József végzett első alkalommal tudományos tanulmányokat valamely árvízszint rekonstrukciójára. – (F. L.)

Gyulán, Csige Varga Antal szerkesztésében megjelent a *Békés-bihari árvízkönyv*, amely az 1925. évi árvíz körülményeit dolgozta fel. A

könyv kiadásáról az árvízkárosultakat segélyező bizottság döntött. – (F. L.)

†**Kabdebo Gyula** építész. A főváros szolgálatában dolgozott, 1910-12 között a kislakás- és iskolaépítési program vezetője volt. Czigler Győzővel együtt szerkesztette az *Építészet története* című háromkötetes művet, restaurálásokat ismertetett a *Helyreállított műemlékeink* című kiadványsorozatban. – (H. Gy.)

†**Lipták Pál** mérnök, építési és vasszerkezeti vállalkozó, a Belvárosi Takarékpénztár (Petőfi Sándor u. és Kígyó u. sarok, népszerű nevén a „Jégbüfé ház”), az I–III. ker. Bíróság, a Hitelbank (ma Pénzügyminisztérium) és más középületek építője. – (H. Gy.)

Ld. még Naptár: **jan. 3-8.** Bp.-en megtartották „A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus”-t; **jan. 12.** Megalakult Bp.-en a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt; **jan. 26.** ***Szórady István** (Gyula); **jan.** Megindult Kolozsvárott a *Korunk* című folyóirat; **febr. 8.** ***Krempels Tibor** (Bp.); **febr. 20.** Megalakult a Magyar Barlangkutató Társulat; **febr. 21.** ***Bunyitai János** (Visznek); **febr. 26.** ***Dévay József** (Szombathely); **febr. 28.** Az óbudai Munkásotthon alapkövetétele; **márc. 1.** Megnyitotta kapuit Bp.-en a Corvin Áruház; **márc. 3.** ***Szikora György**; **márc. 16.** A Massachusetts állambeli Auburnban útnak indították a Robert Goddard amerikai fizikus által tervezett első folyékony üzemanyagú rakétát; **márc. 17.** ***Bökönyi Sándor** (Vállaj); **márc. 24.** Törvény az Országos Népiskolai Építési Alapról; **ápr. 15.** ***Trócsányi Zsolt** (Pápa); **máj. 9.** Richard Byrd elsőként átrepülte az Északi-

sarkot; máj. 13. ***Kemény János György** (Bp.); máj. 16. Felavatták az első munkás turistaházat a Budai-hegységben, a Nagy-Szénáson; máj. 31. ***Morvay József** (Mezőkövesd); jún. 2. †**Szilárd Béla** (Párizs); jún. 3. ***Czagány István** (Bp.); júl. 1. 'Sigmond Eleket kinevezték az Országos Kémiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás igazgatójává; júl. 10. ***Huszár Andor** (Kolozsvar); júl. 14. ***Bándy Iván** (Bp.); júl. 18. Marosvécsen megalakult az Erdélyi Helikon írói munkaközösség; júl. 20. †**Liebermann Leó** (Bp.); júl. 26. †**Voll György** (Dresden-Loschwitz); júl. 28. †**Halaváts Gyula** (Bp.); júl. 31. †**Hauszmann Alajos** (Velence, Fejér vm.); aug. 5. †**Drucker Jenő** (Bp.); aug. 19. ***Kabán Ferenc** (Kolozsvar); aug. 25. A tihanyi Biológiai Kutató Intézet alapkövetétele; aug. 26. †**Krompecher Ödön** (Bp.); szept. 10. A Kabay testvérek aláírták az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. alapítási szerződését; szept. 19. ***Klivényi Ferenc** (Szeged); szept. 26. Óbudán megnyílt a Munkásotthon; okt. 1. ***Bese (1958-ig Ligeti) Lajos**; okt. 6. ***Nagy Lajos** (Dunapentele); okt. 6. Felavatták Bp.-en a Batthyány-örökmécsest; okt. 18. ***Gyarmati János** (Ricse); okt. 19. ***Horváth Vera** (Horváth Sándorné Hadik Veronika) (Újpest); nov. 18. ***Hatvany József** (Bp.); nov. 20. Megnyitották hazánk első műjégpályáját a bp.-i Városligeti-tavon; dec. 2. Törvény a nőnevelés átszervezéséről; dec. 7. Neumann János a Göttingai Matematikai Társaságban *A társasjátékok elméletéhez* címen tartott előadást; dec. 10. Zsigmondy Richárd kémiai Nobel-díjat kapott; dec. 11. ***Vörös Antal** (Óriszentpéter); dec. 13. †**Stróbl Alajos** (Bp.); dec. 22. †**Farkas Sándor**, némedi (Csong-

rád); dec. 23. Bp.-en a Nagykörút és a Rákóczi út kereszteződésében felállították az első közlekedési jelzőlámpát.

1951. A MTESZ tagegyesületeként megalakult a Magyar Agrártudományi Egyesület. – Ld. cikkünket.

Megalakult a Villamos Erőmű Tervező és Szerelő Vállalat (VERTESZ), a Ganz Villamossági Művek és a Magyar Siemens Művek külső szerelési és egyes tervezési részlegeiből. Több telepelyen kezdte meg működését, majd 1962-ben költözött a Bp. XI., Fehérvári út 108–112. alatt felépített központjába. Villamos erőművek, alállomások villamostechnológiai szerelését, valamint telemechanikai rendszerek és elektronikus készülékek gyártását végzi. 1991-ben Merlin Gerin VERTESZ Villamossági Rt. néven francia–magyar vegyesvállalattá alakult át. – Bp. Lex. II/131.

Megalakult a Gyár- és Gépszerelő Rt. (Bp. XIII., Váci út 18.) előd-vállalata. A Kohó- és Gépipari Minisztérium vállalatai gépészeti és technológiai szerelésének ellátására hozták létre. Atomerőművi szereléseket végzett Pakson és mindkét Németországban, exporttevékenysége szovjetunióbeli, mongóliai, görögországi és tunéziai káránszállításokra, Líbiában erőművek, Mauritániában olajtartályok szerelésére terjedt ki. Privatizációja során 1992-ben rt.-vé alakult. – Bp. Lex. I/510.

Bp.-en megalakult a Híradástechnikai Szövetkezet (VII., Csengery u. 28.). Alakulásakor Híradástechnikai Műszerkészítő (HÍRMŰ) nevet viselt, jelenlegi nevét 1963-ban vette fel. Televízió- és rádióvizsgáló mérőműszereket, zárt láncú ipari televízióberen-

dezéseket és számítógépkiró berendezéseket gyárt. – Bp. Lex. I/558.

Létrehozták a Magyar Hanglemezgyártó Vállalatot (Bp. V., Vörösmarty tér 1.). Eleinte csak normál lemezeket készített, 1956-tól tért rá a mikrobarázdás lemezek előállítására, majd 1965-től a sztereó felvételek gyártására. 1976-ban nyitotta meg saját présüzemét Dorogon. Ugyanekkor kezdte meg a hangkazetták, 1982-ben a digitális felvételek, 1983-ban pedig a kompakt (CD) lemezek készítését. A hetvenes évektől technikailag jó minőségű felvételeivel a nemzetközi piacon is szerepel. A komolyzenei lemezeket Hungaroton márkanéven hozza forgalomba. – Bp. Lex. I/570; II/60.

Megalakult az ERDÉRT Erdőgazdasági és Faipari Termékeket Értékesítő és Feldolgozó Vállalat (Bp. V., Akadémia u. 1-3.), Magyarország egyetlen fa nagykereskedelmi vállalataként. Elsősorban a bútoripart látja el faanyaggal. Új iparágként meghonosította a faházgyártást, ill. továbbfejlesztett változataként a lakóház elemek gyártását. Vásárosnaményban faforgácslap gyárat üzemeltet. – Bp. Lex. I/384.

Elkészült a Nadap II elnevezésű szintezési főalappont. – (R. F.)

Megalakult a BÉTEX Textilkereskedelmi Vállalat (Bp. XIII., Lehel u. 8.) a Pamut-, Selyem-, Gyapjuszövet-, valamint a Székesfehérvári Textil Nagykereskedelmi Vállalatokból és a Ruházati Vállalat Áruirányító Telepéből. Tevékenységi köre a ruházati fogyasztási cikkek nagykereskedelmi forgalmazása, áruk beszerzése bel- és külföldről, azok értékesítése itthon és külföldön. – Bp. Lex. I/137.

Az első nagyobb szennyvíztisztító telepet az 1951-ben létesült Várpalotai Víz- és Csatornamű Vállalat építette, a városi csatornahálózat számára pedig Dunaújvárosban építették az első tisztítótelepet. – (F. L.)

A Balaton feliszapolódásával kapcsolatos negatív tapasztalatok nyomán a Zala folyón az első hordalékvizsgálatokat a vízrajzi szolgálat munkatársai Bogárdi János irányításával kezdték meg és folytatták egészen 1953 végéig. A hordalékvizsgálatokkal párhuzamosan kezdődtek meg a Zalán a vízhozam-mérések a folyó fenékpusztai szelvényében. – (F. L.)

Bp.-en megjelent Vendl Aladár *Geológia* című kézikönyvének két kötete. – (H. J.)

Bp.-en napvilágot látott Vadász Elemér *Bauxitföldtan* című alapvető műve. – (H. J.)

Az MTA kiadásában megjelent Genthon István *Magyarország műemlékei* című kistopográfiája. – (H. Gy.)

Bp.-en megjelent az *Agrokémia és Talajtan* című folyóirat első száma. – (H. J.)

Megkezdődött Magyarország mágneses geofizikai felmérése. – (H. J.)

A nagykanizsai Vegyipari Technikumban megindult a geológus-technikus-képzés. (H. J.)

†**Noszky Jenő** geológus, paleontológus. (*1880) – (H. J.)

†**Siklóssy László** (Bp.) író. A Szt. György Céh elnevezésű műkereskedelmi vállalat igazgatója volt. Képzőművészeti kritikái a Pesti Hírlapban és folyóiratokban jelentek meg. Bp.-i vonatkozású műve-

lődéstörténeti tanulmányokat írt: *Kuny Domokos. Egy budai keramikus a XVIII. században* (Bp., 1917); *A régi Budapest erkölce* (Bp., 1922); *Svábhegy* (Bp., 1929); *Hogyan épült Budapest?* (Bp., 1931). (*Bp., 1881). – Bp. Lex. II/400.

Ld. még Naptár: **jan. 1.** Megalapították a Postai Lófogatú Szállítási Üzemi Vállalatot; **jan. 6.** Rendelet a Csillagvizsgáló Intézetnek, a Nyelvtudományi Intézetnek, a tihanyi Biológiai Intézetnek és a Történettudományi Intézetnek a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá kerüléséről; **jan.** Rendelet az egyetemek és főiskolák hivatali rendjéről; **febr. 1.** Az orvostudományi karok önálló orvostudományi egyetemekként működnek tovább; **febr. 1.** A Vezetékes Rádió Üzemi Vállalat megalakulása; **febr. 15.** Határozat az Állami Földmérés átszervezéséről; **febr. 28.** Megszüntették az egységes vízügyi szolgálatot és a teljes vízügyi feladatkört felosztották a különböző minisztériumok között; **márc. 4.** †**Balogh Artúr** (Kolozsvár); **márc. 22.** †**Almásy László Ede** (Salzburg); **ápr. 1.** Postai Hálózatépítő Üzemi Vállalat alakult Bp., Debrecen, Miskolc, Pécs, Sopron és Szeged székhellyel; **ápr. 27.** †**Jónás Dávid** (Bp.); **ápr. 29.** Megnyitották a Bp.–Csepel közti gyorsvasutat; **máj. 1.** A Posta Központi Hírlap Iroda Üzemi Vállalat megalakulása; **jún. 17.** A főiskolai és egyetemi levelező oktatás bevezetése; **jún. 26.** Törvényerejű rendelet a Közlekedési Műszaki Egyetem létesítéséről; **jún. 28.** †**Felszeghy Béla** (Bp.); **júl. 7.** †**Nádlér Herbert** (Bp.); **júl. 18.** A diósgyőri nagykohó építésének kezdete; **júl. 19.** †**Makkai Sándor**; **júl. 30.** †**Brüll Emánuel** (Szatmár); **szept. 1.** A Földmérési Iroda megalakítása; **szept. 4.** Az Ecclesia Szövetkezet létrehozása;

szept. 9. Az önálló Veszprémi Vegyipari Egyetem működésének megindulása; **szept. 11.** Törvényerejű rendelet a „tudományok doktora” fokozat bevezetéséről; **okt. 14.** †**Pákh Erzsébet** (Horváth Józsefné) (Szeged); **nov. 7.** A Sztálinvárosi Vasmű (ma Dunai Vasmű) első három üzemegységének átadása; **nov. 18.** †**Hudacsek József** (Bp.); **dec. 7.** †**Bicsérdy Béla** (Billings, Montana, USA); **dec. 11.** Megkezdte működését az Inotai Erőmű; **dec. 18.** Felavatták a Zalaegerszegi Ruhagyárat; **dec. 21.** Az újjáépített budapesti Víg-színház a Magyar Néphadsereg Színháza néven ismét megnyílt.

1976. Ebben az évben jelent meg (1975-ös évszámmal) az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* első, A-tól C-ig terjedő kötete (Kriterion Könyvkiadó). A több kötetre tervezett mű anyagát Szabó T. Attila (1906–1987) több évtizedes levéltári kutatómunka alapján a XV. sz. közepe és a XIX. sz. vége közé eső levéltári iratanyagból, a történeti Erdély, Kővár vidéke, valamint Máramaros írásbeliségének hivatali és magánéletbeli iratfajtaiból gyűjtötte azért, hogy az erdélyi magyar nyelvű régiség szókincsét minél teljesebben mutassa be, és az erdélyi magyar nyelv szókincsanyagának életére, a szavak alakjára, jelentésbeli, mondattani és stilisztikai viselkedésére nézve minél több, minél megbízhatóbb adatot szolgáltatson. A mű nemcsak a nyelvtörténetnek, hanem más tudományágaknak, így a történeti néprajznak és a művelődéstörténetnek is becses forrása. A műnek az első négy kötete Bukarestben jelent meg 1984-ig, ötödik és hatodik kötete hat évvel Szabó T. Attila halála után, 1993-ban Bp.-en. – RMIL 1/507; MÉL (IV) 826-827.

Óbudán, a Flórián tér 6-9. sz. alatt megnyílt a Flórián Üzletközpont.

A háromemeletes, 19.000 m² teljes alapterületű létesítmény Töröcsik Sándor tervei alapján épült. – Bp. Lex. I/440.

Az M1 és M7 autópálya Bp.-re érkező forgalmának elosztására két-szintű közúti csomópontot (BAH-csomópont) építettek ki a Budaörsi út–Hegyaljai út–Alkotás u. és a Kálló esperes útja összefutásánál. Az Erzsébet híd irányában 1+1 sáv-os felüljáró épült. – Bp. Lex. I/103.

A Gépipari Technológiai Intézet és a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyártó Vállalat érdei gyára közös fejlesztéssel kidolgozta és szabadalmaztatta az alakadó szerszámok öntött eljárással való készítését. A szerszámok pontos öntésére alkalmas termikus formázó eljárás lehetővé tette a szerszámkészítés forgácsnélküli és kézi megmunkálásának jelentős csökkentését. A készre öntött szerszámok élettartama 2,5-3,5-szöröse a megmunkált szerszámokénak. – TTK

Varsóban kiadták a Kárpát–Balkán Geológiai Asszociáció megbízásából, magyar szakemberek közreműködésével készített *Atlas of Palaeotransport of detrital sediments in the Carpathian – Balkan Mountain system* című, 1 : 2 000 000-os méretarányú térképet. Ugyanakkor Bp.-en a Geológiai Asszociáció megbízásából kiadták a *Karta metamorfitor Karpato–Balkanszko–Gyinarszkoj oblasztyi* című 1 : 1 000 000-os méretarányú térképet. – (H. J.)

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadta a Tokaji hegység 1 : 50000 méretarányú földtani térképét – (H. J.)

Magyar szakemberek részvételével megkezdte munkáját a mongóliai Nemzetközi Földtani Expedíció. – (H. J.)

Elkészült Csongrád megye vízrendezési terve. Tekintettel arra, hogy a megye területének több mint a fele a tiszai mélyártérben fekszik, az 1960-as évek közepe óta súlyos belvízkárok érték az itteni mezőgazdaságot. Az elkészült programot, amely többek között a belvízlevezető csatornahálózat sűrűségét az addiginak (0,63 km/km²) háromszorosára kívánta emelni, 1977 decemberében a megyei tanács jóváhagyta. A munkák végrehajtása érdekében az OVH az V. ötéves tervi belvízrendezési hitelkeretének felét Csongrád megyére összpontosította. – (F. L.)

†**Frits József** bányamérnök, geológus. (*1900) – (H. J.)

†**Gregersen Hugó** (Bp.) építész. Diplomáját Münchenben szerezte 1913-ban. A huszas évek közepén Amerikában járt tanulmányúton, így későbbi tervein néha jelentkezik az amerikai építészet gigantizmusának hatása. A két világháború között számos bérházat épített, melyek egyéni homlokzati megoldásokkal, szobrászi díszekkel tűnnek ki (Árpád fejedelem út 14., Kolosy tér 1/b., Margit krt. 69., Bem József u. 24., Tompa u. 10. stb.). 1945-48. között építette Bp.-en a Statisztikai Hivatal Buday László u.-i épületét és a debreceni penicillingyárat. (*Bp., 1889) – Magyar építészet a két világháború között. MÉSZ, 1981.

†**Kónya Sándor/Alexander Kónya** (Pretoria, Délafrikai Köztársaság) festő- és linómetszetművész, tervezőépítész. Bp.-en, Párizsban és Olaszországban folytatott művészeti tanulmányai után illusztrátorként dolgozott Bp.-en. 1919 után külföldön élt. Korda Sándorral és Vértés Marcellel együtt dolgozott Bécsben, filmdíszleteket tervezett. Párizs leghíresebb színházainak és az USA-

ban a Warner Brothers filmvállalatnak dolgozott. New Yorkban építészeti tanulmányokat folytatott, majd színház- és mozi-épületeket tervezett Amerikában, később Dél-Afrikában. Festményeiből, grafikáiból több kiállítást rendeztek. Részt vett a 20. sz.-i magyar származású művészek 1970-es bp.-i kiállításán. Ekkor a Szépművészeti Múzeum által megvásárolni óhajtott alkotásait a múzeumnak ajándékozta. Négy évig a pretoriai műszaki főiskola művészeti fakultásának volt a vezetője, majd a művészeti tanács elnöke lett. (*Bp., 1891. okt.) – MÉL (IV)

†**Szelle Kálmán** (Bp.) építész. (*Gyoma, 1890) – Magyar építészet a két világháború között. MÉSZ, 1981.

Ld. még Naptár: **jan. 5.** †**Horváth József** (Bp.); **jan. 6.** Rajkánál közös csehszlovák–magyar vasútállomást adtak át a forgalomnak; **jan. 26.** †**Bilkei Pap Lajos** (Lisszabon); **jan. 30.** †**Renner János** (Bp.); **febr. 22.** †**Polányi Mihály** (Northampton); **márc. 1.** †**György Pál/Paul György** (Philadelphia, USA); **márc. 12.** A Balatonon a magánszemélyeknek megtiltották a motorcsónak használatát; **márc. 26.** Bp.-en átadták a Komjádi Béla Sportuszodát; **márc. 30.** †**Csermely Károly** (Bp.); **ápr. 1.** Hatályba lépett Az emberi környezet védelméről szóló törvény; **ápr. 2.** Bp.-en megnyitotta kapuit a szövetségi Skála Budapest Nagyáruház; **ápr. 3.** Hejőcsabán cementgyárat adtak át; **ápr.** Az MTA Biológiai Kutatóintézetének (Tihany) vezetésével végzett balatoni fitoplankton vizsgálatok kezdete; **máj. 3.** †**Menyhárt**

József; **máj. 18.** †**Bauer Jenő** (Bp.); **máj. 30.** †**Mándy György** (Debrecen); **jún. 1.** †**Hajdu Gusztáv** (Debrecen); **jún. 3.** †**Németh Endre** (Bp.); **jún. 4.** Pécssett megnyitották Victor Vasarely múzeumát; **jún. 14.** †**Lampl Hugó** (Bp.); **jún. 16.** †**Gerendás Mihály** (Visegrád); **jún. 17.** †**Erdei Lajos, ifj.** (Debrecen); **jún. 21.** †**Vitális Sándor** (Bp.); **jún. 26.** A keszthelyi Festetics-kastélyban megnyílt a Kastélymúzeum és műemlékkönyvtár; **júl. 9.** †**Csicsátka Antal** (Utica); **júl. 27.** †**Révhelyi Elemér** (Bp.); **aug. 2.** †**Kalmár László** (Mátraháza); **aug. 2.** †**Muttnyánszky Ádám** (Bp.); **aug. 13.** Légi-felvételeket készítettek a Keszthelyi- és a Szigligeti-öbölről; **aug. 14.** †**Holló László**; **aug. 16.** †**Erdey-Grúz Tibor** (Bp.); **aug. 16.** †**Mócsy János** (Balatonszepes); **aug. 27.** †**Gyapay Jenő** (Pécs); **szept. 1.** †**Mozsonyi Sándor** (Bp.); **szept. 6.** †**Bánhegyi József** (Bp.); **szept. 7.** †**Veredy Gyula** (Bp.); **szept. 10-25.** „100 éves a Magyar Optikai Művek“ címen a MOM ünnepségsorozatot rendezett; **szept. 26.** †**Turán Pál** (Bp.); **okt. 20.** †**Jolánkai Gyula** (Bp.); **nov. 24-25.** Szegeden és Pécssett átadták a Magyar Televízió Körzeti Stúdióit; **nov. 25.** Pencen felavatták a Kozmikus Geodéziai Obszervatóriumot; **nov. 30.** †**Horánszky Nándor** (Bp.); **dec. 12.** †**Wein György** (Bp.); **dec. 14.** †**Németh Gyula** (Bp.); **dec. 15.** †**Pogány Frigyes** (Bp.); **dec. 20.** †**Korbuly János** (Bp.); **dec. 31.** A budai Várban megnyitották a Hilton Szállodát; **dec. 31.** Felavatták Bp.-en az Észak-Déli (M3) Metró első szakaszát a Deák tér és a Nagyváradi tér között.

1. 1876. Az 1876-II. sz. törvény előírta a méter/kilogramm rendszer, az egységes tízes felosztású mértékrendszer használatát. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet június 15-én mondta ki kötelező használatát. – TTK 322. Ld. cikkünket.

1951. Megalapították a Postai Lófogató Szállítási Üzemi Vállalatot. – Kisfaludi Júlia: Postatörténeti kronológia 1949–1963. In: Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1998. 191. p.

2. 1876. *Bosnyák Ernő (Zombor) rendező, operatőr. Eredetileg nyomdász volt. 1906-ban Zomborban ő szervezte meg és bonyolította le az első mozielőadást. 1909-től forgatott, általában dokumentáris alkotásokat, kihasználva a két kultúrájú, néprajzú vidék sajátosságait. Műveit a Kristiansen cégen keresztül külföldön is forgalmazta. A Délvidék Jugoszláviához csatolása után egyike lett a vajdasági filmélet úttörőinek. 1923-ban létrehozta a Boer Filmet. Ő volt az, aki új hazájában először használt mozgó kamerát. Tőke híján 1925-ben visszatért eredeti szakmájához, a nyomdászathoz, és csak alkalmilag filmezett. Életművére, munkásságára emlékezve szülővárosában 1975-ben kiállítást nyitottak. (†Zombor, 1963. aug. 9.) – MÉL (IV)

3. 1876. Megnyitották a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasutat (GYSEV). – MTK III. (H. Gy.)

3-8. 1926. Bp.-en megtartották „A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus”-t. Az ünnepélyes megnyitó ülést követően négy szakosztályban, különböző tárgykörök szerint folytatták a tárgyalásokat és munkálatokat, tudományáganként megtárgyal-

ták a szaktudományok múltját, jelenét és vázolták a jövő feladatait. A kongresszus tárgyalásait Magyar Zoltán összefoglaló ismertetése zárta a magyar tudomány nemzetközi helyzetéről. A kongresszus utolsó napján ünnepélyes összesítő záróülést tartottak, ezt követte a kongresszus munkájának továbbfolytatására alakított végrehajtóbizottság jelentése, majd a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről, továbbá a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslatok hangzottak el. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter javaslatára a tudományos kutatások támogatására Országos Természettudományi Tanács és Alap létesítését, valamint egy társadalmi szervezet, a Széchenyi Tudományos Társaság megszervezését határozták el. – Gorka Sándor (szerk.): A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus Munkálatai. Bp., 1926. évi januárius 3–8. Bp., 1926. (M. L.) Ld. cikkünket.

5. 1901. *Tallián Ferenc (Pécel) geográfus, térképész. 1926-ban végzett a bp.-i közgazdasági egyetemen, ahol ezt követően a gazdaságföldrajzi tanszéken Teleki Pál asszisztenseként szerzett magasszintű tudományos és térképszerkesztői képzettséget. 1927-től a Magyar Földrajzi Intézetnél, illetve 1951-től annak jogutódjánál, az Offset Nyomdánál dolgozott, utóbb mint vezető főmérnök. Általános iskolai atlasz, egy sor falitérkép, az első önálló magyar Világatlasz nyomdai-műszaki munkálatai fűződnek a nevéhez. Több mint fél évszázadon át volt a Magyar Földrajzi Társaság tagja, amely 1967-ben tiszteleti tagjává választotta. (†Bp., 1978. júl. 18.) – MÉL (IV)

1976. †**Horváth József** (Bp.) gépészmérnök. Oklevelét a bp.-i Műegyetemen szerezte. A II. világháború után a közművek újjáépítését irányította. Tervező, kivitelező, szervező munkájával a jobb vízelátást és csatornázást szolgálta. Érdemeket szerzett a Balaton vidékének közművesítésében is. (*Bp., 1891. jan. 7.) – Évf. 91/24. (F. L.)

6. 1901. ***Borsos József** (Sátoraljaújhely) mérnök, egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora. A bp.-i Műegyetemen 1924-ben szerzett mérnöki oklevelet. Ezt követően tanársegéd volt, majd 1928-ban a főváros szolgálatába állt, ahol mérnöki feladatokat látott el. 1937-től a főváros híd- és mélyépítési munkáinak egyik irányítója volt. Közreműködött a ferencvárosi helyi kikötő építésében, a Margit-híd kiszélesítésében, a csepeli gabonatarház megépítésében, a ferihegyi gyorsforgalmi út hídjainak megépítésében stb. A II. világháború után újjászervezte a főváros árvízvédelmét, és egyik irányítója volt a Duna-hidak újjáépítésének. Nevéhez fűződik a Csatornázási Művek és a Fővárosi Mélyépítési Beruházási Vállalat megszervezése, utóbbinak 1951-től vezérigazgatója volt. 1954 őszén az Építési és Közlekedési Műszaki Egyetem egyetemi tanárává nevezték ki, ahol a városgazdasági tanszéket vezette 1960-ig. Közben, 1957-59-ben rektorhelyettes volt. Nyugalomba vonulásáig, 1971-ig a Műegyetem út- és vasútépítési tanszékének, majd I. sz. vízépítési, ill. vízgazdálkodási tanszékének egyetemi tanára. Nevéhez fűződik a „Közművek, közüzemek” tantárgy oktatásának bevezetése. Egyetemi jegyzetei mellett számos városgazdasági mű szerzője volt. Szerkesztésében jelent meg 1961-ben a *Vidéki városaink* című monográfia. Az MTA Településtudományi Bizottságá-

nak tagja, az Építéstudományi Egyesület városgazdasági szakosztályának elnöke volt. Számos kitüntetésben részesült: köztársasági elnöki elismerés (1947) a Margit-híd újjáépítésében szerzett érdemeiért, Hild János-érem (1972), Alpár Ignác-érem (1974), Reitter Ferenc-díj (1979). 1986-ban szülővárosában, a város fennállásának 725. évfordulóján sétányt neveztek el róla, ahol emléktábláját is felavatták. (†Bp., 1981. júl. 5.) – MÉL (IV); (H. Gy.)

1951. Közzétették a minisztertanács 10/1951. számú rendeletét a Csillagvizsgáló Intézetnek, a Nyelvtudományi Intézetnek, a tihanyi Biológiai Intézetnek és a Történettudományi Intézetnek a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá kerüléséről. – MTK III.

1976. Rajkánál új, közös csehszlovák-magyar vasútállomást adtak át a forgalomnak. – MTK (V), (B. A.)

9. 1851. ***Simonkai Lajos** (Nyíregyháza) botanikus, a 19. század második felének egyik legnagyobb magyar flórakutatója. Megírta Magyarország tölgyeinek, hárs-, szil- és juharfáinak, ribizkéinek stb. monográfiáit. Fő műve *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata* címen jelent meg Bp.-en 1886-ban. (†Bp., 1910. jan. 2.) – Évf. 85/11; Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 38-39. p.; MTL

1901. ***Borbély Kamill József** (Győr) bencés szerzetes, tanár. 1926–1936 között Kőszegen, Bp.-en és Győrött volt gimnáziumi tanár, 1936–1940 között Balatonfüreden lelkészként tevékenykedett. 1946-ban a bp.-i Tudományegyetemen pedagógiából doktorált. 1949–1958 között a pannonthalmi rendi főiskolán a lélektan, logika, pedagógia és kozmológia tanára. *Peda-*

gógia (1953) című jegyzetében Otto Wilmann szellemében dolgozta ki nevelési rendszerét. (†Bp., 1975. ápr. 8.) – MÉL (IV)

11. 1901.*Annau Ernő (Nagybecskerek) farmakológus, egyetemi tanár. – Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem, 61.

12. 1926. Megalakult Bp.-en a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. (Elnökigazgatója Kozma Miklós.) – Bp. Lex. II/498; MTK III.

18. 1776. Az e napon észlelhető sarkifényjelenségről Hatvani István (1718–1786), a debreceni református kollégium professzora szabatos leírást készített. – Évf. 86/78; MTL

19. 1901.*Faber Gusztáv (Bp.) mérnök, egyetemi tanár. Iskolai tanulmányait Bp.-en végezte, majd a József Nádor Műegyetemen szerzett mérnöki oklevelet 1927-ben. Pályafutását a MÁVAG hídosztályán kezdte, ahol hidak és más nagy vasszerkezetek tervezését, ill. szerelésük irányítását végezte (kunszentmártoni Körös-híd, dunaföldvári Duna-híd, lakihegyi rádióadó antennatornya). 1938-tól a hídműhely vezetője. 1942 és 1944 között, az egyre nehezebbé váló időben is, mintegy kilencven vasúti híd építését irányította személyesen Erdélyben, a Dés-Beszterce, illetve a Dés-Zsibó-Nagybánya vasútvonalon. A II. világháborút követően tervei és irányítása alapján készült az első, ideiglenes vasúti összeköttetést biztosító áthidalás az Alföld és a Dunántúl között: ez már 1945 tavaszán üzemelt! 1949 nyarán az ÁMTI acélhíd osztályának vezetőjévé nevezték ki. Innen irányította – többek között – a bp.-i Petőfi-híd és az Árpád-híd, valamint a dunaföldvári és a komáromi Duna-híd újjáépítését. 1947-től

oktatott, 1953-tól a bp.-i Műegyetem villamosmérnöki karának mechanika tanszékét vezette. Számos egyetemi, főiskolai tankönyvet, jegyzetet, több kiváló szakkönyvet írt és szerkesztett. (†Bp., 1969. ápr. 23.) – MÉL (IV); Évf. 94/30; MTL (H. Gy.)

1901. Megalakult a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ). – MTK III.

20. 1826.†Falka Sámuel, bikfalvi (Buda) betűtervező és -metsző, réz- és acélmetszetek, térkép nyomólapok készítője. Nagyszebenben sajátította el a művészi rajzolást, majd Kolozsvárott a fa- és rézmetszést, Bécsben pedig a betűöntést. Gyönyörű nyomdabetűi hamarosan hírnevet szereztek számára. 1798-ban meghívták a budai Egyetemi Nyomda „anyabetű véső- és öntő felügyelőjé”-nek. Műhelyéből szebbnél szebb betűtípusok kerültek ki, nem csekély jövedelmet szerezve ezzel az Egyetemi Nyomdának. Több magyarországi nyomda (Eger, Esztergom, Gyulafehérvár, Debrecen) mellett az újonnan alapított bukaresti nyomtatóműhely, valamint az önálló bolgár és szerb nyomdák is tőle szereztek be betűkészletüket. Betűmetszésen kívül címlapokat, rézmetszetű könyvdiszket is készített. Érdekeit szerzett kibontakozó térképészetünk megalapozásában is. Részt vett Lipszky János (1766–1826) *Mappa generalis regni Hungariae*jának nagyszabású munkálataiban, 1817-ben pedig maga is kiadott egy térképet. (*Fogarasz, 1766. máj. 4.) – Évf. 91/50.

21. 1826. Pesten megalakult a Srpska Matica, a magyarországi szerb közművelődési egyesület. – MTK II.

23. 1901. Bp.-en megalakult a Társadalomtudományi Társaság. Első elnöke

Pulszky Ágost volt. – MTK III;
Bp. Lex. II/494.

26. 1926.*Szórády István (Gyula) orvos, gyermekgyógyász. A szegedi tudományegyetem orvosi karán 1950-ben szerzett orvosi oklevelet. 1954-ben szakorvosi vizsgát tett a csecsemő- és gyermekbetegségek tárgykörből. 1964-től a szegedi Gyermekkorház igazgató főorvosa, és Szeged város gyermekgyógyász szakfőorvosa. Munkássága kezdetben a vitamínológiára terjedt ki, e tárgykörből írta 1964-ben A pantothensav klinikai jelentősége címen doktori disszertációját. A hatvanas évek második felétől a klinikai farmakológia és farmakogenetika került tudományos munkásságának középpontjába, kutatásainak eredményeit *Farmakogenetika* (Bp., 1985, Berlin, 1985) című művében összegezte. Érdemeit Markusovszky-díjjal (1969, 1974) és a finn Ylpö-émlékéremmel (1973) ismerték el. (†Szeged, 1990. jan. 22.) – MÉL (IV)

1976. †Bilkei Pap Lajos (Lisszabon) orvos, balneológus, egyetemi magántanár. 1934–1945 között a Székesfővárosi Gyógyfürdők igazgatója. Nevéhez fűződik Bp. fürdővárossá fejlesztésének első kísérlete. (*Mórág, 1894. jan. 30.) – Évf. 94/22. (F. L.)

28. 1901.*Fábián Dániel (Köveskál) orvos, a népi irodalom szervezője. A pápai református gimnáziumba járt, majd a csurgói gimnáziumban érettségizett. A bp.-i Tudományegyetemen szerzett orvosi diplomát 1926-ban. Utána a Bethesda Kórházban helyezkedett el Szentpétery Gyula főorvos sebészeti osztályán. Tagja, majd 1928-tól ügyvezető elnöke lett a Bartha Miklós Társaságnak. A társaság képviselőjében felvette a kapcsolatot a csehszlovákiai Sarló-moz-

galommal. 1929-ben *Új Magyar Föld* címmel folyóiratot indított, amelynek ő írta programadó cikket. 1927-ben kezdte meg működését Johan Béla irányításával az Országos Közegészségügyi Intézet, melynek keretében Hódmezővásárhelyen Fábián szervezte a vörheny elleni védőoltásokat. 1928 elején megismerkedett József Attilával, s 1930 tavaszán Hódmezővásárhelyen közösen írták a *Ki a faluba* című kiadványt, ami a falukutatót, a folklór megmentését propagálja az ifjúságnak. 1934-től 1946-ig bentlakó sebész a bp.-i sebészeti klinikán. A háború után különböző rendelőintézeteknél volt sebészfőorvos, főleg a visszerekkel, a lábszárfelekélek gyógyításával és az antikoagulánsok ambuláns adásával foglalkozott. (†Bp., 1980. márc. 8.) – MÉL (IV)

1901.*Takács József (Sóskút) térképész, földrajztanár. A bp.-i Műegyetemen 1919–24 között folytatott általános mérnöki tanulmányokat. 1924-től a katonai térképészet műszaki tisztviselője. Érdeklődése elsősorban a térképszerkesztésre irányult, ezen belül munkásságában döntő szerepet játszott a földrajzi nevek térképi használata. A bp.-i Tudományegyetem földrajz szakának elvégzése után írt *Görögország földrajzi nevei* (1932) című doktori disszertációja is ezt példázza. Ebben először valósította meg a görög földrajzi nevek egy-egy és következetesen fonetikus átírási rendszerét. Jelentős szerepet vállalt a katonai térképészetnél 1930-ban alakult Névrajzi Bizottság munkájában. A magyar földrajzi nevek helyesírására kidolgozott szabályzatát a Földrajzi Társaság 1940-ben elfogadta, s a térképek az ő rendszerét követték a részletes akadémiai szabályozásig. Szerkesztette a *Cartactual* című térképészeti szaklapot, 1964-es

megalakulásától aktív és kezdeményező tagja volt a Földrajzinév-bizottságnak. Közreműködött a német Duden kiadó földrajzinév-szótárának szerkesztésében, mint az arab földrajzi nevek átírásának szakértője. F.m.: *A földrajzi nevek helyes írásmódja* (Bp., 1929); *A.T.I. Kisatlasz* (Bp., 1934); *Bibliotheca Világatlasz* (Bp., 1948); *Or-szágnévjegyzék* (Bp., 1971). (†Érd, 1986. nov. 5.) – MÉL (IV); MUL (R. F.)

30. 1901.*Kereszty Alfonz (Bp.) sportorvos, szakíró, az orvostudományok kandidátusa. A bp.-i Tudományegyetemen 1925-ben szerzett orvosi oklevelet, 1928-ban belgyógyász szakvizsgát tett. 1930-tól a Testnevelési Főiskola sportorvosi rendelő munkatársa. A TF rendelőjéből és az Országos Testnevelési Tanács II. sz. Sportorvosi Intézetéből 1937-ben vezetésével alakult meg a Sportorvosi Intézet (1952-től Országos Testnevelési és Sport Intézet, OTSI). 1950–1965 között a TF Orvostudományi Tanszék tanszékvezető főiskolai tanára, 1965–1969 között a TF tudományos igazgatóhelyettese. 1958-tól a bp.-i Orvostudományi Egyetem tanára, a sportegészségtan előadója. 1969-ben Dalmady Zoltán-emlékérmét kapott. F.m.: *Az ifjúság sportja orvosi szemmel nézve* (Bp., 1934); *Az élettan és a sportélettan alapjai* (Bp., 1955); *A testnevelés és sport egészségtana* (Bp., 1964); *Élettan, sportélettan* (Bp., 1967). Utóbbi három műve a TF tankönyve. (†Bp., 1981. febr. 17.) – MÉL (IV)

1976. †Renner János (Bp.) fizikus, geofizikus, egyetemi tanár. 1911-től 1914-ig Eötvös Loránd irányításával dolgozott, és a torziós ingával végzett mérései során e problémakör specialistája lett. 1914 és 1950

között középiskolai tanári pályán működött, ebből harminc évig a bp.-i fasori evanglikus gimnáziumban, ahol utóbb igazgató is volt. 1938-ban doktorált a bp.-i Tudományegyetemen. Tanári működése alatt kiváló tankönyveket írt: *Középiskolai fizikai gyakorlatok* (1932), *Természettan* (1939), *A fizika elemei* (1944). 1947-től az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet megbízott vezetője, 1950–1954 között igazgatója, majd 1962-es nyugállományba vonulásáig tudományos munkatársa. Ezt követően a bp.-i Tudományegyetem Geofizikai Tanszékén tartott kollégiumokat. 1965-ben címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki. Eredményes hazai és külföldi (pl. India 1923–24. és 1925–26., Franciaország 1927. és 1928.), ásványi nyersanyagfeltárást célzó gravitációs méréseket, kutatásokat végzett. Kísérletei során sikerült a tömegvonzás és a tehetetlenség arányosságára vonatkozó vizsgálatok pontosságát – az eszközöket és a módszereket továbbfejlesztve, és a mágneses hatásokat is figyelembe véve – a korábbi eötvösi mérésekhez képest egy nagyságrenddel fokozni (1932–1935). Jelentős szerepet játszott hazánk gravitációs alaphálózati feltérképezésének megszervezésében, amiért 1954-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. (*Sopron, 1889. jún. [v. júl.?] 5.) – Evf. 89/26, 93–94; MTL

1926. Megindult Kolozsvárott a *Korunk* című folyóirat. (Szerkesztette: Dienes László, 1929-től Gaál Gábor.) – MTK III.

1951. Minisztériumi rendelet az egyetemek és főiskolák hivatali rendjéről. Ennek alapján szervezték meg a rektori, dékáni és a főigazgatói hivatalokat. – MIK (B. A.)

1. 1951. Az orvostudományi karok kiváltak a tudományegyetemekből és önálló orvostudományi egyetemekként működtek tovább. – MIK (B. A.)

1951. Megalakult a Vezetékes Rádió Üzemi Vállalat. – Kisfaludi Júlia: Postatörténeti kronológia 1949–1963-ig. In: Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1998. 191. p.

2. 1901. *Ugrai Károly (Bp.) gépészmérnök, bűvár, szakíró. Műegyetemi tanulmányai alatt mérnökhallgatóként vonult be a Folyamőrséghez, ahol 1923-tól műhelyfőnök volt. 1924-ben szerezte meg gépészmérnöki oklevelét, s ugyan ezen évtől műszaki hivatali főnökké nevezték ki. Itt került kapcsolatba a bűvárcsoporttal, bűvártanfolyamokat szervezett. 1941-től műszaki tanácsadóként a jugoszláv fronton kiemelkedő szerepe volt a felrobbantott híd- és hajóroncsok kiemelésében, a hajóutak megtisztításában. 1945-ben átkerült a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumba, ahol megszervezte a hajó- és hídroncs-kiemelési munkálatokat. 1950-től a Közúti Híd-fenntartó Vállalat igazgatója, majd 1954-től, a Hídepítő Vállalattal való egyesítést követően az ún. különleges osztály (búvárok, tűzszerészek, hajósok) főépítész-vezetője volt. Találmánya a háromtömlős hidrogén vágópisztoly, s az általa szerkesztett kizsilipelési táblázatok. F.m.: *Búvárismeretek* (Bp., 1953). (†Bp., 1988. jún. 29.) – MEL (IV)

4. 1801. †Magyar István (Győr) földmérő és térképész. Földmérési ismereteit kezdetben gyakorlati úton szerezte (Fejér majd Győr megyében uradalmakat mért fel). 1773-ban beiratkozott a nagyszombati egyetemre, „Geometra publicus” oklevele 1776-ban kelt Dugonics

András aláírásával. Győr, Moson megyékben készített számos térképet. Mintegy másfélszáz fennmaradt kéziratot térképét a győri megyei levéltárban őrzik. (*Zala megye, 1745.) – Évf. 95/11. (F. L.)

5. 1851. †Petrichevich Horváth Lázár (Bécs) író, a Közel-Kelet utazója. Iskoláit Kolozsvárott végezte. Jogi gyakorlatát Marosvásárhelyen a királyi táblánál töltötte le, majd Nagyszebenben a kincstári hivatalnál vállalt állást. Közben regényeket, tárcákat írt, kapcsolatot tartott fenn kora Európa-hírű tudósaival és művészeivel. Az MTA 1838-ban levelező tagjává választotta. 1845-ben beutazta Német- és Franciaországot, 1846-ban pedig elindult a Szentföldre. Két év alatt megfordult Kis-Ázsia, Szíria, Palesztina és Egyiptom történeti tájain, majd Nápoly érintésével hazatért és elkészítette francia nyelvű leírását a Szent Sírról. Utjának többi állomásáról különböző személyekhez címzett levelekben közölt színes leírásokat. (*Kolozsvár, 1807. máj. 14.) – MUL

1876. *Csiszár Lajos (Marosvásárhely) romániai magyar építész, publicista. Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd Bp.-en járt felső ipariskolába, ahol építőmesteri képesítést szerzett. A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara ösztöndíjával a párizsi École des Beaux-Arts építészeti osztályán folytatta tanulmányait. Hazatérése után Marosvásárhelyen számos középületet épített, így tervei és vállalása szerint épült fel a Városháza, és ő készítette el a sáromberki Teleki-kastély új szárnyát. 1906–1908 között a *Székely Iparos* című lap főszerkesztője és a *Vásárhelyi Napló* munkatársa volt. Publicisztikájában sürgette a Székelyföld iparosítását és műegyetem felállítását, az ipar és kereske-

delem megerősödésének akadályai ellen 1913-ban füzetet adott ki. A két világháború között a *Vásárhelyi Napló*, az *Erdélyi Iparosok Lapja* és a *Magyar Kisebbség* című lapok munkatársa volt. 1929-től a Kemény Zsigmond Társaság tagja. (†Marosvásárhely, 1963. okt. 20.) – RMIL 1/349.; MÉL (IV)

6. 1901. *Csűrös Zoltán (Bp.) vegyészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus. A bp.-i József-Műegyetemen iratkozott be, ahol 1924-ben vegyészmérnöki oklevelet szerzett. 1925-től Zemplén Géza szerves kémiai tanszékén tanársegéd, 1928-tól adjunktus, 1929-ben elnyerte a műszaki doktori oklevelet, majd a lakkok és műanyagok tárgykörben magántanárrá habilitáltak 1936-ban. 1938-ban az akkor létesített textilkémiai tanszék vezetésével bízták meg, és rk. tanári címet kapott, 1940-ben kinevezték ny. r. tanárnak. Ebben az időszakban írt könyvei a *Lakkok* (1942), a *Műanyagok* (1942) és a *Textilkémia* (1942). 1947-ben a tanszék neve szerves kémiai technológia tanszékre változott és működési köre is bővült. Ekkor jelent meg *A színezékek és színezés fejlődése* (1956) című könyve és társszerzőként megírta a *Műanyagok* (1956) és a *Textilkémia* (1964) című munkákat, melyek e két fontos technológiai terület teljes anyagát felölelik. Több ízben viselt egyetemi tisztséget: 1943–44-ben a Gépész- és Vegyészmérnöki Kar dékánja, a legnehezebb időkben a Műegyetem rektora (1946–1949 és 1958–1961). Különösen első rektorsága alatt, a háborús károk eltüntetésében, az egyetem újjáépítésében szerzett érdemeket. Tudományos munkásságát Zemplén Géza mellett a szénhidrátok kutatásával kezdte el, legjelentősebb a cellulóz szerkezetének felderítésére végzett vizsgálata, valamint a glükózidok előállítására ki-

dolgozott titánkloridos módszere. Később kutatásainak központjába a szerves reakciók heterogén katalízise került, foglalkozott továbbá a szálal anyagok és a foszfének kémiájával. Úttörő munkát fejtett ki a makromolekulás kémia meghonosításában, gyakorlati tevékenységével, szabadalmaival pedig a magyar textilipar fejlődését segítette elő. Tudományos érdemeiért és társadalmi munkájáért számos kitüntetésben részesült: az MTA 1946-ban lev. és ugyanabban az évben r. tagjának is megválasztotta, Kossuth-díj (1953), a BME tb. doktora (1975). Kiemelkedő munkát végzett a tudományos ismeretterjesztésben is, több lexikon szerkesztőségének volt tagja, s közreműködésével számos tudománynépszerűsítő munka jelent meg. Hosszú időn át főszerkesztője volt az *Élet és Tudománynak*. 1946-ban ő alapította az MTA idegen nyelvű kémiai folyóiratát, a *Hungarica Acta Chemicát*. A BME időszaki kiadványának, a *Periodica Polytechnicanak* is ő volt a főszerkesztője. (†Bp., 1979. okt. 28.) – MTL

8. 1851. *Árkövy (Arnstein) József (Pest) orvos, sebész, a hazai tudományos fogorvosképzés megteremtője. 1876-ban szerzett orvosi, 1877-ben sebész- és fogászmesteri oklevelet. 1891-ben magángyógyintézetet nyitott, ahol kizárólag szegénybetegek fogászati kezelését látta el. 1881-ben a bp.-i Tudományegyetem Orvosi Karán a fogászat magántanára lett. 1888-tól a Szent Rókus Kórház főorvosaként, 1890-től az egyetem fogászati klinikájának igazgatójaként működött. 1892-től a fogászat nyilvános rk. m., 1906-tól 1918-ig nyilvános rendes tanára a bp.-i Orvosi Karon. Nevéhez fűződik a Fogorvosok Egyesületének (1879) és a Budapesti Kir. Orvosegyesület Stomatológus Szakosztályának (1896) megalakítása, majd a

Stomatológusok (Fogorvosok) Országos Egyesülete (1896) megalapítása. 1902-ben megalapította és szerkesztette a *Stomatológiai Közlemények* című folyóiratot. Hisztológiai kutatásaival, diagnosztikai és terápiás eljárásaival, elméleti felismeréseivel hozzájárult, hogy a fogászat egzakt tudománnyá vált. A fogbetegségek kórbonctanának kutatásával, a fogászati diagnosztika fejlesztésével nemzetközi hírnévre tett szert. F.m.: *Diagnostik der Zahnkrankheiten und durch Zahnleiden bedingten Kiefererkrankungen* (Stuttgart, 1855). A Semmelweis Orvostudományi Egyetem (SOTE) Egyetemi Tanácsa 1963-ban kétévenként kiosztásra kerülő Árkövy József-emlékérmét alapított. (†Bp., 1922. máj. 19.) – Évf. 97/46; MTL

8. 1926. ***Krempels Tibor** (Bp.) mérnök, a műszaki tudományok kandidátusa. A bp.-i Műegyetemen 1950-ben szerzett oklevelet. 1950–54 között a bp.-i földalatti vasút tervezésében és művezetésében vett részt. 1954-től 63-ig a Vízügyi Tervező Vállalatnál (VÍZITERV) vízepítési műtárgyak, völgyzárógátak és regionális vízellátó vezetékek tervezésének irányító tervezője. 1963–71 között az Országos Vízügyi Hivatalnál főelőadó, majd csoportvezető, később a Műszaki Tervezési és Tudományos Kutató Osztály osztályvezetője. 1971-től haláláig a VÍZITERV-nél iroda-vezető főmérnök a hidrogeológia, a geotechnika, az ivó- és iparivíz-ellátás tervezésével és művezetésével foglalkozó irodán. 1981-ben a Magyar Hidrológiai Társaság Bogdánfy Ödön-emlékéremmel tüntette ki. Tudományos munkássága főleg völgyzárógátak és tározók tervezésével, építésével és a vízepítési aszfaltburkolatokkal volt kapcsolatos. (†Bp., 1985. júl. 20.) – MÉL (IV) (F. L.)

10. 1901. ***Horusitzky Ferenc** (Bp.) geológus. A bp.-i Tudományegyetem elvégzése után annak Földtani Intézetében Papp Károly tanársegédje lett. Többször utazott külföldre kutatni: az Alpokban, a Pireneusokban és a Párizsi medencében folytatott vizsgálatokat. 1934-ben kinevezték a Földtani Intézet főgeológusává. 1946-tól a szegedi Tudományegyetem földtan tanszékét vezette, ezután a Bányászati Kutató és Mélyfúró Nemzeti Vállalathoz került, majd 1961-től ismét a Földtani Intézet geológusa lett. Fő kutatási területe az őslénytan és a hidrogeológia volt. Foglalkozott a Budai-hegységgel és Kárpátalja földtani térképezésével. Elmélyülten vizsgálta a földtörténeti korbeosztás kérdéseit; sok publikációja foglalkozott a harmadidőszaki rétegek elemzésével. A Magyarhoni Földtani Társulat 1958. márc. 21-én tartott tisztújító közgyűlésén elnökévé választotta, tisztéről azonban még ez év októberében lemondott. F.m.: *A kréta és a harmadkor közötti határkérdések természetes megoldása* (Bp., 1933); *A kárpátmedencei alsó miocén földtörténeti tagozódása és földrajzi kapcsolatai* (Bp., 1940); *A Budai-hegység hegyszerkezetének nagy egységei* (Bp., 1943); *A magyar föld kincsestára* (Bp., 1954). (†Bp., 1971. nov. 24.) – Évf. 96/81; Dudich Endre–Székyné Fux Vilma–Dobos Irma: *A Magyarhoni Földtani Társulat harmadik félvévszázada*. Bp., 1998. 28–30. p.

15. 1901. ***Vázsonyi Ádám** (Bp.) vízmérnök. Műegyetemi oklevelét megszerelve számos tiszai folyammérnöki hivatalnál dolgozott. 1941-ben a szatmárnémeti hivatal vezetője volt. Jelentős szerepet vitt a bajai Deák Ferenc-zsilip felújítási munkáiban, a békésszentandrás vízlépcső építésének vezetésében, a hortobágyi öntözési program

megvalósításában. 1951-ben az Árvízvédelmi és Folyammérnöki Hivatal műszaki főnöke, majd a VITUKI-ban az első vízgazdálkodási keretterv előkészítésének felelőse. 1963-ban megbízást kapott a vízügyi múzeum megszervezésére és vezetésére. (†Bp., 1973. júl. 14.) – Évf. 98/56. (F. L.)

1951. A Népgazdasági Tanács 57/3. sz. határozata az Állami Földmérés átszervezéséről. A földmérés irányítása a Pénzügyminisztériumtól – ahol 1867 óta működött – átkerült a Minisztertanácshoz, illetve az OT felügyelete alá. Egyidejűleg megalakultak a vidéki földnyilvántartási egységek. – (R. F.)

18. 1851.†Debreczeni Márton (Kolozsvár) bánya- és kohómérnök. Kolozsváron 1814 és 1819 között a deák osztályokat, 1823-ig a bölcséleti, jogi és hittani évfolyamokat is elvégezte. Utolsó iskolai évében Désaknán az ottani bányatisztek buzdításai bírták rá a bányászati szak választására. 1823. nov. 23-tól Selmecen folytatta tanulmányait a Bányászati és Erdészeti Akadémián. 1825-ben bányagyakornokká nevezték ki, később radnai napidíjas olvasztómesteri állást kapott. 1827 elején kinevezték a csertési kohóüzemben kémlőhelyettessé, majd Zalatnán kohóellenőrre; 1833-ban ugyanott kohónaggyá és igazgatósági ülnökké. 1840-ben az erdélyi kincstárnál bányászügyi ideiglenes előadó, s fokozatos emelkedéssel 1842-ben ugyanott az erdélyi kincstár tanácsosává léptették elő. Az erdélyi bányászat igen sokat köszönhet neki; számos újítást és javítást létrehozva, a teljesen elhanyagolt üzemeket igen rövid idő alatt korszerűsítette, nyereséges kohókká fejlesztette. A kohóknál felhalmozott salakot ő használta először kéngyártásra, és ő vezette be a zalatnai főkohóknál

a vasgálic- és rézgálicgyártást. Megoldotta az arany- és ezüstnek feketeszénből való „kiejtését”. A kohászatot forradalmasító, kevés levegővesztéssel dolgozó csigafúvó is az ő találmánya. Már az 1830-as évek végén saját tervezésű gőzmozdonyt helyezett üzembe Zalatnán a kohók kiszolgálására. Tudományos sikereit a kormány is elismerte. 1848-ban az erdélyi országgyűlés az unióbizottmány egyik tagjává választotta. Pestre jöve aug. 22-én a magyar Pénzügyminisztériumban a bányászati ügyek vezetőjeként miniszteri tanácsossá nevezték ki. A szabadságharc után Kolozsváron perbefogták, fizetését felfüggesztették, nejével és hat gyermekével nyomorban tengődött. A kohóknál szerzett higany- és ólommérgezéstől is szenvedett. Mégegyszer megkísérelte a háborús események következtében szünetelt erdélyi bányák és kohók üzembe helyezését. Ebbéli munkája közben szerzett tüdőgyulladásban halt meg. Halála után gr. Mikó Imre a hagyatékait átvizsgálva a műszaki vonatkozású, kézzel írt szakmunkáin kívül számos szépirodalmi művet talált, melyek közül legjelentősebb volt „*A kiovi csata*” című hősköltemény. (*Magyargyerőmonostor, 1802. jan. 25.) – MTL

19. 1526.*Clusius, Carolus (Arras) németalföldi orvos, botanikus, a magyar flóra kutatója. Beyte István (1532–1612) vendégeként és irányításával végzett hazánkban flórakutatásokat. Munkája eredményeként 1583-ban ő jelentette meg a Magyarország flórájáról szóló – jelenlegi ismereteink szerint első – leírást, amelyben közétette forrásmunkáját, a magyar szerzőtől származó első flóraismertetést, Beyte István írását is. (†Leiden, 1609. ápr. 4.) – Évf. 84/26.

1901. *Pataki Vidor János régész. 1925-ben megkezdte az egri vár feltárását, s ezt 1934-ig folytatta. A várnak egy kicsi, de fontos részét tárta fel. Egy spanyol hercegi könyvtárban megtalálta a várról 1568-ban és 1571-ben készített terveket. († 1973. okt. 3.) – (H. Gy.)

1901. *Schönviszky László (Bp.) barlangkutató. A Mester u.-i felsőkereskedelmi iskolában érettségizett 1918-ban, majd a Fővárosi Könyvtárban helyezkedett el. 1918-tól foglalkozott barlangkutatással, alapító tagja és sok éven át titkára volt az 1926-ban létrehozott Magyar Barlangkutató Társulatnak. Publikációi közül a bükk-i barlangok leírása a legjelentősebb. Feltáró munkájának köszönhető, hogy a solymári Ördöglyuk-barlang bejárható hossza több száz méterrel növekedett. Fényt derített néhány régebbi barlangkutató (Sartory József, Farkas János, Szentiványi Márton, Bekey Imre Gábor) életére, barlangkutatásban elért eredményeire. Bertalan Károllyal közösen elkészítette a magyar barlangtani bibliográfiát 1930-tól 1945-ig. Tanulmányainak többsége a *Karszt és Barlang* című szakfolyóiratban jelent meg. (†Bp., 1979. szept. 21.) – MUL

20. 1926. A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya Bp.-en megalakította a Magyar Barlangkutató Társulatot. Elődje, a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottsága 1910-ben alakult meg, majd 1913-ban szakosztállyá szerveződött tovább. Az 1926-ban létrejött Magyar Barlangkutató Társulat a magyar barlangkutatás országos társadalmi, szakmai szervezetévé vált. A II. világháború után feloszlott szervezet 1958-ban alakult újjá Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat néven, mint a MTESZ

tagszervezete. Előadásokat, tanfolyamokat, nemzetközi konferenciákat szervez, időszakos és állandó kiadványokat jelentet meg. Szaklapjuk az évente egyszer megjelenő *Karszt és Barlang*. Könyvtára, a Bibliotheca Speleologica Hungarica hazánk legteljesebb nemzetközi barlangtani szakirodalmi gyűjteménye. – Bp. Lex. II/62-63. Ld. cikkünket.

21. 1901. *Kacsó Sándor (Mikháza) író, szerkesztő, közíró, tanulmányíró. (†Kolozsvár, 1984. febr. 17.) – RMIL 2/570.

1926. *Bunyitai János (Visznek) vegyészmérnök, a műszaki tudomány kandidátusa. A bp.-i Műegyetemen 1951-ben szerzett vegyészmérnöki oklevelet. 1951-től 1957-ig a Veszprémi Vegyipari Egyetemen tanársegéd, majd adjunktus 1961-ig. 1961-től az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt vegyészmérnöke, 1978-tól haláláig osztályvezetője. Emellett a Nehézipari Minisztérium megbízásából ellátta a vegyipari technikumok és szakközépiskolák szakfelügyeletét, a gázipari technikus- és szakmunkásképzés egyik megszervezője volt. Tagja volt az MTA Szénkémiai Bizottságának. Főbb kutatási területei: a szénfeldolgozó-ipar vizsgálati módszerei, az acélcsővezetékek passzív szigetelési technológiájának kifejlesztése, az ipari célra alkalmas infrasugárzók kikísérletezése. E tárgykörök-ből számos publikációja jelent meg. (†Bp., 1981. okt. 2.) – MÉL (IV)

22. 1876. Az ószőnyi határban feltorlódott a Duna jege, s az így felduzzadt árvíz több helyen, összesen mintegy 3 km hosszban átszakította a Vág és a Kisduna menti, valamint a komáromi töltéseket, nem kímélve a vágdunai fahidat, valamint nagydunai hídfőket sem. Az áradás kö-

vetkeztében közel 600 km² terület került víz alá. – (F. L.)

1976. †Polányi Mihály (Northampton) vegyész, szociológus, filozófus. A bp.-i Tudományegyetemen szerezte meg orvosi diplomáját. Elsősorban fizikai és kémiai kutatásokkal foglalkozott. A későbbiekben figyelme az abszorpciós termodinamika felé irányult, kutatási eredményeiért róla nevezték el az abszorpciós potenciál kiszámítására használatos képletet. Részt vett a századelő haladó mozgalmaiban, tanulmányai jelentek meg a *Huszádik Század* és a *Szabadgondolat* című lapokban. Az I. világháborúban katonaeorvosként szolgált. Az 1919-es események után Németországba emigrált, ahol a növényi eredetű rostok röntgendiffrakciós vizsgálatával foglalkozott és a szilárd testek képlékeny tulajdonságait vizsgálta. 1933-ban Angliába települt, ahol reakciókinetikai vizsgálataival vált ismertté. Az Egyesült Izzó kutatóival együttműködve részt vett a nagyüzemi kriptongyártási eljárás kidolgozásában. Ekkoriban kezdett közgazdasági, szociológiai és politikai kérdésekkel is foglalkozni. 1948-ban a manchesteri egyetem szociológia professzora lett. 1958-ban az oxfordi Merton College-ba ment át, ahol tudományfilozófiai kérdésekkel foglalkozott. Ekkor írta meg élete fő művét, a *Personal Knowledge*-et (Személyhez kötött értelem, London, 1958). (*Bp., 1891. márc. 12.) – Évf. 91/37-38, 196-197.; MTL

25.1901.*Rados Kornél (Pozsonynádasd) mérnök, egyetemi tanár, a műszaki tudományok kandidátusa. A bp.-i Műegyetemen 1926-ban szerzett mérnöki oklevelet. Magántervező irodákban kezdte mérnöki pályafutását, majd 1932-ben magas- és mélyépítési szerkezetek statikájával foglalkozó tervezőiro-

dát nyitott Bp.-en. Irodájában számos ipari, köz- és lakóépület tartószerkezeteinek tervei mellett a nyergesújfalusi vasbeton híd, és az újpest-káposztásmegyri átemelő telep mérnöki feladatait oldották meg. 1945 után a Fővárosi Építési és Városrendezési Osztály műszaki főtanácsosa, majd vezető tanácsnoka, 1948–1950 között az Építéstudományi Intézet vezetője volt. 1950 szeptemberétől a bp.-i Műegyetem Építészmérnöki Karán egyetemi tanár. Megszervezte az Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszéket, melynek 1971-es nyugállományba vonulásáig vezetője volt. 1952–1954 és 1957–1960 között a Műegyetem rektora volt. A Magyar Építőművészek Szövetsége, az Urbanisztikai Társaság és az Építőipari Tudományos Egyesület alapító tagja, utóbbinak 1949–1969 között alelnöke, majd elnöke. Az ipari építészet egészét felöleli az *Ipartelepek építésze* (Bp., 1956–1979) című ötkötetes munkája. Jelentősebb mérnöki munkái: Goldberger gyár telepein végzett rekonstrukciók és új épületek, a Magyar Divatcsarnok, békásmegyeri csónakház (1933), kiskunhalasi hűtőház (1934–35), bp.-i Hydroxigéngyár (1935–40), Újpest Megyeri úti polgári iskola (1938), zagyvapálfalvi üveggyár és a záhonyi mozdonyszín (1946). (†Bp., 1985. máj. 27.) – MÉL (IV); (H. Gy.)

26.1826.*Bobik Ignác (Bocsár) vízmérnök. Pesten befejezett mérnöki tanulmányait követően 1848–49-ben részt vett a szabadságharcban, majd a szabadságharc után gróf Zichy Györgynél Adonyban és Sárszentmihályon uradalmi mérnök. 1881-től a Nádorcsatorna Társulat igazgató főmérnöke. Nevéhez fűződik a Sió alsó szakaszán évenként megismétlődő árvizek elleni védekezés és árvédelmi

munkák megszervezése, a Közép-Dunántúli vízrendezések megindítása. (†Székesfehérvár, 1921. okt. 21.) – (F. L.)

1876. †Czimeg János (Szeged) bányamérnök, feltaláló, tervező. Tanulmányait a selmeci akadémián végezte. A szabadságharc alatt a honvédség mérnökkari osztályának tagjaként részt vett Pest-Buda megerősítésében. Az 1849 utáni emigrációban Párizsban találmányainak hasznosítására (pl. ezüstözött tükör stb.) üzemet létesített. Hazatérve elkészítette a szegedi Széchenyi tér rendezésének tervét. (*Szeged, 1823. máj. 15.) – Évf. 98/48.

1901. *Mados [Kotzmann] László (Beregszász) talajvegyész, műegyetemi tanár. A hazai talajtan kiválóságának, 'Sigmond Eleknek közeli munkatársaként részt vett az ország talajtani térképezésében és behatóan foglalkozott a talajok vízháztartásának vizsgálatával. Az öntözés és lecsapolás szempontjából fontos összefüggéseket tárt fel a talajfajták fizikai tulajdonságai valamint nedvszívó képességük között. A Magyar Talajtani Társaság egyik alapítója és első elnöke volt. (†Bp., 1945. jan. 2.) – (F. L.)

1926. *Dévay József (Szombathely) fiziko-kémikus, egyetemi tanár, a kémiai tudományok doktora. A bp.-i Tudományegyetemen 1950-ben szerzett diplomát, majd az egyetem fizikai-kémiai és radiológiai tanszékére került, ahol demonstrátor, tanársegéd, majd adjunktus. 1963-ban kinevezték a Veszprémi Vegyipari Egyetem fizikai-kémiai tanszékének vetetőjévé, mely funkcióját 1975-ig töltöt-

te be. Fő kutatási területe az elektrokémiai korrózió és az elektród-folyamatok kinetikája volt. F.m.: *Elektrokémia* (Bp., 1964); *A korrózió elmélete* (Bp., 1976); *Fémek korróziósebességének meghatározása a polarizációs ellenállás mérése alapján* (Bp., 1980). (†Bp., 1984. jún. 9.) – MEL (IV)

28.1926. Az óbudai Munkásotthon alapkövetétele. (ld. még: szept. 26.) – MTK III.

1951. Az 58. MT. sz. rendelet alapján megszüntették az egységes vízügyi szolgálatot és a teljes vízügyi feladatkört felosztották a különböző minisztériumok között. Az OVH feladatköre az árvízvédelem és folyószabályozás tekintetében a közlekedési tárcához került át, a belvizekkel, az öntözéssel és a mezőgazdasági vízgazdálkodással kapcsolatos feladatok a földművelésügyi minisztériumhoz kerültek, a belügyi tárca felügyelte a vízellátás-csatornázást, míg a vízerőhasznosítás feladatát a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium kapta. Ezzel egyidőben megszűntek a vízgazdálkodási körzetek és árvízvédelmi és folyószabályozási-, ill. kultúrmérnöki hivatalok létesültek. – (F. L.)

1976. február vége – március eleje. A pusztító jeges dunai árvíz a Szentendrei-sziget épített részét nagymértékben elöntötte, de a fővárosi Duna-szakasz 1870-ben megkezdett szabályozásának köszönhetően a főváros területén nem okozott komolyabb károkat. Annál nagyobb volt viszont a pusztulás a főváros alatti Duna-szakaszon, amelynek szabályozását az 1881. L. tc. az 1876-os árvíz hatására rendelte el. – (F. L.)

1. 1826. †**Hönsch Zsuzsanna** (Vieszka, Trencsén m.) az első magyar világutazó nő. Felvidéki polgárcsalád gyermeke. Szüleinek Szepessom-baton üzletük és vendégfogadjuk volt. Itt szállt meg 1767-ben a Lengyelországból származó Benyov-szky Móric, aki még ebben az évben elvette őt feleségül. Ez meghatározta egész életútját. Amikor Benyovszky kiszabadult kamcsatkai száműzetéséből és Franciaországba érkezett, felesége is Párizsba ment (1772). A rákövetkező évben férjével tartott a madagaszkári expedíció. Négy évi madagaszkári tartózkodás után férjével visszatért Franciaországba, majd hazájába. 1784-ben férjével és két kislányával az Egyesült Államokba utazott az újabb madagaszkári expedíció megszervezésére. Férjét erre az útjára már nem kísérte el. Az Egyesült Államokban vette hírét, hogy férje a franciákkal vívott harcban elesett (1786. május 24-én). Ekkor gyermekeivel visszatért Magyarországra, és férje birtokán, Vieszkán élt haláláig. (*Szepessombat, Nyitra m., 1750. okt. 18.) – MUL; Évf. 2000/108.

1901. ***Gebhardt Béla** építész és festő. Számos kiállítási pavilont, városrendezést és monumentális szobrok építészeti részét (Magyar Hősök Emlékköve a bp.-i Hősök téren) tervezte. Építészetelméleti munkásságot is folytatott. —(H. Gy.)

1926. Megnyitotta kapuit Bp.-en a Corvin Áruház. A hamburgi M.J. Emden Söhne cég alapította egymillió pengő alaptőkével. Első igazgatója Lewin Miksa volt. A Reiss Zoltán tervei alapján elkészült nagyáruház központi fekvésével, három utcára néző kirakataival, az ország első mozgólépcsőjével, olcsó éttermével, mérsékelt áraival, szezonvégi kiárulásai

széles vásárlóközönséget vonzott. Fél évszázadon keresztül Magyarország legnagyobb áruháza volt. – Bp. Lex. I/295; (S. Nagy Anikó) Ld. cikkünket.

1976. † **György Pál/Paul György** (Philadelphia, USA) orvos. A bp.-i Tudományegyetemen 1915-ben szerzett orvostudományi oklevelet. 1919-től a heidelbergi egyetem gyermekklinikáján működött, 1927–1933 között mint a gyermekgyógyászat tanára. 1933-ban Angliába, 1935-ben Amerikába települt át. 1935–1944 között Clevelandben, 1944-től a Pennsylvania egyetemen volt professzor. 1958-ban nyugalomba vonult, de 1957-től 1963-ig igazgatója volt a philadelphiai közkórház gyermekosztályának, ahol még 1972-ben is működött. 1958-ban a heidelbergi egyetem díszdoktorává avatta. Az ENSZ keretében működő Egészségügyi Világszervezet (WHO) elnöke volt. Az amerikai orvosszövetség 1958-ban tíz ösztöndíjat alapított György Pál élelméztudományi tanulmányi ösztöndíj elnevezéssel. A B2, a B6 és a H-vitamin felfedezője, ill. társfelfedezője. 1970 körül felfedezett egy új vitamint, amelynek hatása kiküszöböli a fogamzásgátló gyógyszerek káros következményeit. (*Nagyvárad, 1893. ápr. 7.) – MEL (IV)

3. 1926. ***Szikora György** gépészmérnök. Felsőipari iskolát végzett, majd apja mellett kitanulta a molnár-mesterséget. Diplomáját a bp.-i Műegyetemen szerezte 1954-ben. Egyetemi tanulmányai közben a Malomszerelő és Gépjavító Vállalat műszaki rajzolója, később malomtervezője volt. Tervei alapján készült el néhány ma is működő malmunk, egyik kidolgozója volt az ún. magyar malomtervezési módszernek. A malomgéptervező osztály élén egyik irányítója volt a

fémszerkezetű malmi gépek megszerkesztésének. Átszervezés miatt osztályával együtt az Élelmiszeripari Tervező Intézetbe helyezték, ahol a malmok tervezését is irányította. Úttörő munkát végzett a keveréktakarmány-gyártás technológiájának kifejlesztésében. (†Bp., 1966. szept. 10.) – Évf. 91/72.

4.1876. *Kümmerle Jenő Béla (Bp.) botanikus, Balkán-kutató. A bp.-i Tudományegyetem Bölcsészkarán tanult, ahol Mágocsy-Dietz Sándor (1855–1945) tanársegédje lett. 1902-ben a Magyar Nemzeti Múzeum növénytárához került, amelynek később igazgatójává nevezték ki. A növényvilágon belül a harasztok kutatására specializálódott, fő kutatási területe pedig a Balkán-félsziget volt. 1914-ben részt vett a Leidenfrost Gyula (1885–1967) által vezetett második Adria-expedícióban, melynek során a dalmát szigeteken és a partvidéken végzett gyűjtőmunkát. 1918 nyarán Jávorka Sándorral (1883–1961) Albániában és Macedóniában botanizált, erről szóló, Csiki Ernővel (1875–1954) és Jávorka Sándorral közösen írt műve *Adatok Albánia flórájához* (Bp., 1926) címen jelent meg. (†Bp., 1931. dec. 20.) – MUL

1951. †Balogh Artúr (Kolozsvár) jog- és államtudományi író, műfordító, lapszerkesztő. Középiskoláit Nagybányán és Kolozsvárt, egyetemi tanulmányait Pesten végezte, ahol 1888-ban államtudományi, 1889-ben jogtudományi doktori oklevelet szerzett. Állami ösztöndíjjal Német- és Franciaországban végzett politikai és közjogi tanulmányokat. 1904-ben kinevezték nyilvános rendes tanárrá a kolozsvári tudományegyetemen az alkotmányi és kormányzati politikai tanszékre; 1925-ben vonult nyugdíjba. Az MTA 1905-ben levelező tagjává választotta. 1919-ben fele-

lős szerkesztője volt a *Kolozsvári Hírlapnak*, s egy ideig a kolozsvári *Újság* című napilapot szerkesztette. 1926–27-ben Kolozs megye, 1928-tól 1937-ig Udvarhely megye szenátora a román parlamentben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának elnöke volt. A politika professzoraként termékeny publicista és tankönyvíró volt. Igen jelentős a két világháború között kifejtett kisebbségjogi munkássága. Francia és német nyelven is közreadott szakmunkáival e kérdésnek európai viszonylatban is egyik legkiválóbb szakembere lett. Sokoldalúságát bizonyítják történelmi és szociológiai tanulmányai. Az *Ellenzék*, az *Erdélyi múzeum*, a *Hét*, a *Keleti Újság*, a *Magyar Génusz*, a *Magyar Kisebbség* és a *Pásztortűz* munkatársa volt. F.m.: *Széchenyi emlékezete* (Kolozsvár, 1926), *A kisebbségek nemzetközi védelme* (Berlin, 1928, németül: München, 1928, franciául: Párizs, 1932), *Nemzet és állam a reformkorban* (Kolozsvár, 1946). (*Abony, 1866. márc. 18.) – RMIL 1/141-142.

5. 1326. *I. (Nagy) Lajos, 1342–1382 között Magyarország királya. (†Nagyszombat, 1382. szept. 12.) – Bertényi Iván, Diószegi István, Horváth Jenő, Kalmár János, Szabó Péter: *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói*. Bp., 1995. 64-65. p

1576. †Rubigally Pál (Paulus Rubigallus) (Baden) utazó követ a török birodalomban, királyi biztos. Egyetemi tanulmányait Wittenbergben folytatta 1537–1540 között. 1540-ben beosztották abba a küldöttségbe, amely Werbőczy István vezetésével a török szultánhoz indult Konstantinápolyba. Az utazásról naplót vezetett és latin nyelven leírást készített, amely

Hodoeporicon Itineris Constantino-politani (Egy konstantinápolyi utazás története) címen Wittenbergben jelent meg 1544-ben. 1563-ban Selmezbányán volt királyi biztos, 1574-ben több társával a zólyomi vámot bírta, majd megszerezte családjának Zólyomlipcse (Tótlipcse) várát és a hozzá tartozó birtokot. (*Körmöcbánya, Bars vm., 1510 k.) – MUL

5. 1901. *Kulin István (Nagyszalonta) agrometeorológus, a mezőgazdasági tudományok doktora. A debreceni Gazdasági Akadémián szerzett oklevelet. 1922-től a keszthei és a magyaróvári Gazdasági Akadémián gyakornok, majd tanársegéd. A török kormány meghívására két évet Ankarában töltött szakértőként, ahol növénytermesztési kísérleti telepet létesített. 1929-ben a Mezőgazdasági Múzeum megbízásából a barcelonai mezőgazdasági kiállítás magyar pavilonjának rendezőjeként egy első díjat, két aranyérmet hozott haza. 1929-től 1961. évi nyugdíjazásáig az Országos Meteorológiai Intézet dolgozójaként két évtizeden át a Csapadékmérő Osztály, majd 1951-től az Agrometeorológiai Osztály vezetője volt. Bevezette az agroklimatológiai feldolgozásokat. 1955-ben a Martonvásári Mezőgazdasági Kutató Intézet területén megszervezte az első agrometeorológiai obszervatóriumot, majd Kecskeméten a másodikat. Irányítása alatt indultak meg hazánkban az agrometeorológiai kutatások. 1956-ban Steiner Lajos-emlékéremmel tüntették ki. (†Bp., 1987. dec. 31.) – MÉL (IV)

7. 1851. *Hoszpötzky Alajos (Buda) mérnök, 1887-től a vízrajzi szolgálat helyettes vezetője, az al-dunai Vaskapu-szabályozás egyik irányítója, a Duna-Tisza-csatorna és a csepeli vámmentes kikötő koncepciójának egyik kidolgozója, a Ke-

reskedelemügyi Minisztérium folyam- és tengerhajózási osztályának vezetője, 1914–1917 között a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke. (†Bp., 1917. ápr. 11.) – (F. L.)

1901. †Schmidt Ferenc (Bp.) A bécsi és a müncheni műegyetemen tanult; ez utóbbi helyen szerzett építésmérnöki oklevelet. Hazatérte után Temesváron, majd Pesten látott el mérnöki teendőket. Tudományos tevékenysége matematikai vonatkozású: a Bolyaiak iránt érzett tisztelete és szeretete késztette arra, hogy mindent megtegyen két mellőzött tudósunk elismertetése érdekében. Ilyen tárgyú adatfeltáró munkássága következtében a századforduló táján szinte a magyar matematikusok nesztorának tekintették, és egyik legbecsültebb tagja volt a Matematikai és Fizikai Társulatnak. Legelőször ő írt olyan összefoglaló értekezést, amely a két Bolyai néhány életrajzi adatát a világ elé tárta (*Aus dem Leben zweier ungarischer Mathematiker, Wolfgang und Johann Bolyai von Bolya*. Archiv. f. Math. u. Phys. 48. 1867. 217-228. Ugyanez franciául: Bordeaux Mém. 5. 1867. 191-205.). Tagjává választották a hetvenes években alakult „Bolyai Bizottság”-nak, amelynek az volt a feladata, hogy rendezze a Bolyai hagyatékot és a lényegesebb részekből új kiadást készítsen elő. Sikerült megszereznie a Bolyai Farkas és Gauss közötti levelezés anyagát is. (*Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése*. Az MTA megbízásából szerkesztették, jegyzetekkel és életrajzzal ellátták Schmidt Ferenc és Stäckel Pál. Bp., 1899. Ugyanez német bevezetéssel a lipcsei Teubner Kiadónál is megjelent.) (*Temesvár, 1827. febr. 14.) – MTL

9. 1751. *Ambshell Antal (Győr) jezsuita fizikus. Előbb a laibachi líceum-

ban oktatott fizikát, majd a bécsi egyetem fizika és mechanika professzora lett. A jezsuita rend feloszlata után a pozsonyi káptalan kanonokja volt. F.m.: *Anfangsgründe der Allgemeinen auf Erscheinungen und Versuche gebauten Naturlehre* (Bécs, 1791–1793); *Elementa physicae* (I–III., Győr, 1807); *Elementorum matheseos* (I–III., Győr, 1807–1808). (†Pozsony, 1821. júl. 14.) – Évf. 96/64.

9. 1776. *József nádor (Firenze) Habsburg főherceg, Magyarország későbbi nádora. Bátyja, I. Ferenc király 1795 júliusában nevezte ki Magyarország helytartójává, 1796 novemberében az országgyűlés nádorrá választotta. Székhelyét a budavári királyi palotában rendezte be. Sokat foglalkozott gazdasági, kulturális, városrendezési kérdésekkel. Alcsúton mintagazdaságot szervezett, támogatta az Ipartanoda felállítását, segítette Pest fejlesztését, a klasszicista építkezéseket. Nádorsága alatt történt a Városliget rendezése, a Nemzeti Múzeum és a Ludovika Akadémia felépítése, az 1838-as árvíz után Pest helyreállítása. Támogatta az Akadémia működését, alapításához 10.000 Ft-os adományával is hozzájárult. A hazai vízszabályozási munkák egyik legfőbb pártfogója, birtokait tekintve pedig több esetben érdekeltje volt. Támogatta a Duna–Tisza-csatorna megépítésére szerveződő vállalkozást, az aradi Malomcsatorna Társulat munkálatait és a háttérből sokat segített a Tisza-szabályozást nehezítő politikai és pénzügyi akadályok leküzdésében. (†Buda, 1847. jan. 13.) – Bp. Lex. I/622–623; Évf. 97/27–28. (F. L.)

1901. Megindult a *Magyar Vaskereskedő* című szakfolyóirat. Előbb a Magyar Vaskereskedők Országos Egyesülete, majd a Magyar Vaskereskedők és Vasiparosok Országos

Egyesülete és a Műszaki Kereskedők Országos Egyesülete hivatalos lapja volt. Bíró Armin nagytőkés alapította, 1938-ig Pásztor József író, újságíró szerkesztette. Rendszeresen tájékoztatót a szakma hazai és külföldi eseményeiről, követte a vasipar technikai fejlődését. Kiemelt feladata volt a magyar ipar és kereskedelem támogatása, érdekeinek képviselete. A hetilap utolsó száma 1944. dec. 16-án jelent meg. – S. Nagy Anikó

12.1976. A Balatonon a magánszemélyeknek megtiltották a motorcsónak használatát. – MTK (V), (B. A.)

15.1826. Az országgyűlés ezen a napon tárgyalta és fogadta el a Magyar Tudós Társaság alapítására vonatkozó tervezetet. – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Öa.: Kovács Máté. Bp., 1963. 581. p.

1901. *Ladányi Antal könyvtáros, építésmérnök. Ő építette ki az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerinti szakkatalógust. – ÉEK

16. 1876. Horváth Ignác műegyetemi professzor a márc. 24-ig tartó árvíz idején tudományos céllal vízsebeségméréseket végzett a bp.-i Duna-szakaszon. Méréseinél először használt Magyarországon elektromos fordulatszámológó műszert, s a munka során számos módszertani újítást is alkalmazott. – (F. L.)

1926. A Massachusetts állambeli Auburnban útnak indították az amerikai Robert Goddard amerikai fizikus által tervezett első folyékony üzemanyagú rakétát. – ÉEK

17.1826. Gr. Teleki József, a Magyar Tudós Társaság első elnöke, apja Teleki László 30.000 kötetes könyvtárát felajánlotta a Magyar Tudós Társaságnak, megvetve ezzel az Aka-

démiai Könyvtár alapjait. – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Öá.: Kovács Máté. Bp., 1963. 579-582. p.; Telekies Alapítványa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtár-épületig 1826-1988. Öá.: Fekete Géza. Bp., 1989; Bp. Lex. II/98-97. Ld. cikkünket.

1901. *Brandenstein Béla (Bp.) filozófus, egyetemi tanár. A bp.-i Tudományegyetemen 1923-ban Kornis Gyulánál doktorált. 1924 őszétől a berlini Collegium Hungaricum-ban ösztöndíjjal tanult tovább. Itt kezdte írni *Grundlegung der Philosophie* című művét, mely később magyarul Bölcséleti alapvetés címen jelent meg 1935-ben. 1927-től egyetemi magántanár, 1934-től (Pauler Ákos halálát követően) nyilvános rendes tanár, a filozófiai tanszék vezetője. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Bizottságának elnöke, a *Filozófiai Szemle* főszerkesztője volt. A párizsi filozófiai kongresszus elnökévé választotta. A II. világháború után külföldre távozott. 1949-től nyugalmába vonulásáig, 1969-ig a saarbrückeni egyetem nyilvános rendes tanára volt. Számos műve közül kiemelkedő alkotása *Az ember a mindenségben* (I-III., 1936-1937) és *Platon összes műveinek* (1943) fordítása és szerkesztése. Külföldön német nyelvű művei mellett magyarul is publikált: *A művelődés válsága* (Köln, 1952); *Művészet és élet* (Köln-Detroit-Wien, 1969). (†Saarbrücken, 1989. aug. 24.) – MEL (IV)

1926. *Bökönyi Sándor (Vállaj) archeozoológus. A debreceni piaristáknál, majd a bp.-i Állatorvostudományi Egyetemen végezte tanulmányait. Munkásságát a Magyar Nemzeti Múzeumban kezdte 1951-ben. Egyéni kutatási területét, az archeozoológiát önálló tu-

dományággá fejlesztette, továbbá megalapozta a hozzá kapcsolódó gyűjteményt. A helyszíni vizsgálatok érdekében számtalan kutatóutat tett idehaza és a nagyvilágban, ahol állattani, néprajzi, régészeti és egyéb kutatásokat végzett, majd e tudományágak eredményeit összegezte és átvitte a paleozoológia területére. A komplex kutatás szép példája *A húsvéti tilalmak kezdetei* című akadémiai székfoglalója, amelyben az euro-ázsiai alapvetésű kultúrtörténeti áttekintést afrikai, távol-keleti, óceániai adatokkal egészítette ki. A Magyar Nemzeti Múzeumból 1973-ban az MTA Régészeti Intézetébe került, ahol 1981-től igazgatóként dolgozott nyugdíjba vonulásáig, 1993-ig. Tudományos eredményei meghozták számára a hazai elismerést is. Az MTA lev. (1985) és rendes tagja (1990). Magas tudományos tisztségeket látott el: az MTA elnökségének tagja (1993-94), az MTA Régészeti Bizottságának elnöke, a Magyar őstörténeti Komplex Bizottság, a Paleontológiai Ösztályközi Tudományos Bizottság tagja, a TMB művészet-történeti, építészettörténeti és régészeti szakbizottság elnöke. A Nemzetközi Archeozoológiai Tanács tb. és az Európai Akadémia tagja. Több tudományos szakfolyóirat (*Acta Archeologica*, *Archeozoológia*, *Paleorient*, *Stavinas*) szerkesztőbizottságának tagja. Tudományos munkásságát nemzetközileg is elismerték. Felvették a Német Régészeti Intézet, illetve az Olasz Közép-Távolkeleti Intézet levelező tagjai sorába. Egyéniségének, munkásságának igazi értékét a domesztikáció, a céltudatos állatszaporítás, fajtanemesítés mellett a háziállatok gondozásával, takarmányozásával járó tevékenység történetének újszerű, több tudományág együttes eredményeinek felhasználásával történt megfogalmazása adta. F.m.: *History of*

Domestic Mammals in Central and Eastern Europe (1977); *Animal Remains from the Kermanshab Valley* (Iran, 1977); „*Vadakat terelő juhász...*” *Az állattartás története* (Bp., 1978); *Animal Husbandry and Hunting in Táp-Gorsium* (1984); *Kamid el-Loz* (12. Tierhaltung und Jagd. 1990). (†Bp., 1994. dec. 25.) – MTL

19.1901. *Zombory László (Sárospatak) vegyészmérnök, a kémiai tudományok doktora. A bp.-i Műegyetemen szerzett vegyészmérnöki oklevelet 1924-ben. 1924–28 között a szegedi tudományegyetemen tanársegéd, közben 1927-ben vegyész-doktorrá avatták. 1928–1930-ban a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként a Technische Hochschule mikroanalitikai laboratóriumában dolgozott. Ezután nyolc évig a Magyar Nemzeti Múzeum ásványkémiai laboratóriumának munkatársa, 1938–41 között az Ár-Kormánybiztosság főrevizora, majd 1941–45 között az újpesti Lázár és Ofner Vegyészeti és Növényolajgyár ügyvezető igazgatója. 1945–48 között a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. vállalatvezetője, majd adminisztratív igazgatója, az államosítás után 1950-ig főosztályvezetője. 1950-től nyugdíjazásáig, 1967-ig a Fémipari Kutató Intézet vegyészeti laboratóriumának vezetője, utóbb a dokumentációs osztály helyettes vezetője. 1959-től 1967-ig a *Fémipari Kutató Intézet Közleményei* című tanulmány sorozat szerkesztője, 1967-től az ALUTERV-nél szerkesztette az *Alumíniumipari Szakirodalmi Tájékoztató* című folyóiratot. 1963–71 között a szegedi egyetemen metallurgia tárgyból tartott előadásokat, 1965-ben címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki. Tudományos tevékenysége az analitikai kémiához és a színesfémko-

hászathoz kapcsolódott. (†Bp., 1984. máj. 13.) – MÉL (IV)

20.1901. † Fodor József (Bp.) orvos, egyetemi tanár, akadémikus, nemzetközileg elismert higiénikus. Pécsen járt gimnáziumba, majd rövid bécsi tanulás után a pesti Tudományegyetemen avatták 1865-ben orvosdoktorrá, később sebészdoktorrá. Tudományos pályára érezvén hajlandóságot, megpályázta az orvoskar egyik tanársegédi állását, és 1866-ban kinevezték az államorvostani tanszékre Rupp János professzor mellé. Ezen a tanszéken a mai igazságügyi orvostannak megfelelő ismereteket, valamint az érvényben levő egészségügyi hatósági jogszabályokat tanították. Az oktatás mellett kórboncnok főorvosi állást is vállalt a Rókus Kórházban. Tudományos pályája 1868-ban kezdett kibontakozni. Több előadást tartott a Budapesti Kir. Orvosegyesületben, ezek megjelentek az *Orvosi Hetilap*ban, és mindezek alapján beajánlották a Markusovszky-vacsorákon való részvételre. Ezek formálódtak a magyar orvosképzés és egészségügy reformtörekvései, amelyek megvalósulását segítette Markusovszky Lajos, aki a Kultuszminisztériumban az egyetemi ügyek referense volt. F. J. 1869-ben már magántanári képesítést kapott közegészségügyi témakörből, és ekkor jelent meg első könyve *Az árnyékszékrendszerekről* címmel. Hamarosan állami ösztöndíjat kapott, amellyel kétéves európai körútra indulhatott. Hosszabb időt töltött Münchenben Max Pettenkoffernél, aki a közegészségtannak mint önálló tudománynak úttörője, és első egyetemi tanszékének megalapítója volt, majd átlátogatott Hollandiába, Franciaországba és Angliába is. Utóbbi útján különösen értékes tapasztalatokat szerzett, figyelembe véve az ottani fejlettebb társadalmi vi-

szonyokat és előrehaladt iparosodást. 500 oldalas könyvben foglalta össze angliai ismereteit, mindeütt utalva a hazai, elmaradottabb viszonyokra, valamint ezek javítási lehetőségeire (*Közegészségügy Angliában*. 1873). Sokáig szűkös körülmények között, mégis keretet kapott modern célkitűzései megvalósításához. 1872-ben kinevezték az új, kolozsvári tudományegyetem államorvostani tanszékére, innen pedig két év múlva meghívták a pesti Orvoskaron 1874-ben megszervezett közegészségtani tanszékre. Megszerkesztette a fiatal tudományág oktatási programját, az intézet munkarendjét, amely később a kiépítendő országos higiéniai hálózat számára is mintát adott. Kezdeményezője volt az iskolaorvosi hálózat megteremtésének, az egészségügyi ismeretek széles körű terjesztésének. Javaslatot dolgozott ki vízvezeték- és csatornahálózat kiépítésére. Mint kutató, kimutatta a vér bizonyos „baktériumölő” anyagait, bár akkor még az immunológiai fogalomkör csak kialakulóban volt. Szervezési és kutatási eredményeit kongresszusokon is bemutatta, így értékes külföldi kapcsolatokat is kiépíthetett. A hazai közegészségtan úttörőjének tekinthetjük. 1885-ben Markusovszky Lajossal együtt alapítója volt az Országos Közegészségügyi Egyesületnek. Kutatásaival, előadásaival, bírálatával jelentős mértékben járult hozzá a főváros vízellátásának és csatornázásának akkor legkorszerűbb megoldásához. További művei: *Felterjesztés a közegészségtani tanszék ügyében* (Orvosi Hetilap, 1874); *Budapest csatornázása* (Bp., 1884); *Jelentés az iskolaegészségügyről* (Bp., 1888). (*Lakócsa, 1843. júl. 16.) – Évf. 93/40; Bp. Lex. I/440-441; MTL (F. L.)

22. 1901. Az uralkodó jóváhagyta, hogy a bp.-i Műegyetemen elnyerhető

legyen a doktori cím. A rendelkezést a hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny* 1901. márc. 31-i számában közölte. Az ápr. 28-án életbe lépett „Szabályzat a doktori cím megszerzéséről a m. kir. József Műegyetemen” című rendelkezés tartalmazta a doktori szigorlat tárgyait és a doktori értekezés követelményeit, intézkedett továbbá a tiszteletbeli doktori cím adományozásának, valamint a külföldi műszaki doktori oklevelek honosításának feltételeiről. Ezzel a joggal a Műegyetem először 1902-ben élt, az első műszaki doktor Zielinski Szilárd lett, később az út- és vasútépítéstan professzora. A következő évben egy mérnöki (Weil Leo) és négy vegyész doktoriátus (Grosz Imre, Preusz Ernő, Reisz Frigyes és Schlesinger Lajos) született. Az első gépészmérnök doktorok Maly Ferenc és Meitner Elemér lettek 1904-ben, az első építész doktor Hüttl Dezső, és az első geodéta doktor Fasching Antal lett 1906-ban. – A Budapesti Műszaki Egyetem 200 éve 1782–1982. Periodica Polytechnica, 1982. 28. p. (M. L., R. F.)

1951. †Almásy László Ede (Salzburg) Afrika-kutató, felfedező. Középiskoláit Kőszegen kezdte, majd 1909 és 1913 között Angliában, egy londoni magániskolában folytatta az érettségiig. Első pilótajogosítványát 1912-ben szerezte, két évvel később itthon, saját összeállítású gépével sikeres repülést hajtott végre. Az első világháborúban pilótaként többször kitüntették. A húszas években neves autóversenyző, az osztrák Steyr Werke kereskedelmi képviselője Szombathelyen. 1926-ban túrakocsival elsőként hajtott a Nílus mentén Szudánba, majd gyára érdekeit képviselte Egyiptomban, és megbízásból több szudáni motorizált szafarit vezetett. 1929-ben két kí-

sérleti Steyr-kocsival Mombasából Kelet-Afrikán és Szudánon keresztül jutott Alexandriába. A harmincas években több hosszú távú, nemzetközi jellegű autós expedíciót szervezett a Líbiai-sivatagba, ahol elsőként használt felderítésre könnyű sportrepülőgépet. Egyiptomi kormányszolgálatban jelentős kutató- és térképező munkát végzett a sivatagban. Fontos szerepet játszott az egyiptomi polgári repülés létrehozásában, az Al-Maza repülőtér alapítója (1932), 1936-tól instruktora volt. A második világháborúban a német hadseregben az afrikai fronton szolgált, mint tanácsadó és felderítő. Tevékenységéért perbe fogták, de 1946-ban felmentették, mivel parancsot teljesített. Visszatért Egyiptomba, ahol repülésüggyel, autóképviseléssel foglalkozott. 1951-ben kinevezték a kairói Desert Institute igazgatójának, de helyét hirtelen halála miatt nem foglalhatta el. Nem volt képzett tudós, mindenekelőtt kiváló műszaki érzékével, gyakorlati tudásával tunt ki kortársai közül, amit rekordjai is bizonyítanak. A Líbiai-sivatag iránti érdeklődését műszaki kérdések, romantikus motívumok keltették fel, összegyűjtött tapasztalatait, ismereteit azonban jelentős elméleti, mindenekelőtt földrajzi és történeti kutatómunkával egészítette ki. A technikai kérdések után egyre inkább a tudományos problémák felé fordult, az általa fiatal sivatagnak tartott Szahara kialakulása, őstörténete érdekelte, melyekhez útjai során értékes információkat gyűjtött. Legsikeresebb expedícióját 1933-ban vezette a sivatagba: újra felfedezte a legendás, elveszett oázis, Zarzura harmadik völgyét, és világhírű sziklafestményeket talált az Uvainat-hegység barlangjában. 1935-ben tudósított egy Nílus-szigeti törzsről, mely magyarnak nevezi magát, és úgy tudja, hogy

őseit Szulejmán szultán telepítette oda az osztrákok országából a XVI. században. 1949-ben egy vitorlázó repülőgéppel Párizsból Kairóba való vontatásával harmadmagával távolsági világrekordot állított fel. A. L. nemzetközi jelentőségű felfedezővé vált, aki részt vállalt Földünk utolsó nagy fehér foltjának eltüntetésében. Nevét a térképen a sivatag belsejében álló hegy, a Dzsebel Almásy őrzi. F.m.-i: *Autóval Szudánba* (Bp., 1928), *Az ismeretlen Szahara* (Bp., 1935), *Recentes explorations dans le Desert Libyque* (1932-1936) (Le Caire, 1936), *Levegőben, homokon* (Bp., 1937). (*Borostyánkő [Bernstein], 1895. aug. 22.) - MTL

23.1901.*Esterházy Pál (Kismarton) tudomány- és művészetpártoló földbirtokos. Egy évig Bécsben járt a kereskedelmi akadémiára, majd Münchenben folytatta tanulmányait. A bp.-i Tudományegyetemen *Nemzeti eszme és szociális fejlődés* című tanulmányával doktori fokozatot, majd *A szövetkezetek alapgondolata és viszonya az utolsó évtized magyar törvényhozásában* című értekezésével jogi doktori címet szerzett. Az Esterházy-hitbizomány uraként folytatta a Hanság telkesítését, fejlesztette és tökéletesítette az állattenyésztést, mag-nemesítést hozott létre. Kapuváron húsgyárat, Dombóváron mal-mot és sertéshízlalót létesített. Műbarát és tudománypártoló volt. 1938-ban 300 ezer pengős alapítványt tett az orvosi kutatás elő-mozdítására. A hazai képzőművészetet évenkénti vásárlásaival, festészeti és szobrászati díjak adományozásával támogatta. Esterházá-n Haydn-domborművet, Kismartonban Haydn-síremléket készíttet-tett. Saját költségén kiadatta Esterházy Miklós nádor magyar és török iratait. 1948-ban letartóztat-ták. 1956-os kiszabadulása után el-

hagyta az országot, Ausztriában majd Svájcban élt. (†Zürich, 1989. máj. 26.) – MÉL (IV)

24.1851. *Fogarasi Albert (Torda) filológus, történész. Tanulmányait a Bethlen-kollégiumban végezte, majd ugyanott volt tanár 1908-ig. Két ízben viselt rektori tisztséget; munkásságát nyugállományba vonulása után is Nagyenyed életének és főként a kollégiumnak szentelte. 1922-ben jelent meg Nagenyeden a *Régi diákelet a Bethlen-kollégiumban* című írása a 300 éves Bethlen-kollégium emlékalbumában. 1935-ben a Magyar Kaszinó centenáriuma alkalmából Jenei Elekkel megírta a kaszinó történetét. Az 1939-ben befejezett *A Bethlen-kollégium múltjából* című monografikus munkája más kézírataival együtt a Bethlen Könyvtárban található. (†Nagyenyed, 1945. nov. 19.) – RMIL 1/602.

1926. Az 1926. évi 7. törvény az Országos Népiskolai Építési Alapról. Ezen alapról 1930 őszéig ötezer falusi és tanyai iskola épült, valamint tanterem, tanítói lakás. A törvény előkészítésében nagy szerepet játszott Gróf Klebelsberg Kunó. – MIK (B. A.)

26.1876. Ünnepelesen megnyitották a bp.-i Egyetemi Könyvtár épületét az V., Károlyi Mihály u. 10. sz. alatt. A kétemeletes neoreneszánsz saroképület Szkalniczky Antal és ifj. Koch Henrik tervei alapján épült 1873–1876 között. Homlokzati sgraffitóit Than Mór tervezte, nagy olvasótermében Lotz Károly freskói láthatók. – MTK III; Bp. Lex. I/377–378. Ld. cikkünket.

1976. Bp.-en a II. Árpád fejedelem útja 8. sz. alatt átadták a Komjádi Béla Sportuszodát. A Császár fürdő szomszédságában épült, Kelecsényi Zoltán vezetésével tervezett

eltolható boltozatos tetejű versenyszoda vízfelülete 50 x 21 m, medencéje 195 cm mély. Nevét a magyar vízilabda válogatott egykori kapitányáról kapta. – Bp. Lex. I/698; MTK (V), (B. A.)

27.1676. *II. Rákóczi Ferenc (Borsi) erdélyi fejedelem. (†Rodostó, 1735. ápr. 8.) – Bertényi Iván, Diószegi István, Horváth Jenő, Kalmár János, Szabó Péter: *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmek és kormányzói.* Bp., 1995. 162–163. p.; Szabolcs Ottó, Závodszy Géza (szerk.): *Ki kicsoda a történelemben?* Bp., 327–328. p.

28.1851. †Döbrentei Gábor (Buda) író, művelődéspolitikus. A pápai református kollégiumban, majd Sopronban végezte iskoláit. 1805-től a wittenbergi egyetemen tanult. Hazatérését követően Kazinczy Ferenc ajánlására nevelő lett a bukovinai Andrásfalván a Gyulay családnál. Tanítványaival bejárta egész Erdélyt. Kolozsvárott baráti kapcsolatba került Bölöni Farkas Sándorral és Wesselényi Miklóssal is. Kazinczy Ferencet ő kalauzolta 1816-os erdélyi utazásán. 1814-ben megalapította az *Erdélyi Magyar Museum* című folyóiratot, amit 1818-ig, a lap megszűnéséig szerkesztett. 1818-ban Marosvásárhelyen megszervezte az Erdélyi Magyar Tudós Társaságot, amelynek titkára lett. 1820-ban, a Társaság feloszlása után Pestre költözött. 1825-ben részt vett a Magyar Tudós Társaság alapszabályának kidolgozásában, 1830–1834 között pedig annak főtitkári teendőit látta el. (*Somlósöllős, Veszprém m., 1785. dec. 1.) – MUL

30.1976. †Csermely Károly (Bp.) technikus, automobil- és repülésügyi szakértő. Veisin típusú nyolchengeres, 90 LE-s gépével 1910 májusában Bp.-Rákosmező fölött repült. Az I. világháborúban a gép-

kocsijavítás irányítója, majd a gépkocsivezetés oktatója volt. A háború után a motor nélküli repüléssel foglalkozott. (*Bp., 1884. dec. 17.) – Évf. 84/44.

1876. márc.-ápr. Minden korábbi maximumot meghaladó árvíz vonult le a Tiszán is, amelyet a szakemberek – szinte előre látva a későbbi katasztrófát – utolsó figyel-

meztetésnek tekintettek a veszélyeztetett szegedi Tisza-szakasz problémáinak megoldására. (Ennek hatására került sor – az alsó-tiszai érdekeltségek kezdeményezésére – a Tiszavölgyi Társulat 1878. évi újjászervezésére.) Az árvíz alkalmával 23 helyen szakadt át a töltés, amelynek következtében 1330 km² került a víz alá. – (F. L.)

1. 1951. A Népgazdasági Tanács határozata alapján Postai Hálózatépítő Üzemi Vállalat alakult Bp., Debrecen, Miskolc, Pécs, Sopron és Szeged székhellyel. – Kisfaludi Júlia: Postatörténeti kronológia 1949–1963-ig. In: Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1998. 192. p.

1976. Hatályba lépett a parlament által március 19-én elfogadott *Az emberi környezet védelméről* szóló II. törvény, amely megerősítette a szennyvízbírság jogintézményét, sőt az intézkedési tervről szóló kormányhatározat a bírságolást a környezetvédelem eddig nem szabályozott területeire is kiterjesztette. – (F. L.)

2. 1801. †Szabó József (Besztercebánya), az első magyar gabonanemesítő. Jezsuita szerzetes, majd lelkész az ország több városában. Könyvet írt a sárgadinnye műveléséről, később a rozs, a búza és az árpa nemésítésével foglalkozott. *Vátzi gabona* (Vátzon, 1793) címen ő írta az első magyar nyelvű könyvet a gabonanemesítésről. (*Csepreg, 1742. márc. 17.) – Évf. 92/24.

1901. Földrengés volt Dél-Magyarországon. (Fészekmélység 7 km.) – MTK III.

1976. Bp.-en megnyitotta kapuit a szövetkezeti Skála Budapest Nagyáruház (XI., Október huszonharmadika u. 6–10.). Az ország akkor legnagyobb alapterületű (20.500 m²) és forgalmú kereskedelmi áruháza Kovách István tervei alapján épült. – Bp. Lex. II/401; MTK (V), (B. A.)

3. 1876. A közegészségügyről szóló XIV. törvény az arra alkalmas helyeken gyógyfürdők kialakítását, gyógyszerár létesítését és fürdőorvos alkalmazását írta elő, valamint rendelkezett a gyógyforrások vé-

delméről és a betegek egészségének megóvásáról is. A törvény külön szakaszban mondta ki: „... a hatóság ... mindannak eltávolítását, mi a légkört, a talajt és a vizet tisztátalanná teszi s mindannak létesítését, mi a közegészségügyet előmozdítja, kényszer útján is eszközölheti”. – (F. L.)

1976. Hejőcsabán cementgyárat adtak át. – MTK (V), (B. A.)

6. 1801. †Földi János (Hadház [Hajdúhadház]) orvos, természettudós. Tanulmányait Szalontán kezdte, majd 1773–1781-ig a debreceni Református Kollégiumban tanult. 1781-től Kiskunhalason tanított. A pesti Egyetem orvoskarán 1784-ben kezdte felsőké tanulmányait. Négy év múlva doktorrá avatták, és Szatmáron (Szatmárnémeti) kezdte meg orvosi tevékenységét. Pesti évei alatt megismerkedett id. Ráday Gedeonnal, aki segítette, hogy verseivel, műfordításával, tanulmányaival a nyilvánosság előtt megjelenhesen. 1788-tól levelezett Kazinczy Ferencsel. Folyóiratainak állandó munkatársa volt, korrekтора a Magyar Múzeumnak. Mindennapi orvosi teendői mellett a nyelvtan, verstan, természetrajz ismeretágot művelte. Karteziánus kritikával fordult e tudományok felé. Vizsgálódásainak középpontjában a magyar nyelv és a természettudomány magyar terminológiájának kialakítása állt. A Bécsben megjelenő *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői, Görög Demeter és Kerekes Sámuel 1789-ben új magyar nyelvtan írására hirdettek pályázatot, melyet ő nyert el (1792). Dolgozatában úgy látta, hogy nyelvszokásunk tele van el-lentmondásokkal. Látta, hogy logikus nyelvi rendszert lehetne felállítani, de elfogadtatni, használatba vétetni szinte lehetetlen. A Hajdúkerület orvosi állását 1791-

ben nyerte el és Hadházra (Hajdúhadház) költözött, ahol figyelme a magyar nyelvű állat- és növényrendszer kidolgozása felé fordult. *Rövid kritika és rajzolat a magyar füvésztudományról* (Bécs, 1793) című 60 oldalnyi könyvecskéjében a magyar növénynevek rendszerezését és osztályozását tűzte ki célul. Terminológiai normái nagyon szigorúak voltak. Úgy vélte, hogy az azonos nyelvi elemekből szerkesztett növénynevek olyan növények között is botanikai rokonságot sejtetnek, amelyek távol állnak egymástól. Linné rendszertanát akarta a magyar állat- és növényvilágra alkalmazni. A svéd tudós rendszerének sikeres alkalmazása magyarul az általa tervezett sorozat első és egyetlen kötetében valósult meg: *Természeti História a Linné Systemája szerint. Első tsmó. Az állatok országa* (Pozsony, 1801). Ez az első rendszeres magyar nyelvű állattan. A mű az élővilág alapkérdéseit veszi sorra. 1791-ben az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, 1794-ben a jénai Természettudományi Társaság választotta tagjának. (*Nagyszalonta, 1755. dec. 21.) – MTL

9. 1901. †Halász Ignác (Bp.) finnugor nyelvész, egyetemi tanár, a Lappföld kutatója. Ösztöndíjjal végezte el az egyetemet, tanári szakvizsgát tett és középiskolai tanárként helyezkedett el. Már egyetemista korában pályadíjat nyert egy lapp nyelvi témájú dolgozatával, később a finnugor nyelvészettel jegyezte el magát. Munkássága eredményeként az MTA 1888-ban levelező tagjai sorába választotta, 1893-ban pedig kinevezték a kolozsvári Tudományegyetemre a magyar és ugor összehasonlító nyelvészet tanárává. Az MTA támogatásával három ízben tett tanulmányutat a svédországi és norvégiai lappoknál. 1884 nyarán

Skandinávia északi részén hónapokon át együtt élt a lapp rénszarvaspásztorokkal, tanulmányozta nyelvüket, megfigyelte és lejegyezte szokásaikat. 1886-ban, majd 1891-ben járt ismét kutatóúton a Lappföldön. Nyelvészeti könyvei, szótárai és nyelvtanai mellett az útjairól készített jelentések az Akadémiai Értesítőben (1884, 1887, 1891) jelentek meg. (*Tés, Veszprém vm., 1855. máj. 26.) – Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem, 158.; MUL

1901. *Hüttl Hümér (Bp.) kultúrmérnök, közgazdász, sportrepülő. A bp.-i Műegyetemen szerezte mérnöki diplomáját 1930-ban. 1927–1929 között francia ösztöndíjjal Párizsban tanult, és tanulmányai mellett aviatikával foglalkozott. 1934-ben négy hónapig az USA-ban tanulmányozta a korszerű repülőter-építést és berendezést, hogy tapasztalatait Bp. új repülőterének építésénél felhasználhassák. Tanulmányútjáról részletes ismertetést tett szaklapban közzé. 1945 után kutatómunkát végzett, majd az UVATERV-nél helyezkedett el mérnökként. 1925-től a Magyar Aero Szövetség választmányi tagja, 1930–1946 között titkára, majd főtitkára. 1926-tól 1939-ig a Nemzetközi Repülőszövetségben (FAI) Magyarország állandó képviselője volt. (†Bp., 1967. febr. 10.) – Évf. 92/22.

10. 1901. †Kresz Géza (Bp.) tisztiorvos, a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület alapítója. A Belváros tisztiorvosaként munkássága kiterjedt a főváros tejellátásának, az anyatejgyűjtésnek, az élelmiszerellátásnak, a Szemlőhegy betelepítésének, majd később a mentők és a fertőtlenítő intézmény megszervezésére. A Pesti Korcsolyázó Egylet – a közismert Műjégpálya – létrehívása is az ő munkáját dicséri. Fogékony volt minden újra; így pl. az

1896-os millenniumi kiállításon röntgenfelvételt készített Ferenc József kezéről. 1881-ben részt vett Londonban azon a nemzetközi higiéniai kongresszuson, ahol bemutatták a johanniták elsősegélynyújtóinak munkáját. K. G.-nak le kellett győzni a bp.-i orvosok kenyérféltésből fakadó ellenállását, és így csak 1887-ben kerülhetett sor a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület megin-
dulására. Éppen az orvostársadalommal folytatott harca juttatta arra a következtetésre, hogy a mentést orvosi kézbe helyezze. Korán felismerte, hogy az életmentés önálló szakismereteket hordozó diszciplína, melyet orvosegyetemi oktatásra javasolt. Az általa alapított Mentőegyesület igen gyorsan vált népszerű és mindjobban igényelt szolgálattá. Vezetése alatt az Egyesület ma is álló székházat kapott; oroszánrésze volt az 1892. évi kolerajárvány felszámolásában, a dunai mentés megszervezésében. Mentőtevékenysége miatt le kellett mondania tisztiorvosi állásáról. Így rész-
állásos orvosa lett a fővárosi Villamosvasútnak és a MÁV-nak. Energiájából arra is futotta, hogy a Szemlőhegy üdülőkörnyezetté válását előmozdítsa. 1901-ben magyar nemességet kapott. Címe-
re heraldikai kuriózum: a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület emblémáját is magába foglalja. (*Pest, 1846. aug. 30.) – MTL

11.1901.*Árkay Bertalan (Bp.) építész. Sokoldalú tervezői, városrendezői és egyházművészeti munkásságából kiemelkedő a bp.-i Városmajori templom (apja, Árkay Aladár terveit folytatva fejezte be), a mohácsi fogadalmi templom, bérházak és villaépületek. Festményeivel kiállításokon is szerepelt. (†Bp., 1971. nov. 23.) – Magyar építészet a két világháború között. MÉSZ, 1981.; (H. Gy.)

12. 1901.*Fischer József (Bp.) építész, az új magyar építészet képviselője. A CIAM magyar csoportjának vezető tagja volt. Számos családi ház és lakóház mellett tervezte a Szabadsághegyen a Rege szállót és a Gyopár szállót. Szerkesztette a *Tér és Forma* című építészeti lapot. A II. világháború után a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke volt. (†Bp., 1995. febr. 23.) – Magyar építészet a két világháború között. MÉSZ, 1981.; (H. Gy.)

13. 1851.*Szontagh Tamás (Ózd) geológus, a Magyar Állami Földtani Intézet főgeológusa, majd 1920–1924 között igazgatója, a Magyarhoni Földtani Társulat elnöke. Ő végezte a Nagyalföld keleti peremvidékének, továbbá a Királyerdő és a Bihar-hegység nyugati előhegyeinek földtani térképezését. Később főleg hidrogeológiával foglalkozott. Ide vonatkozó művei: *A budai várhegyi alagút hidrogeológiai viszonyai* (Bp., 1908) és *Magyarország mesterséges vízellátása* (Bp., 1919). Ő ismerte fel a bakonyi ún. vörösföldben a bauxitot. (†Bp., 1937. jan. 31.) – Évf. 86/15; 87/18; Bp. Lex. II/471; MUL (H. J.)

14. 1876.*Tass Antal (Temesvár) csillagász. A bp.-i Műegyetemen és a Tudományegyetem természettudományi karán tanult, matematika-fizika szakos tanárjelöltként. Közvetlenül tanulmányai befejeztével, 1899-ben kinevezték az ógyallai M. Kir. Konkoly-alapítványú Asztrofizikai Observatórium adjunktusává, 1904-ben pedig obszervátorává. 1913-tól az obszervatórium címzetes igazgatója, majd 1916-ban (az alapító és igazgató Konkoly-Thege Miklós halála után) megbízott vezető. Miután 1918-ban Ógyallát megszállták a cseh csapatok, 1920-ban pedig a helységet Csehszlovákiához csatolták, megszervezte az értékes

műszerállomány és a könyvtár Magyarországra menekítését. 1920-tól sokat fáradozott egy új magyar csillagvizsgáló szervezésén, és e munkája nyomán 1921-ben sikerült létrehoznia a svábhegyi (ma: Szabadsághegy) Csillagvizsgáló Intézetet, amely a következő években, meglepő gyorsasággal kiépült. Az intézetnek 1923-tól 1936-ig igazgatója volt. Kiemelkedő érdeme az I. világháborút követően szinte megsemmisült magyar csillagászat újjáteremtése. Működésének első éveiben az intézet már régebben kialakult „rutin programjával”, a hullócsillagok megfigyelésével és az adatok feldolgozásával foglalkozott. A századforduló után már nagy szorgalommal és érdeklődéssel látott hozzá a csillagda akkor kialakított, és a maga korában igen modern programjának, a csillagászati fénymérés különböző feladatainak végrehajtásához. Számos változó fényű csillag fényességének megfigyelése mellett – ezeket a méréseit a német *Astronomische Nachrichten*-ben közölte – elsősorban az ő munkásságához fűződik az égi egyenlítőtől délre fekvő, 10 fok szélességű égi övezet 7,5 fényrendnél erősebb csillagainak fényességekatalógusa (*A déli csillagos ég photometrikus katalógusa...* Bp., 1916.; német nyelven is). Már ekkor is szívesen foglalkozott csillagásztörténeti kérdésekkel. Az említett katalógus bevezetéseként megírta a csillagászati fénymérés történetét, majd a változócsillagok megfigyelésének történetét. Ugyanakkor rövid, de tartalmas összefoglalásban ismertette a csillagászati fényképezés fejlődését is. Az 1920-as, 30-as években több részletes tanulmányt közölt a magyarországi csillagászat történetéről. Csillagászati ismeretterjesztő munkássága is jelentős. Már 1924-ben (Wodetzky József professzorral

együtt) megalapította a „Stella” Csillagászati Egyesületet, 1925-ben megindította a *Stella Évkönyvek* sorozatát, 1927-ben a *Stella* folyóiratot. Erdemeinek elismeréséül a német (de nemzetközi jellegű) Astronomische Gesellschaft tagjává választotta, a debreceni egyetemen pedig 1934-ben díszdoktorrá avatták. Főbb művei: *Kurze geschichte und physikalische Bedeutung der Lichtmessung der Sterne.* (Das Weltall, Berlin, 1913. 7. és 8.), *A fényképezés szerepe a csillagászatban* (Az Időjárás, 1915. 4., 5., 6.), *A csillagfényesség-mérések pontosságának fejlődése* (Stella Almanach, 1928), *A magyar csillagászat története* (Stella, 1931. 3-4.), *Die Sternkunde in Ungarn* (Bulletin des Sciences Historiques, Histoire des Sciences, 1933). (†Bp., 1937. jún. 17.) – Évf. 87/28; MTL

15. 1876.*Benedek József (Tokaj) mérnök, szakíró, a vízügyi szolgálat első műszaki doktora. Mérnöki oklevelének megszerzése után előbb magán-, majd társulati mérnök. Ezt követően állami szolgálatba lépett. Úttörő munkát végzett a rugalmas alapozások terén. Ő vetette fel a tiszalöki erőmű és a visóvölgyi tározó tervét. 1934–1937 között az FM Vízügyi Műszaki Főosztályának, azaz a vízügyi szolgálatnak vezetője volt. (†Bp., 1941. aug. 3.) – Évf. 91/65. (F. L.)

1876. †Sina Simon (Bécs) görög származású bankár, nagybirtokos, az MTA igazgatósági tagja. Korának egyik leggazdagabb embere, aki apjához, Sina György Simonhoz hasonlóan bőkezűen adakozott gazdasági, műszaki, kulturális célokra. Nevéhez fűződik földhitelintézet és biztosító társaság alapítása, a folyamszabályozás, a gőzhajózás, a népoktatás támogatása, mezőgazdasági pályamunkák

íratása, hozzájárulás a Magyar Nemzeti Múzeum, a Bazilika, a Nemzeti Színház, az MTA palotájának építéséhez, a Vakok Intézete, kórházak, bölcsődék, árvaházak, a kisdédóvó egyesület, a tűzoltó mozgalom stb. támogatása. Ő alapította az athéni Akadémiát, felszereltette, és alkalmazottait 20 éven át egymaga fizette. (*Bécs, 1810. aug. 15.) – Évf. 85/21. (F. L.)

15.1901.*Hazay István (Bp.) földmérő mérnök, egyetemi tanár. Iskoláit Bp.-en végezte. Mérnöki oklevelet 1922-ben szerzett a Műegyetemen. 1923-ban az Állami Földmérés szolgálatába állt, ahol 1927-ben földmérnöki, majd 1929-ben háromszögelőmérnöki szakvizsgát tett. Kerek 30 évi gyakorlati szakmai tevékenysége során részt vett a földmérés valamennyi, egyszerűbb és magasabbrendű munkájában. Különös gyakorlatot szerzett a felső- és az alsórendű háromszögelés, a szabatos szintezés (magasságmérés), a csillagászati geodéziai munkálatok és a városmérések területén. 1932-től Bp. háromszögelésében és részletes felmérésében, majd 1938-tól a Pénzügyminisztériumban az Állami Földmérés központi felügyeleti tevékenységében, 1942-től pedig az egész Állami Földmérés vezetésével bízták meg. Gyakorlati szakmai tevékenysége mellett már fiatalon megkezdte tudományos és oktatói működését. Első tanulmányai 1930-ban jelentek meg. A csillagászati geodézia tárgykörében készített doktori értekezése alapján a Műegyetem 1934-ben avatta műszaki doktorrá. 1929-től a háromszögelőmérnöki tanfolyamon kiegyenlítést, majd később csillagászati geodéziát is tanított. 1938-ban jelent meg *Kiegyenlítő számítás a geodéziai gyakorlatban* című első könyve. Ebben már számos olyan felismerést, megállapí-

tást tett, amelyek csak az utóbbi években váltak a nemzetközi szakirodalom témájává és nyertek általános elismerést. Oktatói és tudományos munkássága alapján 1941-ben a Műegyetem magántanárrá habilitálta. Ettől kezdve gyakorlati működése mellett rendszeresen tartott egyetemi előadásokat Sopronban a Bánya- és Erdőmérnöki Karon. Az Állami Földmérésnek a II. világháborút követő átszervezésekor (1951-től) egész munkáerejét a felsőoktatás és a tudományos kutatás szolgálatába állította. A soproni Földmérnöki Kar alkalmazott geodéziai tanszékén először meghívott előadóként, majd 1953-tól tanszékvezető egyetemi tanárként kimagasló érdemeket szerzett a magyarországi földmérőképzés megszervezésében és tartalmi irányításában. Rövid idő alatt öt teljesen új tantárgy tananyagát és jegyzetét dolgozta ki. Tudományos eredményei elismeréseként 1952-ben, Bp.-re történt áthelyezése után a II. geodéziai, később felsőgeodéziai tanszék és több éven keresztül e mellett a topográfiai és fotogrammetriai tanszék vezetésével bízták meg. 1960-tól 1964-ig a Mérnöki (ma Építőmérnöki) Kar dékánja, majd ezt követően 1967-ig, a két egyetem egyesítéséig, az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem rektora volt. Közben tíz könyve jelent meg (köztük négy egyetemi tankönyv több kiadásban). *Kiegyenlítő számítások* című könyvét angol nyelven is kiadták. Emellett mintegy száz tanulmányt publikált. Legjelentősebb tudományos eredményei: a mechanikai kiegyenlítés új elmélete, a statikai koordinátakiegyenlítés, a magyarországos felsőrendű háromszögelési hálózat kiegyenlítéséhez alkalmazott eljárás: a domináns pontok módszere; a Gauss–Krüeger vetület magyarországi viszonyokhoz való alkalmazása és a számítások-

hoz szükséges képletek kialakítása és táblázatok elkészítése; nagyobb területek ábrázolása egységes vetületi koordináta-rendszerben; számos egyéb vetületi probléma megoldása; a fiktív mérési eredmények alkalmazása; a sokszögelési csomópontrendszerek kialakítása és számítási módszere, a súlytranszformáció és ennek alkalmazása geodéziai alaphálózatok kiegyenlítésében, kéregmozgási szintezési hálózatok kiegyenlítési módszere sebességváltozások figyelembevételével, a különböző vonatkozási ellipszoidok egymáshoz viszonyított helyzetének meghatározására szolgáló elméleti vizsgálatok stb. Tudományos eredményei elismeréseként 1967-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1976-ban rendes tagjai közé választotta. Hosszú időn keresztül az MTA Geodéziai Tudományos Bizottságának elnökeként vett részt a magyar geodéziai tudományos élet irányításában. Sokáig elnökként irányította a MTESZ Aranyokleveles Mérnökök Körét. Életművét a Kossuth-díj mellett kitüntetések sora, a MTESZ Geodéziai és Kartográfiai Egyesülete által alapított Lázár deák Emlékérem, a földmérők Fasching Antal emlékérmé, a Budapesti Műszaki Egyetem emlékérmé és az általa adományozott díszdoktori (doctor honoris causa) cím, az arany műszaki doktori és a gyémánt mérnöki oklevél kísérte. (†Bp., 1995. dec. 23.) – MTL

15. 1926.*Trócsányi Zsolt (Pápa) történész, levéltáros. Az Eötvös Kollégium tagjaként 1944–1949 között végezte tanulmányait a bp.-i Tudományegyetem történelem, latin és levéltár szakán. 1947/48-ban a bukaresti egyetem ösztöndíjasa. 1949-től az Országos Levéltár munkatársa, 1969-től 1986-os nyugalomba vonulásáig főlevéltárosa, a Gubernium és az Erdélyi

Kancellária levéltárának referense. Fő kutatási területe Erdély 16–19. századi története volt. F.m.: *Az erdélyi parasztság története 1790–1849* (Bp., 1956); *Az erdélyi kormányhatósági levéltárak* (Bp., 1973); *Erdély központi kormányzata 1540–1690* (Bp., 1980); *Erdély története* (társszerző, II., Bp., 1986). (†Bp., 1987. aug. 23.) – MÉL (IV)

18. 1901.*Németh László (Nagybánya), József Attila- és Kossuth-díjas író, műfordító. Bp.-en a Rippl-Rónai u.-i reáliskolába járt és a Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett. 1919–1925 között a bp.-i Tudományegyetemen végezte orvosi tanulmányait (az első félévben bölcsészhallgató volt). 1925-ben megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát. 1926-ban az Attila u.-ban fogorvosi rendelőt nyitott, 1928-ban a főváros alkalmazta iskolaorvosnak. Bekapcsolódott az irodalmi életbe azzal a céllal, hogy "a magyar szellemi élet organizátora" lesz. 1932-ben *Tanú* címen megindította saját folyóiratát. 1937-ben jelent meg *A Medve utcai polgári* címen szociográfiai értékű írása a vízivárosi gyerekekről, akiknek ő iskolaorvosa volt. 1943-ban nyugdíjaztatta magát iskolaorvosi állásából. 1943–1949 között többnyire vidéken élt. 1947 után kötete nem jelenhetett meg; 1956. október 20-án volt új Németh László-bemutató a Nemzeti Színházban: a *Galilei*. Legjelentősebb alkotásai. *Bűn*; *Iszony*; *Egető Eszter*; *Gyász és Irgalom* című regényei, valamint *VII. Gergely*; *Galilei* és *A két Bolyai* című drámái. Műfordítói tevékenységének gyöngyszeme Tolsztoj *Anna Kareninájának* tolmácsolása. (†Bp., 1975.) – Bp. Lex. II/181; EEK

20. 1901.*Szebellédy László (Rétság) kémikus, egyetemi tanár, a bp.-i Műegyetem Szervetlen és Analiti-

kai Kémiai Intézetének igazgatója. A bp.-i Tudományegyetemen gyógyszerészetet tanult. Oklevele megszerzése után az egyetem 1. sz. Kémiai Intézetében Winkler Lajos mellett lett tanársegéd, adjunktus, majd magántanár. Közben ösztöndíjas tanulmányúton Zürichben és Lipcsében dolgozott. Az intézetbe, amelyet időközben elneveztek szervetlen és analitikai kémiai tanszéknek, 1939-ben professzornak nevezték ki. A műszeres analízis legelső jelentős hazai fejlesztője volt. Munkatársával, Somogyi Zoltánnal együtt dolgozta ki 1938-ban az ún. coulometriás titrálás módszerét, amely mára az analitikai kémia-ának világszerte használt és továbbfejlesztett jelentős fejezetévé nőtte ki magát. Másik fontos találmánya a katalitikus kronometriás módszer, az egyik legérzékenyebb analitikai kémiai eljárás, melynek segítségével mikrogramm vagy ennél is kisebb mennyiségben jelenlevő elemek is meghatározhatók. (†Bp., 1944. jan. 23.) – Évf. 94/21; MTL

22. 1876.*Bárány Róbert (Bécs) Nobel-díjas orvos, otológus. A bécsi egyetemen végezte orvosi tanulmányait, ahol 1900-ban doktorrá avatták. Német egyetemeken tovább képezte magát belgyógyászati és ideg-elme-kórtani területen. Néhány év múlva a bécsi fülészeti klinikára került, ahol 1905-ben tanársegéd lett. 1909-ben magántanári képesítést kapott. 1914 nyarán az I. világháború kitörésekor önként jelentkezett frontszolgálatra; így került Przemyśl, hamarosan ostrom alá kerülő várába. Amikor a vár elesett (1915. márc.), ő is orosz fogságba, a turkesztáni Merv város mellett fekvő fogolytáborba került. Svéd kezdeményezésre a hadviselők magasabb képesítésű foglyaikat megkülönböztetett bá-

násmódban részesítették. Ez kijárt Báránynak is, aki kórházi könyvtári búvárkodásba merülhetett. Itt az öntudat anatómiai és élettani magyarázatát kereste spekulatív alapon. Fogolycsere révén kerülhetett Svédországba 1916-ban, ahol szept. 11-én megtartotta Nobel-előadását, mivel még 1915-ben Stockholmban neki ítéltek az 1914. évi orvosi Nobel-díjat. Nemzetközi sikerei ellenére a bécsi egyetem nem tartott igényt szolgálataira és ekkor meghívta az uppsalai egyetem fül-orr-gége klinikája élére, ahol 60 éves korában bekövetkezett haláláig dolgozott. Nobel-díjat kivívó munkásságát fiatalon, még a bécsi klinikán megkezdett klinikai és kísérleti vizsgálataival alapozta meg. Egy egyszerű klinikai tapasztalat terelte figyelmét a belső fülben rejtőző egyensúlyszervre. Ennek a szervnek a test egyensúlyát biztosító funkcióját 1824 óta vizsgálták a kutatók: Flourens, Purkinje, Meniere, Goltz és végül Hőgyes Endre, aki kísérleteivel sokban megelőzte Bárányt. B. R. tapasztalata a következő volt: betegeinél sokszor kellett fülöblítést végezni. Ennek során a betegek gyakran elszédültek és kiderült, hogy szédülésük az öblítő folyadék hőmérsékletének függvénye. Vagyis: langyos vízzel öblítve nem szédül el a beteg, míg kihűlt, ill. túl meleg vízzel öblítve szédülés jelentkezik. Magyarázata pedig: a belső fül ívjárataiban keringő lymphá hőmérséklete kb. 37 °C. Ez a folyadék hőmérséklet-változásokra áramlani kezd és hideg, illetve meleg hatásra más és más ívjáratokba áramlik, ami szédülést vált ki. Ezzel tulajdonképpen a testhelyzetünktől való tájékozódás szenved zavart és ezt jelzi a szemgolyók rezgése (nystagmus). A jelenség egy élettani reflexmechanizmusnak felel meg és Bárány-féle kalorikus reakciónak ne-

vezik. Hiánya kóros jelentőségű, mivel a fülben zajló kóros (főleg gyulladásos) folyamatok ívjáratokra terjedését jelzi. Az élettani folyamat összefügg a tengeri betegség jelenségével is. E reflex vizsgálata a Bárány-féle félremutatási kísérletek kiváltásával használhatónak bizonyult a kisagyvelő, mint a mozgási műveletek egyik központja daganatos vagy tályogos gócinak kimutatásához. Egész munkássága tulajdonképpen a fülészet és ideggyógyászat határterületén zajlott, és eredményessége elismeréseként kapta a „fiziológiai vagy orvostudományi” Nobel-díjat, az indoklás szerint a „vestibularis apparatus (egyensúlyszerv) fiziológiájával és kórtanával kapcsolatos munkáiért”. Főbb művei: *Physiologie und Pathologie des Bogengang-Apparates beim Menschen*. Leipzig-Vienna, 1907.; *Funktionelle Prüfung des Vestibularapparates*. Jena, 1911. (†Uppsala, 1936. ápr. 8.) – MTL

24. 1901.*Bélteky Lajos (Mándok) gépészmérnök. A bp.-i Műegyetemen 1926-ban szerzett gépészmérnöki oklevelet. 1925–1936 között mérnökként tevékenykedett a Magyar Wolfram Lámpagyárban, az Elektromos Szerelési Vállalatnál, a bábolnai és kisbéri ménesbirtokok villamosításánál, valamint a Kereskedelmi Minisztériumban. 1936-tól 1946-ig az Iparügyi Minisztérium gépészeti főosztályának főmérnöke. 1946–1949 között az Építésügyi és Közmunkaügyi Minisztérium előadója, 1949-től 1952-ig az Országos Vízgazdálkodási Hivatal mélyfúró csoportjának vezetője, 1952–53-ban a Belügyminisztérium földtani főosztályának főelőadója, 1953–64 között az Országos Földtani Igazgatóság csoportvezetője, 1964-től nyugalomba vonulásáig, 1975-ig a Vízgazdálko-

dási Tudományos Kutató Intézet osztályvezetője. Fő kutatási területei: a törpevízműves vízellátás és a gyakorlati geotermikus kutatás. Az államosítás után a vízkútfúróipar egyik megteremtője és irányítója volt. Érdemei elismerésül 1960-ban Bogdánfy-émlékérmeket, 1979-ben Péch Antal-émlékérmeket kapott. (†Bp., 1980. dec. 11.) – MÉL (IV)

27. 1951.†Jónás Dávid (Bp.) építész. Tanulmányait a bp.-i Műegyetemen végezte, majd Bécsben a Fellner-Helmer-féle építészeti irodában dolgozott 1900-ig. Az eklektikától elfordult, új építészeti irányzatok vonzották. Hazatérve Zsigmond testvérével együtt villákat és bérházakat tervezett Bp.-en (Böszörményi út, Jászberényi út). Legjelentősebb alkotása a volt *Tolnai Világlapja* Dohány u. 10-14. sz. alatti, 1913-ban felépült székháza (jelenleg Egyetemi Nyomda), amely a modern magyar építészet egyik előfutára. (*Bp., 1871. aug. 5.) – Bp. Lex. I/617; Évf. 96/67. (H. Gy.)

29. 1951. Megnyitották a Bp.–Csepel közti gyorsvasutat. A BHÉV Boráros téri végállomásáról indul, a MÁV Dunaparti teherpályaudvar területén vezet át, majd saját Duna-ág hídján keresztezi a Soroksári-Duna-ágot, innen a Szabadkikötő út nyugati oldalán halad, csatlakozik a régi csepeli BHÉV vonalához, és a település déli részén végződik. – MTK III; Bp. Lex. I/302.

30. 1876.*Hóra Nándor (Bp.) mechanikus, esztergályos. Katonai szolgálatának leteltével Bp.-en, a Velodrom cégnél helyezkedett el. 1894–1897 között élvonalbeli kerékpárversenyző volt, számos országúti versenyt nyert. A Velodromban kezdetben kerékpárokkal foglalkozott, majd előmunkássá nevezték ki, hamarosan rábízták a cég által

forgalmazott automobilon, motoros háromkerekűek garanciális javítását. 1899-ben önállósította magát, de egy ideig még a korábbi munkaadójának is dolgozott. Saját műhelyében egyebek mellett kerékpárokat javított, illetve újakat állított össze, és Aurore néven árusította őket. A századfordulótól kezdve gépjárművek tervezésével és építésével is foglalkozott; az első hazai autóépítők közé tartozik. Az 1902–1906 között forgalomba állított Hóra-féle motoros járművek nagy feltűnést keltettek. 1907-ben megszüntette műhelyét, és az amerikai Caterpillar cég bp.-i traktorképviselőjének egyik műszaki vezetői tisztségét vállalta el. 1915-ben lánctalpas futóművet szerkesztett a Monarchia hadserege részére. E konstrukciót a teherautók hátsó futóműve helyére szerelhetők be; az ún. fél-lánctalpas alvázak egyik hazai megalkotójának nevezhető. Az első világháború után a bp.-i Magyar Abroncs- és Kerékgyár Rt. üzemvezetője lett. 1926–28 között – szabad idejében – Nándor nevű gépészmérnök fiának segített: háromkerekű motoros áruszállítókat terveztek és gyártottak. Ezeket a gépjárműveket többek között az *Est* lapok és a vaskereskedők vásárolták. 1931-ben ismét önállósította magát. Kezdetben lakatosi, géplakatosi munkákat vállalt, majd a gazdasági válság elmúltával sorozatban kezdte gyártani az ún. Hóra-féle szívó-nyomó kutakat. A háború után mint kisiparos, az Ikarus Karosszéria-

és Járműgyárnak is dolgozott. (†Bp., 1963. nov. 30.) – Évf. 88/38; MTL

30.1876. Átadták a forgalomnak a bp.-i Margit-hidat. A híd építését az 1870. évi X. tc. rendelte el. A tervekre nemzetközi pályázatot írtak ki, amelyet Ernest Gouin francia mérnök nyert meg, eredetileg ötnyílásos hídtervével. A folyamszabályozási tervet ugyanis megváltoztatták, így vált lehetővé az esztétikailag kedvezőbb, szimmetrikus hatnyílású megoldás. Az építés 1872-ben kezdődött, a pillérek és a vasszerkezetet is francia vállalatok építették. A hét pillért díszítő szobrokat az ugyancsak francia Thabard készítette. A hídnak eredetileg fakocka-burkolatú úttestje volt, ezt 1920–21-ben kőburkolattal cserélték fel. – MTK III; Bp. Lex. II/108-109. Ld. cikkünket.

1976. Az MTA Biológiai Kutatóintézetének (Tihany) vezetésével balatoni fitoplankton vizsgálatokat kezdtek. Az 1977-ben lezárt munka során megállapították, hogy a fitoplankton egyedszáma a tó Szemessi- és Siófoki-medencéjében nagyságrenddel haladja meg az egy évtizeddel korábbi értéket. Az eredmények arra utaltak, hogy mindkét medence a megengedhetőnél több tápanyag terhelést kapott. A Keszthelyi-öbölben végzett korábbi kutatások során azt tapasztalták: az algásodás már annyira gátolta a fény behatolását a vízbe, hogy két méter mélyen már alig volt fotoszintézis. – (F. L.)

1. 1901. Tolnay Lajos, a Magyar Aero Club alapítóinak egyike Bp.-en 4040 m magasra emelkedett a „Turul” léggömbbel. – TTK 379.

1951. Megalakult a Posta Központi Hírlap Iroda Üzemi Vállalat. – Kisfaludi Júlia: Postatörténeti kronológia 1949–1963-ig. In: Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 1998. 193. p.

2. 1826. †Lipszky János (Szedlicsna, Trencsén vm.) térképész, huszártiszt, nevét nagy jelentőségű térképszerkesztői munkájával örököztette meg. Fiatalon katonai pályára lépett, rangban az ezredességig emelkedett. 1784 és 1787 között kadétként, mint térképrajzoló br. Neu ezredes katonai térképész törzsénél, majd a II. József császár által elrendelt kataszteri felmérésnél szolgált, és ennek során elsajátította a térképezés gyakorlatát. Az 1790-es években a Graeven-huszárezrednél részt vett a török-, majd a franciaországi háborúban, bátor viselkedésével soron kívüli előléptetésekkel hamarosan főhadnagy rangig vitte. Eközben megérlelődött benne az elhatározás, hogy elkészíti Magyarország pontos és korszerű térképét. Az országtérkép megszerkesztéséhez nagyszámú (állítólag hatszáznál több) részlettérképet gyűjtött össze. Térképe vetítéséhez egy általa újnak vélt vetületi rendszert dolgozott ki, amely megegyezik az angol P. Murdoch területtartó vetületével. Munkásságát katonai előjárói is értékelték, mentesítették a szolgálat alól, és megnyerték számára József nádor támogatását. Ezenkívül engedélyezték számára a szigorúan titkos katonai felvételek megtekintését. Az 1797–1802 közti években Lipszky egységes rendszer szerint, egységes méretarányban megszerkesztette térképét, amely mintegy 20 000 helységet és egyéb földrajzi pontot

tartalmaz. A helységek jegyzékének összeállításában Schedius Lajos, a pesti egyetem tanára volt segítségére, a 12 lap rézmetszetét Karacs Ferenc és Prixner Godofréd készítette el, 1802 és 1806 között. (Ebben a munkában Junker Keresztély és Bikfalvi Farkas Sámuel is részt vett.) A „*Mappa generalis Regni Hungariae...*” 1:469 440 méretarányú térképe teljes egészében 1806-ban, a helységnévtár (*Repertorium*) 1808-ban jelent meg. A térképnek nagy sikere volt, így 1810-ben Lipszky elkészítette az 1:1440000 méretarányú kisebb változatát is. A Lipszky-térkép végeredményben a XIX. sz. elejének nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is egyik legszebb és legpontosabb kartográfiai alkotása. Mind a közigazgatásban, mind a postai hálózatban és a közlekedésben nagy jelentőségű volt. Külföldön is sokra értékelték, 1817-ben Edinburgh-ban angol felirattal, 1844-ben Bécsben francia és német szöveggel adták ki. Magyarországon – a közelmúltig – 1854-ben jelent meg utoljára, az eredetinek felére kisebbítve. Számos későbbi alkotás alapjául szolgált. L. J. 1810-ben még egy négy lapból álló, 1:7200-as méretarányú Pest-Buda térképet is kiadott. 1813-ban, ezredesként nyugdíjba vonult, és haláláig birtokán gazdálkodott. Szegeden, a József Attila Tudományegyetem 1. sz. magyar irodalomtörténeti tanszéke 1987-ben megjelentette a *Mappa generalis...* Erdélyt ábrázoló részét. F.m.: *Nachricht von der geographische Karte von Ungarn. – Monatliche Correspondenz zur Beförderung Erd- und Himmelskunde*, 8. köt. 3. sz. Gotha, 1803.; *Mappa generalis Regni Hungariae... Croatiae, Slavoniae, et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae...* Pesthini Anno 1806, Joannes de Lipszky.; *Repertorium locorum objecto-*

*rumque... Hungariae, Slavoniae, Croatiae... Principatus Transylvaniae... Budae, 1808. (németül is); Plan der beyden Königl. freyen Hauptstädte Ungarns Ofen und Pest... Wien und Pesth, 1810. (*Szedlicsna, 1766. ápr. 10.) – Évf. 91/45; MUL; MTL*

- 1901. *Jakab Árpád** (Lipcse) gépészmérnök. Üzemmérnökként kezdte pályáját, 1930-tól a Székesfővárosi Vízművek Magánépítési Osztályán dolgozott. Többször vett részt külföldi tanulmányúton (Párizs, Róma, München, Varsó, Riga, Helsinki, Berlin, Stockholm), ezek tapasztalatairól számos szakcikkben számolt be. A Vízműveknél javaslatára Hidraulikai Laboratóriumot hoztak létre, ahol az alkalmazott szerelvények és csövek áramlástan tulajdonságait vizsgálták. Ellenőrző csoportot hozott létre a vízhálózat rendszeres felügyeletére és az észlelt hiányosságok megszüntetésére. 1946-tól az Építéstudományi Intézetben dolgozott. Nevéhez fűződik a műanyagcsövek használatának bevezetése. 1950–1953 között a bp.-i Műegyetemen a vízszelvény és csatornázás előadója volt. Az *Épületgépészet* című lapnak alapításától szerkesztőségi tagja volt. 1973-ban Alpár-díjjal tüntették ki. (†Bp., 1987. febr. 16.) – MÉL (IV)
- 3. 1901. †Eisele József** (Bp.) kazángyáros. Rézművesnek tanult, majd szerény kis műhelyt nyitott, amelyet 1861-re az ország egyik legnagyobb kazángyárává fejlesztett ki. (*Pest, 1838. aug. 11.) – Évf. 88/32.
- 1976. †Menyhárt József** festő, grafikus, Debrecen művészeti életének jelentős alakja. Olajképeket és akvarelleket festett. Helytörténeti munkássága is jelentős volt.
- 6. 1851. *Kolbenheyer Gyula** (Igló) építész, festőművész, tanár. A zürichi Polytechnikumban tanult, majd

Berlinben dolgozott mint tervező és építésvezető, elvégezve közben a berlini Építészeti Akadémiát. 1879-től építész tanára a Középipartanodának, majd a Felső Ipariskolának. 1898-tól haláláig a Felső Építőipar Iskola igazgatója. Több építészeti pályázaton szerepelt eredményesen, tanártársával, Gaál Adorjánnal közösen tervezte a Felső Építőipar Iskola épületét (Bp. XIV., Thököly út 14. sz. alatt, ma: Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola). (†Bp., 1918. szept. 26.) – Évf. 93/46; Bp. Lex. II/657-658. (H. Gy.)

- 1876. *kendi Finály István** (Kolozsvár) mérnök. Német- és franciaországi tanulmányutak után, mint magánmérnök 1905 és 1915 között számos vízművet és vízierőművet tervezett hazai és külföldi megrendelésre. 1915-ben jelent meg *A hegyvidéki vízierők gazdaságos kiépítéséről* szóló tanulmánya. Kiváló műtárgyépítő volt, szakmai tudását a Műegyetem is hasznosította. Hidrotechnikai egyetemi jegyzete 1926-ban jelent meg. Szakirodalmi munkásságában elsősorban a műtárgyépítés és az energiagazdálkodás kérdéseivel foglalkozott. Nagyszabású tervet dolgozott ki az Alföld öntözésére. (†Bp., 1947. febr. 13.) – Évf. 97/32.

- 1901.** A Ganz-gyár a Vajdahunyadi Állami Vasgyár gyalári külszíni üzemében megépítette az első váltakozó feszültségű árammal működtetett bányavasútját. – TTK 379.

- 9. 1776. *Nyíry István** (Átány, Heves m.) természettudós, a sárospataki főiskola tanára, akadémikus. Sárospatakon, majd külföldön végzett tanulmányai befejeztével 1797-től Sárospatakon rajz-, majd matematikatanárként dolgozott. 1810-ben, Sipos Pál távozása után Nyíry lett a filozófia tanára a pataki főiskolán, aki hazánkban elsőként ad-

ta elő tárgyat magyarul. Első munkája, a *Prima elementa mathematicae intensorum* (Kassa, 1821) matematikai tárgyú, azonban egyre több érdeklődést mutatott a filozófia iránt. A Magyar Tudós Társaság 1831-ben választotta tagjává, és itt igen élénk tevékenységet fejtett ki: matematikai szavakat gyűjtött, tankönyveket, pályamunkákat bírált. Élete fő műve egy többkötetesre tervezett enciklopédia, ebből azonban csak az első három kötet jelent meg *A tudományok összessége* címen 1829–1836 között. Kora kitűnő fizikai-földrajzi-csillagászati kézikönyvének negyedik része kéziratban maradt. Felvilágosult, haladó szellemű oktató volt, aki maga is végzett kutatómunkát. Érdekesek hidrodinamikai vizsgálatai, csillagászati elgondolásai, de foglalkozott például a nők társadalmi helyzetével is. (†Sárospatak, 1838. aug. 27.) – Szénássy Barna: A magyarországi matematika története a 20. század elejéig. Bp., 1970.; Évf. 88/32.

1926. Ezen a napon repülte át Richard Byrd amerikai ellentengernagy, felfedező és repülési szakember elsőként az Északi-sarkot. – ÉEK

12. 1851.*Gruber Lajos (Pécs) csillagász, meteorológus, a Meteorológiai és Földmágnassági Intézet igazgatója. Bécsben tanult, és az ottani fokmérési intézetben kezdte el szakmai pályáját, majd Bambergben, Lipcsében és Hamburgban folytatott csillagászati gyakorlatokat. Hazatérve az egyetem csillagászati magántanára, 1878-tól a Meteorológiai és Földmágnassági Intézet asszisztense, 1887-ben megbízott igazgatója. Schenzl Guidóval együtt részt vett hazánk mágneses felmérésében, Bp.-en meghatározta a gravitációs gyorsulás értékét. Kitűnő kézikönyvet írt a földrajzi helymeghatározásokról. F.m.: *Útmutatás földrajzi*

meghatározásokra (Bp., 1883). (†Bp., 1888. nov. 15.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 14. p.; Évf. 88/37.

1901. Az Osztrák–Magyar Bank Bp. Szabadság téri főintézetére (ma a Magyar Nemzeti Bank épülete) meghirdetett zártkörű pályázat eredményhirdetése. A bírálatok alapján az I. díjat Alpár Ignác nyerte el. – (H. Gy.) Ld. cikkünket.

13.1926 *Kemény János György (Bp.) matematikus, a BASIC programozási nyelv kifejlesztője. A Rácz-féle elemiben, majd a Berzsenyi gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol Bölcsházy Árpád tanár úr élete szívében megnyerte a matematikának. 1940-ben a családdal az Egyesült Államokba vándorolt. Középiskoláit New Yorkban folytatta, majd a Princetoni Egyetem hallgatója lett. Egyetemi tanulmányait a háború miatt egy évre félbeszakította és katonai szolgálati jelleggel Los Alamosba került, ahol az atombomba kifejlesztésére beindított Manhattan-terv keretében a később Nobel-díjas Richard Feynman munkatársai közt dolgozott. Ezek az évek a matematika és ezen belül különösen a matematikai logika és a számítástechnika gyors fejlődésének időszaka volt és K. J. élt azzal a lehetőséggel, hogy a legnagyobbaktól tanuljon, köztük is Neumann Jánostól és Los Alamosból visszatérve az egyetemre Alonzo Church-től, akinél a doktori dolgozatát (Ph.D.) készítette. 22 évesen már Albert Einstein kutató csoportjában dolgozott. A Princetoni Egyetemen mind matematikából, mind filozófiából adjunktusként ígéretes tehetségű kutatónak számított. *A Philosopher Looks at Science* című könyve jó fogadtatásban részesült, a kiemelkedő tudósok hagyományos karrierje állt előtte. Már eb-

ben a korai munkájában megnyilvánultak azon különleges képességei, amelyek később is fémjelezték dolgozatait. Különleges érzéke volt a feladat megoldásban, a probléma lehetett tetszőlegesen bonyolult matematikai, politikai vagy társadalmi, ő mindig megtalálta az egyszerű, elegáns és gyakorlatias megoldást. 27 évesen megszakította sikeresen indult tudományos pályafutását, amikor sokak számára váratlanul elfogadta az addig a matematika oktatásban feltűnő eredményt még el nem ért Dartmouth-i Főiskolának egy matematika tanszék megszervezésére szóló meghívását. Az eredmény az lett, hogy országos modell értékűvé vált a Dartmouth-i matematika tanszék. K. J. az Amerikai Matematikus Egyesület (MAA – Mathematical Association of America) vendégelőadójaként az 1957/58-as tanévben mintegy 40 főiskolát látogatott végig, majd feltehetően a kimerültségtől tüdőgyulladást kapott és fel kellett hagynia ezzel a munkával. Egyike volt azon keveseknek, akik előre látták a számítástechnika kiemelkedően fontos szerepét mai világunkban, ezért hangsúlyozta a számítástechnikai ismeretek fontosságát az oktatásban. Annak érdekében, hogy a számítógépet a hallgatók számára is hozzáférhetővé tegye, ami az ötvenes és hatvanas évek fordulóján még egy hihetetlen és váratlan gondolat volt, 1962-ben munkatársával, Tom Kurtz-cal javaslatot tettek egy számítóközpont létesítésére, majd kidolgozták a világ egyik első időosztásos rendszerét. Munkásságuk megalapozta a Dartmouth-i főiskola máig is érvényes alapelvét, „filozófiáját”, hogy a számítástechnikát a legszélesebb kör számára kell hozzáférhetővé és mindennapivá tenni. Ennek megvalósulása volt a főiskola egészét lefedő, akkor forradalmian új, infor-

mációs rendszer (a Dartmouth College Information System). A korábbi időosztásos terminálrendszerről a nyolcvanas években átálltak a hálózatba szervezett személyi számítógépekre, 1984-ben 11000 Macintosh-ból épült fel a rendszer és ezzel mintául szolgált a nagy informatikai fejlesztéseknek az egész amerikai felsőoktatásban. Az időosztásos témát igazi Kemény stílusban valósította meg, hiszen tudta, hogy az oktatók lehetetlennek fogják tartani ezt a célkitűzést, megkerülte őket és a tehetséges hallgatókra épített, akik – akárcsak ő – kreatívak voltak és hittek a rendszer megvalósíthatóságában. Ugyanakkor K. azt is hangsúlyozta, hogy egy ilyen nagyszabású fejlesztés csak az erőforrások koncentrációjával, azaz számos érdek sérelmével képzelhető el. Ez a vezető felelőssége és dilemmája. Neumann felismerte, hogy a számítógép a közönséges aritmetikai számításokban különlegesen nagy teljesítményre képes, K. pedig azt ismerte fel, hogy ez a lehetőség akkor válik mindenki számára hozzáférhetővé, ha a számítógép programozás, a felhasználandó programozási nyelv egészen egyszerű. Ezért még 1964-ben Tom Kurtz-cal közösen kidolgozták a BASIC (Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code, azaz a kezdők bármely célra használható szimbolikus utasítás kódja) nevű programozási nyelvet, ami mindmáig talán a legszélesebb körben elterjedt programozási nyelv. [Bill Gates a BASIC nyelv Microsoft verziójával alapozta meg vagyonát.] 1970-ben a Dartmouth-i Főiskola válságba került, mivel profilját szélesítenie kellett. A főiskola felügyelő bizottsága őt kérte fel, hogy legyen a főiskola elnöke (magyar szóhasználatnál főigazgatója, illetve rektora) és oldja meg a problémákat. K. J. volt a főiskola 13. elnöke, tizenegy

éven keresztül töltötte be ezt a tisztséget. Vezetése alatt a kisvárosi főiskola országosan, majd világszerte ismertté vált. Számos mérész kezdeményezés révén igen sikeresen igazgatta a főiskolát. Egyik újítása az volt, hogy bevezette a koedukációt, másrészt nyári szemesztert indított a női hallgatók számára, hogy miattuk ne kelljen a férfi hallgatók számát csökkentenie. Újraélesztette a már hosszabb ideje elfeledett Dartmouth-i hagyományt, azaz, hogy az őslakos amerikaiak oktatása érdekében jelentős szervező munkát végeztek és egy erős oktatási programot alakítottak ki. A rektori teendőkkkel járó igazgatási terhek mellett sem szüneteltette tanári hivatása gyakorlását. Kiváló oktató volt, mondhatni szerelmes volt magába az oktatásba. Különleges érzéke volt annak megértésére, mi az amit a hallgatók nem értenek, újra és újra elmagyarázva világossá tette a témát. K. szerint a matematika az egyetlen olyan tantárgy, amelyet úgy tanulhatnak a diákok 14 éven keresztül, hogy közben egyetlen olyan témával se találkoznak, amelyet 1800 után dolgoztak volna ki, ezért újfajta oktatási rendszer kialakítását is kezdeményezte, bevezette az első évfolyam hallgatóinak a véges matematika oktatását, amibe beletartozott a logika, a valószínűségelmélet, a mátrix algebra is. Arra bátorította a hallgatókat, hogy ne csak elmélyedjenek a tanulásban, hanem már hallgató korukban vegyenek részt matematikai kutatásokban is. A tanítás mellett maga is folytatta tudományos munkásságát és J. L. Snell-lel közösen a Markov láncok új elméleteit és alkalmazásait dolgozta ki. A híres „Three Mile Island”-i atomerőművi baleset után Carter elnök K.-t kérte fel a kormányzati vizsgálat vezetésére. K.-t megrémisztették a balesetet kiváltó és általa tapasztalt körülmények.

Született optimistaként úgy vélte, hogy ezekre a problémákra éppúgy, mint a társadalom egyéb problémáira is van megoldás, csak meg kell keresni azokat. A Kemény-jelentés országos visszhangot váltott ki, és az Egyesült Államok egyik legismertebb és legbecsültebb polgárává tette. 13 matematikai, illetve filozófiai tárgyú könyvet írt részben önállóan, részben társszerzőkkel. F.m.: *Introduction to Finite Mathematics* (with J. L. SNELL, G. L. THOMPSON, 1957); *A Philosopher Looks at Science* (1959), *Finite Markov Chains* (with J. L. SNELL, 1960), *Basic Programming* (with T. E. KURTZ, 1967), *Man and the Computer* (1972, magyarul 1978). (†Dartmouth, USA, 1992. dec. 26.) – MTL

15.1601.†Baranyai Decsi János (Marosvásárhely) humanista tudós, útleíró. Erdélyben telepedett le, mint udvari történetíró, forrásanyagokat gyűjtött és latin bölcséleti munkákat írt, közmondásokat fordított és magyar szólásokat jegyzett le. 1587-ben Bánffy Farkas erdélyi fejedelmi tanácsos felkérte, hogy kísérje el Ferenc nevű fiát külföldi egyetemre. Boncidáról indultak és nagy kerülővel Moldván, Varsón, Brandenburgon át jutottak Wittenbergbe, majd átmentek a strasbourgi akadémiára, ahonnan 1589-ben tértek vissza Erdélybe. Tapasztalataikat Decsi János latin nyelvű verses útleírásban örökítette meg. (*Decs, Tolna m., 1560 k.) – MUL

16.1926. Felavatták az első munkás turistaházat a Budai-hegységben, a Nagy-Szénáson. – MTK III.

18.1976.†Bauer Jenő (Bp.) balneológus. Az 1930-as évek közepétől a bp.-i gyógyfürdők ügyeivel foglalkozott, s részt vett az Üdülöhelyi és Gyógyhelyi Bizottság munkájában. 1950-től a bp.-i Műegyetem

Ásvány- és Földtani tanszékén dolgozott, s közel száz cikkében és tanulmányában foglalkozott a hazai gyógyfürdők mellett a finn rendszerű szauna fürdők magyarországi meghonosításával. (*Bp., 1912. jan. 24.) – (F. L.)

20. 1601.*Kircher, Athanasius (Geisa/Fulda) német jezsuita szerzetes, természettudós, a magyarországi földtani és bányászati adatokat is tartalmazó *Mundus subterraneus* (Amszterdam, 1665) című klasszikus könyv szerzője. (†Róma, 1680. nov. 27.) – (H. J.)

25. 1901. A Magyar Filozófiai Társaság megtartotta alakuló közgyűlését, amely elnökké Emmer Kornélt választotta, s *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* címen folyóiratot indított meg. – Magyar Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927. 498. p.

28. 1901.*Zelcsényi Géza (Újvidék) mérnök, a gépi geodéziai számítások kezdeményezője. Mérnöki oklevelét a bp.-i Műegyetemen szerezte 1929-ben, és rövidesen az Állami Földmérés szolgálatába lépett. A geodézia csaknem valamennyi ágában részt vett és a földmérési gyakorlatát több újítással gazdagította. Nevéhez fűződik a Brunswiga számológép váltós átalakítása. Erdeme a kézi számológépek elterjedése a geodéziában. F.m.: *A számológép és alkalmazása* (Ács Endrével, Bp., 1936). (†Bp., 1974. nov. 27.) – Raum Frigyes: A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Bp., 1993. 140. p. (R. F.)

30. 1976.†Mándy György (Debrecen) agrobotanikus, ökológus, a Debreceni Agrártudományi Egyetem tanára. Megalapítója és egyik legfőbb művelője volt hazánkban a kultúrnövények fajta-alaktani és fajta-rendszertani kutatásának. 24 egyetemi tankönyve és mintegy 550 publikációja jelent meg. (*Bp., 1913. aug. 9.) – Évf. 88/32

31. 1926.*Morvay József (Mezőkövesd) gyógyszerész, a kémiai tudományok doktora, egyetemi tanár. A szegedi tudományegyetemen 1950-ben gyógyszerészi, 1958-ban gyógyszerészdoktori diplomát kapott. A szegedi egyetem Gyógyszerészi Vegytani Intézetében tanársegéd, majd adjunktus. 1965-től a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika laboratóriumának vezetője. 1970-ben egyetemi docens lett. Fő kutatási területe a műszeres klinikai-kémiai analízis a szüléset-nőgyógyászatban és az endokrinológia. Biokémiai diagnosztikai elemzéseivel külföldön is sok sikert ért el. Fm.: *A klinikai laboratóriumi vizsgálatok eredményeit befolyásoló gyógyszerek* (Mezey Gézával, Bp., 1975); *Gyógyszerkölcsonhatások* (Mezey Gézával, Bp., 1979); *Gyógyszerek hatása a klinikai kémiai vizsgálatok eredményeire* (Mezey Gézával, Bp., 1987). (†Szeged, 1987. nov. 8.) – MÉL (IV)

1901. Megkezdte termelését az Első Kecskeméti Konzervgyár az akkori viszonyok között korszerű felszereltséggel. Különleges terméke volt a cukrozott gyümölcs, amelynek technológiáját szigorúan titokban tartották. – S. Nagy Anikó

1. 1976. †Hajdu Gusztáv (Debrecen) állatorvos, egyetemi tanár. A járványos állatbetegségek elleni védekezés szervezője és irányítója volt. Nevéhez fűződik több fertőző állatbetegség előfordulásának első hazai megállapítása. (*Temesvár, 1911. október 13.) – Évf. 86/26.

2. 1926. †Szilárd Béla (Párizs) kémikus. A bp.-i Tudományegyetemen szerzett gyógyszerész oklevelet (1904) és doktorátust (1905). Sokoldalúsága már ez idő tájt megmutatkozott, mindenekelőtt a különféle sugárzások (katód, röntgen, radioaktív, fény) fizikai, kémiai és biológiai hatásairól írt cikkeiben, továbbá 1905-ben megjelent kismonográfiájában, amely Magyarországon elsőként foglalkozott nagyobb terjedelemben a radioaktivitással. Ugyancsak egyik hazai úttörője volt – Lengyel Béla mellett – az ásványvizek radioaktivitás-kutatásának; ő mérte meg először a Lukács-fürdő vizének aktivitását. 1907-ben állami ösztöndíjjal Párizsba utazott, ahol a Curie-laboratórium munkatársa volt három évig. A híres tudományos műhely légköre nagy hatást gyakorolt rá, egyszersmind megrajzolta későbbi tevékenységének, érdeklődési körének alapvonalait. A saját korában gyakran idézett kémiai és igen figyelemreméltó kolloidikai munkássága mellett ekkor kezdett sugárzásmérőkkel („radiométerekkel”) foglalkozni. 1912-ben, műszerkészítői sikerein felbuzdulva, önálló műhelyt nyitott Laboratoire de produits Radioactifs néven, és itt állította elő eszközeit. Az I. világháború idején Spanyolországba költözött, a madridi egyetem Instituto de Radioactividad-jában kapott állást. Folytatta módszertani munkásságát, megvizsgálva a spanyol ásványokat is, ami a napilapokban szép sikert hozott számára, nem kevésbé a tudományos körökben. A háború után

visszatért Párizsba, folytatta konstruktóri és feltalálói tevékenységét. A radioaktivitás mérésére szolgáló eszközeit tovább tökéletesítette, kifejlesztve a Kelvin-féle elektrométer meghatározott célokat szolgáló, specializált változatait. A dozimetria különféle eljárásaival foglalkozott, beleértve az elvi mérés-technikai kérdéseket is. Találmányai közül talán a legnevezetesebb az a módszer volt, amellyel az akkoriban divatba jött tenyésztett gyöngyöket meg tudta különböztetni az igazi gyöngyöktől. Magyarra fordította nagy pártfogója, Henri Poincaré *Tudomány és föltevés* című művét (Bp., 1908.). Mintegy 150 publikációja jelent meg, amihez hozzá kell számítanunk a különféle országokban benyújtott nagyszámú szabadalmát. Javarészt a radioaktivitást tanulmányozta, főképp ennek mérési eljárásait, illetve kémiai vonatkozásait. A rövid életműhöz viszonyítva lenyűgöző eredményesség legfőbb elismerése 1925-re, a halálát megelőző évre esett: Franciaországban megkapta a Becsületrend Lovagja címet. Magyarországi kapcsolatait igyekezett mindvégig megőrizni, amit főként Ilosvay Lajos professzorral folytatott levelezése bizonyít. A battignolles-i temetőben nyugszik. (*Mezőberény, 1884. jan. 20.) – Évf. 84/21; MTL

3. 1851. Rendelet az érettségi vizsgáról. A jogszabály szerint azok a középiskolák, amelyeknek még nem volt nyilvánossági joguk, a végzős tanulóikat Pestre, Budára, Pozsonyba, Sopronba, Kassára, Nagyváradra, Temesvárra küldhették, hogy egy katolikus-protestáns vegyes bizottság előtt számot adjanak felkészültségükről. Az első vizsgák ezen év szeptemberében le is zajlottak. – MIK (B. A.)

1926. *Czagány István (Bp.) művészet-történész. A Képzőművészeti Fő-

iskolán Gerlóczy Gedeon tanítványaként szerezte diplomáját 1949-ben. Pályáját a Fővárosi Tervező Iroda tudományos és műemlék szakosztályán kezdte, majd a Középülettervező Vállalathoz került, ahol 1950-től 1970-ig műemléki kutatásvezetőként dolgozott. Szakmai pályáját a budai Várnegyed feltárási és helyreállítási munkáival kezdte Csemegi József mellett, majd Janáky István irodájában kapcsolódott be a budai Várnegyed helyreállítási tervezésébe. Nevéhez fűződik számos lakóház, továbbá a Magyar Nemzeti Galéria és a pesti Vigadó műemléki rekonstrukciója. Részt vett a budavári gótikus szoborleletet feldolgozó csoport munkálataiban is. (†Bp., 1988. szept. 1.) – Bp. Lex. I.; MÉL (IV)

1976. †Németh Endre (Bp.) mérnök, egyetemi tanár. A bp.-i Műegyetemen szerzett diplomát. Különböző munkakörök betöltése után 1940-ben kinevezték a Műegyetem I. sz. vízépítési tanszékén nyilvános rendes tanárrá. Vasútvonalak, bányászatok, halastavak, valamint vízellátó rendszerek tervezése mellett mérnöki tevékenységének főbb témáit az Alföld öntözésének kérdései, továbbá az öntözés és öntözőrendszerek kialakítása és megvalósítása jelentették. Jelentős szakirodalmi munkássága mellett éveken keresztül szerkesztette a *Vízügyi Közleményeket* és az *Öntözésügyi Közleményeket*. (*Pécs, 1891. nov. 19.) – Évf. 91/83. (F. L.)

4. 1976. Pécsen a Káptalan utcában megnyitották a „kinematika pápájának”, Victor Vasarelynek a múzeumát. – MTK (V), (B. A.)

5. 1776. Ürményi József kancelláriai tanácsos Mária Terézia elé terjesztette az új tanügyi igazgatás szervezeti és pénzügyi kérdéseiről készített tervezetét. – MTK II.

1851. *Fuchs Károly Henrik (Pozsony) matematikus, fizikus. A bécsi egyetemen végezte tanulmányait, majd tanárként tért haza szülővárosába. Matematikát tanított Pozsonyban, Brassóban és Sopronban. 1895–1896-ban Eötvös Loránd mellett a kapillaritás törvényeit kutatta. Sokirányú munkásságából kiemelkedőek a földi és légi fotogrammetria terén végzett elméleti kutatásai és gyakorlati eredményei. Tanulmányai nagyrészt német folyóiratokban jelentek meg. Kb. 22 ezer oldalnyi kéziratot hagyaték maradt. (†Pozsony, 1916. jan. 10.) – Évf. 91/25.

14. 1976. †Lampl Hugó (Bp.) mérnök, a cement ill. a beton vízépítészeti alkalmazásának tudományos kutatója. 1926-ban a Tassi Vízlépcső építésénél elsőként alkalmazta a talajvízszint-süllyesztéses alapozást és az öntőtornyos betonozást. Több országos jelentőségű nagyműtárgy építését vezette. 1942–1948 között az Országos Öntözésügyi Hivatal elnökeként tevékenykedett. A XX. század egyik legkiválóbb vízépítő mérnöke volt. (*Bp., 1883. ápr. 10.) – (F. L.)

16. 1976. †Gerendás Mihály (Visegrád) biokémikus, Kossuth-díjas (1949) egyetemi tanár. Spektroszkópiával, az izomösszehúzódás mechanizmusával és az izomműködés biokémiájával, valamint a véráldási folyamatokkal foglalkozott. Feltalálta az implantálható műanyagot, a Bioplast-ot. Több díjat nyert fotóművész, aki a diaporáma technikai kivitelezésében is nagy szerepet játszott. (*Tápiószéle, 1908. jan. 30.) – Évf. 83/14.

17. 1951. Kormányhatározat a főiskolai és egyetemi levelező oktatás bevezetéséről. – MIK (B. A.)

1976. †Erdei Lajos, ifj. (Debrecen) szűrkészítő népi iparművész.

Édesapja szűrszabó műhelyében tanulta ki a mesterséget, valamint a posztórátét készítésének módját, amely az 1870-es években a varrógépekkel együtt terjedt el. Az 1930-as években kitanulta a borbélymesterséget, majd a lakatosságot és gyári munkásként dolgozott. 1955-ben visszatért régi szakmájához, s még ebben az évben népi iparművész lett. A bihari hagyományokat megőrizve és továbbfejlesztve magas művészi színvonalon készítette a cifraszűrt díszítő posztórátétet. Nagyméretű falifutói, díszpárnái, női és gyermekszűrkabátjai számos új megoldást tükröztek. Tanítványok sorát nevelte fel. 1965-ben megkapta a népművészet mestere címet. (*Derecske, 1910. aug. 15.) – MÉL (IV)

21.1976.†Vitalis Sándor (Bp.) geológus, a Magyar Hidrológiai Társaság elnöke, Kossuth-díjas. Tanulmányait a bp.-i Tudományegyetemen végezte. Diplomájának megszerzése után a bányaiparban helyezkedett el, és mintegy 25 éven keresztül a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. geológusa, majd a földtani osztályának vezetője. Ezen időszak alatt bányageológiával, készletfeltárásokkal és készletbecslésekkel, valamint új lelőhelyek felkutatásával foglalkozott. Szénkutatásokat végzett Baranyában, részt vett a recski érckutatásban, a bándi, komlóskai, istenmezei bentonitok felkutatásában, a sikondai és pünkösdfürdői hévíz-, a kisterenyei ásványvízfeltárásban. Kidolgozta Salgótarján és környéke bánya- és hidrogeológiáját. Mint neves „ipari geológust” 1946–1951 között a szénbányászat legfelsőbb irányító szerveinél találjuk, a Magyar Állami Szénbányák (MÁSZ), illetve a Szénbányászati Igazgatóság osztályvezetője. Kimagasló geológusi munkássága elismerésül 1951-ben megkapta a Kossuth-díjat,

majd 1952-ben kinevezték egyetemi tanárnak. Egyetemi tanszékét, rövid kihagyással 71 éves koráig vezette. Nevéhez kapcsolódik az Alföld földtani újratérképezésének és hidrogeológiai felvételének szervezése. A MHT-nak tizenhét éven át volt ismételt megválasztott elnöke. (*Selmecbánya, 1900. ápr. 13.) – Évf. 2000/66; MTL (Cs. B., F. L.)

22.1851.†Kováts Mihály (Mezőcsát) orvos, akadémikus. Orvosi tanulmányait a pesti Tudományegyetemen végezte, 1794-ben kapta meg oklevelét. Ezt követően tudása további gyarapítása céljából tanulmányútra indult; bécsi, németországi, svájci, hollandiai egyetemeket, kórházakat látogatott, és folytatott helyenként gyakorlatot is. Hazaérkezése után a pesti orvosi kar tagja lett, és praktizált szinte élete végéig, de közben tanított az egyetemen is. Korán részt vett a nyelvújítási kezdeményezésekben, elsősorban a magyar tudományos és orvosi nyelv kialakításában, változó hatékonysággal. Ennek során közeli barátságba került Kazinczy Ferencsel és Szemere Pállal. Ugyanakkor keresett gyakorló orvos volt Pesten. Közben minden szabad idejét a tudománynak szentelte, széles körű szakirodalmi tevékenységbe kezdett, könyveket írt. Első könyve *Szükségben való és segedelem tábla a vízbe fúlt, megfagyott és holtan születni látszott kisdedekre nézve* címmel 1798-ban Pesten jelent meg, a következő *Az emberi élet meghosszabbításának mestersége* lényegében Christoph Wilhelm Hufeland munkájának magyarítása, átdolgozása (1799). Hivatásának gyakorlása mellett kémiával és mineralógiával foglalkozott. Fő kémiai munkája *Chémia vagy természet titka* (Buda, 1807–1808) című négykötetes műve, amely először ismerteti a kémia egészét magyar nyelven.

Kilenc nyelvű, *Lexikon Mineralogicum enneaglottum* címen 1822-ben megjelent ásványtani szótárának szakkifejezései nagy befolyással voltak a magyar kémiai szaknyelv kialakulására. E művéért a jénai Ásványtani Társaság 1832-ben oklevéllel tüntette ki, s ugyanebben az évben levelező tagjává választotta a Magyar Tudós Társaság. Igen jelentős munkája volt még a *Háromnyelvű fejtő természethon titoktan orvostudományi műszótára, az az onomatologia, physiographica, chemica, jatrix, trigletta, philologica* (Buda, 1845–1848) nyolc részben. Népszerű orvosként több megye választotta meg táblabírájának. 1849-ben Pestről Mezőcsátra költözött. Mintegy 740 kötetből álló igen értékes könyvgyűjteményét a Sárospataki Kollégium könyvtárának adományozta. (*Korlát, 1768. júl. 4.) – Évf. 87/29; 93/39; MTL

25. 1876. A dunai árvíz hatására, Ordódy Pál (a későbbi közmunka- és közlekedésügyi miniszter) elnökletével, 586 km²-nyi érdekeltségi területen megalakult az Alsó-csalálóközi Ármentesítő Társulat, a Duna-völgy egyik legnagyobb és legeredményesebb vízszabályozó társulata. (Neve utóbb Alsó-Csalálóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulatra változott.) – (F. L.)

26. 1876. *Ray Rezső építész. Műveiben a szecessziós formaképzés keleti elemekkel vegyült. Tervezte a budafoki Törley-kastélyt és -mauzóleumot, a kolozsvári postapalotát, a bp.-i józsefvárosi telefonközpontot. (†1939.) – (H. Gy.)

1901. †Adda Kálmán (Pozsony) geológus. Pályája kezdetén a selmeci akadémián tanársegéd, majd a Földtani Intézet osztálygeológusa. Földtani felvételeket folytatott Krassó–Szörény vármegyében,

Temes–Kövesd és Lukorecz környékén, a Beregszó völgye és a Béga közti területen, Zemplén- és Sáros vármegyében. A századforduló időszakában kibontakozó kőolaj-kutatásokkal is foglalkozott. (*Borcsány, Trencsén vm., 1862.) – Évf. 87/10. (H. J.)

1951. Az Elnöki Tanács 1951:19. számú törvényerejű rendelete Közlekedési Műszaki Egyetem létesítéséről. (Az Elnöki Tanács 1951:28. törvényerejű rendelete az Egyetemet Szolnokra helyezi át.) – MTK III.

1976. A keszthelyi Festetics-kastélyban megnyílt a Kastélymúzeum és műemlékkönyvtár. – MTK (V), (B. A.)

28. 1901. *Domokos Pál Péter (Csíksomlyó) etnográfus, a moldvai magyarság kutatója. Debrecenben szerzett kántortanítói oklevelet, majd Bp.-en elvégezte a tanárképző főiskolát. Ezután visszatért a Székelyföldre, ahol kántori és tanítói állást vállalt. Az 1920-as évek végén érdeklődése a Kárpátokon kívül élő magyar népcsoportok felé fordult, többször járt Moldvában és Bukovinában, sorra látogatta a pusztuló csángó településeket. Népdalaikról fonográf-felvételeket készített, feljegyezte mondáikat és meséiket, akkori életkörülményeiket fényképeken örökítette meg. 1944-ben a Baranya megyei Szárász faluban talált otthonra az odamenekült bukovinai székely parasztok között. F.m.: *A moldvai magyarság* (Bp., 1931); *Hazámnak akartam szolgálni* (Bp., 1979). (†Bp., 1992. febr. 18.) – MUL

1951. †Felszeghy Béla (Bp.) jogi író. 1919-ig közigazgatási kérdésekkel foglalkozó szakmunkákat írt: *A községi igazgatás körében felmerülő legfontosabb teendők és tudnivalók*

(Beszterce, 1910. magyar, német és román nyelven), *A községi illetőség* (Beszterce, 1911), *Fegyelmi jog a közigazgatási szakban* (Beszterce, 1912), *A magyar földközösségek igazgatóságának összes szabályai I–III.* (Bp., 1914), *Hadműveleti területek közigazgatása* (Bp., 1918). A két világháború között az Erdélyi Múzeum 1933/4-6. számában jelentős tanulmányt tett közzé *A közigazgatási önkormányzat elve és egy elfelejtett régi államjogász* címen. Ebben Balia Sámuelnek, a XVIII. század második felében élt táblai asszesszornak állít emléket, aki 1791-ben *Erdélyország Közös Nemzeti Törvényeinek* szentelt munkájával a király és a (nemesi) nép között létrejött szerződésről írt. (*Melegföldvár, 1882. márc. 22.) – RMIL 1/567.

1851. *Sajó Károly (Győr) zoológus (entomológus), természettudós, tanár. Főleg mezőgazdasági rovar-tannal foglalkozott, de számos

egyéb természetrajzi cikke is megjelent. Magyarországon elsőként ismertette a szőlő peronoszpóra és a marokkói sáska elleni védekezés módjait, a világirodalomban először írt (magyar és német nyelven) az időjárásnak a rovarokra gyakorolt hatásáról. Órszentmiklósi birtokán számos külföldi nemes fát honosított meg, úttörőként tanulmányozta az ökológiát és a biocönológiát. A németországi *Prometheus* című folyóiratban, amelynek 1894–1913 között főmunkatársa volt, mozgalmat indított a természeti emlékek védelmére. Hatására rendelte el a porosz kormányzat a természeti kincsek összeírását és védelmét. Nagyobb művei: *Krieg und Frieden im Ameisenstaat* (Stuttgart, 1908), *Unsere Königbiene* (Stuttgart, 1909), *Aus dem Leben der Käfer* (Leipzig, 1910). (†Bp., 1939. márc. 1.) – A kir. Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve 1940-re. 115. p.; Évf. 89/18.

1. 1876. Süss Nándor (1848–1921) marburgi műszerész a kolozsvári Tudományegyetem meghívására Magyarországra jött, hogy az egyetemen megszervezze hazánk első műszerézműhelyét, az Egyetemi Mechanikus Állomást. 1884-ben Eötvös Loránd ajánlására Baross Gábor közlekedésügyi államtitkár Bp.-en az „Államilag engedélyezett Mechanikai Tanműhely” vezetőjévé nevezte ki. A Mozsár u. 8. sz. bérházban működő tanműhelyben Süss a szakmunkásképzés mellett egyedi tudományos műszerek készítését is vállalta, ő honosította meg hazánkban a precíziós finommechanikát. 1890-ben szerződést kötött a Calderoni céggel az általuk készített műszerek értékesítéséről. Amikor 1900-ban az állami támogatás megszűntével a tanműhely feloszlott, Süss Praecisios Mechanikai Intézet néven finommechanikai vállalatot létesített az Alkotás u. 9. sz. alatt. Eötvös Loránd az intézet állandó megrendelője volt. Ott készültek az Eötvös-féle torziós ingák is. A cég nagy mennyiségben gyártotta az út- és vasútépítésekhez, valamint a bányanyitásokhoz nélkülözhetetlen geodéziai műszereket, távcsöveket, teodolitokat, szintezőket. A termékeket a Calderoni és Társa cég útján forgalmazták. A szűknek bizonyuló műhelyt Süss 1905-ben átköltöztette egy Csörsz u.-i telephelyre, ahol 1918-ig vezette az intézetet. Süss vállalatából jött létre a későbbi Magyar Optikai Művek, amely 1989-től különböző rt.-k és kft.-k formájában folytatja tevékenységét. – Bp. Lex. II/76-77; Évf. 96/49; MTL; TTK 322. (R. F.) Ld. cikkünket.

1926. ‘Sigmond Eleket a Műegyetemen a mezőgazdasági kémiai technológia egyidejű ellátása mellett kinevezték az Országos Kémiai Intézet és Központi Vegykísérleti Ál-

lomás (Bp. II., Keleti Károly u. 24. sz., ma a Mezőgazdasági Minősítő Intézet székháza) igazgatójává. Ezt az akkor legnagyobb magyar mezőgazdasági kísérletügyi intézetet ‘Sigmond nyolc éven át, 1934. jún. végéig vezette. – (M. L.)

2. 1851.*Tauffer Vilmos (Kolozsvár) 1874-ben szerezte orvosi oklevelét a bécsi orvosi karon. 1874-től tanársegéd a bp.-i szülészeti klinikán, 1876–1878-ban Freiburgban nőorvos, 1879-ben Bp.-en a szülészeti műtétan magántanára, 1880–1908-ban a szüléset ny. tanára a bp.-i II. sz. szülészeti klinikán. Az operatív nőgyógyászat megteremtője, kiterjedt iskolát alapított, kidolgozta a szülészeti rendtartást és a bábaképzés rendjét. Főbb művei: *A nőgyógyászat kézikönyve* (Bp., 1916), *Szülészeti rendtartás* (Bp., 1891). (†Bp., 1934. dec. 7.) – MTL

6. 1476.†Regiomontanus, Königsbergi Johannes Müller matematikus, csillagász Mátyás király udvarában. 1467-től Pozsonyban a helymeghatározás tanára, 1468-tól Budán a csillagászati munkák vezetője. Magyarországi tartózkodása életének egyik legtermékenyebb időszaka volt. (*Königsberg, 1436. jún. 6.) – Fleck A.: Megemlékezés Regiomontanus halálának 500. évfordulóján. *Geodézia és Kartográfia*, 1976. 4. sz. (R. F.)

6-7. 1776. Krieger Sámuel korábban elkészített Sió, Kapos és Balaton-vidék vízrajzi térképe mellé egy latin nyelvű szabályozási tervet is megfogalmazott 26 oldal terjedelemben, amelyet átadott a Sigray Károly királyi biztos vezetése alatt működő vízszabályozási bizottságnak. A Balaton szabályozására és környékének lecsapolására szervezett királyi bizottság tihanyi ülésén e terv alapján határozta el a

Balaton vízszintjének csökkentését, illetve a tó vízszintjét szabályozó csatorna megépítését. (A terv, több lépcsőben, csak a 19. század elején valósult meg.) – MTK II.; (F. L.)

7. 1951. †Nádler Herbert (Bp.) zoológus, vadászati szakíró. A századfordulón került főiskolára. 22 éves korában Batthyány Ervin gróf meghívta bögötei birtokára személyi titkárnak. Később már mint uradalmi számtartó dolgozott a grófnál. E munkahelyén kezdett el komolyan foglalkozni a vadgazdálkodással és a zoológiával. Rendszeresen írt cikkeket a *Nimród* vadászlapba, s rendre-másra jelentek meg írásai a német, az angol, a francia és az olasz szaklapokban. Az 1920-as évek elején már nemcsak itthon, hanem külföldön is megbízták vadászati és trófeakiállítások rendezésével. Ekkorra már, mint a vadászat és a természet jó tollú íróját, jelentős szaktekintélynek tartották a vadgazdálkodás, a vadászat és a trófeabírálat területén is. A Vadászati Védegylet által a Mezőgazdasági Múzeumban rendezett (1926) trófeakiállításra kidolgozott egy olyan szarvasagancs bírálati képletet, amely később „Nádlerképlet”-ként vált ismertté Európában. Az 1930-ban létesült Nemzetközi Vadászati és Vadvédelmi Tanács (CIC) már alakulásakor vezetőségi tagjai közé választotta. 1929-ben megpályázta és el is nyerte a fővárostól az Állat- és Növénykert meghirdetett igazgatói állását. Évente rendszeresen tett utazásokat Európa és más földrészek állatkertjeibe, ahol igyekezett minél több tapasztalatot gyűjteni. Rövid idő alatt sikerült korszerűsítienie az állatkert régi épületeit, bővíteni a kifutókat, röpdéket. Minden állatházba központi fűtést vezetett be, s a Széchenyi fürdő termálvizét a vízállóvaktól továbbvezette a Pálmaház

új Krokodilházához, közben érintve és ellátva a Kis-Szikla medencéit is. Az állatok korszerű, természeti körülmények között való tartásával magas színvonalra emelte az intézményt. 1930-ban, mint az Állatkert igazgatóját megbízták a *Természet* című lap szerkesztésével, amelyet – a lap utolsó megjelenéséig – 1944 decemberéig látott el. Külön gondot fordított arra, hogy az állatkerti hírek terjedelme bővüljön, s a „Mi újság az Állatkertben?” című önálló rovat később, mint külön melléklet is megjelent. Megindította a „*Magyar Vadásztrófeák Tára*” című sorozatot, ahol egészoldalas szakfotókon mutatta be a legszebb magyar trófeákat, megteremtve ezzel a ma is használatos trófea dokumentációs archívumot. A háború után tevékenyen részt vett az állatkerti romok eltakarításában és az újjáépítésben. 1948-ban vonult nyugalomba. Gazdag trófeagyűjteményét, preparált állatait és könyvtárát a Természettudományi Múzeumra hagyta. Művei: *Cserkészeten és le-sen Nagymagyarországon* (Bp., 1926), *Állatkerti séták* (Bp., 1935), *Fogoly vadállatok között* (Bp., 1936), *Vadásznapok, vadászévek* (Bp., 1937), *A Keleti- és Déli-Kárpátokban, vadásznapló* (Bp., 1943). (Művei német, olasz és cseh nyelven is megjelentek. Mintegy 800 cikkét tartják számon magyar, osztrák, német, cseh, olasz, francia és angol nyelvű vadászati és természettudományos szaklapokban.) (*Bp., 1883. máj. 13.) – Évf. 83/18; Bp. Lex. II/164; MTL

9. 1976. †Csicsátka Antal (Utica) postamérnök. A Műegyetem elvégzése után, 1938-ban postai szolgálatba lépett. Az általános ismerkedés után, még ugyanez évben a Posta Kísérleti Állomáson lett fejlesztőmérnök. Első jelentős eredménye az AEG gyártmányú vivőfrekvenciás rendszerek átalakítása, és ez-

zel alkalmazhatóvá tette a magyar hálózatban. Kialakította azt a rendszert, amelyben egymásba illeszthető 1, 8, 15 csatornás egységek üzemeltethetők. A Standardgyári vivőfrekvenciás berendezések alkalmazásához szűrőket tervezett. A háború alatt az állomásokon a vivőfrekvenciás berendezések telepítésének és átcsoportosításának munkálatait irányította. 1945-ben áthelyezték a Posta Vezérigazgatóságához, azonban ez a hivatali munka nem felelt meg egyéniségének, ezért még ez évben kilépett a Postától, és műszerépítő és -javító műhelyt hozott létre. A műhely 30 fővel dolgozott, és tönkrement berendezéseket újított fel, majd később átviteltechnikai célokra új műszereket fejlesztett és gyártott. Műhelyének termékei hosszú évekig segítették a Posta átviteltechnikai feladatainak megoldását. Kisvállalatát 1949-ben államosították, és ebből alakult ki a Mechanikai Laboratórium. Itt megbízták a laboratórium műszaki vezetői teendőinek ellátásával. A Mechanikai Laboratóriumban számos berendezés fejlesztését irányította, így többek között az ő nevéhez fűződik az első magyar gyártmányú magneton kifejlesztése és elkészítése. Ebben az időben kezdett el foglalkozni a sztereoátvitel és sztereoörögzítés problémáival. Elvileg ekkor már megfogalmazta a segédvivős sztereoos rendszerek alapelvét. 1956-ban az Egyesült Államokba távozott, ahol 1957-ben csatlakozott a General Electric Vállalat elektronikus gyártmányok részlegéhez. Itt fő feladata audiotermekek fejlesztése volt. Tovább folytatta a sztereo-átvitel megvalósításának kutatását, és kidolgozta a jelenleg világszerte alkalmazott segédvivős, kétcsatornás sztereo-rádió elvét. Ennek gyakorlati megvalósítását és az ehhez kapcsolódó gyártmányokat is kifejlesztet-

te: erre vonatkozó alapszabadmát 1961-ben elfogadták, és előbb az Egyesült Államokban, majd világszerte ennek megfelelően dolgozták ki a berendezéseket. A műszaki megoldások részleteire vonatkozóan további 13 szabadalmat nyújtott be, ezeket mind elfogadták, és ezek a módszerek a rádióműsorszórásnak ma is részét képezik. Kiemelkedő jelentőségű munkájának elismeréseképpen több magas kitüntetést kapott. Így 1966-ban az IEEE Fogyasztói Elektronika Bizottsága „Modern Pioneer in Creative Industry” díjjal tüntette ki. A 70-es évek elején saját vállalatot alapított, mely a kábeltelevíziózás eszközeit fejlesztette és gyártotta, és az ő nevéhez fűződik az első egy chip-en megvalósított rádiókészülék is. Az elektronika területén elért eredményeiért megkapta a C. P. Steimetz-díjat, amit előtte összesen nyolcan kaptak meg. Élete utolsó éveiben szeretett volna Európába visszatelepülni, mert egészségét veszélyeztette a túlhajtott életforma, azonban ennek előkészítése során váratlanul elhunyt. (*Érsekújvár, 1911. ?) – MTL

10. 1926.*Huszár Andor (Kolozsvár) gazdasági szakíró, szociológus. Közgazdasági és társadalomtudományi dolgozataival több magyar és román nyelvű tanulmánykötet összeállításában vett részt. (*Időszerről gazdasági kérdések*. Kolozsvár, 1935; *A munka termelékenység a kolozsvári vasúti műhelyekben*. Kolozsvár, 1948). Utolsó éveiben politikatudománnyal foglalkozott. (†Kolozsvár, 1978. jan. 24.) – MÉL (IV)

11. 1901.*Winkler Dezső (Győr) Kossuth-díjas tervezőmérnök, a Győri Magyar Wagon és Gépgyár autószerkesztő mérnöke, a Járműfejlesztési Intézet (később Autókutató Intézet) igazgatója. Győrben érettsé-

gizett, gépészmérnöki diplomáját 1925-ben a brünni egyetemen szerezte meg. A Győri Magyar Wagon- és Gépgyárba vették fel munkásnak, majd rajzolónak. Képességeire felfigyeltek és az autószerkesztési osztályon kapott beosztást, ahol a licencek átvételén túlmenően elképzelései között már a hazai tervezésű autógyártás megteremtése szerepelt. 1929-től résztvett a Krupp-licenc átvételével készülő Rába traktor tervezésében és a gyártási technológiájának kidolgozásában. Jelentős szerepe volt az osztrák Fiat cégtől vásárolt licenc felhasználásával a 42,7 kW-os (55 LE-s) és a 47,8 kW-os (66 LE-s) Rába-Super típusú tehergépjárművek tervezésében és gyártás-előkészítésében. A gyár autószerkesztésének vezetésével 1936-ban bízták meg, ahol az általa vezetett tervezőgárda számos új megoldással járult hozzá a MAN-licenc segítségével megkezdődött nagyobb hatásfokú dízelmotorok gyártásához. Ezeket a motorokat a Rába-A (Ei) és Rába-Special gépjárművekbe építették be. A Honvédelmi Minisztérium megrendelésére készült a „Rába Afi” típusú 1,5 tonnás katonai tehergépkocsi, amelyből 1942-ig három sorozatban 300 db-ot gyártottak le. Ennek a megbízatásnak a sikerei hatására a Honvédelmi Minisztérium megrendelésére 3 tonnás katonai terepjáró gépjárművet tervezett, ez volt a „Rába Botond” típusú terepjáró gépkocsi, amelyből két változatban 3300 db készült és nemzetközi elismerést váltott ki, a m. kir. honvédség legsikeresebb terepjáró gépkocsija volt. A háború után Győrben a gyár helyreállítását szervezte. A Járműfejlesztési Intézet főosztályvezetője 1949-től, igazgatója 1951–1968 között. 1949-től 1959-ig a Gépipari Tudományos Egyesület Gépjármű Szakosztály elnöke, 1959-től 1967-ig az ENSZ Gépjármű-

szerkesztési Munkabizottságában Magyarország képviselője. Az újítási javaslatok elbírálása mellett jelentős munkát végzett a gépjárműgyártás szabványosításáért, az alkatrészek tipizálásáért, a külföldi alkatrészek pótlásáért, a takarékosági követelmények érvényesítéséért. A hazai tehergépjárműfejlesztésben végzett tevékenységéért 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Az általa irányított intézet meghatározó szerepet játszott a tehergépjárműgyártás összehangolása mellett a katonai megrendelésre készülő négykerék meghajtású, háromtengelyes és a különleges tehergépjárművek tervezésében. Részt vállalt a Csepel 130 és a Csepel-500 járműcsalád, a Csepel dízelmotor kifejlesztésében. (†Bp., 1985. október 7.) – MÉL (IV); MTL

13. 1876.*Szőnyi Ottó (Pécs) levéltáros, régész, művészettörténész. Pécs őskeresztény régészeti emlékeinek kiemelkedő kutatója, az egyházművészet jelentős képviselője. F.m.: *A pécsi püspöki múzeum kőtára* (1906); *A pécsi őskeresztény sírkamra* (Bp., 1907); *Régi magyar templomok* (Bp., 1934). (†Bp., 1937. márc. 13.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 42. p.

14. 1926.*Bándy Iván (Bp.) építőmérnök. A bp.-i Műegyetem elvégzése (1951) után a Hídépítő Vállalatnál számos nagyberuházás építkezésén nagy jártasságot szerzett a mély- és hídépítési munkákban. 1966-tól a bajai Vízgazdálkodási Főiskola tanszékvezető tanára. 1971-től a Vízügyi Építő Vállalat főmérnökeként az utóbbi évtizedek legnagyobb vízügyi beruházásának, a kiskörei vízlépcső építésének egyik irányítója volt. 1975-től nyugdíjazásáig a Vízépítőipari Tröszt vezérigazgatója volt. Tanulmányai, egyetemi jegyzetei az alapozásokkal, a monolit építési

technológiákkal, valamint építés-szervezési kérdésekkel foglalkoznak. (†Bp., 1985. dec. 8.) – MÉL (IV) (H. Gy.)

15. 1751. ***Gyarmathy Sámuel** (Kolozsvár) orvos, természetvizsgáló, nyelvész, a tudományos nyelvhasználat magyar megalapozója. Kolozsváron, Zilahon és Nagyenyeden volt középiskolás. Ösztöndíjjal Bécsben orvosi stúdiumokat folytatott, orvosdoktorrá 1782-ben avatták, ezután András Sámuellel németországi tanulmányútra ment, ahol a kor neves tudósaival ismerkedett meg. Hazatérése után Ráday Gedeon gyermekei mellett vállalt nevelői állást. Részt vett a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztésében is. A magyar nyelvészet mellett a természettudományok és azok gyakorlati alkalmazása egész élete folyamán érdekelte. A francia Montgolfier fivérek úttörő hőléggömb-kísérletét követő évben, 1784. május 11-én végezte az első sikeres hazai léggömb-kísérletet, amelyről a kortárs hazai és a bécsi sajtó is megemlékezett. Élete folyamán sokat foglalkozott mineralogiával is. 1787-ben Hunyad megye főorvosa lett, majd Zilahon tanított a Református Kollégiumban és innen vonult nyugállományba. F.m.: *Okosodva tanító magyar nyelv-mester* (I-II. Kolozsvár-Nagyszében, 1794); *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (Göttingae, 1799); *Vocabularium...* (Bécs, 1816). (†Kolozsvár, 1830. márc. 4.) – Évf. 84/29; RMIL 2/108-109; MTL

1851. A Magyarhoni Földtani Társulat megtartotta első előadóülését. Az első előadó Wilhelm Haidinger, a bécsi Birodalmi Földtani Intézet igazgatója volt. – (H. J.)

18. 1926. Marosvécsen a Kemény-kastélyban Kemény János br. kezdemé-

nyezésére 27 romániai magyar író megalakította az Erdélyi Helikon írói munkaközösséget. – MTK III.

1951. Megkezdődött a diósgyőri nagy-kohó építése. – MTK III.

19. 1901. ***Veress Zoltán** (Marosvásárhely) vegyészmérnök. A bp.-i Műegyetemen szerezte diplomáját 1925-ben. 1936–40-ben önálló kisiparosként kidolgozta az ergonak nevezett tűzálló üveg gyártását, és nagyüzemi termelése céljára 1940-ben megalapította a Karcagi Üveggyárat. A rádiócsövek előállításához szükséges, fémekkel forrasztható üvegek gyártásának megoldásáért, a híradástechnikai C-9 és G-28 jelű, speciális üvegtípusok előállításáért 1955-ben Kossuth-díjat kapott. Foglalkozott az üveg fűvólángos megmunkálásával, különleges színezésű mázréteggel bevont üvegfajtát dolgozott ki. Optikai üvegek kísérletei során tórium-sugárfertőzés áldozata lett. (†Bp., 1965. okt. 16.) – Kossuth-díjasok és Állami Díjasok Almanachja 1948–1985. Bp., 1988. 247. p.; Évf. 90/50.

20. 1926. †**Liebermann Leó** (Bp.) orvosdoktor és okl. vegyész, egyetemi tanár, a biokémia, immunkémia és közegészségtan kimagasló alakja. Orvosi és kémiai tanulmányait Bécsben végezte, Innsbruckban avatták orvosdoktorrá (1874). A következő évben az ottani egyetemen magántanári képesítést szerzett; 1878-ban a bp.-i Tudományegyetem bölcsészeti karán lett a kémia magántanára. 1879-ben a bp.-i Állatorvosi Tanintézetben az ő számára felállított, újonnan szervezett, önálló kémiai tanszék első professzora. 1881-ben Állami Borvizsgáló Állomást, ill. Állami Vegykísérleti Állomást hozott létre, amelyet rövidesen Országos Kémiai Intézetté fejlesztett. Ennek a napjainkban is virágzó Me-

zőgazdasági Minősítő Intézetnek igazgatói tisztét 1902-ig látta el. 1887-ben a Tudományegyetem orvosi karán a törvényszéki és orvosrendőri kémia magántanára; 1902-től haláláig a bp.-i Tudományegyetemen a közegészségtan ny. r. tanára. Kutatómunkája kezdetben az általános, szervetlen, analitikai és szerves kémia kérdéseinek tisztázására irányult. Később teljesen biokémiai irányba fordult, annyira, hogy hazánkban őt tekinthetjük e tudomány szakmegalapítójának. Embriókémiai vizsgálatai úttörő jelentőségűek: kvantitativ meghatározta a tyúktörzsek kémiai alkotórészeit; vizsgálta a keltetett embrió anyagcseréjét a fejlődés megindulásától a kikéltésig. Fehérjekimutatási eljárása Liebermann-Burchart-próba néven ma is használatos. Sikeres kutatási eredményeinek sorában különösen nagy jelentőségű az elektromos pH-mérésnek (a hidrogénion-koncentráció elektrometriás meghatározásának) a biokémiai vizsgálatokba való bevezetése és meghonosítása. Hazánkban az ő nevéhez fűződik az orvosi fizika rendszeres oktatásának megindítása. Élelmiszerkémiai tanulmányai során vizsgálta a borok vegyi összetételét és a borhamisításokat. Eljárásokat dolgozott ki az élelmiszerek tápanyagtartalmának meghatározására. Úttörő vizsgálatokat végzett az élelmiszerhamisítások és az élelmiszerszennyeződések kimutatására. Vizsgálatai alapján őt tekinthetjük hazánkban a tudományos élelmiszerhigiénia megalapítójának. Immunkémiai tevékenysége ugyancsak kezdeményező és iránymutató. Vizsgálta a baktériumtoxinok összetételét; az antitestek különféle típusait: a komplementet, a haemagglutint, a haemolizint. Szintetikus komplementet készített és tisztán előállította a haemolizint. Modellezte az immunreakciókat; cikksorozatot

közölt a haemagglutininekről és a haemolizinekről (1907); kémiai elméletet dolgozott ki az immunreakciók specificitásának értelmezésére. Vizsgálta a diszpozíció kérdéseit, majd az allergia, aktív és passzív anafilaxia, valamint az idioszinkrázia kialakulását tanulmányozta, s mindezeket egységesen az immunitástan kereteibe foglalta. Immunkémiai kutatásait összegezve alkotta meg „szelekciós hipotézisét”, amely a későbbiekben alapjául szolgált Burnet Nobel-díjjal elismert klónszelekciós teóriájának. Közegészségtani munkássága felöleli az egészségpolitika, orvosképzés, egészségnevelés, étel- és vízhygiénia, járványmegelőzés és társadalomegészségügy számos alapvető fontosságú kérdését. Fm.: *Anleitung zu chemischen Untersuchungen*. Stuttgart, 1877.; *Grundzüge der Chemie des Menschen*. Stuttgart, 1880.; *Tabellen zur Reduktion der Gasvolumina*. Stuttgart, 1882.; *Die chemische Praxis auf dem Gebiete der Hygiene, Medicinalpolizei und gerichtliche Medicin*. 2. kiadás, Stuttgart, 1883.; *A kémia tankönyve* (Bugarszkyval közösen). Bp., 1900., 1908., 1913., 1918. (*Debrecen, 1852. nov. 28.) – MTL

21. 1551. Izabella királyné, Szapolyai János király özvegye Tövis közelében átadta a magyar királyi koronát, az országalmát, a jogart és a többi jelvényt Giovanni Castaldo örgrófnak, I. Ferdinánd király képviselőjének. – A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1979. 150, 164, 167.

22. 1851. Rendelet a középiskolai önképző körök szabályzatáról, működésükről. Ezek szervezeti rendje lényegében 1948-ig megmaradt. – MIK (B. A.)

23.1876. †Fényes Elek (Újpest) statisztikus, földrajzíró, az MTA tagja. 1814–1822 között a debreceni kollégiumban volt középiskolai diák. Bölcséletet 1822–24-ig a nagyvárad akadámián, jogot pedig 1824-től 1826-ig Pozsonyban tanult. 1828-ban tett ügyvédi vizsgát, majd a pozsonyi diétán, mint a távol lévő mágnások követe vett részt. 1836-tól Pesten helyezkedett el, statisztikai munkákat folytatott. 1836-ban jelent meg első nagy statisztikai munkája: *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben* (Pest, 1836–40., 6 kötet). E munkájával elnyerte az Akadémia 200 aranykoronás nagyjutalmát, majd a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1843–47 között az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadója, 1847-től pedig aligazgatója. A „Hetilap”-ot Wurga Istvánnal együtt szerkesztette (1845–48). Az 1842-ben megalakult Ellenzéki Kör alelnöke volt. Az első felelős minisztérium megalakulása során a belügyminisztériumban osztálytanácsos lett. Az ő feladata volt az Országos Statisztikai Hivatal megszervezése és vezetése. 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaság életbiztosítási ügyosztályának vezetője lett. Kidolgozta az élettartam és a halálozási valószínűség táblázatát. 1860-tól az akkori kormánylap, a *Pesti Hírnök* főmunkatársa. Ezért a ténykedéséért elvesztette barátai bizalmát. Élete végén súlyos anyagi gondokkal küzdött, és mint a Fővárosi Statisztikai Hivatal díjnoka fejezte be életét. F. E. Magyarország statisztikájának és honismertetésének megalapozója. Munkái forrásértékűek. Az ország anyagi és szellemi erőforrásainak számbavételén túl, fejlődésében ábrázolta viszonyainkat, összehasonlítva azokat a külföldi viszonyokkal. Az államhatalmi

rendszer bemutatásával, a kereskedelmi rendszer leírásával, a dolgozók növekvő elnyomódásának statisztikai ábrázolásával a reformgondolatok útját egyengette. Statisztikai munkáin kívül kiadott térképeket (*Iskolai atlasz; A magyar birodalom vasúti, gőzhajózási, postai és távirati térképe*, 1868.); szerkesztett gazdatiszti névtárat (1848); dolgozott a magyar korona országai helységnévtárának szerkesztésében (1873); írt történelmi, földrajzi műveket; iskolai használatra lefordította Bellinger földrajzi vezérfontalát; Boros Mártonnal együtt szerkesztette az *Ismertetőt* (1837–41); cikkei jelentek meg a *Magyar Gazda*, a *Falusi Gazda*, a *Vasárnapi Könyvtár* hasábjain. Kéziratban maradt fenn a Magyarság geographiai kézikönyve és a magyar adórendszerről írt tanulmánya. F.m.: *Magyarország statisztikája*. I–III. Pest, 1841–43.; *Nemzeti iparunk*. Pest, 1846.; *Magyarország leírása*. I–II. Pest, 1847.; *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pest, 1851.; *Az ausztriai birodalom statisztikája*. Pest, 1857.; *Magyarország 1859-ben statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*. Pest, 1859–60.; *Ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása*. Pest, 1867. (*Csokaj, 1807. júl. 7.) – MTL (R. F.)

26.1926. †Voll György (Dresden-Loschwitz) malomgépész, malomépítő mérnök. Az 1800-as évek végén jött hazánkba. Előbb Wörner Jakab gépgyárában dolgozott, majd az Első M. Gazdasági Gépgyárban műszaki igazgató lett. Haggenmacher Károllyal (1835–1921) korszerűsítette a síkszítát és a daratisztítógépet. Tevékenységének következtében a gépgyárban meghonosodott a malomgépek gyártása. 1926-ban egymilliárd koronát adományozott molnáriskola létesítésére. (*Németország, 1865. febr. 21.) – Évf. 90/24.

27. 1976. †**Rév helyi Elemér** (Bp.) művészettörténész, a műszaki tudományok kandidátusa. A magyarországi klasszicizáló barokk építészet jelentős kutatója volt. 1953-ban a bp.-i Műegyetem építésztörténeti tanszékének vezetője. F.m.: *Adatok a 18. századi építőmesterek működéséről* (Bp., 1931); *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában* (Bp., 1932); *Az Egyetem utcai volt Károlyi-palota építésének története* (Bp., 1934); *A tatai majolika története* (Bp., 1941); *Magyarország reneszánsz építésze* (Bp., 1960). (*Bp., 1889. okt. 27.) – MÉL (IV)

28. 1926. †**Halaváts Gyula** (Bp.) bányamérnök, geológus, hidrogeológus. A selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia bányászati szakának elvégzése után 1874-ben a Magyar Kir. Földtani Intézetben geológus gyakornokként kezdte pályafutását, később főgeológus és m. kir. főbányatanácsos. Az intézetben 44 évig folyamatosan dolgozott, majd nyugdíjazásától (1918) haláláig az intézeti könyvtárat vezette. Szakirodalmi munkássága az őslényt, a rétegtan és a vízföldtan témakörére terjedt ki. Az Alföld fiatal harmad- és negyedidőszaki képződményeinek tanulmányozásához az 1880-as években megszaporodott artézi kutak fúrása adott nagy lehetőséget. Az első áttekintő földtani szelvényt Szentes és Zombor között *Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai* című 1895-ben megjelent kitűnő munkájában közli. Nagy jelentőségű *A Duna és Tisza völgyének geológiája* című műve, amelyben elsőként fogalmazta meg és vázolta fel a pliocén (levantei és pannon) képződmények ősföldrajzi elterjedését a Kárpát-medencében (1902). A vízpazarlás és a kutak kivitelezési hibáinak megszüntetésére, az artézi kutak számának csökkentésére és a vízvezeték kiépítésére tett ja-

vaslata a helyes vízgazdálkodási szemlélet első megnyilvánulása. A mai értelmezés szerinti első kúktaszter megteremtője *A magyarországi artézi kutak története* (1896) című munkájával. Hasonló jellegű az 1904-ben megjelent *A magyar pontusi emelet általános és őslénytani irodalma* című műve. (*Zsena, 1853. júl. 7.) – MTL (F. L.)

29. 1876. ***Kadič Ottokár** (Ópazova) geológus, paleontológus, a magyar ősemberkutatás megindítója, a szervezett tudományos barlangkutatás megalapítója és 40 éven át irányítója. Egyetemi tanulmányait Zág-rábban majd Münchenben végezte, ahol 1900-ban doktorált. 1901-től 1936-ig, nyugállományba vonulásáig a Földtani Intézetben dolgozott. 1917-ben karsztgeológiából magántanári címet nyert, amit 1924-ben a gerincesek őslénytaniával egészített ki, majd 1928-ban rk. egy. tanári címet kapott. Életműve alapján 1953-ban a föld és ásványtani tudományok kandidátusává minősítették. Mint a Földtani Intézet munkatársa részt vett az ország földtani felvételezésében, egyebek között dolgozott a horvátországi Karszt területén is, ahol érdeklődése a barlangkutatásra terelődött. Herman Ottó javaslatára, a Földtani Intézet megbízásából 1906-ban a Szeleta-barlangban kezdte meg azt az ásatássorozatot, amelynek őslénytani, régészeti eredményei nemcsak az ősemberkutatást, de a tudományos barlangkutatást is megalapozták hazánkban. Kezdetben főként a Bükkben, később a Pilisben, a Gerecsében és szinte az ország minden jelentősebb barlangjában végzett ásatást. Bükki kutatásai során az ismert barlangokat bejárta, feltérképezte és leírta azokat, s munkáját nyomtatásban is megjelentette. Elsőként ismertette a lillafüredi István-barlangot, melynek kiépítésénél szak-

értőként tevékenykedett. Feldolgozta és népszerűsítette a Budai-hegység barlangjait is. Elsőként térképezte fel az 1930-ban feltárt Szemlőhegyi-barlangot, amit később róla neveztek el, bár a név nem ment át a köztudatba. Feltárta és feldolgozta az addig mesterseges üregként nyilvántartott várhegyi barlangpincéket. Az üregek egy részét a Magyar Barlangkutató Társulat kitisztította, s azokat a nagyközönség számára bemutathatóvá tette. A felső pincékben berendezte hazánk első barlangtani kiállítását. Tevékenységének állít emléket a budai Várnegyedben, a Szentháromság u. 2. sz. ház falán elhelyezett emléktábla. Tevékenysége a barlangkutatás teljes területére kiterjedt. Magyarország szinte minden jelentős barlangjában végzett ásatást, a bejárt barlangokat felmérte, dokumentálta, éves barlangtani bibliográfiát állított össze. Szerkesztette a *Barlangvilág* és a *Barlangkutatás* című szaklapokat. Részt vett a barlangkutatás első tudományos szervezete, a Magyarhoni Földtani Társulat keretein belül 1910-ben megalakult Barlangkutató Bizottság létrehozásában, 1913-ban a Barlangkutató Szakosztály, majd 1926-ban az önálló Magyar Barlangkutató Társulat megalapításában, melynek működésében mindvégig vezető szerepet játszott. A Magyar Barlangkutató Társulatnak kezdetben titkára, majd elnöke volt. A MÁFI megbízásából 1952-ben elkészítette a Kárpát-medence barlangjait ismertető munkáját. A 800 oldalas, csak kéziratban fennmaradt mű bizonyítéka annak, hogy az utókor méltán tartja őt a magyar barlangkutatás atyjának. (†Bp., 1957. febr. 27.) – Bp. Lex. I/632-633; MTL

1901. *Környey István (Görz) ideg- és elmeorvos, egyetemi tanár, akadémikus. Orvosi tanulmányait a bp.-i Tudományegyetem Orvosi

Karán végezte 1918–1923 között. 1923-tól 1930-ig Schaffer Károly mellett dolgozott az egyetem I. sz. Anatómiai Intézetében. 1930-tól H. Petz német ideggyógyász meghívására Magdeburgban, majd Hamburgban folytatott kutatómunkát. 1934-ben tért haza, a szegedi egyetem Ideg- Elmeklinikája keretében működő Agykutató Intézethez. Egyidejűleg Jan Jansen norvég anatómus meghívására részt vett az oslói Anatómiai Intézet neurohisztológiai kutatólaboratóriumának megszervezésében. 1936-ban egyetemi magántanárrá nevezték ki. 1936–1938 között az Egyesült Államokban Rockefeller-ösztöndíjasként folytatott agysebészeti tanulmányokat, előbb Bostonban, majd a Michigan állambeli Arborban. 1940-ben az újra átvett kolozsvári Tudományegyetem Ideg- Elmeklinikájára került rendkívüli tanári minőségben, ahol önálló idegsebészeti osztályt alapított és vezetett 1945-ig. 1947-ben Pécsre átvette az egyetem Orvosi Kara, ill. jogutódja, a Pécsi Orvostudományi Egyetem (POTE) Ideg- Elmeklinikájának vezetését, amelynek igazgatója volt 1972-es nyugalomba vonulásáig. A klinikán önálló osztályokat hozott létre (agysebészet, a gyermekkori ideg-elmebetegségek gyógykezelése). Tudományos munkásságában kiemelt helyet foglaltak el az idegrendszer öröklött bántalmaira vonatkozó kutatásai. Érdeklődését elsősorban az idegrendszer gyulladásos megbetegedései és az agyszöveti károsodások vizsgálata kötötte le. Számos külföldi akadémia levelező és tiszteletbeli tagja volt. Tiszteletbeli elnöke volt a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Egyesületének. A Deutsche Gesellschaft für Neurologie 1984-ben Erb-emlékéremmel tüntette ki. F.m.: *Histopathologie und Klinische Symptomatologie* (Bp., 1955). (†Bp., 1988. jún. 21.) – MEL (IV)

30. 1901. †**Bertalan Lajos** (Bp.) vízmérnök, az Országos Vízépítészeti Igazgatóság tiszai osztályának vezetője. A bécsi Polytechnikumban szerzett mérnöki oklevelet 1858-ban. 1881-ig megyei mérnökként, majd ármentesítő társulati főmérnökként munkálkodott a Tisza völgyében. Állami szolgálatba lépve kezdetben a tokaji folyammérnöki hivatal vezetője volt, majd soronkívüli előléptetéssel 1883-tól a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumban a nagy hazai folyók szabályozási munkáival foglalkozott. 1890-ben kinevezték a vízügyi szolgálat tiszai osztályának főnökévé, s így lett a Tisza-szabályozás befejező munkálatainak legfőbb irányítója. (*Beremend, 1838. jún. 30.) – Évf. 88/28. (F. L.)

1951. †**Brüll Emánuel** (Szatmár) nyelv-művelő, könyvtáros. Szamosújvárt és a kolozsvári református kollégiumban végezte középfokú tanulmányait. Bp.-i egyetemi tanulmányai után 1923-ban Kolozsvárt tanári oklevelet szerzett, majd ugyanitt lett magyar-német szakos tanár és a ref. kollégiumi nagykönyvtár őre. Nagy elődei példáját követve több mint háromezer kötetet számláló, gonddal válogatott személyi könyvtárát az általa őrzött könyvtárra hagyományozta. Nyelv-művelő cikkei, nevelési és turisztikai tárgyú írásai az *Erdélyi Múzeum* és erdélyi napilapok hasábjain láttak napvilágot. *A nép nyelvének kincsei* című dolgozata önálló füzetben jelent meg (Kolozsvár, 1935). (*Magyarlégen, 1884. okt. 18.) – RMIL 1/295.

31. 1901. ***Papp Ferenc** (Bp.) geológus, hidrogeológus, műegyetemi tanár. Tanulmányait a bp.-i Tudományegyetemen végezte. A bp.-i Műegyetem ásvány-földtani tanszékén Schafarzik Ferenc professzor mellett 1924-ben lett tanársegéd, majd adjunktus, végül 1960-ban

tanszékvezető tanár. Eleinte főleg a hazai kőbányák kőzettani vizsgálatát végezte, majd az ércek mikroszkópos vizsgálatának egyik úttörője lett. Legjelentősebb hidrológiai munkássága. Bp.-nek, mint fürdővárosnak és gyógyhelynek egyik legnagyobb propagálója volt. Nevéhez fűződik többek között a Jósyfői Karszt- és Barlangkutató Állomás megszervezése, irányítása. 1956–1961 között a Magyar Hidrológiai Társaság elnöke volt. (†Bp., 1969. jan. 8.) – Évf. 94/20; Bp. Lex. II/280; MTL; MUL (F. L.)

1926. †**Hauszmann Alajos** (Velence, Fejér vm.) építész. Építészeti tanulmányait a József Műegyetemen és a berlini Bauakademie-n végezte 1864–1868 között. 1868-tól tanársegédként, 1872-től a középítéstan és a műépítészet ny. r. tanáraként a Műegyetemen oktatott. 1870-ben önálló irodát nyitott. A tervei alapján épült Erzsébet téri KIOSZK (a későbbi Nemzeti Szalon) tette nevét ismertté. Munkásságának első két évtizedére a neoreneszánsz stílus volt jellemző, melynek kiemelkedő példái a Markó u.-i Főreáliskola és a Technológiai Iparmúzeum. Tervei alapján épült az Üllői úti Szt. István Kórház (1876–1880), az Erzsébet Kórház (1882–1884), a kolozsvári egyetem orvosi karának intézetei (1883–1886), a bp.-i Tudományegyetem Törvényszéki Orvostani Intézete (1887), az Igazságügyi Palota (1898), és a New York Biztosítótársaság palotája (1890). Ybl Miklós halála után őt nevezték ki a budai királyi vár bővítésének és átépítésének vezetőjévé (1891–1905). Utolsó nagyjelentőségű munkája a bp.-i Műegyetem légymányosi központi épülete (1905–1910). Sokoldalú és jelentős építészeti tevékenysége mellett a szakmai közéletben is szerepet vállalt. Egyik alapítója

volt a Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek (1867), melynek 1906–9 között elnöki tisztét is betöltötte; harminc éven át tagja volt a Fővárosi Közmunkák Tanácsának. 1906-tól tíz éven keresztül volt az Országos Középítési Tanács elnöke, mely munkájáért a király magyar nemességet adományozott neki. A Műegyetemen 1913-ban történt nyugdíjba vonulásáig oktatott, 1887–90 között a mérnöki és építészti szakosztály dékánjának, az 1903/04 és 1904/05 tanévben rector magnificusnak választották. 1914-ben tiszteleti műszaki doktor címmel tüntették ki, 1924-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta. Számos hazai

kitüntetés mellett munkásságát külföldön is elismerték: a belga király a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki (1875), a Royal Institut of British Architects tiszteleti tagjává választotta (1894). F.m.: *A budapesti Igazságügyi Palota* (Magyar Mérnök és Építész Egylet Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1901), *A fiumei kormányzó palotája* (Kluny. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 30. k.), *A magyar királyi vár építésének története* (Bp., 1900), *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei* (Bp., 1909), *A magyar királyi vár – Die Ungarische Königsburg – Le Chateau Royal* (h.n., é.n. [1912]). (*Buda, 1847. jún. 9.) – Bp. Lex. I/540; Évf. 97/49; MTL. (H. Gy.)

2. 1976. †**Kalmár László** (Mátraháza) matematikus, a számítástudomány hazai megalapozója. Középiskolai és egyetemi éveiben Bp.-en élt. 1927-ben matematika-fizika szakos tanári oklevelet és doktori címet szerzett a Tudományegyetemen. 1927-től kezdve volt a szegedi Tudományegyetem oktatója, 1947-ben kapott professzori kinevezést, 1975-ben került nyugállományba. A Magyar Tudományos Akadémiának 1949-től lev., 1961-től r. tagja volt. Első tudományos közleménye 1926-ban jelent meg, egyik fő kutatási területe a matematikai logika volt. Kiterjedt munkát végzett Gödel, Church, Gentzen, Post és mások tételeinek elemzésében, mind a tételek érvényességi körének minél szélesebbre való kiterjesztése, mind bizonyításuknak minél egyszerűbbé és célratoróbbá fogalmazása terén. Számos cikkben járult hozzá a matematikai logika döntésproblémája elméletének kiépítéséhez. Pályája második felében a számítástudomány és a számítástechnika kérdései álltak tevékenységének központjában. Dolgozatokat írt (többek között) a matematikai formulanyelv és a számítógépek belső nyelve egymáshoz való közelítésének kérdéseiről és a matematikai nyelvészet tárgyköréből. Fáradhatatlanul tevékenykedett a magyar számítástudományi kultúra fellendítése érdekében (mind az ezzel kapcsolatos elméleti kutatásoknak a matematikusok közötti propagálása, mind a számítógépek beszerzésének, építésének és alkalmazásának előmozdítása vonatkozásában). Muszka Dániel lel 1958–60-ban megépítette az ún. szegedi vagy Kalmár-féle logikai gépet. Egy háromvezetékes huzalrendszerrel lehetett programozni, jelfogókból és számjegy képekből összeszerelt vezérlőmű vizsgálta meg a programozott logikai feladat minden egyes variációját, és

megállapította, hogy a kívánt bizonyolult ítéletsorokból álló összetett ítélet milyen feltételek mellett igaz vagy hamis. Muszka Dániel és Király József még a logikai gép befejezése előtt bemutatta az ún. „szegedi katicabogarat”, ami a pavlovi feltételes reflexek és egyéb agyi funkciók analógiájára működött. Írott munkásságában jelentékeny részt tesznek ki a matematikai logika, illetve a kibernetika alapvető elvi kérdéseivel foglalkozó (a szaktudomány és a filozófia határterületén mozgó) közleményei, továbbá népszerűsítő tudományos cikkei. Egyetemi oktatói tevékenységében főként a matematikai analízis, a halmazelmélet, a matematikai logika és a számítástudomány tárgyköreivel foglalkozó előadásokat tartott és jegyzeteket írt. A matematikai analízis bevezetésének szentelt kétkötetes posztumusz tankönyvét jegyzetei alapján munkatársai állították össze. (*Edde-Alsóbogátpusztá, 1905. márc. 27.) – MTL

1976. †**Muttnyánszky Ádám** (Bp.) gépészmérnök, egyetemi tanár. A bp.-i Műegyetemen 1911-ben szerzett gépészmérnöki oklevelet, majd két esztendőn keresztül Czákó Adolf mellett az Alkalmazott Szilárdságtan Tanszéken tanársegédként dolgozott. 1913-ban katonai szolgálatra hívták be, leszerelése után Bresztovszky Béla mellett a Műszaki Mechanikai Tanszék adjunktusa. 1920-tól 1938-ig a Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. pilisvörösvári telepének mérnöke, majd főmérnöke, ahol gyakorló mérnökként az üzem számos problémáját oldotta meg magas színvonalon, s ez későbbi oktatómunkájához is jó alapot biztosított. 1938-ban a Műegyetem meghívta az „Alkalmazott mechanika” tárgy előadására, majd adjunktusként az Aerodinamikai Tanszék szélcsatornáinak szerelése-

sét vezette. 1942-ben kapott egyetemi tanári kinevezést a Műszaki mechanika tanszékre. Tevékenységét a mechanikai tananyag kibővítésével, átdolgozásával kezdte, melynek eredményeként a mechanikai tananyag jól illeszkedett a gépészmérnöki gyakorlat igényéhez. Megalapozta a hazai kinematikai és kinetikai tananyag elméleti anyagát és példatárát. Jegyzeteinek anyagát állandóan tökéletesítve és átdolgozva írta meg a mechanika tárgy tankönyveit: *Statika* (1951); *Műszaki lengéstan elemei* (1952); *Szilárdságtan* (1956); *Kinematika és kinetika* (1957). Munkásságáért 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. (*Bp., 1889. okt. 4.) – A Budapesti Műszaki Egyetem 200 éve 1782–1982. Periodica Polytechnica. 135-136. p.; Évf. 89/90-92.

5.1776. Mária Terézia (Ürményi József júniusai tervezete alapján) 8 tankerületet (Horvátország a 9.) állított fel az országban. (A tankerületek székhelyei: Pozsony, Besztercebánya, Győr, Buda, Pécs, Kassa, Ungvár és Nagyvárad; az egyes tankerületek élén tanügyi főigazgató és népiskolai tanfelügyelő áll; felügyeleti joguk valláskülönbség nélkül kiterjed kerületük valamennyi alsó-, közép- és felsőfokú iskolájára; felsőbb hatóságuk a Magyar kir. Helytartótanács keretében életre hívott Tanulmányi Bizottság.) – MTK II.

1926. †**Drucker Jenő** (Bp.) szőlészeti és borászati szakember, mezőgazdasági író. Tanulmányait Bécsben és Bp.-en végezte, itt doktorált. Gyakornokként kezdte pályáját, majd a nógrádi Pencen mintagazdaságot létesített. 1896-ban a fővárosba költözött. 1897-től haláláig szerkesztette a *Borászati Lapok*-at. 1902-ben egyik alapítója volt a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének. Hathatós tevé-

kenységet fejtett ki a magyar szőlőművelés filoxéravész utáni megújítása, a bortermelés fellendítése, a magyar bor külföldi reklámozása és a borexport fokozása érdekében. Ő rendezte az 1900. évi párizsi magyar borkiállítást. (*Pest, 1866. márc. 26.) – Évf. 91/40.

7.1901. ***Ferenczi Sándor** (Alsójára) természettudományi szakíró, szerkesztő. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Kolozsvárt végezte, Szegeden doktorált. *A madarak öregkortól eltérő tollszínezete atavisztikus jelenség-e, avagy a környezet hatásának tulajdonítható?* című disszertációja 1931-ben Szegeden nyomtatásban is megjelent. 1924-től tanár a kolozsvári unitárius kollégiumban, közben a Ferdinánd Egyetem állatani intézetének munkatársa (1925–1928), szerkeszti az Erdélyi Kárpát-Egyesület lapját, az *Erdélyt* (1933–1935), munkatársa számos folyóiratnak és napilapnak. 1940-től a máramarosszigeti főgimnázium igazgatója. Erdély viperáiról (1932), Erdély kihalt és kihalóban lévő emlőállatairól (1933), a kolumbácsi légyrajokról Erdély nyugati részén (1934), Brassairól mint természettudósról (1934) és a természettudományi szertárak kezeléséről az Erdélyi Iskolában (1943) szóló írásai különlenyomatban is megjelentek. Általános érdekű könyve a *Kolozsvári útmutató* (Kolozsvár, 1941). Mint nevelő és természetjáró több nemzedékre hatott. (†Sopron, 1945. márc. 29.) – RMIL 1/574.

10.1801. ***Keserű Mózes** (Barót, ma Barault, Erdély), teológus, arbei címzetes apátkanonok, a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár és Csillagvizsgáló „csillagász kanonok”-ja. 1827-től segédcsillagász a Batthyány-obszervatóriumban, 1840–42 közt Bécsben csillagászatot tanul, hazatérve kinevezik az

intézmény vezetőjévé. Igyekezett korszerűsíteni az elavult intézetet és megkezdte a rendszeres időjárási megfigyeléseket is. Munkálatairól több magyar és idegen nyelvű beszámolót közölt. 1851-ig végezte megfigyeléseit. Fm.: *A károly-
fehértvári csillagdáról*. Természetba-
rát, 1847. jan. 18. (Kolozsvár); *Az
1847-ben végzett meteorológiai vizs-
gálatok eredménye*. U.o. 1848.
(†Kolozsvár, 1847. márc. 15.) – (B.
L.)

13.1976. Légifelvételeket készítettek a Keszthelyi- és a Szigligeti-öbölről, amelyek alapján első ízben szerkesztették meg a két vízfelület hínártérképét. A későbbiek során az egész tóról készült hasonló felvétel és ennek eredményeképpen jelent meg 1978-ban a Balaton átfo-
gó hínártérképe. – (F. L.)

16. 1976.†Erdey-Grúz Tibor (Bp.) Kossuth-díjas kémikus, a magyar elektrokémiai kutatás egyik kimagasló egyénisége. Tanulmányait a bp.-i Tudományegyetem Bölcsészkarán végezte, s egész életét ebben az intézményben töltötte. A II. sz. Kémiai Intézetben volt tanársegéd, adjunktus, majd 1941-től c. rk. tanár. 1949-ben nevezték ki az újonnan alakult fizikai kémiai tanszék professzorává. A fizikai kémia volt kizárólagos alkotói területe, elsősorban az elektrokémia. *Elméleti fizikai kémia* (Schay Gézával, 1952) és *Fizikai kémiai praktikum* (Proszt Jánossal, 1965) című könyveiből kémikus nemzedékek tanultak. A hazai elektrokémiai kutatás egyik kiváló művelője volt, jelentős felismeréseket tett a hidrogén-túlfe-
szültség értelmezésében, az elektrolitikus fémleválás vizsgálatában, a fémes kristályok elektrolitikus növesztése terén, vizsgálta a fémek anódos oldódását, továbbá az ionvándorlás jelenségeit. Száznál több dolgozata jelent meg. Jelen-

tős volt tudományos-közéleti szereplése is. Az MTA 1943-ban lev., 1948-ban r. tagjává választotta, 1950–1953 és 1964–1970 között az akadémia főtitkára, 1970–1976 között elnöke volt. Két ízben nyerte el a Kossuth-díjat (1950, 1956). 1952–1953 között felsőoktatási, 1953–1956 között oktatási miniszter volt. További művei: *Elektródfolyamatok kinetikája* (Bp., 1969), *Transzportfolyamatok vizes oldatokban* (Bp., 1971), *A fizikai kémia alapjai* (Bp., 1972), *Az anyagszerkezet alapjai* (Bp., 1961., 1973), *Kinetik der Elektrodenprozesse* (Bp., 1975). (*Bp., 1902. okt. 27.) – MTL

1976. †Mócsy János (Balatonszepes) állatorvos, egyetemi tanár, akadémikus. Oklevelét az Állatorvosi Főiskolán szerezte 1918-ban, doktori oklevelet 1921-ben kapott. Aujeszky Aladár mellett kezdte működését, majd Marek József tanszékén folytatta tanári pályáját. 1935-től nyugdíjazásáig az Állatorvosi Főiskola belgyógyászati klinikájának vezetője. Fm.: *Állatorvosi belgyógyászat* (Manninger Rezsővel, Bp., 1943); *Állatorvosi klinikai diagnosztika* (Bp., 1960). (*Kalocsa, 1895. nov. 30.) – Évf. 95/50.

18.1901.*Kolosváry Gábor (Kolozsvár) zoológus, paleontológus, egyetemi tanár, akadémikus. A kolozsvári és a szegedi Tudományegyetemen végezte felsőfokú tanulmányait. 1929-től a Magyar Nemzeti Múzeum állattárában dolgozott, majd 1945–1954 között a Múzeum föld- és őslénytárában. 1954-ben a szegedi Tudományegyetem állatrendszertani tanszékének vezető professzora lett, és itt működött haláláig. Hatalmas értékű kutatómunkát végzett, kiemelten a Tisza élővilágáról. Huzamosabb ideig ő vezette a Tiszakutató Állomást és szerkesztette a *Tiscia* című folyó-

iratot. Kutatási területe kiterjedt a pókok, a kaszáspókok és a kacslábú rákok vizsgálatára is. Tíz éven át őslénytantal, főleg a hazai bal-anidák és korallok rendszertani, rétegtani és filogenetikai vizsgálatával foglalkozott. (†Szeged, 1968. dec. 25.) – Évf. 93/55.

19.1926.*Kabán Ferenc (Kolozsvár) pedagógiai és természettudományi író. A Bolyai Tudományegyetem természetrajz–földrajz karán 1952-ben szerzett tanári oklevelet. Szülővárosa különböző iskoláiban volt aligazgató 1953–60 között, 1960–69 között tanfelügyelő, majd tanár. Ismeretterjesztő cikkeket és tanulmányait 1955-től az *Előre*, az *Ifjúmunkás*, a *Korunk* és a *Tanügyi Újság* közölte. A Hétben örökléstani és tudománytörténeti problémákkal foglalkozott. A kukoricáról írt könyve (*A kukorica története*, 1965) ismeretterjesztő irodalmunkban elsőként tekinti át egy termesztett növény biológiáját és szerepét a társadalomban. *A természet nyomdaja* (Kolozsvár, 1978) című művében hasonlóan úttörő módon az örökléstan törvényszerűségeit és újabb felfedezéseit foglalja össze. (†Kolozsvár, 1988. jún. 19.) – RMIL 2/566. (H. Gy.)

20.1876. Átadták a forgalomnak a budapesti Sugárút (mai Andrássy út) elkészült úttestét. – MTK III.

21.1901.* Zboray Ernő (Bp.) ültetvényes, indonéziai utazó. Középiskolai tanulmányai befejeztével Bp.-en hivatalnokoskodott, majd 1921-ben egy ismerőse meghívására Indonéziába utazott. Batáviába érkezése után Jáva nyugati partján elszerződött egy trópusi ültetvényre. Tíz hónap után egy kétezer hektáros angol kaucsukültetvényre alkalmazták. Később vezetőként visszakerült Nyugat-Jávára. Munkája közben alkalma kínálkozott arra, hogy bejárja Jáva szige-

tét, megismerkedjék történelmi nevezetességeivel és természeti érdekességeivel. Már a húszas években számos cikket és könyvet írt indonéziai tapasztalatairól, majd 15 évi távollét után hazatérve előadásokon és újabb cikkekben ismertette a trópusi szigetvilág életét. F.m.: *Élet a holland-indiai szigeteken* (Bp., 1924); *Az örök nyár hazájában* (Bp., 1924); *15 év Jáva szigetén* (Bp., 1936); *Trópusi nap alatt* (Bp., 1939). (†Deventer, Hollandia, 1959. jún. 16.) – MUL

25.1901.*Hegedüs Lajos Viktor (Bp.) gyógyszerész, gyógyszerésztörténész. A bp.-i Tudományegyetemen 1924-ben gyógyszerész, 1927-ben gyógyszerészdoktori diplomát szerzett. Számos vidéki és fővárosi gyógyszertárban dolgozott. 1945-ben a Népjóléti Kormánybiztosság Vegyészeti Osztályának helyettes vezetőjeként összegyűjtötte az országban elfekvő gyógyszerkészleteket. 1952-től a Honvédelmi Minisztérium Egészségügyi Csoportfőnökségén osztályvezető. 1960–67 között a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóságán főelőadó. 1971-től nyugdíjasként a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtárának tudományos munkatársa. 1972-ben megalapította a Magyar Gyógyszerészeti Társaság gyógyszerésztörténeti szakosztályának időszakos kiadványát, a szerkesztésében megjelenő Gyógyszerésztörténeti Diáriumot. A gyógyszerészet múltjának, régi orvosságok, gyógynövények és ősi gyógymódok történetének fáradhatatlan kutatója volt. Egy évtizedes könyvtári és levéltári kutatómunkával tárta fel a polihisztor Ernyey József (1868–1945) életét és munkásságát. Munkatársaival újjáélesztette és szervezte a Magyar Gyógyszerészeti Pantheon Bizottságát. Írásai

a *Gyógyszerésztörténeti Diárium* mellett a *Gyógyszerészet*, az *Élet és Tudomány*, a *Magyar Nemzet* és az *Egészségügyi Dolgozó* hasábjain jelentek meg. (†Bp., 1988. aug. 4.) – MÉL (IV)

1901. *Koch Ferenc (Budafok) földrajztudós, egyetemi tanár. Az ELTE regionális földrajz tanszékének vezetője (1954-től). Főleg gazdaságföldrajzi kérdésekkel foglalkozott. Emellett feldolgozta a 20. század magyar földrajzi utazásainak történetét. Jelentős munkát végzett az 1948–54 között felfüggesztett Magyar Földrajzi Társaság újjászervezésével, az újra indított *Földrajzi Közlemények* szerkesztése terén. Fm.: *Magyar tudósok és utazók részvétele évszázadunkban a Föld részletes megismerésében*. In: *Magyar utazók és földrajzi felfedezők*, Bp., 1973. (†Bp., 1974. okt. 29.) – Év. 99/76; MUL

1901. *Sótonyi Gyula (Gödöllő) erdőmérnök. Mérnöki oklevelét 1925-ben Sopronban kapta. 1926-tól az Állami Földmérés szolgálatában Győrben kezdte el pályáját. 1935-ben a bp.-i Háromszögelési Hivatalba került, ahol az új háromszögelési hálózat mérésének irányítója volt. (†Bp., 1973. júl. 31.) – *Raum Frigyes: A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai*. Bp., 1993. 114. p. (R. F.)

1926. Tihanyban ünnepélyesen elhelyezték a Biológiai Kutató Intézet alapkövét. – (P. I.)

26. 1901. *Szabó Pál Zoltán (Pécs) geográfus. A Pozsonyból Pécsre telepített Erzsébet Tudományegyetemen végezte tanulmányait, majd Prinz Gyula (1882–1973) mellett lett tanársegéd. Lehetősége nyílt svájci tanulmányútra. Életműve a földrajztudomány egész területét átfogta, legtöbbet azonban karszt-

genetikai, karsztmorfológiai és karszthidrológiai kérdéseket kutató, e területeken nemzetközileg elismert szak tekintély volt. Sokat fáradozott a Mecsek és környezete földrajzi megismertetésén. Pécs, Komló, Siklós és Harkány vízellátására tanulmányt készített. Nagytömegű forrásanyagot gyűjtött tervezett összefoglaló mecseki monográfiájához, ennek befejezését azonban korai halála megakadályozta. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének 1954-től volt alapító igazgatója, 1962-től a Magyar Földrajzi Társaság elnöke. Tévékeny része volt a MTESZ, a TIT és a Magyar Földrajzi Társaság helyi szervezeteinek megalapításában is. Pécsen, a város által adományozott dízsírhelyen temették el. (†Pécs, 1965. júl. 24.) – Pécsi Műszaki Szemle 1980. 4. sz., 1987. 3-4. sz.; Év. 90/40-41; MUL

1926. †Krompecher Ödön (Bp.) orvos, természettudós, egyetemi tanár, rákkutató. Középiskoláit Iglón, orvosi tanulmányait Bp.-en végezte. 1894-ben avatták orvosdoktorrá. Ekkor már egy év óta a Kórbonctani Intézetben Pertik Ottó professzor mellett dolgozott, aki a rutinfeladatok alól mentesítette tanítványát. Ennek köszönhetően minden idejét és energiáját tudományos feladatok megoldására fordíthatta. Hamarosan külföldi tanulmányútra is indulhatott: a párizsi Pasteur Intézetben dolgozott kilenc hónapon keresztül. Hazatérve kórbonctanból és bakteriológiából magántanári képesítést szerzett (1902). 1910-ben címzetes rk., 1914-ben – Pertik halála után – ny.r. tanárrá, a II. sz. Kórbonctani Intézet igazgatójává nevezték ki. 1915-ben az MTA lev. tagjává választotta. Pályájának csúcán, hírnévtől és elismeréstől övezve, az MTA nagyjutalmának birtokosaként önkezeléssel vetett vé-

get életének (1926). Tudományos munkássága a rákos daganatok sejtjeinek burjánzására vonatkozólag eredményezett világviszonylatban új, nagy jelentőségű eredményeket, amelyek a prekancerózus elváltozások felismerése, a rosszindulatú daganatok prevenciója és gyógyítása szempontjából figyelemre méltóak. Még kezdő kutatóként a daganatsejtek többszörös indirekt osztódását tanulmányozta (1895). Professzora e kutatási eredményeket Waldeyernek is bemutatta, aki felkérte Krompechert az anatómusok bázeli nagygyűlésén bemutatóval egybekötött előadás tartására. Nagyon szellemesnek találta ugyanis azt a felismerését, hogy a daganatsejtek többszörös indirekt osztódása nem síkban – mint azt addig gondolták – hanem térben zajlik le, és egy magában nem kóros jelenség, mert mindenütt előfordul, ahol a szövetek anyagcseréje valami okból fokozódik. Invenciózus kutatásainak legjelentősebb eredménye az általa „basalsejtes ráknak”, mai nevén „basaliomának” nevezett új típusú daganat felismerése, és a bőrrákok egyéb típusaitól történt elkülönítése. Több évtizeden át folytatott sikeres kutató munkájának eredményeit, a rákos daganatok összehasonlító kórtanáról 1925-ben tartott Balassa emlékelőadásában foglalta össze. Ezt követően a rák keletkezésére vonatkozó uralkodó nézeteket tette kritika tárgyává, és új elméletet dolgozott ki a rákos hajlam, valamint a rákos burjánzás kialakulásának magyarázatára. Úttörő jelentőségűek a nyálkahártyák basalsejtes rákjának előfordulására vonatkozó megállapításai. Kidolgozta a nyálkahártyák basalis sejtjei prekancerózus burjánzása korai felismerésének módszerét, és ezzel nagymértékben mozdította előre a rák megelőzésének és gyógyításának lehetőségeit. Főbb művei: *Der*

Baselzellenkrebs. Jena, 1903.; *Kristallisation, Fermentation, Zelle und Leben*. Wiesbaden, 1907. (*Poprád, 1870. febr. 15. [v. 16.]) – Évf. 95/25; MTL

27.1751. A Mária Terézia által szentesített dekrétum 14. cikkelye (*Az országban a közönségre káros malmok megszüntetéséről*) rendelkezett a hajózást akadályozó, valamint az egyes vidékek elmocsarasodását okozó malmok, ill. malomgátak lebontásáról. Az említett törvény mindezek mellett a folyók tisztogatását is a vármegyei hatóságok feladatává tette. A dekrétum 20. cikkelye pedig a Vág korábbi, védelmi célú elterelésének megszüntetését engedélyezte a vízi munkából kárt szenvedettek részére. – (F. L.)

1801. Bene Ferenc, a pesti egyetem orvostanárának kezdeményezésére Pesten megkezdtek a himlő elleni védőoltás alkalmazását. – ÉEK, MTK II. Ld. cikkünket.

1976. †Gyapay Jenő (Pécs) erdőmérnök, a Mecseki Állami Erdőgazdaság főmérnöke. Számos újítást alkalmazta vállalata és a társvállalatok. Nyugalomba vonulása után megírta *Az erdőgazdálkodás 30 éves fejlődése Baranyában* (1975) című összefoglaló munkáját. (*Léva, 1909. nov. 19.) – Évf. 84/41; Pécsi Műszaki Szemle 1987. 3-4. sz. 51. p.

29.1526. A mohácsi csata. – MTK I. Ld. cikkünket.

1526. †II. Lajos (Mohács mellett) 1516–1526 között Magyarország királya. (*1506. júl. 1.) – Bertényi Iván, Diószegi István, Horváth Jenő, Kalmár János, Szabó Péter: *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói*. Bp., 1995. 86–87. p.

1526. †Szalkai László (Mohács) esztergomi érsek, királyi főkancellár, széles ismeretkörű humanista. A sárospataki plébánia-városi iskolában Kisvárdai János, a krakkói egyetemet járt rektor mellett sajátította el a „hét szabad művészet”, ezek között pl. a csillagászat és a naptárszámítás alapjait. Erről tanúskodik gondosan megőrzött diákkori jegyzete, amelyet ma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz. Ismereteit később is állandóan bővítette. Pályafutását a királyi kancellárián kezdte, 1513-ban váci, 1522-ben egri püspök, 1524-ben esztergomi érsek, főkancellár, a külföldi követek szerint a „királyi tanács lelke”. Támogatta a humanista tudósokat; Coelio Calcagnini egyik munkáját neki ajánlotta, Jakob Ziegler matematikus az ő pártfogoltjaként munkálkodott hazánkban. A mo-

hácsi csatában vesztette életét. (*Mátészalka, 1475 körül) – Évf. 2000/19-20.

31. 1876.*Kövesi Antal (Tápióság) gépészmérnök, egyetemi tanár. 1901-től fél évszázadon át tanított a selmeci akadémián, majd a soproni főiskolán, illetve a Műegyetem Bányá-, Kohó- és Erdőmérnöki Karán mechanikát, szilárdságtant, erdészeti és kohógéptant. A selmeci akadémia rektoraként 1918 decemberében tanártársai élén javasolta az intézmény áttelepítését Magyarországra; megszervezte az akadémia felbecsülhetetlen értékű könyvtárának, irattárának és laboratóriumi berendezéseinek átköltöztetését Sopronba, lehetővé téve ezzel 1919 tavaszán a bányászati, kohászati és erdészeti felsőoktatás folyamatosságát. (†Sopron, 1961. nov. 1.) – Évf. 86/27.

1. 1951. Megalakult a Földmérési Iroda, az Állami Földmérés első vállalati formában működő intézménye. Ez volt az elődje az 1954-től létrehozott további térképészeti intézményeknek. – (R. F.)

1976. †**Mozsonyi Sándor** (Bp.) gyógyszerész, orvos, egyetemi tanár. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság alapító tagja, illetve elnöke. Az egyetemen bevezette a négyéves gyógyszerészképzést. Létrehozta az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Múzeumot. (*Kadarkút, 1889. márc. 15.) – Évf. 89/19.

3. 1876. ***Hikisch Rezső** (Bp.) építész, műegyetemi tanár. Bp.-en szerzett oklevelet, majd Münchenben dolgozott, ahol több Isar-hidat tervezett. Franciaországi, németországi és olaszországi tanulmányút után, 1902-től Bp.-en működött. Jelentősebb hazai épületei: kiskunhalasi városháza, bp.-i Astoria szálló, soproni hűségkapu stb. Több műemlék restaurálását végezte, a felsoroltakon kívül kislakásos bérházakat, iskolákat tervezett. (†Bp., 1934. júl. 28.) – Bp. Lex. I/555; Évf. 84/34. (H. Gy.)

4. 1851. ***Klimm Mihály** (Buda) vízépítő mérnök, egyetemi tanár. A budai József Műegyetemen szerzett mérnöki diplomát. Egyetemista, mikor a neves földméréstan professzor Kruspér István tanársegédje lesz, de tanulmányai befejezése után az egyetemet otthagya Pest város geodéziai felvételénél nyert mérnöki állást. 1872-ben állami ösztöndíjjal külföldre utazott, hogy a vízépítészet terén szerezzon jártasságot. Drezdában részt vett az Elba-szabályozási munkálatokban. Itteni szakértelmének elismerése az a tény, hogy amikor a csehországi Moldva folyó szabályozásához a szász kormánytól szakértőt kértek, akkor a német szakemberek őt választot-

ták. 1875-ben mint királyi biztos a Rajna-vidéki árvédekezésben szerzett magának megbecsülést. 1878-ban a bp.-i Műegyetemen a vízépítészetnek külön tanszéket állítottak fel, s annak vezetésére őt kérték fel. Mint a Műegyetem első vízépítési professzora sok tekintetben úttörő szerepet játszott a hazai vízügyi oktatás kiszélesítése terén. Egyetemi előadásai különösen a „vízépítés alapjai”, valamint a „folyószabályozás” tárgykörökben voltak jelentősek. Nagy hangsúlyt fektetett a mérnökhallgatók gyakorlati ismereteinek elmélyítésére, ezért meghonosította, illetve megújította a vízmérő gyakorlatokat és létrehozta a nagymarosi mérőtelepet. Szakmai érdemeinek köszönhetően lett 1889–91 között a Műegyetem rektora. 1888-ban külső szakértőként kiemelkedő szerepet vitt a tiszai árvédekezési munkálatokban. Kormányzati megbecsültségét jelzi, hogy a Vaskapu-szabályozás előkészítésére kirendelt bizottság, valamint a szegedi rakpart kialakításának véleményezésére létrehozott testület vezetőjének egyaránt őt kérték fel. Haláláig tagja volt a vízügyi műszaki tanácsnak, amely bizottság az akkori Magyarország valamennyi jelentősebb állami vízi munkájának elbírálására hivatott szakmai fórum volt. Főbb művei: *A Felső Rajna szabályozása* (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 1877), *Utijegyzetek a vízépítés köréből* (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 1883), *Műszaki vélemény Budapest bal parti részének csatorna-tervezete tárgyában* (Bp., 1885). (†Bp., 1897. jan. 25.) – Évf. 97/29; MTL (F. L.)

1951. Az egyházi és magánkegytárgy-kereskedelem államosítása után, a rendszerrel együttműködő „Katolikus Papi Békemozgalom” anyagi feltételeinek megteremtése és a katolikus egyház liturgikus és hit-

buzgalmi céljai kielégítésére létrehozták az Ecclesia Szövetkezetet, Bp. V., Ferenciek tere 4-8. sz. alatti székhellyel. A szövetkezet 1957-től könyvkiadási jogot is kapott. – Bp. Lex. I/354.

6. 1976. †Bánhegyi József (Bp.) mikológus, mikrobiológus, egyetemi tanár. Fő kutatási területe a kucsma- és taplógombák, főleg a mikrogombák voltak. Gombafajtát is neveztek el róla. Számos hazai és nemzetközi tudományos társaság tagja volt. (*Székesfehérvár, 1911. jan. 17.) – Évf. 86/14.

7. 1976. †Veredy Gyula (Bp.) könyvtáros. 1922-től 1946-ig a Fővárosi Könyvtár, 1947-től 1961-ig az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt. Tevékenységének középpontjában az egyetemes tizedes osztályozási rendszer hazai elterjesztése állt. 1929–43 között elkészítette a Fővárosi Könyvtár osztályozási táblázatait, majd szerkesztésében jelent meg az *Egyetemes Tizedes Osztályozás. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kivonata* (Bp., 1958). 1952–67 között az Országos Osztályozó Bizottság elnökeként irányította az ETO hivatalos magyarországi kiadásának munkálatait. 1937-ben tagja volt a Párizsban megrendezett első dokumentációs világkongresszuson résztvevő magyar küldöttségnek. 1926–48 között a *Városi Szemle* állandó szakbibliográfiai rovatát, a Városügyi bibliográfiát szerkesztette, 1955–61 között a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* felelős, illetve főszerkesztője volt. (*Apatin, 1897. máj. 5.) – MÉL (IV)

8. 1901. *Fischer Antal (Pozsony) orvos, reumatológus, az orvostudományok doktora. Tanulmányait Bécsben végezte, 1926-ban szerzett orvosi diplomát. Diplomáját 1931-ben Németországban, 1945-ben

Budapesten honosították. 1926–1933 között az Aachen Reumakutató Intézetben laboratóriumvezető, majd főorvos. 1934–1945 között a Chinoin Gyógyszergyár biológiai laboratóriumának vezetője. 1946–1952 között a bp.-i II. sz. Belgyógyászati Klinikán dolgozott, 1946-ban magántanár, 1950-ben intézeti tanár. 1952–1959 között a III. sz. Belgyógyászati Klinikán egyetemi docens, majd egyetemi tanár. Tudományos kutatásai a klinikai fehérje-kémia, a reumatológia, a munkaártalmak kórtana, a vese élet- és kórtana, az elméleti és klinikai hepatológia és az orvosfilozófia területére terjedtek ki. Másfélszáznál több közleménye, egy tucat magyar, német, orosz, spanyol, román nyelvű könyve, és számos könyvrészlete jelent meg. (†Bp., 1979. júl. 15.) – MÉL (IV)

9. 1951. A Budapesti Műszaki Egyetem 1949 augusztusában létrehozott veszprémi Nehézvegyipari Kara olyan mértékben megerősödött, hogy le tudott válni anyaintézményéről, s e naptól – az Elnöki Tanács 1951:25. számú törvényerejű rendelete alapján – Veszprémi Vegyipari Egyetem néven önállóan folytatta működését. – Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. (Szerk.: Szögi László) Bp., 1994. 386. p.; MTK III; MIK (B. A.) Ld. cikkünket.

10. 1926. A három Kabay testvér, Kabay János, Kabay Péter és Kabay József aláírta az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. alapítási szerződését. A részvénytársaság alakuló közgyűlését 1927. január 24-én tartották. A gyárat a Szabolcs megyei Büdszentmihály (ma Tiszavasvári) községben létesítették azzal a céllal, hogy a még zöld állapotban learatott mákból morfin alkaloidokat állítsanak elő. Az eljárást később Kabay János száraz mákszalma nyersanyagra módosította. Az

1931-ben szabadalmazott eljárása alapján 1932–33-ban indult meg a morfingyártás a száraz mákszalma feldolgozásával. A gyár mai jogutódja az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. (Tiszavas-vári, Kabay János u. 31.) – (M. L., P. I.)

10-25. 1976. „100 éves a Magyar Optikai Művek” címen a MOM ünnepségsorozatot rendezett. – (R. F.)

11.1851. E napon ért véget Kossuth Lajos törökországi internálása, melyet követően a Mississippi nevű amerikai fregatt fedélzetén elhagyta Törökországot. – ÉEK

1951. 26. sz. törvényerejű rendelet szovjet mintára a „tudományok doktora” fokozat bevezetéséről. – MIK (B. A.)

12.1901.***Abafáy (Öffenberger) Gusztáv** (Bp.) irodalomtörténész. Középiskoláit Brassóban végezte, majd Bp.-en hallgatott jogot. Brassóban magántisztviselőként kezdte pályáját, kritikái, publicisztikai írásai 1935-től a *Brassói Lapok*, az *Erdélyi Helikon*, a *Független Újság* és a *Pásztortűz* hasábjain jelentek meg. 1937-ben Jancsó Elemérrel és Szemlér Ferencsel közösen szerkesztette az *Új Erdélyi Antológia* című kiadványt. 1947-től újságíró Marosvásárhelyen, majd a bukaresti Állami Könyvkiadó magyar szerkesztőségének első főszerkesztője. 1948-tól előadó tanár a kolozsvári Bolyai Egyetemen, 1951-től Kolozsvárt akadémiai könyvtáros, majd tudományos főkutató 1966-os nyugalomba vonulásáig. 1951-ben az akadémia Kolozsvári Történettudományi Intézete Benkő Samuval együtt megbízta a több mint tízezer lapból álló Bolyai-hagyaték rendszerezésével és feldolgozásával. Évekig tartó munkájukról a filozófiai szaksajtóban számoltak be, közrebocsátva néhány eredeti kéziratot. Adat-

gyűjtő és bibliográfiai munkájával hozzájárult a romániai magyar próza történetének ismeretéhez, a Bolyaiak hagyatékának feltáráshoz és az Arany-kutatáshoz. A kolozsvári főiskolai színjátszás számára színpadra alkalmazta Bolyai Farkas *A párizsi per* című drámáját. – RMIL 1/13, 260.

13.1901.†**Cathry Szaléz Ferenc** (Bp.) svájci származású mérnök, a bp.-i svábhegyi fogaskerekű vasút építője. Az Európában harmadiknak elkészült Riggenbach rendszerű gőzvontatású hegyivasutat 1874. július 24-én helyezték üzembe. A vasút építését 1875-ben ismertette a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében* megjelent tanulmányában *A fogaskerekű vasutakról általában és ismertetése a Riggenbach rendszere szerint Budapest mellett a Svábhegyen épült vasútnak* címen. Síremlékszobra a Farkasréti temetőben, emléktáblája a fogaskerekű vasút svábhegyi állomásépületén áll. (*Andermatt, 1834. aug. 18.) – Évf. 84/36; Bp. Lex. I/279, 441.

15.1876.***Boleman Géza** (Selmecbánya) gépészmérnök, egyetemi tanár. 1904–1948 között a selmeci akadémián, illetve jogutódjainál az elektrotechnikai tanszék vezetője volt. *Elektrotechnika* című, 1917-ben megjelent úttörő jellegű műve a magyar műszaki irodalomban három évtizedig az egyetlen szakkönyv, amely a tárgykört az egyetemi oktatásnak megfelelő részletességgel tárgyalta. Nevéhez több eredeti fizikai megfigyelés, új műszer, gyakorlati és gazdasági eredmény fűződik. (†Sopron, 1961. dec. 19.) – Évf. 86/30.

1901. ***Reichert Róbert** (Bp.) egyetemi tanár, mineralógus-petrográfus, tudományos ismeretterjesztő. Kutatásai során Magyarország néhány érdekesebb zeolit-előfordulásával foglalkozott.; ismertette

a Rozsnyó és Sajóháza gazdag vasérctelepeit kísérő szfaleritokat. 1935-ben ásványtanból és kőzet-tanból egyetemi magántanár lett. Mineralógiai, kristálytani és kőzettani értekezései mellett Zeller Tibor és Koch Sándor szerzőtársakkal összeállította az *Ásványhatározó* (Bp., 1931) című művet, amely a Természettudományi Társulat kiadásában jelent meg. (†Bp., 1937. júl. 8.) – Évf. 87/30. (H. J.)

19.1901.*Bertalanffy, Ludwig von (Artzsgendorf) biológus, egy általános rendszertani kísérlet megalkotója. A bécsi majd az innsbrucki egyetemen tanult. 1926-ban avatták bölcsészdoktorrá. Disszertációjának címe: „*Gustav Fechner és a felsőbbrendű integrációk*”. 1934 és 1948 között előbb docens, majd professzor a bécsi egyetemen. A harmincas évek elejétől sorra jelentek meg biológiai tárgyú munkái. Kétkötetes elméleti biológiát írt, amelynek első kötetét 1932-ben Berlinben adták ki. Öt esztendővel később, Lipcsében jelent meg az élet szerkezetét tárgyaló könyve. Figyelme, érdeklődése mindinkább az élő szervezet, az organizmus rendszerszemléletű értelmezése és megértése felé fordult. Előbb az organizmust mint fizikai rendszert kísérte meg tanulmányozni, majd 1945-ben egy általános rendszertan időszerűségét fogalmazta meg. 1949-től 1954-ig Kanadában, az ottawai egyetem professzoraként és a Biológiai Kutatóközpont igazgatójaként dolgozott. Az Amerikai Filozófiai Társaság keleti osztálya által 1950. december 29-én, Torontóban rendezett szimpóziumon „*Az általános rendszerelmélet problémái*” címmel alapvető jelentőségű előadást tartott. Megalapította a legkülönfélébb szakterület tudósait egyesítő Általános Rendszerkutató Társaságot. 1958 és 1960 között

Topekában kutatott, majd 1961-től a kanadai edmontoni egyetem professzoraként, 1968-tól pedig tanszékvezetőjeként dolgozott. Szakmai munkája keretében főként élettannal, citokémiával és rákkutatással foglalkozott. Figyelme a hatvanas évektől kezdve mindinkább a modern világ problémáira, sajátosan a modern kor pszichológiai kihívásaira irányult. Az „*...ám az emberekről semmit sem tudunk (Robotok, emberek és elmék)*” című 1967-ben megjelent könyvében, négy és fél évtizedes tudományos munkásságának legfontosabb elvi felismeréseit a „második ipari forradalom” nyomán bekövetkezett fundamentális átalakulásokhoz kapcsolódva adta közre. E könyv három esztendővel későbbi, 100 oldallal bővített európai kiadásában különösen mélyen megvilágította a szimbólum és az organizáció jelentőségét a modern világban. Nézete szerint a modern ember robotizálódásának a tudomány humanizálásával lehet szembe szegülni. F.m.: *Kritische Theorie der Formbildung* (Berlin, 1928); *Theoretische Biologie* (Bd. I., II. Berlin, 1932., 1942); *Das Gefüge des Lebens* (Leipzig: 1937); *Das biologische Weltbild* (Bern, 1949, angolul, franciául, spanyolul, hollandul, japánul is); *Robots, Men and Minds* (New York, 1967); *General System Theory* (New York, 1968); *...aber vom Menschen wissen wir nichts. Robots, Men and Minds* (Düsseldorf, Wien, 1970., magyarul: Bp., 1991). (†Edmonton, 1972. jún. 13.) – Évf. 97/50-51; MTL

1901.*Kulcsár István (Bp.) orvos, pszichiáter, individuálpeszichológus. A pécsi tudományegyetem Orvosi Karán végzett 1925-ben. 1926–1938 között az újpesti szülőotthonban nőgyógyász, 1938-tól 1944-ig az Új Szent János Kórház ideg- és elmeosztályán működött,

1945–48 között a Deportáltak Gondozó Bizottságának kórházában főorvos. 1948-tól 1950-ig Újpesten rendelőintézeti orvos. 1950-ben kivándorolt Izraelbe, ahol az akkori elmekórház igazgatójának nevezték ki. 1960-tól 1974-ig a Tel Aviv-i orvostudományi egyetem pszichiátriai tanszékének professzora. Már fiatal orvosként folytatott magánpraxist, ahol pszichiátriai kezelést, ill. individuálpaszichológiai tanácsadást végzett. Az 1930-as évek elejétől tagja volt a Magyar Individuálpaszichológiai Egyesületnek is. Székely Bélával együtt szerkesztette 1934–36-ban az *Emberismeret* című pszichológiai folyóiratot. 1961-ben ő végezte el A. Eichmann háborús bűnös pszichológiai vizsgálatát. F.m.: *Bevezetés az individuálpaszichológiába* (Bp., 1932). *Zsidó gyónás* címen 1991-ben adták ki visszaemlékezéseit Bp.-en, Körmendi Balázs néven. (†Tel Aviv, 1986. jún. 12.) – MÉL (IV)

1926. *Klivényi Ferenc (Szeged) vegyész, gyógyszerész, a kémiai tudományok kandidátusa. A szegedi tudományegyetemen 1950-ben vegyész, 1962-ben gyógyszerész oklevelet szerzett. A Szegedi Orvostudományi Egyetem Gyógyszerésztudományi Karán a Szerves Vegytani Intézetben előbb tanársegéd, adjunktus, majd 1971-től docens. Kutatásainak fő területe a szerves kénvegyületek szerkezetének vizsgálata. A szulfo-kloridok redukcióját és a szulfenilkloridok hidrolízisét tanulmányozta. Szulfén-savókat állított elő. Számos gyógyszervegyület analitikájával is foglalkozott. (†Szeged, 1987. nov. 25.) – MÉL (IV)

26. 1926. Óbudán, a Selmeci u. 14-16. sz. alatt megnyílt a Somogyi Béláról elnevezett Munkásotthon. (ld. még: febr. 28.) – Bp. Lex. II/152.

1976. †Turán Pál (Bp.) matematikus, egyetemi tanár, akadémikus. Az analitikus számelmélet, különösen a Riemann-sejtéssel összefüggő problémakör kutatója. Legjelentősebb felfedezését, a hatványösszeg-módszert ma világszerte Turán-féle módszerként ismerik. Már diákkorában kitűnt matematikai tehetségével, mint a *Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok* egyik kiemelkedő feladatmegoldója. 1933-ban matematika-fizika tanári diplomát szerzett a bp.-i Tudományegyetemen, 1935-ben doktorált Fejér Lipótnál. Jelentős tudományos eredményei ellenére nem kapott tanári állást. Diákokat korrepetált 1938-ig, amikor helyettes tanárként alkalmazta a bp.-i izraelita gimnázium. A háború alatt munkaszolgálatra hívták be, de ő a legsúlyosabb helyzetekben sem hagyott fel matematikai kutatómunkájával, több jelentős eredményét munkaszolgálatos korában fedezte fel. 1945-ben magántanárrá habilitálták, 1949-ben az ELTE professzora lett, mint az algebrai és számelméleti tanszék vezetője. Közel harminc évig oktatott ezen az egyetemen. 1956-tól az MTA Matematikai Kutató Intézet komplex függvénytan osztyáának is vezetője volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1948-ban lev., 1953-ban r. tagjává választotta. 1945-ben és 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1975-ben a Bolyai János Matematikai Társulat Szele Tibor-émlékdíjban részesítette. Legjelentősebb nemzetközi elismerései közé tartozik az, hogy 1970-ben a Nemzetközi Matematikai Unió (IMU) Nizzában tartott kongresszusa alkalmával meghívták a Fields-érmét odaítélő bizottságba. Számos magyar munkatársa és tanítványa kutatott irányításával, de hónapokat töltöttek mellette Bp.-en Svédországból, Hollandiából, Lengyelországból és Japánból jött fiatal kutatók is, akik

részben vele együtt dolgoztak, részben vezetésével írták doktori értekezésüket. Oktatói és kutatói tevékenységén kívül számos tisztséget töltött be a matematikai közéletben, és részt vett matematikai folyóiratok szerkesztésében. Tudományos munkásságát a sokoldalúság jellemzi, bár a számelmélet állt érdeklődésének középpontjában; 245 önállóan vagy társszerzővel írt dolgozata közül több mint 100-nak számelmélet a tárgya. Élete fő műve, amelyben híres hatványösszeg módszerét fejti ki, *Az analízis új módszeréről és annak alkalmazásairól* című könyve, amely 1953-ban magyarul és németül is megjelent, majd 1956-ban kínai kiadásban. Több mint húsz éven át dolgozott az angol nyelvű változat előkészítésén, de ennek megjelenését már nem érte meg. Hátrahagyott kéziratait, feljegyzéseit alapján azt tanítványai, Halász Gábor és Pintz János rendezték sajtó alá. Címe: *On a new method of analysis and its applications* (Wiley, New York, 1984.). A módszer elsősorban a számelméletben használta fel, a híres Riemann-sejtéssel kapcsolatos vizsgálataiban, majd később az összehasonlító prím számelméletben, de alkalmazta módszerét differenciálegyenletek stabilitási és oszcillatorikus viselkedésének, valamint megoldásaik értékelésének tanulmányozására is. Érdekes eredményekre jutott algebrai egyenletek megoldásával kapcsolatban is. Mindig eredeti problémák felveté-

sére, járatlan utak kipróbálására törekedett. Egyik első dolgozatában is, amelyben ismert tételre adott új bizonyítást, módszere az, ami igen fontosnak bizonyult, mert ez volt a valószínűség számítási módszerek első alkalmazása a számelméletben. Fejér tanítványaként számos dolgozatában foglalkozott az analízis kérdéseivel. Erdős Pállal együtt több cikket írt a Lagrange-féle interpolációról és a racionális approximációról. Híres a Legendre-féle polinomokra vonatkozó Turán-féle egyenlőtlenség. A komplex függvénytanban bebizonyította, hogy hatványsorok lokális kerületi konvergenciája nem konform invariáns. Erdős Pállal együtt kezdeményezője volt a statisztikus csoportelmélet kidolgozásának. Sokat idézik a Turán-féle gráfelméleti tételt. (*Bp., 1910. aug. 18.) – Évf. 85/21, 80-81; MTL

29.1901. *Enrico Fermi olasz fizikus, aki 1938-ban fizikai Nobel-díjat kapott „az újabb radioaktív elemek neutronbesugárzással való létrehozásáért és a lassú neutronok segítségével létrejövő magreakciók egyidejű felfedezéséért”. 1944. dec. 19-én Szilárd Leóval közösen a neutronreaktor szabadalmáért folyamodott, amelynek oltalmát 1955. máj. 17-én kapták meg.

1901. Megkezdte működését Pozsonyban az állami elektrotechnikai szakiskola, valamint Temesváron az állami fa- és fémipari szakiskola. – MIK (B. A.)

1. 1926. *Bese (1958-ig Ligeti) Lajos nyelvész, mongolista. 1945–50-ben végezte egyetemi tanulmányait a bp.-i Tudományegyetemen, 1951-ben mongol-mandzsuszon szerzett oklevelet. 1951–52-ben az Országos Könyvtári Központ és az MTA Könyvtárának ideiglenes alkalmazottja. 1952–1958 között fizikai munkavállalásra kényszerült, ezen idő alatt kőműves szakképesítést is szerzett. 1958–61 között az MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményében tudományos könyvtáros, 1961-től a gyűjtemény vezetője. 1982-től az MTA Orientalisztikai Munkaközösségének tudományos főmunkatársa. Többször járt kutatóúton Mongóliában és a Szovjetunióban. 1974–75-ben a California Egyetem vendégprofesszora volt. Elsősorban a mongol és a mandzsus nyelv kérdéseivel foglalkozott, emellett vizsgálta a mongol vallástörténet, hit- és hiedelemvilág egyes problémáit. Tanulmányai az *Acta Orientalia* című folyóiratban jelentek meg. (†Bp., 1988. jún. 18.) – MÉL (IV)

4. 1851. Letették Pesten a lipótvárosi plébániatemplom, a Szent István bazilika alapkövét. – (H. Gy.) Ld. cikkünket.

1901. †Virág József mérnök, szabadelmi bíró. Pollák Antallal közösen 1898-ban kifejlesztették a gyorsítót. Betűíró gyorsítójuk percenként 750 szót továbbított, rögtön olvasható folyóírással. A találmány első nagysikerű nyilvános bemutatójára 1899-ben került sor. (*1870) – Évf. 95/14.

5. 1826. *Schnedár János (Brünn) építész, műegyetemi tanár. Műegyetemi tanulmányait 1844-ben fejezte be Bécsben, majd 1847–48-ban a bécsi Művészeti Akadémián továbbképezte magát. 1849-ben a brünni építészeti igazgatóságnál működött,

de az év második felétől 1851-ig a bécsi Műegyetemen volt tanársegéd. 1851-ben meghívták tanárnak akkori egyetlen műszaki főiskolánkra, a József Ipartanodába. Oktatói munkássága rendkívül jelentős volt az iskola fejlődésére, széles körű ismeretanyaga, előadói és pedagógiai képessége segítette, hogy a tanárhiány ellenére a kor átlagos színvonalát meghaladó oktatás legyen az intézetben. Olykor napi öt órát állt a katedrán, tanított épületszerkezetet, vízépítést, út- és vasútépítést, hídépítést, műtörténetet. Öt éven át ő volt az ábrázoló geometria egyetlen tanára. Jelentős része volt abban, hogy a József Ipariskola 1856-ra Politechnikummá fejlődött. 1857. május 25-én műegyetemi nyilvános rendes tanári kinevezést kapott. Az 1850–60-as években gyakorlati téren is működött, részt vett a lipótvárosi Elmegyógyintézet tervpályázatán, tracirozta és építette a budai közúti vaspályát. Bár anyanyelve nem volt magyar, csakhamar kiválóan megtanult magyarul és számos tankönyvét, amelyeket németül írt, maga fordította magyarra. Eközben számos műszaki kifejezésre alkotott magyar szót, amelyek általánosan elfogadottakká váltak és továbbfejlesztve, korszerűsödve ma is használatosak. F.m.: *Anleitung zur Baukunst* (Wien, 1856); *Grundzüge der darstellenden Geometrie* (Brünn, 1856); *Műépítészeti alaktan* (Bp., é.n.) (†Gleisdorf [Ausztria], 1896. márc. 27.) – Évf. 96/47; MTL

6. 1926. *Nagy Lajos (Dunapentele) történész, levéltáros. Kezdetben Főjér megye és Székesfehérvár 17–18. századi történetével foglalkozott. A kvantitatív történetkutatás kezdeményezője volt Magyarországon. Jelentősek a 17–18. századi kézműiparra vonatkozó kutatá-

sai. Több levéltári segédletet készített, számos Bp. történetével kapcsolatos kiállítást rendezett. F.m.: *Budapest története* (III., Bp., 1975); *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* (Bácskai Verával, Bp., 1984). (†Bp., 1984. dec. 8.) – Bp. Lex. II/168; MÉL (IV)

1926. Felavatták Bp.-en a Batthyány-örökmécsest. (Tervezte: Pogány Móric.) A Hold u.-nál kis térré szélesedő Báthory u.-ban található, azon a helyen, ahol az akkori Újépület ÉK-i udvarsarkán Batthyány Lajost 1849. október 6-án kivégezték. – A Fővárosi Törvényhatósági Bizottság 1905. okt. 6-án tartott ülésén mondták ki, hogy ott, ahol Batthyány Lajos grófot agyonlőtték, örökéig lángú emléket állítsanak. A Mérnöki Hivatal nyolc tervet készített és a Magyar Mérnök- és Építész Egylet pályázatot írt ki. Az első díjat Pogány Móric nyerte. A kivitelezés a háború miatt eljűzött. Az 1926. okt. 6-i leleplezésen ott volt az utolsó élő 48-as honvéd, Lebó István is. – MTK III; Bp. Lex. I/116-117. Ld. cikkünket.

8. 1876. *Welmann Oszkár (Szászrégen) állatorvos, az állattenyésztés professzora. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Bp.-en, a VIII. és V. ker. főgimnázium után az akkori Állatorvosi Főiskolán és a Tudományegyetem orvosi karán végezte. Állatorvosi oklevéllel előbb Tángr professzor élettani intézetében vállalt tanársegédi állást, majd hosszabb külföldi tanulmányútra indult és Svájc, Franciaország, Hollandia, Dánia, Németország, majd Ausztria állattenyésztését tanulmányozta. Ettől kezdve életét teljesen az állattenyésztés és takarmányozás előrevitelének szentelte. Hazatérve hamarosan az Állatorvosi Főiskolán az állattenyésztés professzorává

nevezték ki (1910), s harminc éven át állt tanszéke élén. A mindaddig empirikus szakágazatot biokémiai, örökléstani, kísérletes biológiai alapokra helyezte. Munkatársaival folytatott fajtanemesítési, anyag- és energiaforgalmi, akklimatizációs stb. kutatásai közül kiemelkednek azok a széles körű vizsgálatai, amelyek az állatok angolkórjának (rachitisének) oktanát, kórfejlődés tanát tisztázták, azonkívül lehetőséget teremtettek e gyakori állatbetegség gyógyítására és megelőzésére, és új irányt jelöltek ki a takarmányozásban. W. működését itthon és külföldön egyaránt széles körű elismerés kísérte: tagjai közé választotta az MTA (1937); tagja lett az Orsz. Állategészségügyi Tanácsnak és az Országgyűlés felsőházának; 1932-ben Törökország, 1936-ban Perzsia hívta meg állattenyésztésének korszerűsítésére. W. mindkét meghívásnak eleget tett. A külföld számos kitüntetéssel ismerte el érdemeit. Emlékére 1976-ban az utókor szobrot állított (1976). Főbb művei: *Általános állattenyésztés* (Bp., 1921), *Magyarország állattenyésztése* (Bp., 1926), *A szarvasmarha bírálata és törzskönyvezése* (Bp., 1926., 1938., 1941), *Pig Breeding in Hungary; Horse Breeding in Hungary*; Intern. Direct, Pedigr. Stock Breeders (London, 1928–29), MAREK J., W., URBÁNYI L.: *Rachitis* 1-2. (Bp., 1930., 1932.; u.a. németül), *Küllemtan* (Bp., 1938). (†Bp., 1943. máj. 4.) – MTL

12. 1901. †Sóltz Vilmos (Bp.) kohómérnök, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alapítója. Eperjesen és Kassán járt gimnáziumba, majd beiratkozott a selmecbányai akadémiára. Szolgálatát tisztjelöltként a kincstár máramarosi bánya-, erdő- és jószágigazgatóságánál kezdte a fejérpataki vasgyárban. A következő évben azonban Pribramba vezényelték,

ahol magas színvonalú mechanikai-gépészeti tovább-képző tanfolyamon vett részt, majd amikor onnan visszatért Máramarosba, 1862-ben, az aknaszlatinai sóbányák részére gőzmalmot tervezett. 1863-ban a fejezpataki vasgyárban ellenőr, 1864-ben a szomszédos Kabola-polyánán (Gyertyánligeten) kohómester, itt a gyárat átalakítja, a kavaróüzemet modernizálja és a tömeges szerszámgyártást meghonosítja. 1867 őszén, mint gondnok visszatér a fejezpataki vasgyárba, 1869-től 1871-ig a turjaremetei vasgyárban, 1872-ben a diósgyőri vasgyárban, majd a pojnikai hámorban felügyelő. 1873-ban áthelyezik a Gömör megyei tiszolci vasműbe, ahol hosszabb ideig tevékenykedik, mint vasműfelügyelő és részt vesz a mű korszerűsítésében. 1881-ben itt éri a meghívás a selmeci akadémia vaskohászati tanszékére, Kerpely Antal utódjaként. Tanársága első évében többhetes tanulmányutat tesz az élenjáró német vas- és acélipar szívében, a Saar- és Ruhr-vidéken és beszámol „*Westfália virágzó iparáról*” a Bányászati és Kohászati Lapok hasábjain. 1892 és 1896 között az akadémia igazgatói teendőit is ellátja, s közben 1894-ben az uralkodó az ő javaslatára hagyja jóvá azt a rendeletet, amely szerint az akadémia ezután bányász és kohász oklevelek helyett bányamérnöki és kohómérnöki oklevelet ad át végzett hallgatóinak. Az akadémiáról 1901-ben megy nyugdíjba. Cikkei, amelyek a *Bányászati és Kohászati Lapok*ban jelennek meg, tüzeléstechnikai kérdésekkel, új vasgyártó eljárások ismertetésével, vaskohászati újításokkal foglalkoznak. Önálló könyvet is ír „*A téglyacélgyártás és a téglyacél kereskedelmi gyártmányává való feldolgozása*” címmel. Jelentős feltaláló is, az 1885. évi országos kiállításon tanártársával, Farbak Istvánnal együtt szerkesztett foly-

tonosan működő vízgázfejlesztő készülékét nagy aranyéremmel tüntették ki, az 1896. évi millenniumi kiállításon pedig bemutatta a Sóltz-féle adagoló és gázfogó készüléket nagyolvasztók részére és a Sóltz-féle acélpestet (kemence). A Selmezbányán 1887-ben megalakult Irodalompartoló Egyesület 1891-ben Sóltzot választotta meg elnökének. Az 1892. évi épületavatási ünnepségre megszervezte az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alakuló gyűlését, amelyen az egyesület első ügyvezető alelnökének választották. 1894-ben megalakította a Magyar Anyagvizsgálók Egyesületét is, ahol szintén ő lett az első alelnök. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület benne tiszteli az egyesület alapítóját, emléket az 1967-ben alapított egyesületi éremmel is őrzi. (*Svedlér, 1833. dec. 8.) -Évf. 83/25; MTL (Cs. B.)

14.1951.†Pákh Erzsébet (Horváth Józsefné) (Szeged) pedagógus, botanikus. Kolozsvárott és Szegeden végezte egyetemi tanulmányait, majd Győrffy István mellett volt asszisztens 1936-ig. Később a szegedi állami Leánygimnáziumban tanárként működött. Tanulmányúton járt a Fekete-tenger partján, Konstanca, Braila, Galac és a Mezőség vidékén. Számos növénygyűjtő utat tett az Alföld több pontján. Doktori értekezését a magyarországi vaskbaktériumokról írta 1926-ban. Foglalkozott még ostoros zöldalgákkal (Flagellatae) is, és leírt néhány új Euglena- és Trachelomonas-fajt. (*Kolozsvár, 1896. febr. 10.) – Évf. 96/39.

16.1801.†Kindermann József Károly (Bécs) földrajzi író, Dél-Afrika kutatója. A bécsi egyetemen orvosi tanulmányokat kezdett, de abbahagyta tanulmányait, és elindult világot látni. 1768-ban Prágán,

Drezdán és Berlinen át Hamburgba ment, onnan Hollandiába. Beállt a Holland Kelet-indiai Társaság szolgálatába, így jutott el a Fokföldre. Innét behatolt Dél-Afrika akkor még alig ismert belső vidékeire, és természettudományi gyűjtést végzett, aminek egy részét Buffonnak, a híres francia tudós-
nak juttatta el. Hatévi távollét után visszatért Magyarországra. Később átköltözött Grazba, majd Bécsbe, és földrajzi munkákat írt. (*Zsámbék, 1744. márc. 4.) – MUL

18. 1926.*Gyarmati János (Ricse) orvos, radiológus, az orvostudomány kandidátusa. A debreceni orvostudományi egyetemen szerzett orvosi oklevelet. 1963-tól az egyetem radiológiai klinikáján klinikai orvos, 1966-tól tanársegéd, 1969-től adjunktus, 1979-től docens volt. Radiológusként főként a röntgendiagnosztika különböző klinikai problémáit, a vesemegbetegedések és a másodlagos generalizált csontelváltozások klinikai-röntgenológiai kérdéseit vizsgálta. Tanulmányai magyar, német és angol nyelvű orvosi lapokban jelentek meg. (†Debrecen, 1983. jún. 6.) – MEL (IV)

19. 1926.*Horváth Vera (Horváth Sándorné Hadik Veronika) (Újpest) művészettörténész, a történettudomány (művészettörténet) doktora. A bp.-i Tudományegyetemen 1955-ben szerzett diplomát művészettörténet-muzeológia szakon. 1955-től az Iparművészeti Múzeum, majd 1965-től a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum munkatársa volt, ahol átvette az india gyűjtemény gondozását. 1970-ben Mongóliában, 1973-ban Indiában volt hosszabb tanulmányúton. Fő kutatási területe az indiai textilművészet és az indiai szobrászat volt. Tanulmányai különböző magyar és külföldi

szakfolyóiratokban jelentek meg. F.m.: *Görög istenek Indiában* (Bp., 1977); *Az indiai művészet évezredei* (Bp., 1980). (†Bp., 1986. okt. 23.) – MEL (IV)

20. 1976.†Jolánkai Gyula (Bp.) mérnök, országos jelentőségű vízügyi létesítmények tervezője, az ENSZ segélyprogram szakértője, a Duna-Tisza-csatorna eszmei tervének elkészítője, a Kiskörei Vízlépcső és öntözőrendszerei beruházásának központi vezetője. (*Ószivác, 1906. nov. 15.) – (F. L.)

21. 1801.*Czetz Antal (Dés) botanikus, földbirtokos, kereskedő. Amatőr botanikusként Erdély flóráját gyűjtötte, levelezésben és csereviszonyban volt több bel- és külföldi botanikussal. Gyűjteményét az Erdélyi Múzeum Egyletre hagyta, az általa gyűjtött növények jegyzéke halála után, 1873-ban megjelent az EME Évkönyvében. (†Gánacs, 1865. ápr. 25.) – Évf. 90/31.

22. 1901.*Anghi Csaba Geyza (Bp.) agrár-mérnök, a Fővárosi Állat- és Növénykert igazgatója. Gimnáziumi tanulmányait Sárospatakon és a bp.-i református gimnáziumban végezte. Itt érettségizett 1919-ben. Ezután a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémián tanult, majd 1922-ben a bp.-i Műegyetem mezőgazdasági szakán szerzett oklevelet. Ezt követően visszatért Mosonmagyaróvárra, ahol az Állattenyésztési Tanszék tanársegédje. Bécsben és Lipcsében képezte tovább magát ösztöndíjas-ként. 1933-ban a Fővárosi Állat- és Növénykerthez került. Itt az állategészségügyi telep felügyelőjeként dolgozott, 1945 után ugyanitt osztályvezető, később, 1968-as nyugalomba vonulásáig mint az Állatkert főigazgatója működött. Kutatásainak középontjában az állattenyésztési zoo-

lógia, a domesztifikáció problémái és a tengerbiológia állott. Főbb művei: *Az állattenyésztés általános elvei* (Bp., 1925); *Az Állatkert alapításának története* (Bp., 1958); *Előadások az élővilág fejlődéséről* (Bp., 1969); *Állatvilág az egyenlítőtől a sarkokig* (Bp., 1971); *Állatkertről állatkertre* (Bp., 1978). (†Bp., 1982. okt. 5.) – MÉR (IV)

23. 1801.*Titius Pius Vendel (Jászó) algológus, az első magyar Adria-kutató. Aradon volt seminarista, majd belépett a minorita rendbe és 1828-ban szentelték pappá. Még ebben az évben Lőcsére került, ahol a gimnáziumban latint tanított. Igazi nyelvtehetség volt: magyar, latin, német, olasz, horvát, tót (szlovák), lengyel, orosz nyelven olvasott, írt, beszélt, sőt szónokolt. 1836-ban az erdélyi Kantára (akkor Kézdivásárhely külterülete) került tanítónak. 1838-tól tábori lelkészként szolgált Galíciában, Przemyslben, a Leiningen-Westerburg ezredben. Itt a hegyekben lepkéket gyűjtött. 1846-ban ezredét áthelyezték az Adria partjára, Spalatóba (Split). Itt tengeri csigákat, kagylókat, algákat, korallokat gyűjtött. T. P. V. legdélibb gyűjtőhelye Budva, Cattaro (Kotor) közelében a dalmát tengerparton volt. 1850-ben hatalmas kagyló-, csiga-, korall-, algagyűjteményével, meg a galíciai lepkegyűjteményével Aradra került a gimnáziumba természetrajz tanárnak. Gyűjteményeiből kiállítást szervezett a nagyközönség részére. A hadsereg még ebben az évben visszahívta. A ticinói parancsnokság helyőrségi lelkésze lett Paviában (Lombardia, Olaszország, akkor még Ausztria). Itt is folytatta gyűjtőtevékenységét, az Adria partvidékén, Velencétől Triesztig. A katonáskodástól továbbra is szeretett volna megszabadulni. Így került Rómába, a Szent Péter-székesegyház magyar

nyelvű gyóntatójának. Innen is eljárt gyűjteni Dalmáciába. Ebben az időben került kapcsolatba Európa neves kutatóival. 1854-től a páduai Szent Antal-bazilika magyar nyelvű gyóntatója, közben folytatta a gyűjtőutakat. 1855-ben újra Spalatóban van. Egy év múlva Lőcsére került, ahol a rendház főnöke lett. Két évig a hegyvidéken gyűjtött, majd meghívták az aradi gimnázium igazgatójának. A magyar, osztrák, bajor természetudományi társulatokkal tartott kapcsolatot. A bécsi közoktatási minisztérium hozzájárult, hogy az Adria élővilágát tanulmányozza, és ezért, hogy állandóan a tengerparton lehessen, 1860-ban az Isztriai-öböl partján, a piranoi rendházban telepedett le. 1868-tól a magyar Közoktatásügyi Minisztérium állandó évjáradékot utalt ki részére. Ekkorra már egész Európában szaktekintély volt. Anyagából gyűjteményeket állított össze, és ezek eljutottak a Monarchia minden részére – múzeumokba, egyetemekre, főiskolákra, kollégiumokba, gimnáziumokba – Lombardiától Galíciáig, Csehországtól Erdélyig. Csak a magyar kormány 147 intézménybe küldött ilyen anyagot, ezek ma is számos gyűjtemény különleges értékei. Legjobban a tengeri algagyűjtemények sokszázas herbariumai maradtak meg. Ezekben találhatóak a korallok is, jó pár tucat. A sok helyen és három évtizeden át tartó gyűjtés eredményeként 64 olyan algát talált, amelynek nevét nem lelte az irodalomban, ezért új névvel látta el őket. Ezek a nevek nem érvényesek, mert nem írta le a definiálást, és nem közölte a szakirodalomban. Vannak közöttük hazai, főleg melegforrásokban talált, tehát „szárazföldi” moszatok is. Személyében az első magyar algológust, conchyológust és az első magyar tengerkutatót (oceanográfust)

tisztelhetjük. A tudomány több tengeri élőlényt Titiusról nevezett el. (†Pirano, 1884. dec. 20.) – MTL

24. 1901.*Balázs Ferenc (Kolozsvár) unitárius lelkész, költő, világutazó. Érettségije után a kolozsvári unitárius teológia hallgatója lett. Lelkészi oklevelének megszerzése után ösztöndíjasként két évig Angliában élt, utána 1924-ben Föld körüli útra indult. Oxfordi tanulmányainak befejezése után az amerikai unitárius lelkészek támogatásával New Yorkba, majd onnan Berkeleybe utazott. Egy kimustrált Ford kocsival két év alatt bejárta az országot, ahol főleg az indián őslakók és a négerek életét tanulmányozta. Ezután átkelt az óceánon; útjának állomásai: Japán, Korea, Peking, Hongkong, Szingapúr, Burma. Ezután hosszabb időt töltött Indiában, elzarándokolt Kőrösi Csoma Sándor sírjához, találkozott Rabindranath Tagoreval és Mahatma Gandhival. Utazásának befejező állomásai Karachi, Bagdad, Damaszkusz és a Szentföld voltak. Földkörüli vándorútjáról írta *Bejárom a kerek világot* (1923-1928) című munkáját, mely előbb a *Keleti Újságban* jelent meg folytatásokban, majd könyvalakban (Kolozsvár, 1929, új kiadásban Mikó Imre bevezetésével és jegyzeteivel, 1975). A szokványos útleírásoktól eltérően azt mondja, hogyan talált önmagára és dolgozta ki – három földrész országait megismerve – egy új társadalom tervét, mely tagadása az ipari kapitalizmusnak, és leginkább R. Tagore elgondolásaihoz igazodik. 1930-ban Mészkon, egy aranyosmenti községben telepedett le és itt folytatta lelkészi működését haláláig. Itt kezdett hozzá falufejlesztő tervének megvalósításához, a dániai falvak mintájára. A falusi életformát propagálta, amelyben

az emberek nem válnak egyoldalúvá, hanem rátalálnak a természet és a társadalom összhangjára. Szövetkezeti elgondolásait *Aranyosszéki tervek* (Torda, 1933) című röpiratában tette közzé. Tervei részben megvalósultak, amikor megalapította a Vidékfejlesztő Szövetkezetet. Nevét viseli a tordai Mihai Viteazul Líceum irodalmi köre. (†Torda, 1937. máj. 2.) – RMIL 1/121-124; MUL

25. 1876.†Képesy József (Temesvár) vízmérnök. 1842-ben kapott mérnöki oklevelet, majd Bécsben folytatta tanulmányait. 1847-ben a Tisza-szabályozás VI., bácsi folyamosztályának vezetője. 1866-tól a Bánságban a Temes és a Bega szabályozását irányította. Kora egyik vezető vízügyi tekintélye volt. (*Orosháza, 1818. febr. 25.) – Évf. 93/27. (F. L.)

26. 1901.*Dulánszky Nándor (Mohács-sziget) gépészmérnök, Pécs város vízellátásának megalapozója. A bp.-i Műegyetem gépészmérnöki szakán végezte tanulmányait. 1924-ben került vissza Pécsre. A város műszaki osztályán helyezkedett el, ahol Pécs vízellátási gondjainak megoldásán munkálkodott. 1929-ben került a Városi Mérnöki Hivatal státuszába, mint a Városi Víz- és Csatornamű és Köztisztasági Vállalat gépészmérnöke. Aktív részese volt a vízmű bővítési munkáinak, a Balokányi és a Hullámfürdő korszerűsítésének, valamint a Mecsekről zivatar esetén a városra zúduló csapadékvíz vezetérendszerének kiépítésében. 1936-ban a Pécsi Vízmű főmérnökévé nevezték ki. 1939-ben a Mecseken karsztvízkutatást kezdeményezett, melynek munkálatait Szabó Pál Zoltánnal együttműködve végezte. 1941-ben a Víz- és Csatornamű vezetőjévé nevezték, mely funkcióra az álla-

mosítás után is őt nevezték ki. Később a város műszaki osztályának vezetőjeként is a város vízellátásának javításával, továbbfejlesztésével foglalkozott. Munkakörében megismerte Pécs pincegondjait is, erről széles körű felmérést készített, amely alapjául szolgált a további kutatásoknak. (†Pécs, 1969. ápr. 24.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 6. p.

29.1876.*Demeter Ferenc (Kiskundorozsma) kertész, a híres szegedi faiskolások alapító nemzedékének tagja. Kertészeti ismereteit az országot bejárva nagyvárosi kertészetekben végzett munka során szerezte meg. Budapesten részt vett a Millennium alkalmával létesített Népliget kertészeti rendezésében. Kiskundorozsmán uradalmi kertészetet vezetett. 1900-ban faiskolát létesített Újszege-den. Telepét szívós munkával és nagy szakértelemmel fejlesztette és területileg is bővítette: rózsával, virággal, később zöldséggel, majd gyümölcs-oltványok és dísfák előállításával foglalkozott. Kertészeti kiállításokon bemutatott termékei szakmai elismerést váltottak ki, áruik keresettek lettek hazai és külföldi piacokon is. (†Szeged, 1949. máj. 18.) – Évf. 99/46.

30. 1851.*Ilosvay Lajos (Dés) kémikus, műegyetemi tanár. Középiskoláit Kolozsvárott végezte, majd beállt gyógyszerész-gyakornoknak. Négy évi gyakorlat után beiratkozott a bp.-i Tudományegyetemre, ahol mind a gyógyszerészi, mind a középiskolai tanári, mind pedig a bölcsészeti doktori oklevelet megszerezte. Tanársegédként először Lengyel Béla, majd Than Károly mellett dolgozott. 1880-ban két-éves külföldi ösztöndíjas tanulmányútra ment, melyet Heidelbergben Bunsen, Párizsban Berthelot és Münchenben Baeyer

mellett töltött. 1882-ben a József Műegyetem meghívta az általános kémiai tanszék katedrájára Nendtvich Károly utódként. 1902–03-ban a Műegyetem rektora volt. Az MTA 1891-ben lev., 1905-ben r. tagjává, 1916-ban alelnökké választotta. 1897-től szerkesztette a *Magyar Kémiai Folyóiratot*, majd 1906-tól a *Természettudományi Közönyt*. A Természettudományi Társulatnak titkára, majd 1914-től haláláig elnöke volt, 1914–17 között vallás- és közoktatásügyi államtitkári posztot töltött be. Bár 1917-ben nyugalomba vonult, tanszékét megbízott vezetőként 1934-ig vezette. A József Műegyetem 1922-ben tb. doktorrá választotta. Ő vezette be az analitikai kémiába az első ion-specifikus reagenst 1889-ben, a nitrit kimutatására máig is használt Ilosvay–Griess-reagenst. Számos további minőségi analitikai reakciót is kidolgozott. Ő írta meg az első magyar nyelvű szerves kémiai könyvet *Bevezetés a szerves kémiába* címmel 1905-ben. Önálló tanulmányt írt a bp.-i ásványvizekről és fürdőkről. Külön kötetben jelentette meg *A Balaton vizének kémiai viszonyai* című művét. (†Bp., 1936. szept. 30.) – Évf. 86/25, 82–83; MTL (F. L.)

1876. Gr. Andrássy Gyula miniszterelnökhöz címzett jelentés formájában, Pesten angol és magyar nyelven megjelent Révy Gyula *A Duna Budapesten* című munkája, amelyben a nemzetközi hírű szerző kifejtette nézeteit a majdani Duna-szabályozásnál alkalmazott szempontokra vonatkozóan azért, hogy az árvizek a jövőben ne veszélyeztethessék a fővárost. – (F. L.)

31.1776. A Helytartótanács elrendelte, hogy Pesten a közbiztonság érdekében utcai lámpákat állítsanak fel. – MTK II.

1. 1901. *Ács Tivadar (Bp.), újságíró, kultúrtörténész, az amerikai magyarság történetének és tevékenységének kutatója. Több magyar természetkutató, földrajzi utazó és tudós Amerikában végzett munkáját, ottani életét tárta fel részletesen, alapos forráskutatással. Fm.: *Akik elvándoroltak* (Bp., 1940.); *Magyarok Latin-Amerikában* (Bp., 1944); *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban* (Bp., 1966). (†Bp., 1974. febr. 6.) – MUL; Évf. 99/36.

1901. *Strausz László (Bp.) Kossuth-díjas geológus, paleontológus. A bp.-i Tudományegyetem természetrajz-földrajz szakán végzett. Egyetemi évei alatt, 1924-ig az Eötvös Kollégium tagja volt. 1925-től két évig a berlini Collegium Hungaricumban tanult ösztöndíjasként. 1933-ban az EUROGASCO olajkutató geológusnak alkalmazta, s ettől kezdve ennek jogutódainál (MAORT, MASZOLAJ) dolgozott, végül az Országos Kőolaj- és Gázipari Trösztnél volt osztályvezető-főgeológus. Nyugdíjazása után (1962) kutatómunkáját tovább folytatta utolsó munkahelye, majd 1980-tól a Magyar Szénhidrogén-ipari Kutató-Fejlesztő Intézet kötelékében. Kutatásai kiterjedtek a Dunántúl és a Cserhát neogén és paleogén üledékes képződményeinek vizsgálatára, valamint a pliocén rétegtani kérdéseire. Fm.: *Magyarországi miocén-mediterrán csigák határozója* (Bp., 1962). (†Siófok, 1988. jún. 21.) – MÉL (IV); (H. J.)

4. 1851. *Déchy Mór (Pest) alpinista, a Kaukázus kutatója, utazó. Iskoláinak elvégzése után bejárta a Déli-Kárpátokat, Bosznia és Hercegovina hegyeit, majd az Alpokat. Az egyetemen jogi tanulmányai mellett földrajzot és geológiát is tanult, így hegymászó túrái kezdet-

től fogva tudományos kutatással is párosultak. 1884-ben megnősült és Oroszországban telepedett le, ahol megkezdte két évtizedes Kaukázus-kutató munkáját. Addig feltáratlan területeken földrajzi kutatást és térképezést végzett, közben rendszeresen fényképezett. Hét kaukázusi expedíciót szervezett és vezetett, melyeken felkérésére kitűnő szakemberek vettek részt: Schafarzik Ferenc, Papp Károly és Laczkó Dezső geológusok, Loyka Hugó és Hollós László botanikusok, valamint a német G. Merzbacher geográfus. 1884-ben megmászta az Elbrusz legmagasabb csúcsát (5642 m), 1886-ban bejárta a Kaukázus 1280 km-es főláncát. A Kaukázus földrajzi, földtani és botanikai leírását tartalmazó háromkötetes műve 1905-ben Berlinben jelent meg németül *Kaukasus* címen, majd egy kötetbe sűrítve 1907-ben magyarul is napvilágot látott. Egyike volt 1872-ben a Magyar Földrajzi Társaság alapítóinak, ahol utóbb alelnökké, majd tiszteletbeli elnökké is megválasztották. A Magyarhoni Földtani Társulatnak 1875 óta volt rendes tagja, és 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia is tagjává választotta. 1908-ban a kolozsvári Tudományegyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. Értékes kőzet-, kövület- és őslénytani gyűjteményét, valamint páratlan fényképeit a Magyar Allami Földtani Intézet őrzi. (†Bp., 1917. febr. 8.) – Évf. 92/21; MUL; MTL

1901. *Hönsch László építész. Tervei szerint épült Bp.-en a Postás Nyugdíjas Otthon (Rimanóczy Gyulával), a Széchenyi fürdő új szárnya (Döre Andrással) és az óbudai kultúrház. (†1952. márc. 3.) – (H. Gy.)

7. 1951. Névadó ünnepség keretében átadták a Sztálinvárosi Vasmű (utóbb

Dunai Vasmű) első három üzemegységét. – MTK III.

8. 1901. *Nagy Árpád (Tata) bányamérnök. A Soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolán szerezte oklevelét 1925-ben. Pályáját Sopronban a városi Vízmű műszaki vezetőjeként kezdte. 1941-től bányatanácsos a lignitbányászat és a komlói műszaki feladatok megoldásán. 1957–1967 között a Nehézipari Minisztérium bányászati beruházási osztályának főmérnöke volt. Kiemelkedő munkát végzett a dunántúli szénbányászati beruházások irányítása és ellenőrzése területén. A beruházások mellett bányagépezési problémákkal is foglalkozott. 1947-ben egy különleges fejtőkalapácsot tervezett, amely három évtizedig volt használatban. Az 1960-as években a keresztékes fejtési vastámok hazai gyártásának kérdéseivel foglalkozott. (†Bp., 1974. dec. 10.) – MÉL (IV)

10. 1876. *Kazay Endre (Nagybánya) gyógyszerész, vegyész, amatőr meteorológus. Már gyógyszerész gyakornokként a legkülönbébb természettudományok iránt érdeklődött, és megkezdte az első magyar gyógyszerészeti lexikon szerkesztését (megjelent 1900-ban, négy kötetben, 1548 oldalon). 1901-ben beiratkozott a budapesti Tudományegyetemre, közben megírta az *Organikus Chemia* című jegyzetet. 1903–1908 között Ógyallán (ma: Hurbanovo) bérelt gyógyszerértárat, itt megismerkedett a csillagvizsgáló és a meteorológiai obszervatórium munkatársaival, figyelme a légkörkémi és a csillagászat felé fordult. Megkezdte – Magyarországon elsőként – a csapadékkémiai elemzéseket. Utóbb több helységben volt gyógyszerértár-bérlő, 1910–1915 között a Galenus Gyógyszer- és Vegyszer-

gyár fővegyésze, tanár a Drougista Szakiskolán. Ezután ismét gyógyszerértár-bérlő Vaskohban és Vértesacsán. Írásai a *Gyógyszerészet* című hetilapban, a *Gyógyszerészeti Közlönyben* és a *Gyógyszerészeti Értesítőben*, a *Magyar Kémiai Folyóiratban*, a *Pharmatische Monatschriftben* és az *Időjárásban* jelentek meg, nevét külföldön is jól ismerték. (†Vértesacsá, 1923. ápr. 20.) – Évf. 98/46.

11. 1901. *Rajeczky Benjámín (Eger) zene-történész, népzene kutató. A középkori magyar zenetörténet, a gregorián és a magyar népzene területén végzett kiemelkedő tudományos kutatómunkát. (†Pásztó, 1989. júl. 2.) – MÉL (IV)

14. 1901. *Putnoky Gyula (Körmöcbánya) orvos, patológus, egyetemi tanár. A bp.-i Tudományegyetem Orvosi Karán szerzett diplomát 1925-ben. A bp.-i II. sz. Kórbonctani Intézetben a kísérletes rákkutatás és a daganatimmunitás kérdéseivel kezdett el foglalkozni. Ösztöndíjjal Berlinben dr. Rössle Kórbonctani Intézetében végzett a daganatimmunitással kapcsolatos szerológiai vizsgálatokat. Hasonló kísérleteket folytatott a londoni Imperial Cancer Research Foundation laboratóriumában, melynek eredményeit az *American Journal of Cancer*-ben közzé is tette. 1942-ben kinevezték a Kolozsvári Orvostudományi Egyetem általános kórbonctani és bakteriológiai tanszékére. A II. világháború után a marosvásárhelyi orvosegyetemen a mikrobiológia tanára, egyidejűleg a Közegészségügyi Intézet igazgatója volt. 1953-ban docensi kinevezést kapott a bp.-i Orvostovábbképző Intézet klinikai laboratóriumába, majd 1962-ben ugyanitt egyetemi tanár a laboratóriumi vizsgálatok tanszéken. Itt működött 1972-es nyugállományba vonulásáig. Patológusként fog-

lalkozott a szívizom, a méhnyálkahártya és a strúmák kórszövettani sajátásaival. Magyarországon elsőként mutatott rá a boncolási anyagból végezhető bakteriológiai vizsgálatok jelentőségére; berlini tanulmányai nyomán meghonosította a szövettenyésztés módszereit. (†Bp., 1985. okt. 17.) – MÉL (IV)

1901. *Székácsy Miklós (Bp.) jogász, gazdasági vezető. A bp.-i Tudományegyetemen jogi és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1922-ben Rockefeller-ösztöndíjjal az USA-ban tanult. 1923-tól a Földművelésügyi Minisztérium gazdasági szakoktatási osztályán dolgozott. 1940–45 között az Első Bp.-i Gőzmalom Rt. vezérigazgatója, 1945–47-ben a M. Termény- és Áruforgalmi Rt. igazgatója. 1949-ben nem tért haza argentinai útjáról. Buenos Airesben a Larote Sufurico cég vezérigazgatója, és 1970-ig a *Délamerikai Magyar Újság* igazgatója. 1970-től haláláig Bécsben élt. F.m.: *A liberalizmus* (Bp., 1940); *A gazdasági demokrácia* (Bp., 1947). (†Bécs, 1973. jún. 30.) – MÉL (IV)

15. 1901. †Dischka Győző (Pécs) főreáliskolai tanár. A középiskola elvégzése után fizikai és műszaki tanulmányokat folytatott a pécsi műszaki egyetemen és tudományegyetemen. A pécsi főreáliskolához került tanárnak, ahol igen sikeres újszerű oktatási módszert, a tanulókkal együtt végzett kísérleteket vezetett be. A korábbi igazgató távozása után őt nevezték ki a főreáliskola élére, ami fordulópontot jelentett az iskola életében. Az oktatási és pedagógiai módszereket/rendszereket gyökeresen megváltoztatta, és az intézet hírnevét, megbecsülését megújította. Halála után városa dízsírhellyel és utcanév adással tisztelte meg emlékét. (*Pécs, 1847. dec.

5.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 6. p.

17. 1851. Pesten megnyitották az első országos terménykiállítást. – MTK III.

18. 1276. E napon kelt IV. László azon oklevele, amelyben a veszprémi káptalani iskolát a párizsi egyetemhez hasonlítja. Ez a dokumentum e káptalani iskola első ismert említése. – Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. (Szerk.: Szögi László) Bp., 1994. 11. p.; MIK (B. A.)

1926. *Hatvany József (Bp.) fizikus, a műszaki tudomány kandidátusa. A cambridge-i egyetemen szerzett fizikai képesítést. 1947-ben hazatérve a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetében az Oktatási Osztály vezetője volt. 1948–1950 között a Közgazdaságtudományi Egyetem docense, 1950-től 1952-ig az MTA Központi Hivatala elnökségi titkárságának vezetője. 1952–1956 között koholt vádak alapján börtönben volt. 1956–60-ban az MTA Kibernetikai Kutatócsoportjának volt munkatársa, utána a Méréstechnikai Központi Kutató Laboratóriumban, majd 1965-től az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézetben (SZTAKI) a gépipari automatizálás kérdéseivel foglalkozott, utoljára az intelligens rendszerek csoportjának vezetőjeként. Nevéhez fűződik a grafikus megjelenítő, és a bonyolult felületek önműködő kialakítására alkalmas, több dimenzióban mozgó szerszámgépvezérlés megvalósítása. Számos hazai és külföldi tudományos egyesületnek, így többek között a Gépipari Tudományos Egyesület Tudományos és Oktatási Bizottságának, a Méréstechnikai és Automatizálási Tudományos Egyesületnek volt tagja. 1978-ban Allami

Díjjal, 1984-ben Pattantyús Ábrahám-éremmel tüntették ki. 1985-ben a toulouse-i egyetem tiszteletbeli doktorává avatta. Több mint 170 publikációja jelent meg. F.m.: *Eötvös Loránd* (Bp., 1951); *Computer-aided Manufacturing: an International Comparison* (társszerzőkkel, Washington, 1981). (†Bp., 1987. júl. 11.) – MÉL (IV)

1951. †Hudacsek József (Bp.) géplakatos, gépszerkesztő. A brünni felső ipariskolában szerzett alapos gépészeti ismereteket. 1890-ben jött Bp.-re Láng László (1837–1914) gépgyárába. Jelentős részt vállalt a reverzálható ikergőzgép szerkesztésében és szerelésében. 1893–95 között kis teljesítményű gőzlokomobilt tervezett cséplőgépek hajtásához. 1895-ben a Röck-gépgyár főmérnöke lett. Itt szerkesztette meg saját szabadalmú, a gőzgépek hatásfokát javító szelepes vezérművét. 1910–1916 között a Höcker Testvérek gépgyárában kazánszerkesztő, majd a Herkules Művek Rt. Gépgyáránál nagy teljesítményű keretfűrészek, gőzfűrész-berendezések, asztalosipari gépek tervezője és kivitelezésük vezetője volt. 1926-tól a Budapest–Salgótarjáni Gépgyár Rt. bp.-i gyárában excenter prések, téglagyári gépek, folytonégő kályhák és azok gyártási szerszámainak terveit készítette. 1950-től a Mintagépgyárban dolgozott haláláig. (*Brünn, 1865. febr. 19.) – Évf. 90/23.

19. 1851.*Pfaff Ferenc (Mohács) építész-mérnök. A MÁV magasépítési ügyosztályának vezetőjeként a századfordulón számos pályaudvarunk és vasútállomásunk tervezője, illetve építésvezetője volt. Tervei alapján épült a pécsi, a miskolc-gömöri és -tiszai, a szegedi, a debreceni, a ceglédi, a nyíregyházi, a szolnoki, a füzes-

abonyi, a tövisi, a piski, a zágrábi, a fiumei, a temesvár-józsefvárosi, az aradi és a pozsonyi pályaudvar épülete. Ezeket az 1894-től 1902-ig terjedő időszak alatt építették fel. A régi győri pályaudvarnál (1894) az ország első aluljárós, szigetperonos megoldást tervezte, ezt azonban a további pályaudvaroknál takarékosági okokból nem folytathatta. Jelentős munkája az 1885. évi bp.-i országos kiállítás képzőművészeti csarnoka (a mostani Népstadion úton), és az 1896. évi millenniumi kiállítás közlekedési csarnoka a bp.-i Városligetben, amely ma átépített formában a Közlekedési Múzeum otthona. (†Bp., 1913. aug. 2.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 32. p.; Évf. 88/31. (H. Gy.)

20. 1926. Megnyitották hazánk első, 5600 m² alapterületű műjégpályáját a bp.-i Városligeti-tavon. – MTK III; Bp. Lex. II/160

21. 1901.*Dötsch Károly (Bp.) gépészmérnök. A bp.-i Műegyetem elvégzése után a „Törs és Ormai” cég bp.-i irodájában helyezkedett el. Vidéki kórházak, klinikák épületgépészeti munkáit irányította, nevéhez fűződik Esztergom vízellátásának megvalósítása is. 1933–1939 között az „Ilkovichs Gyula és Lajos” cégnél dolgozott, és a margitszigeti Nagyszálló felújítását irányította. 1939-től az „Ulrich B.J.” vállalat irodáját vezette. 1945-től a Francia–Magyar Pamutipar kelenföldi gyárának újjáépítését irányította. 1949 után irányításával készültek a Felsőmagyarországi Vegyiművek sajbábonyi gyárának csőszerelési munkái. 1953-tól 1957-ig a 2. sz. Szerelőipari Tröszt főmérnöke, majd az Építésügyi Minisztérium 4. sz. Szerelőipari Igazgatóságának vezetőhelyettese 1963-as nyugalmába vonulásáig. F.m.: *Üzemi távvezetékek szerelése* (Bp., 1953);

Épületgépészeti berendezések üzeme és karbantartása (Bp., 1967). Szerkesztette az Épületgépészet című lapot. Tagja volt az Építőipari Tudományos Egyesületnek és az Energiagazdálkodási Egyesületnek. (†Bp., 1988. márc. 19.) – MÉL (IV)

22. 1826.†Zach Antal (Graz) hadmérnök, katonatiszt, természettudományos szakíró. Az európai hírnevű Zach Ferenc Xavér (1753–1832) gothai csillagász-geodéta és tudományszervező bátyja, aki hadmérnöki tevékenysége mellett földrajzi, geodéziai és földtudományi vizsgálatokat is végzett. 1765-ben a mérnökkar hadapródja, 1805-ig elérte a tábornagyi rangot. 1825-ben Olmütz parancsnokaként vonult nyugdíjba. Főként a testvére által kiadott *Monatliche Correspondenz zur Beförderung Erd- und Himmelskunde* című havi folyóiratban jelentek meg cikkei a velencei tartomány háromszögeléses felméréséről, a Föld alakjáról, a földfejlődésről és a hegyek keletkezéséről. (*Pozsony, 1747. jún. 14.) – Évf. 94/34. (B. L.)

24-25. 1976. Szegeden és Pécsen átadták a Magyar Televízió Körzeti Stúdióit. – MTK (V), (B. A.)

25. 1976. Pencen felavatták a Kozmikus Geodéziai Observatóriumot. – (R. F.) Ld. cikkünket.

26. 1876.*Szilágyi Béla (Kondoros) mérnök. Az 1900-as évek elején Fasching Antallal (1879–1931) együtt végezte a ferde tengelyű hengervetületek számítási munkálatait, és ebből az időből származnak a kiegyenlítő eljárásokkal foglalkozó tanulmányai. Jelentős munkát végzett az ország geodéziai alaphálózatainak megteremtésében. Emellett geofizikával foglalkozott, és néprajzi gyűjtőként is

tevékenykedett. (†Bp., 1964. június 14.) – Évf. 89/27. (R. F.)

1901.*Simor Ferenc (Siklós) klimatológus, a földrajztudományok kandidátusa. A bp.-i tanárképző főiskolán földrajz, természetrajz és vegytan tárgyakból 1923-ban szerzett kapott polgári iskolai tanári oklevelet. Már főiskolás korában agrometeorológiával foglalkozott. Magyarország búza-, rozs-, kukorica- és burgonyatermesztése és az időjárás közötti összefüggéseket kutatta. E pályamunkájával Eötvös József-díjat nyert. 1940-ben a pécsi egyetem földrajz magántanára. 1951-től a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa, ettől kezdve kizárólag a tudományos kutatásnak szentelte életét. A Mecsek éghajlatával foglalkozott. A Mecsek csúcsán, az 534 m magas Misinatetön éghajlatkutató obszervatóriumot létesített. F.m.: *Pécs éghajlata* (I-II., Pécs, 1935, 1938); *Az advekciós és a sugárzási hatás visszatükröződése a hőmérsékleti anomáliák gyakorisági eloszlásában Magyarországon 1871–1850* (Pécs, 1958); *Adatok a Délkelet-Dunántúl éghajlatához* (Bp., 1966); *A Mecsek hegység éghajlata* (Kéri Menyhérttel, Pécs, 1974). (†Pécs, 1978. máj. 28.) – Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 39-40. p.; MÉL (IV)

30. 1876.*Heim Pál (Bp.) gyermekorvos. Orvosi tanulmányait Lausanneban és a bp.-i egyetemen végezte, 1897-ben avatták orvossá. 1898-tól a Stefánia Gyermekkorház gyakornoka lett. Közel másfél évig Breslauban, Czerny klinikáján dolgozott, ahol már önálló kutatómunkát végzett. 1900-ban a bp.-i Irgalmas Kórház gyermekosztályának főorvosává nevezték ki. 1907-ben a bp.-i egyetem orvosi kara egyetemi magántanárrá habilitálta. Az első világháború

alatt a fronton teljesített szolgálót. Gyermekorvosi munkásságát csak két év múlva folytathatta, miután betegsége miatt leszerelték. 1918-ban a pozsonyi egyetem gyermekgyógyászati tanszékére nyilvános, rendes tanárrá nevezték ki, de a világháború után munkatársaival együtt neki is távoznia kellett. Az egyetem ideiglenesen a bp.-i Fehérkereszt Gyermekkorházban kapott szerény munkalehetőséget, azonban az 1923–24-es tanévben Pécsre költözhetett. Már 1921-ben rektorra választották. A Pécsen töltött évek a klinikus, a kutató és a tanítómester legeredményesebb életszakaszának számítanak. Bókay János nyugdíjba vonulása után a pesti Gyermekklinika élére hívták meg, de néhány hónappal kinevezése után elhunyt. H. P. felismerte, hogy a csecsemő fiziológiájának és patológiájának különös jelentősége van a gyermekgyógyászatban. Érdeklődésének előterében olyan ma is időszerű kérdések álltak, mint az ásványianyag- és folyadékháztartás zavarai, a fehérvérsejtek sajátosságai, a tuberculin-allergia, a csecsemőtáplálás alapelvei, a szoptatás értékének hangsúlyozása. Különösen fontosnak tartotta a gyermekorvos feladatai között a megelőző, felvilágosító, nevelő munkát. Felismerte, hogy a gyermekorvosi munka egymagában nem elég, szükség van jól képzett ápolónőkre. Megalapította a gyermekápolónői iskolát. Kimeríthetetlen energiával küzdött a Stefánia Szövetség továbbfejlesztéséért, s ennek a Madzsar József által szervezett apparátus orvosi bizottságának elnöke volt. 1957-ben a Bp. VIII., Üllői út 86. sz. alatti gyermekkorházat róla nevezték el. (†Bp., 1929. okt. 23.) – MTL

1976. †Horánszky Nándor (Bp.) ideg- és elmegyógyász, orvostörténész. A bp.-i Tudományegyetem Orvostudományi Karának elvégzése után 1925–30-ban a Schaffer Károly vezette Elme-és Idegkórtani Klinikán dolgozott. Itt írta első munkáit a skizofrénia kezelési módszereiről és a szemidegsorvadás problémáiról. 1930-tól az Orsz. Társadalombiztosítási Intézet (OTI) osztályvezető orvosa, 1940–42-ben a Siesta Szanatórium főorvosa, majd 1942–69 között a fővárosi Idegbeteg gondozó Intézetnél működött. Alakulása óta tagja volt a Magyar Elmeorvosok Egyesületének, valamint az Orvostörténeti Társaságnak. Irodalmi munkáiban elsősorban a magyar elmegyógyászat kialakulását és történetét dolgozta fel. F. m.: *Übereinige neuere Behandlungsmethoden der Schizophrenie*. (Berlin, 1928.); *Schwartzer Ferenc és Schwartzer Ottó jelentősége a magyar pszichiatria történetében* (1959); *A magyar elmegyógyászat a XIX. században* (Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve. Bp., 1968.); *Deák Ferenc lelki alkatának és betegségének befolyása pályájára* (1972.); *Hungary* (In: *World History of Psychiatry*. New York, 1975.) (*Bp., 1899. dec. 11.) – MÉL (IV); Évf. 99/23, 82.

1776. Heves és Külső-Szolnok vármegye – a rendkívüli tiszai árvízre tekintettel – határozatot hozott a Mirhó-gát lerombolására, amellyel a hatalmas víztömeget a Mirhó korábbi árterére vezették rá. Az első hetekben senki nem tiltakozott az eljárás ellen, de a következő év februárjában Karcag és Kisújszállás panasszal élt, s a gát újbóli megépítését követelték. – (F. L.)

2. 1801. †Vályi K. András (Pest) földrajztudós, egyetemi tanár. 1791-től haláláig a pesti Tudományegyetemen az akkor létesített magyar nyelv és irodalom tanszék tanára. Magyarországról készített leírásában betűrendben ismerteti hazánk városait és falvait földrajzi, gazdasági, nemzetiségi és egyéb szempontok szerint. 1798-ban kiadta Magyarország térképét. (*Miskolc, 1764. nov. 30.) – Évf. 89/36; MUL

1851. *Posewitz Tivadar (Szepesigló) orvos, geológus. A bp.-i Tudományegyetemen szerzett orvosi oklevelet 1874-ben, majd a Freibergi Bányászati Akadémián tanult. Holland szolgálatban katonaeorvosként 1879–1884 között bejárta a Holland Kelet-Indiai szigeteket (a mai Indonéziát), miközben Borneo és Jáva szigetén bányageológiai kutatást és térképezést végzett. Erről szóló *Borneo* című munkája 1889-ben Berlinben, 1892-ben Londonban jelent meg. Hazatérve először a Magas-Tátra térképezésével és leírásával foglalkozott. 1887-től a Magyar Kir. Földtani Intézet geológusa, 1908-tól főgeológus. Nevéhez fűződik az iglói harmadkori medence vizsgálata és a Máramaros-vidéki homokkő terület kutatása. Tanulmányozta a magyarországi kőolaj- és aszfalt előfordulásokat. Erről írt összegező munkája *Petroleum és aszfalt Magyarországon* címen az Intézet 1906. évi Évkönyvében jelent meg. (†Bp., 1917. jún. 12.) – Évf. 92/34; MUL (H. J.)

1926. Törvény a nőnevelés átszervezéséről. Létrehozták a leánylíceumokat és a leánygimnáziumokat. – MIK (B. A.)

7. 1876. †Palugyay Imre (Kispalugya, Liptó m.) jogász, Magyarország földrajzi leírója. 1848-ban a Statisztikai Hivatal munkatársa lett.

Itt a hivatalos úton nyert adatokból alkalma nyílt hazánk földrajzistatistikai bemutatására. F.m.: *Magyarország történeti, földrajzi és állami legújabb leírása* (I–IV., Buda, 1852–1855); *A magyar tengerpart* (Pozsony, 1864). (*Mád, Zemplén m., 1818. okt. 6.) – MUL

1901. *Harnik István (Nagyvárad), a Pécsi Bőrgyár főmérnöke, a finombőr (juh) gyártásának európai hírű szakembere. A háború után munkatársaival együtt a sertésbőrgyártás fejlesztésére találmányokat dolgozott ki, ezeket eleinte sok szakmai támadás érte, de tíz év alatt szinte egész Európa bőriparát vette. A magyar bőriparnak nemzetközileg ismert és elismert szaktekintélye volt. (†Buenos Aires, 1960. május 29.) – Évf. 85/19; Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 15. p.

1926. Neumann János a Göttingai Matematikai Társaságban *A társasjátékok elméletéhez* címen tartott előadást, lerakva ezzel a játékelmélet alapjait. Mára a játékelmélet a gazdasági tevékenység elemzésének legfőbb eszközévé vált. – Nagy Ferenc (szerk.): Harsányi János, a játékelmélet Nobel-díjasa. Bp., 1995. 85-94. p. Ld. cikkünket.

1951. †Bicsérdy Béla (Billings, Montana, USA), a róla elnevezett természetes gyógy mód felfedezője és népszerűsítője. Fogarason kereskedelmi érettségit tett, s előbb Berettyóújfaluban, majd Fogarason volt adótiszt. A 20-as évek elején országszerte hirdetni kezdte sajátos étkezési és növényi táplálkozási rendszerét. Tízegres példányban magyarul és románul megjelent könyvei az emberi élet meghosszabbítását ígérték: *Az Életművészet könyve és makrobiotika...* (Kézdivásárhely, 1923), *A Halál legyőzése. Az életnek évszá-*

zadokig terjedhető meghosszabbítása... (Fogarás, 1924), *Az Ember hivatása vagy a boldogság és siker biztos forrása...* (Fogarás, 1924), *A reform életmód prospektusa és Nyilvános előadásaim...* (I–II. Arad, 1928). Amikor néhány, a koplalástól legyöngült híve meghalt, Károly Sándor író *Bicsérdy, a gyilkos!* ... kezdetű címmel ellátott röpiratot adott ki „a legújabb tömegőrületről” (Arad, 1925), ezzel szemben Soós Gábor Nagyváradon 1926-ban méltató munkát írt „a természetes gyógy mód feltalálójá”-ról. Unokahúga, Bicsérdy Hédi tollából még 1942-ben is jelent meg tanát népszerűsítő munka Bp.-en *Bicsérdyék Szakácskönyve* címmel. 1951-ben az Egyesült Államokba költözött, ahol II. világháborús sérülései következtében még abban az évben meghalt. (*Bp., 1872. márc. 20.) – RMIL 1/227-228

10.1851.*K.(önig) Jónás Ödön (Kassa) mérnök, egyetemi tanár, a Tisza-vidéki vasút mérnöke, szakíró. Gépészeti tárgyú cikkei a *Gazdasági Mérnök* című lapban jelentek meg. Több műszaki és gazdasági egyesület vezető alakja, országgyűlési képviselő. (†Bp., 1933. máj. 10.) – Évf. 83/18.

1851. Helytartósági rendelet Magyarországon első ízben szabályozza a reáliskolák szervezetét és tanrendjét. – MTK III.

1901. Első ízben átadták a Nobel-díjakat. Ld. cikkünket.

1926. Zsigmondy Richárd Adolf átvette az 1925. évi kémiai Nobel-díjat, amelyet alapvető kolloidkémiai vizsgálataiért nyert el. Ld. cikkünket.

11.1901.*Herzog György (Bp.) népzene-tudós. Zenei tanulmányait a bp.-i és a berlini Zeneművészeti Főiskolán, valamint New Yorkban a Columbia Egyetemen végezte. A

Yale, a Columbia és az Indiana University tanára volt. Egy ideig együtt dolgozott Bartók Bélával. 1930–31-ben Libériában gyűjtőutat vezetett; tanulmányozta és lemezen kiadta az afrikai, az indián stb. népzene addig ismeretlen stílusrétegeit. Műveinek jegyzékét Krader *Etnomusicology* (Middletown, 1956) című könyvében tette közzé. (†Indianapolis, USA, 1983. nov. 4.) – MÉL (IV)

1926.*Vörös Antal (Óriszentpéter) történész, levéltáros. A bp.-i Tudományegyetemen 1951-ben szerzett történelem-levéltár szakon diplomát. 1951-től a Magyar Országos Levéltár, 1957-től az MTA Történettudományi Intézet munkatársa, 1974-től főmunkatársa. 1975-től az *Értekezések a történettudomány köréből* című kiadványsorozat társszerkesztője. Fő kutatási területe a 18–19. századi magyar agrár- és társadalomtörténet, a 19. századi magyar parasztság életmódja, valamint az újkori magyar hivatalszervezet- és igazgatástörténet volt. F.m.: *A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században* (társszerzőkkel, Bp., 1976); *A magyarországi bányaigazgatás szervezete 1867–1945* (Levéltári Közlemények, 1984). (†Bp., 1983. szept. 7.) – MÉL (IV)

1951. Megkezdte működését az Inotai Erőmű. – MTK III.

12.1976.†Wein György (Bp.) geológus, a hazai földtan kiemelkedő tektonikusa. A debreceni Tudományegyetemen 1934-ben doktorált földtanból, őslénytanból és földrajzból. 1935-től ugyanitt tanársegéd, majd 1939-től a Földtani Intézetben dolgozott. Itteni tevékenysége idején széles körű földtani térképezést végzett a Cserhát, a Bükk és az Eperjes-Tokaji hegységben. 1943-tól a Bp.-i Ásványi Nyersanyagértékesítő Társaság

geológusaként a kárpátaljai, valamint az erdélyi kaolin, barnakőszén, foszfát és bentonit előfordulásokat kutatta. 1949-ben, amikor a mecseki szénbányákhoz nevezték ki, bekapcsolódott a mecseki kőszénmedence földtani kutatásába. Utóbb a Komlói Mélyfúró Vállalat főgeológusa, majd 1956 decemberétől a pécsi Uránbánya Vállalat főgeológusa volt, 1958-tól haláláig ismét a Magyar Állami Földtani Intézet tudományos munkatársa. Ő rakta le az észak-mecseki bányavidék korszerű bányászkodásának földtani alapjait. Jelentősek voltak Pécs és Komló vízellátására, valamint a bonyolult mecseki karszterület hidrológiai viszonyaira vonatkozó kutatásai. Mecseki munkásságának betetőzése az 1974-ben megjelent *Délkelet-Dunántúl geológiája* című műve volt. A Délkelet-Dunántúl hegységszerkezeti és fejlődéstörténeti viszonyaiból kiindulva tanulmányozta a Magyar-medence aljzatának szerkezetföldtanát. Rétegtani és hidrogeológiai, szerkezetföldtani alapon nyersanyagok felkutatásával is foglalkozott. (*Bp., 1912. aug. 26.) – Évf. 87/33; Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3-4. sz. 45. p.

13. 1926.†Stróbl Alajos (Bp.) szobrász, a századforduló magyar szobrászatának kiemelkedő mestere, a Képzőművészeti Főiskola tanára. Jelentősebb művei a Halászbástyán lévő Szent István lovas szobor; a Semmelweis- emlékmű; a bp.-i és a nagykőrösi Arany János-szobor; a szegedi Széchenyi- emlékmű és a Gerster Kálmánnal közösen készített Kossuth-mauzóleum és Erzsébet- emlékmű. (*Liptóújvár, 1856.) – Bp. Lex. II/410-411.

14. 1976.†Németh Gyula (Bp.) nyelvész, turkológus, egyetemi tanár. Az Eötvös Kollégium tagjaként a bp.-i Tudományegyetemen szerzett ok-

levelet. Berlinben, Lipcsében és Kielben folytatott tanulmányokat, majd 1916-tól 1965-ig a bp.-i Tudományegyetem professzoraként oktatott. Közben Közép-Ázsiában és Törökországban járt tanulmányutakon. Turkológiai munkásságát számos hazai és külföldi kitüntetéssel ismerték el. 1922-ben az MTA levelező, 1935-ben rendes tagjává választotta. 1948-ban megkapta a Kossuth-díjat. F.m.: *Türkische Grammatik* (Berlin, 1916); *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Bp., 1930). (*Karcag, 1890. nov. 2.) – MUL

15. 1976.†Pogány Frigyes (Bp.) építész, művészettörténész, egyetemi tanár. A Fővárosi Közmunkák Tanácsából alakult Budapesti Építési Főigazgatóságnál kezdett városépítészeti, művészeti és műemlékügyekkel foglalkozni. Számos városrendezési tervet készített. Megszervezte a bp.-i műemléknyilvántartást. A bp.-i Műegyetem városépítési tanszékén oktatott. 1964-től az Iparművészeti Főiskola főigazgatója, majd rektora volt. (*Bp., 1909. szept. 9.) – Évf. 84/37; Bp. Lex. II/327.

17. 1876.*Ágoston Emil (Aranyosmarót) építész. Első jelentős, nagy feltűnést keltő munkája a bp.-i Váci úton álló Krayér-ház volt, amelynek díszítésében erdélyi népi motívumokat is alkalmazott. Több bérházat is tervezett, valamint a Hungária fürdő (VII. Dohány u. 42-44.) úszócsarnokát, gőzfürdőjét, és a mai Bajcsy-Zsilinszky út 36. sz. alatti banképületet. Hírkisch Artúrral közösen készített terve alapján épült fel az egykori Zrínyi Kávéház helyén 1912-1914 között az Astoria szálló. (†Berlin, 1921. jún. 15.) – Évf. 96/60. (H. Gy.)

18. 1851.*Imre József, id. (Hódmezővásárhely) szemorvos. Szemészeti pá-

lyafutását az iskolateremtő Schulek Vilmos professzor mellett kezdte 1874-ben. Külföldi tanulmányútja után 1878–80 között Gyomán, majd szülővárosában, Hódmezővásárhelyen folytatott gyakorlatot. Az 1884-ben felállított önálló szemosztálynak ő a vezetője, 1887-től pedig a városi kórház igazgatója. Főleg a trachomaellenes küzdelemben ért el figyelmet felkeltő eredményeket. Amikor Hoór Károly kolozsvári katedrája 1909-ben áthelyezés folytán megürült, helyére a vidéki főorvost nevezték ki. 1924-ben már Szegedről ment nyugdíjba. Tekintélyét mutatja, hogy 1926-ban az Országos Orvosszövetség, majd a Magyar Szemorvostársaság választotta elnökévé. Főbb művei: *A trachoma-ügy és a szemkórházak* (Orvosi Hetilap, 1904), *A szem fénytörési rendellenességei* (A szemészet kézikönyve, 1909), *Orvosi etika* (Bp., 1925). (†Bp., 1933. szept. 9.) – MTL

1851. *Róth Samu (Ménhárd) tanár, a Magas-Tátra kutatója. A lőcsei főreáliskolában természettudományokat oktatott, tankönyveket írt. Kimutatta a Magas-Tátra hajdani jégárjainak nyomait, 17 barlangot kutatott át és írt le. Róla nevezték el az egyik hegycsúcsot. (†Lőcse, 1889. nov. 17.) – Évf. 89/35; MUL

1851. Az e napon kiadott császári rendelet előírta a telekjegyzőkönyvek elkészítését. Átmenetileg ez helyettesítette a kataszteri felmérést. – (R. F.)

1951. Felavatták a Zalaegerszegi Ruhagyárat. – MTK III.

20. 1976. †Korbuly János (Bp.) gépészmérnök, a csepeli Weiss Manfréd-gyár volt műszaki igazgatója, majd több hazai gyár, vállalat, kutatóintézet vezető konstruktőre, végül a

Ganz-MÁVAG gyár főmérnöke, Kossuth-díjas. A bp.-i Műegyetemen szerezte diplomáját 1918-ban. 1919–46 között K. J. a csepeli WM gyáróriás mérnöke volt, majd a szerkesztési iroda főmérnöke, 1939-től a gyár műszaki igazgatója. 1946-ban az élesedő politikai események következményeként eltávolították a gyárból, viszont azonnal kinevezték a Hofherr és Schrantz traktorgyár főmérnökévé. 1951–56 között először a Mélyfúró Berendezések Gyárának, majd a MASZOLAJ-nak, ill. a Bányászati Kutató Intézetnek volt az alkalmazottja, míg végül visszakerült a kispesti gyárba, amelyet akkor már Vörös Csillag Traktorgyárnak hívtak. 1960–66 között (nyugalomba vonulásáig) a Ganz-MÁVAG Mozdony- és Gépgyár főmérnökeként fejezte be konstruktóri, gépgyártó, gyárvezetői tevékenységét, de élete végéig folytatta – tanácsadóként – tervező munkásságát. A Weiss Manfréd gyárban irányításával készült az első hazai kétütemű autómotor az első személy- és tehergépkocsikhoz, valamint a „John-Deere” licenc alapján gyártott traktor. 1928-ban háromtengelyes katonai terepjáró gépkocsit tervezett (WMH-2). 1933-tól angol megrendelésre többek között az AC jelű összkerékmeghajtású terepjáró gépkocsi és a V4 jelű harckocsi prototípusának tervezését irányította. A háborús években a sorozatban gyártott páncélkocsi és harckocsi (Csaba, Turán, Zrínyi) tervezését vezette. 1945 után vezetésével készültek a Hofherr Traktorgyárban a DR 50-es traktorok és nagy szerepe volt a későbbi összkerék-hajtású traktorok (UE 28, D4KB) fejlesztésében is. A Ganz-MÁVAG mozdonygyárban sikerrel korszerűsítette a motorvonatokban alkalmazott 17/24 típusú motorokat. (*Bp., 1893. jan. 2.) – Évf. 93/21; MTL

21.1851.*Kogutowicz Manó (Seelowitz [ma Zidlochovice, Csehország]) geográfus és térképész, a hazai kartográfia megalapítója. 1885-ben elkészítette Magyarország első megyei kéziatlaszát. 1890-ben megalapította a Magyar Földrajzi és Chromolitográfiai Intézetet, elsősorban többszínnyomású, jó minőségű térképek kiadására. 1892-ben Kogutowicz és Társa néven a cég önállóvá vált, majd 1901-ben Magyar Földrajzi Intézet Rt. néven részvénytársasággá alakították át. A kor legjobb földrajzi és térképész szakembereinek közreműködésével (pl. Cholnoky Jenő, Lóczy Lajos, Teleki Pál, Thirring Gusztáv és mások) világviszonylatban is kiemelkedő iskolai fali és kézi térképeket, glóbuszokat, valamint földrajzi és csillagászati szemléltető eszközöket készítettek a cégnél. Legidősebb fiát, Károlyt tudatosan készítette fel a geográfusi pályára, és ő volt az, aki apja után tovább vezette a Magyar Földrajzi Intézetet. K. M. olyan térképrajzoló stílust alakított ki, amit a mai napig követnek a magyar kartográfusok. Pontos és szép térképeit külföldön is szívesen használták, térképrajzoló stílusát követték. (†Bp., 1908. dec. 21.) – Évf. 83/25, 90/53; MUL; MTL (R. F.)

1951. Az újjáépített budapesti Vígszínház a Magyar Néphadsereg Színháza néven ismét megnyitotta kapuit. – MTK III. (H. Gy.)

22.1926.†Farkas Sándor, némedi (Csongrád) gyógyszerész, archeológus. Gimnáziumi tanulmányait Szentesen végezte, majd a bp.-i Tudományegyetemen szerzett gyógyszerési oklevelet 1884-ben. Ezután Szentesen nagynénje „Megváltóhoz” címzett patikáját vezette. 1906-ban lett gyógyszerészdoktor. Amatőr régészként ásatásokat folytatott Csongrád megyében, avar és Árpád-kori te-

lepülésmaradványokat, sírokat tárt fel. A kutatásainak eredményeit összegző cikkei a helyi lapokon túl az *Archeológiai Értesítő*, az *Ethnographia* és a *Természettudományi Közlöny* hasábjain jelentek meg. Az ásatásai során feltárt anyagot laboratóriumában maga restaurálta, gyűjteményét és könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeumra és a Csongrádi Múzeumra hagyta. 1987-ben Szentesen emléktáblával jelölték meg egykori munkahelyét. (*Szentes, 1862. nov. 9.) – MEL (IV)

23.1926. Budapesten a Nagykörút és a Rákóczi út kereszteződésében felállították az első közlekedési jelzőlámpát. A keresztezés közepén, a villamosvasúti felsővezeték felett függött, és mind a négy iránynak adott jelzést. Eleinte egy hosszú rúd segítségével működtette a lámpa alatt kis dobogón álló rendőr, de rövidesen a villamos távműködtetésre tértek át. Jelzési képei- nek sorrendje piros-sárga-zöld volt. Miután mindkét útvonalon szélső fekvésben voltak a villamosvasúti vágányok, a bekanyarodó forgalmat – kis- és nagyívben egyaránt – megtiltották. Oszlopon lévő közlekedési jelzőlámpákat 1938 óta alkalmaztak. – MTK III; Bp. Lex. I/732.

25.1001. István király megkoronázása az új évezred első napján (a középkori naptári számítás szerint).

26.1876.*Konkoly-Thege Gyula (Ara-nyosmarót, Bars vm.) statisztikus, közgazdász. Tanulmányait a bp.-i Műegyetemen kezdte, utóbb a Közgazdasági egyetemen szerzett diplomát. 1898-ban a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába lépett, itt főleg mezőgazdasági statisztikával foglalkozott. 1926-tól a KSH aligazgatója, 1929-től alelnöke, 1936-tól elnöke. A Tudományegyetemen, majd 1936-tól a Gaz-

daságtudományi Egyetemen agrárstatisztikai előadásokat tartott. Újjászervezte a hazai mezőgazdasági statisztika munkamódszereit, az adatokból számos újszerű eredményre jutott. F.m.: *Magyarország mezőgazdasági statisztikájának szervezete* (1927), *Földhaszonbérletek elterjedése...* (1940). (†Bp., 1942. dec. 6.) – Évf. 92/47.

1901. *Koppányi Tivadar / Theodore Koppányi (Gyöngyös) farmakológus, egyetemi tanár. A bp.-i Tudományegyetemen és a bécsi egyetemen tanult, az utóbbin 1923-ban szerzett bölcsészdoktori diplomát. Ezt követően Amerikában telepedett le, ahol 1923-tól instruktor fiziológiából a chicagoi egyetemen, 1927-től tanársegéd a Syracuse Egyetem farmakológiai tanszékén, 1929-től kutató farmakológus a Cornell Egyetemen Ithacában, ugyanitt 1930-ban a farmakológia tanszékvezető professzorává nevezték ki. Később a washingtoni Georgetown Egyetem orvosi és fogászati karán volt a farmakológia tanára. A központi és a vegetatív idegrendszer farmakológiájával, továbbá kísérleti farmakodinamikával foglalkozott. Gyógyszertani és kísérleti te-rapeutikai, fiziológiai, klinikai orvostani és kísérleti biológiai folyóiratokban több mint 500 tudományos dolgozata jelent meg. (†Bp., 1985. jan. 22.) – MÉL (IV)

28.1851.*Gonda Béla (Szöllőske) mérnök, műegyetemi tanár, vízügyi szakíró, technikátörténész, a mezőgazdasági vízgazdálkodás úttörője. 1877-ben megalapította, s egészen 1902-ig szerkesztette a *Gazdasági Mérnök* című gazdasági-műszaki szaklapot, amely egy időben a Tiszavölgyi Társulat hivatalos lapja is volt. 1878. márc. 31-én tartott magántanári próbaelőadása alapján a Műegyetemen a mezőgazdasági vízépités magántanárává nevezték

ki. 1882-ben Hieronymi Károly államtitkár meghívta a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium munkatársává, ahová mint főmérnök és a műszaki tanács tagja lépett be. 1885-ben az országos általános kiállítás szervezőbizottságának tagja és a kiállításszervezést segítő *Kiállítási Értesítő* (a *Gazdasági Mérnök* társlapja) szerkesztője. A következő években ugyanilyen társlapként szerkeszti a *Vízügyi Közlönyt* (1886–87). 1886-ban a bp.-i kereskedelmi akadémián a nemzetgazdaságtan és pénzügytan előadója. 1887-ben az új miniszter, Baross Gábor középítési felügyelővé és műszaki tanácsossá nevezte ki. 1889-től a hajózási, Vaskapuszabályozási és kikötőépítési ügyek előadója, majd (1893-tól) osztályának főnöke. A Vaskapuról írt könyve 1892-ben jelent meg, a magyar hajózásról 1899-ban adott ki kötetet. 1897-ben megindította a *Magyar Hajózás* című folyóiratot. A Vaskapu-csatorna átadása alkalmából a létrehozása körüli érdemeiért nemcsak hazai elismerést, de több külföldi kitüntetést is kapott (1896). A csatorna elkészülte után megbízást kapott a bp.-csepeli, később Nemzeti- és Szabadkikötő tervének elkészítésére, melynek szükségességét, másokkal együtt először ő vetette fel. A kikötő első tervével 1907-re készült el. A magyar tengerkutatás megszervezője, a Magyar Adria Egyesület és folyóiratának alapítója volt. Különösen nagy érdemeket szerzett a hazai vízitársulatok mozgalmának népszerűsítésében, s a hazai mérnöktársadalom gazdasági gondolkodásának formálásában. Nevéhez fűződik Vásárhelyi Pál (1896) és Türr István (1925) szakmai pályafutásának feltárása. (†Bp., 1933. aug. 7.) – Évf. 83/21, 47–49; MUL; MTL (F. L.)

1901. *Janáky István (Hódmezővásárhely) építész, a modern építőmű-

vészet egyik hazai képviselője. Diplomájának megszerzése után tervezőként dolgozott, majd önálló tervezőirodát nyitott. 1950-től a bp.-i KÖZTI munkatársa. Nevezetesebb épületei: a margitszigeti Palatinus strandfürdő (1937), a bp.-i Fő u. 68. sz. alatt az Ipari Anyaghivatal székháza (Szendrői Jenővel; ma a MTESZ Budai Konferencia Központja), a hódmezővásárhelyi kultúrpalota (1949), a kecskeméti Aranyhomok szálló és a fedett uszoda, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem épületei (1949). Társtervezőkkel készítette a Veszprémi Vegyipari Egyetem főépületét és az isztambuli Kavala szállót. Részt vett a budai Vár helyreállításának tervezésében is. (†Bp., 1966. jan. 13.) – Évf. 91/26; Bp. Lex. I/610; MTL (H. Gy.)

31.1976.A budai Várban megnyitották a Hilton Szállodát (I., Hess András tér 1-3.). A luxuskategóriájú, ötcsillagos szálloda szerencsésen öt-

vözi a régi és új építészeti formákat. A luxusszálló Pintér Béla építész és Sedlmayer János műemléki tervező alkotása. Az épület különös érdekessége, hogy két nevezetes műemlék felhasználásával épült. É-i szárnya a középkori Szt. Miklós dominikánus kolostor maradványai felett emelkedik, D-i szárnyát pedig egy 18. sz.-i középület fala övezi. A kettő találkozásánál a kolostortemplom romja és a templom egykori tornya magasodik. A Miklós-tornyot századunk elején állították helyre és 1930-ban helyezték el rajta a Mátyás királyt ábrázoló domborművet. – Bp. Lex. I/556; MTK (V), (B. A.)

1976. Felavatták Bp.-en az Észak-Déli (M3) Metró első szakaszát a Deák tér és a Nagyvárad tér között. Ugyanekkor bevezették a vonalak szám- és színjelzését (régi földalatti vasút: M1, sárga; K–Ny-i: M2, piros; É–D-i: M3, kék). – Bp. Lex. II/134; MTK (V), (B. A.)

SZENT ISTVÁN MEKKORONÁZÁSA ÉS A MAGYAR ÁLLAM MEGALAPTÁSA

TANULMÁNYOK

SZENT ISTVÁN MEGKORONÁZÁSA ÉS A MAGYAR ÁLLAM MEGALAPÍTÁSA

A Magyar Köztársaság Országgyűlésének *Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról* megalkotott, és 2000. január 1-jén kihirdetett 2000. évi I. törvénye így kapcsolja össze Szent István megkoronázásának és a magyar állam megalapításának kérdését: „Ezer évvel ezelőtt első királyunk, Szent István megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország ma is Szent István államalapító műven nyugszik.”

Ebből két kérdés következik. Az egyik, hogy *mikor koronázták meg Szent Istvánt?* A másik, hogy *milyen államot alapított meg Szent István?*

A Magyar Millennium évének – mint a törvény is mutatja – főszereplője az államalapító Szent István, és az évezreddel ezelőtti ezredforduló fő eseménye az ő megkoronázása. E jelképes aktus szimbolizálja az utókornak az ezer éves Szent István-i birodalom megalapítását, és e birodalomnak a keresztény államok közösségébe befogadását, mondhatni az akkori „Európai Unióba” felvételét. Igazán illik *pontosan* tudnunk tehát, hogy mikor koronázták meg Szent Istvánt?

A történelemtudomány eddig még nem tudta tisztázni a kérdést, a pontos dátum máig vitás. Egyik álláspont szerint 1000. karácsonyán történt a koronázás, a másik álláspont szerint az új évezred első napján. Még az is kérdés, hogy melyik év az új évezred első éve, hisz még a tudomány mai állása szerint sem született arról konszenzus, hogy 2000, vagy 2001 az új évezred kezdő éve.

Ebből már arra a kérdésre is következik a felelet, hogy mikor ünnepeljük *napra pontosan* a történelmi esemény millenniumát. Ha a tudomány még nem tudta tisztázni, megegyezésig vinni a vitát, akkor a megkoronázás megünneplésének pontos időpontját sem lehet tudományos alapon eldönteni. Bölcsen döntött tehát az államvezetés, hogy nyitva hagyta a kérdést, és a millennium évének nem 2000-et, vagy 2001-et deklarálta, hanem a két évet átfogó időtartamot. Mint az alábbiakból kiderül, tudományos alapon is ez a helyes döntés.

A probléma fontossága és időszerűsége okán végére akartunk járni a vitának. A napirendre került kérdés tisztázásában az egyik biztos pont, hogy Szent Istvánt nem koronázták meg kétszer egymás után. Neki, mint a főhatalom képviselőjének, és a fő felelősség hordozójának legfelső szintű politikai döntést kellett erről hoznia. Döntött, és helyesen döntött. Ugyanis számára a probléma fel sem merülhetett!

A koronázás időpontjának meghatározásánál figyelembe vett keresztény egyházi időszámítás akkor érvényes szabálya szerint Krisztus születésétől számították a történelmi időt. Krisztus keresztény hitbeli születésnapja december 25-e, és így ez volt az új év első napja is, tehát 1000. december 24-e volt az évezred utolsó, és az ezt követő nap az új évezred első évének, vagyis az 1001. évnek első napja. Így lehetett az, hogy *Szent Istvánt az akkori időszámítás szerint egyszerre koronázták meg Krisztus születésének 1000. évfordulóján, és egyben az új évezred első napján, amelynek ezredik évfordulója a mi mai időszámításunk szerint 2000. december 25-re esik.*

Szent István király a trónon

Az Üdvözítő az Élet Könyvével a Szent Koronán

Szent István karddal övezve zászlót bont

Szent Istvánt királlyá koronázzák

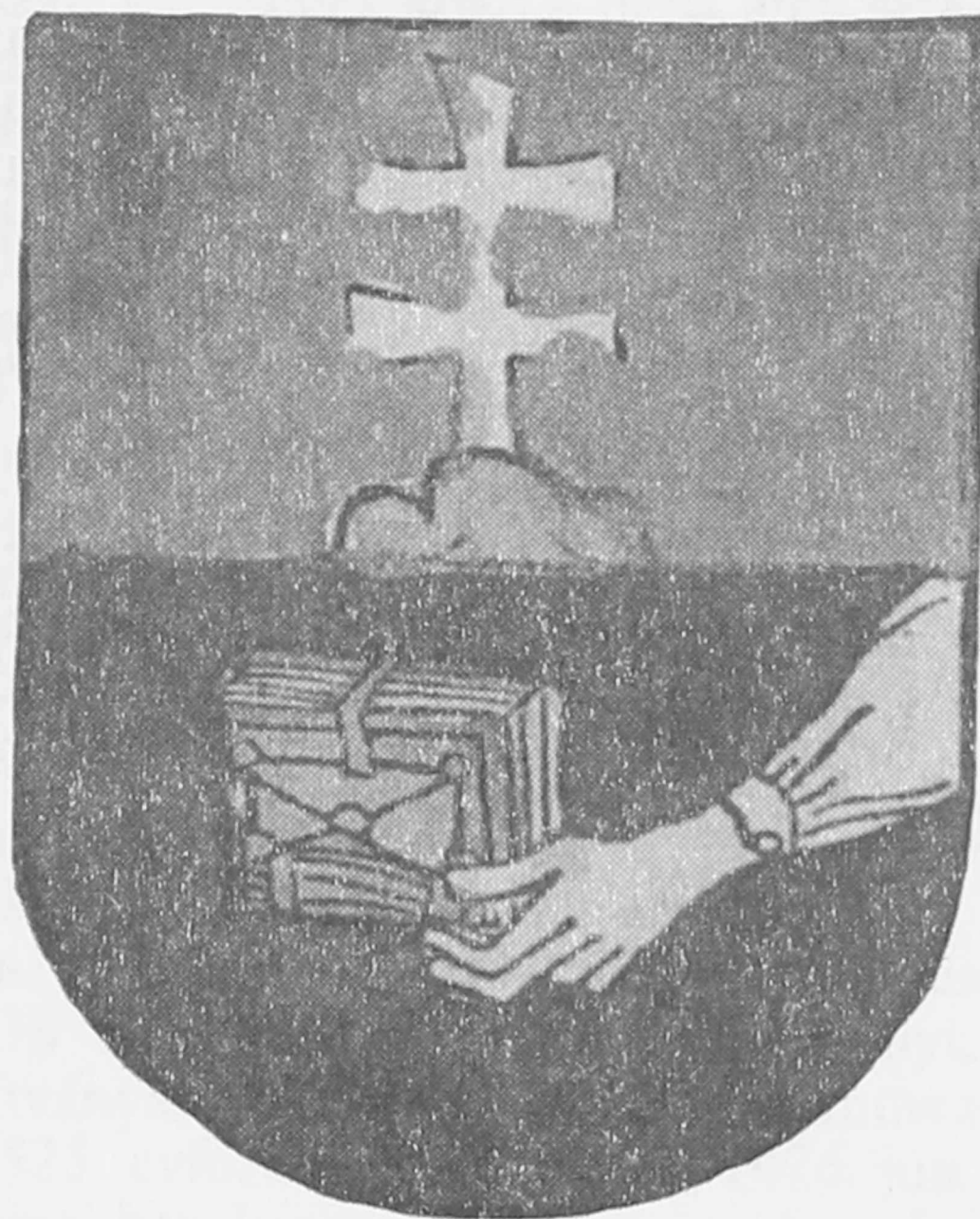
A Teremtő a Szent Koronán

A Teremtő és a Teremtés Könyve

Ósi alkotmányunk, az Aranybulla előlapja

Az Óbudai Egyetem címere

Ennek tisztázása után rátérhetünk a másik nyitott kérdésre. *Milyen államot alapított meg Szent István?* Természetesen keresztény államot, amelyet a keresztény hitre alapított. Ez régóta közismert. De Szent István szellemének két szárnya van. Az egyik a hit, a másik a tudás. *Szent István a hit és az ész harmóniájára, az erkölcs és a tudás együttesére alapította az új magyar államot.* A harmadik évezred kezdetén a globális információs-kommunikációs forradalom korszakában egyszerre került napirendre a tudásalapú társadalom – és a *jövő tudásalapú állama* felépítésének feladata.

„A tudomány a dolgok, a társadalmi vagy természeti jelenségek tárgyilagos vizsgálata, ismerete és magyarázata. Modern államot a dolgok alapos ismerete nélkül vezetni lehetetlen. Ma az egész államvezetés két részre kell, hogy oszoljon: a dolgok megismerése és megértése – ez a tudomány dolga –, az eredményeknek az életbe való átültetése – ez a politika dolga. Ebből következik, hogy *erős, erősen megszervezett tudomány nélkül államvezetés ma lehetetlen.* Mindezzel persze nem azt akarom mondani, hogy a tudomány célja a politikát alátámasztani. A tudománynak csak egy célja van, megismerni, megérteni, új igazságot keresni. De ez nem zárja ki azt, hogy azért a tudomány ne lehessen az államélet alapja és ne *nyújtson minden téren segédkezet az államnak*” – írta világhírű Nobel-díjas tudósunk, Szent-Györgyi Albert a XX. század közepén. „A tudás és jószándék harcában a tudósnak és tudománynak is ott a helye az élen. De társadalmat építeni vagy újjáépíteni tudomány nélkül nem lehet. A tudomány alapján, elsősorban a természettudományén fejlődhetik az ipar, mezőgazdaság és kereskedelem, az egész társadalom munkája. A modern államban a politikus feladata tulajdonképpen nem más, mint a tudomány eredményeinek az életbe való átültetése. Ezért a tudománynak és politikának kéz a kézben kell haladnia és a tudomány műhelyének ott a helye közvetlenül az államvezetés műhelye mellett.”

Egy kép többet fejezhet ki, mint tízezer szó. Ha a tudásalapú állam nézőpontjából nézzük meg a Szent Korona, az Aranybulla és a Képes Krónika egybehangzó képi üzenetét, láthatóvá válik, hogy ennek kezdetét is Szent István teremtmény, államteremtő, egyházteremtő, iskolateremtő tevékenysége jelenti. A pannonthalmi monostor alapító levelében maga Szent István már mint megkoronázott király így örökíti meg atyja, Géza érdemeit és a tudás műhelyének, az iskolának magas rendeltetését: „...*a pannonthalmi Szent Márton még atyánk által megkezdett s Isten segítségével általunk lelkiünk üdvére s országunk állandóságára bevégezett monostora*”.

István király a hitre és az észre, az erkölcsre és a tudásra, a műveltségre építette ezer éve a magyar államot. Intelme, üzenete az alapítás millenniumán is időszerű, sőt, a tudásalapú társadalom és a tudásalapú állam felé emelkedve egyre időszerűbb: *a magyarság jövőjét az erkölcsre, a tudásra és az alkotó együttműködésre kell építenünk!*

Nagy Ferenc

A MAGYARORSZÁGI RENESZÁNSZ CSILLAGÁSZAI

A 15. század derekán a mohón terjeszkedő fiatal oszmán hatalom végleges eredménnyel fenyegette az egykor hatalmas, de ekkorra már várossá olvadt Bizáncot. (Bizánc 1453-ban esett el.) A bizánci írók, tudósok, bibliofilek igyekeztek a pusztulás elől legalább az értékes kódexeket menteni: az itáliai és Nyugat-európai könyvgyűjtői kezébe számos hiteles régi kézirat került, köztük az antik görögség tudományos és filozófiai öröksége. A megmentett kódexek között volt az ókor csillagászati ismereteinek nagy összegezője, Klaudiosz Ptolemáiosznak alapvető munkája, a „*Megalé szüntaxisz*”, vagyis a „Nagy rendszer” (Európában eltorzított arab címe alapján Almageszt-ként ismerték).

Az európai tudósok igyekeztek mennél hívebben latin nyelvre fordítani a görög szöveget, hiszen korábban csak többszörös fordításokból – görögből arabra, majd arabról héberre és végül latinra fordítva – ismerték ezt a fontos művet. (Akárcsak Ptolemaiosz másik nagy munkáját, a *Geográfiá*-t.) A többszörös átültetések során természetesen félreértések, hibák kerültek a szövegbe és a fontos bolygómozgás-táblázatokba. A 15. század tudósai úgy vélték, hogy a hiteles görög szövegek ismerete kiküszöböli a hibákat.

Az antik görög csillagászati és matematikai szövegek fordítói közé tartozott a bécsi egyetem tanára, Georg Peuerbach (családi néven voltaképpen Aunbeck), V. László magyar király és Ausztria hercegének csillagásza. Nem csak fordította a görög művet, hanem kiegészítette, megjegyzésekkel is ellátta. Már Peuerbach észrevette, hogy az ókori Nap, Hold és bolygó-mozgás táblázatok alapján kiszámított, és a valóságban megfigyelt csillagászati jelenségek közti – néha igen tetemes – eltérések nem a másolás, ill. a fordítás hibáiból származnak. Ezért az antik táblázatoknál pontosabb adatok kiszámítására és összeállítására is törekedett; emellett a régebbieknél nagyobb pontosságú mérőműszereket is tervezett.

Georg Peuerbach (1423–1461) jó kapcsolatban volt a magyar királyi kancellária titkárával és a humanizmus eszméinek magyarországi meghonosítójával, Vitéz János nagyváradi püspökkel (1408 körül–1472), a későbbi esztergomi érsekkel. Ismerte Vitéz lelkesedését a korai reneszánszban felvirágzó európai csillagászat iránt, és ezért neki ajánlotta a nap- és holdfogyatkozások kiszámításához készített táblázatát, a „*Tabulae ecclipsium*”-ot, amelynek egyik példányában a kezdő délkört Nagyváradon át vette fel. Ezért ezt a táblázatot „*Tabulae waradiensis*”-ként is emlegették (Várad-i táblázatok). Ugyancsak Vitéz Jánosnak küldte el az általa feltalált pontos szögmérő eszköznek, a „*Quadrans geometricus*”-nak egyik példányát. A dicsőítő sorok, amelyekkel Vitézt illette, talán először irányították az akkori tudós társadalom figyelmét az európai műveltség „keleti végvárá”-ra, Magyarországra.

Georg Peuerbach nem tudta befejezni a tervezett bolygótáblázatot, és Ptolemaiosz kommentált fordítását; alig 38 éves korában, 1461-ben elhunyt. Munkájának fordítását nagy tehetségű tanítványára, Johannes Regiomontanusra bízta, akinek most emlékezünk meg halála 525. évfordulójáról (Róma, 1476. jún. 6. vagy 8.). Regiomontanus élete már szorosabban kapcsolódik a magyarországi korai reneszánsz felvirágzásához, hiszen közel négy esztendeig hazánkban élt.

Johannes Müller, aki utóbb szülőhelye után nevét Joannes de Monte Regio-nak írta, a bajorföldi Königsbergben látta meg a napvilágot, 1436. jún. 3-án.

(Königsberg, azaz „Király-hegy” latinul Monte regio.) Latinos nevét először Melanchton, a reformáció egyik kiemelkedő alakja említi Regiomontanus-ként, és máig is e néven emlegetik.

Lipcsében kezdte meg tanulmányait, 1450 tavaszán azonban már Bécsben találjuk, ahol Peurbach tanítványa, később bizalmas barátja lett. Valószínűleg ekkoriban ismerkedett meg egy fiatal dominikánus tudóssal, aki főként pontos, precíz műszerek készítésében tűnt ki: Hans (Johannes) Dorn (kb. 1425–1509 körül) magiszterrel. Hans Dorn készítette utóbb Peurbach és Regiomontanus csillagászati eszközeit is. Regiomontanus sokoldalú tehetsége hamarosan kitűnt. Peurbachhal együtt láttak hozzá a javított bolygómozgás-táblázatok összeállításához. Korai halála előtt Peurbach a fiatal német tudóst bízta meg a táblázatok befejezésével is.

Regiomontanus azonban 1461 őszén Rómába ment, ahol Bessarion kardinális támogatásával számos görög kéziratához hozzáférhetett. Bizonyára itt találkozott egy lengyel csillagással, olkuszi Marcin Bilycával (kb. 1433–1499). Rómából hívta meg az 1465-ben alapított pozsonyi egyetemre, az Academia Istropolitana matematikai tanszékére.

Johannes Regiomontanus 1467 tavaszán érkezett Magyarországra, és valószínűleg először Vitéz János, akkor már esztergomi érseket kereste fel. Talán az ő biztatására hívta magyarországi munkálkodásra Marcin Bilycát, és Hans Dorn mestert. Bilycá nem sokkal utóbb a rövid életű pozsonyi egyetem csillagásztanára, majd budai plébános és Mátyás király udvari csillagásza lett. Dorn mester a budai domonkos kolostorban rendezett be mechanikai műhelyt, ahol talán éppen Regiomontanus tervei szerint szebbnél szebb éggömböket, napórákat, ún. asztrolábiumokat és egyéb csillagászati műszereket készített. Ezek az eszközök ma a külföldi múzeumok nagy becsben tartott kincsei közé tartoznak.

Regiomontanus magyarországi tartózkodása életének legtermékenyebb évei közé tartozik. Itt fejezte be az első, mai értelemben vett tangens táblázatot, az éggömbön végzett számítások leírását, valamint a torkvétumnak nevezett műszer tervét (amelyet Hunyadi Mátyás királynak ajánlott). Regiomontanus úgy vélte, hogy az antik csillagászati művek pontos fordításával, kiegészítésével, modern táblázatok szerkesztésével az ókori ismeretek tökéletességét állítja helyre. Valójában azonban ő és már Peurbach is az első európai csillagászok voltak, akik túlléptek az ókori ismeretek keretein, és előkészítették a Nap-központú világrendszer (a heliocentrikus rendszer) forradalmát.

Az ókor csillagásza egy Föld-központú bolygórendszerre (a geocentrikus rendszerre) alapítva számolták és szerkesztették az égitestek mozgását leíró táblázataikat. Az eltelt évszázadok során e rendszer alapján számított égitest-helyzetek egyre jobban eltértek a valóságos égi helyektől. A korai reneszánsz matematikusai megkísérelték ezeket a hibákat kiigazítani. A tapasztalat azonban azt mutatta – éppen a tökéletesített mérőeszközök révén –, hogy ezek a hibák nem javíthatók az ókori kiinduló feltevések alapján. A 16. század elején már egyre több csillagász kételkedett a geocentrikus rendszer helytállóságában! A krakkói egyetemen tanult Kisvárdai János – nyilván tanárainak magyarázata nyomán – kimondta: az égitestek mozgása a régi feltevések szerint nem magyarázható bizonyosan!

Regiomontanus 1471-ben elhagyta Magyarországot és Nürnbergben telepedett le, ahol Bernhard Walther (1430–1504) gazdag polgár házában nyomdát és csillagvizsgálót rendezett be. Innen hívták meg Rómába (1475) a naptár kiigazításának és a húsvét időpontja kiszámításának kidolgozására. Am munkáját még meg sem kezdhette, amikor alig 40 esztendősen korán váratlanul elhunyt.

Regiomontanus távozásával a csillagászati érdeklődés nem hunyt ki a magyar király és főpapok udvarában. Mátyás király (uralkodott: 1457–1490), aki „minden

tudást megbecsült” (Bonfini szerint) maga is érdeklődött elsősorban a csillagjós-lás, az asztrológia iránt. Udvari csillagászává nevezte ki Marcin Bilycát – aki Martin Ilkusz-ként írta nevét munkái alá –, bonyolult, drága műszereket rendelt számára Hans Dorn műhelyéből. Regiomontanus tekintélye, és a nagy Corvin-könyvtár hírneve számos külföldi tudóst (és sarlatánt) vonzott a királyi udvarba. Joannes Tolhopff (1445-50 közt–1503) bolygótáblázatát ajánlotta a királynak. Johannes de Nihil cseh asztrológust Vitéz hívta udvarába.

Az 1460-as évek elején a költő és politikus Janus Pannonius (Csezmicei János, 1432–1472), aki maga is érdeklődött a csillagászat, és az asztrológiai filozófiai ol-dala iránt, levelében arról panaszkodik Gin Gazuliæ (Johannes Gazullo) raguzai csillagásznak, hogy Budán nincsen műszerkészítéshez értő ötvös mester. Arra ké-ri Gazuliæot, küldjön neki Raguzából jó észlelő műszereket. Egy évtizeddel utóbb azonban Dorn mester és magyar tanítványai olyan precíz műszereket gyártanak Budán, amelyek az akkori Európában szinte egyedülállóak voltak. (A magyar tanítványok létezését igazolja, hogy 1488-ban egy Mattheus de Ungaria, azaz Magyarországi Mátyás nevű domonkos szerzetes engedélyt kap a rend generáli-sától, hogy Rómába menjen órákészítő ismereteit bővíteni.)

Mátyás halála után a királyi udvar fénye kialszik, gazdasága elapad. A reneszánsz kultúra azonban ezzel nem pusztult már el. A vagyonos főurak, főpapok udvará-ban fel-felbukkannak a tudósok (néha áltudósok). Az igény még az ország válsá-gos időszakaiban is megvolt a tudomány iránt. Bakócz Tamás érseket egy Nissinus nevű német csillagjós ámította. Lényegesen magasabb szintű volt a mohácsi csatában hősi halált halt Szalkai László esztergomi érsek tudományos műveltsége (475 éve hunyt el, 1526. augusztus 29-én). A sárospataki városi-káptalani iskolában, Kisvárdai János magyarázatai nyomán írt diákjegyzete (1490–92 között) alapos csillagászati tájékozottságáról tanúskodik.

Szalkai pártfogoltja volt a német Landaui Jakob Ziegler (1470 körül–1549), aki 1514–20 közt tartózkodott Budán. Alighanem a még romjaiban is nagyszabású Corvin-könyvtár műveiből gyarapította tudását, és a budai mesterekkel újfajta csillagászati műszert készíttetett. Levelezése az Egerben tartózkodó Colio Calcagninivel (1479–1541) érdekes képet ad a kor tudományos nézeteiről is. Calcagnini egyike volt a napközpontú rendszer előkészítőinek is.

Amíg Magyarországon külföldi tudósok tevékenykedtek, addig pl. a bolognai egyetemen egy Gregorio de Ungheria nevű szerzetes tanította az asztronómiát (Magyarországi Gergely, 1462–72 közt). Utóbb Pühler Kristóf Passauban, erdélyi Láczi Jakab Göttingenben adott ki tudományos művet, 1563-ban. A külföldön tanuló és tanító magyarok munkássága jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a leg-tragikusabb történelmi korban se szakadjon meg a folytonosság és a kapcsolat a magyarországi művelődés és a világ kultúrája között.

Bartha Lajos

Irodalom:

Balogh J.: *A művészetek Mátyás király udvarában*. I. köt. Bp., 1966.

Zinner, E.: *Leben und Wirken des Joh. Müller, genannt Regiomontanus*. 2. kiad. Osnabrück, 1968.

Wattenberg, D.: *Johannes Regiomontan, und die Vorkopernicanische Astronomie*. Archenhold-Sternwarte, Berlin-Treptow, 1976.

Csillagásztörténet A–Z, Életrajzi lexikon. TIT Budapesti Szervezete, 1982.

Bartha L.: Egy reneszánsz éggömb... *Technikatörténeti Szemle*, 1994–95.

Bartha L.–Könnyű J.–P. Könnyű E.: *Magyarországi Csillagászok Életrajzi Lexikonja*. Salgótarján, 2000. (További irodalmi tájékoztatóval.)

MOHÁCS EMLÉKE ÉS ÜZENETE

475 évvel ezelőtt futótűzként járta be Európát a hír: 1526. augusztus 29-én a Mohács melletti síkon rövid, hősieles küzdelem után odaveszett a magyar sereg színe-java: 15.000 magyar, lengyel, cseh, szerb és német katona, több száz főúr és nemes esett el. II. Szulejmán török császár seregei döntő vereséget mértek II. Lajos magyar király hadaira, az ifjú király holttestét a Csele patak mocsarából emelték ki és temették el. Ekkor még kevesen gondolhatták, hogy ezzel a csata-vesztéssel összeomlott a középkori Magyar Királyság, a magyar történelemnek egy külön szakasza vette kezdetét.

II. Lajos 1519. április 1-jén még három évre ismét békét kötött I. Szelim szultánnal és ezzel a status-quo alapján elismerte a szreberniki bánóság és számos kisebb horvát vár elvesztését. A Rodosz elfoglalására készülő Szelim – aki Perzsia megtörésével (1514), Mezopotámia, Szíria és Egyiptom elfoglalásával (1510-1517) kelet és dél felé hatalmasan kiterjesztette birodalma határait – 1520. szeptember 22-én Drinápolyban elhunyt. A trónon fia, I. Szulejmán követte, aki azonnal követet mentesztett Budára, hogy megújítsa az apjával kötött békeszerződést. Budán azonban nem fogadták el az ajánlatot. Behram csaszt fogságba vetették, ilyképpen félreérthetlenné tették, hogy a fegyverekre akarják bízni a döntést.

A magyar király külpolitikai irányváltását nagyban befolyásolta, hogy X. Leó pápa 1518-ban széles körű akcióba kezdett egy egész Európát egyesítő keresztes hadjárat indítása érdekében – ez persze éppúgy nélkülözött minden reális alapot, mint a hasonló korábbi próbálkozások –, valamint az, hogy Európa-szerte híresztelések szállongtak a Török Birodalomban dúló belső háborúról, és az új szultán békés természetéről. II. Lajos döntését befolyásolhatta még az a tapasztalata is, amely szerint a törökök a béke örve alatt kaparintottak meg, illetve pusztítottak el sok horvát és magyar települést. A béke ilyen körülmények között veszélyesebbnek tűnt a határvédelemre, mint a deklarált háború. A legnagyobb hiba azonban nem is az irányváltásban, hanem a kivitelezésben volt. A magyar király olyan pillanatban dobott kesztyűt a szultánnak, amikor a külföld segítségére kevésbé számíthatott, mint korábban, ugyanis Európa két meghatározó nagyhatalma, a Madrid központú Habsburg-birodalom és Franciaország a magyar hadszíntértől távol Itália birtoklásáért viaskodott. A másik tévedést a saját erő helytelen felmérése, a háború anyagi és katonai előkészítésének elmaradása jelentette.

A magyar hadszervezet 1397 óta három pilléren nyugodott; a földesúri bandériumokon, a nemesség felkelésén és a változó kvóta szerint kiállított telekkatonaságon. A főurak és a főpapok katonaállítási kötelezettségének mértékéről az ország törvényei határozottan intézkedtek ugyan, de a legtöbb főúr és főpap – jószerivel a közvetlenül fenyegetett dél-vidékiek és horvátok kivételével – egyáltalán nem teljesítette ezeket. Sokan még a katonaállítás céljaira folyósított külön-pénzeket is elsikkasztották. Az ország védettebb részein élők gyakorta szedett-vedett, a török elleni harcban járatlan katonákat küldtek hadba, máskor meg önhatalmúlag, még a hadjárat befejezése előtt visszavonták őket. A nemesi felkelés intézményét pedig már jó száz évvel korábban Zsigmond király is értéktelennek minősítette. A hadra kelt köznemest ilyennek látta egy meglehetősen elkeseredett, névtelen kortárs: „A vármegyeiek sem gyalog, sem lóháton nem tudnak har-

colni, s háborúban hasznavehetetlenek. Némelyiknek fél saruja, másiknak fél sarkantyúja hiányzik. Soknak madzag a zsinórja, majd mindegyik oldalára, tomporára köt egy-egy rozsdás kardot vagy szablyát, amelyet rongyos hüvelyéből évek óta nem húzott ki. Aztán befedi magát egy nyakba akasztott, ócska pajzzsal, melynek borítékát és teteje bőrét a moly és az egér már régen egészen lerágta. Kezébe veszi üres, sípszerű, nádként törékeny s hajlékony lándzsáját vagy dárdáját, melynek neve kopja, de nem kapja: megindul száraz apró lován, melynek csak oldalbordái és csontjai látszanak.” A telekkatonaként hadba vezényelt jobbágy vagy a nagy veszély esetén – 1514 tapasztalatai ellenére is – fegyverbe szólított népfelkelés jobbadán csak a létszám gyarapítására szolgálhatott. Ráadásul a rendek Mátyás halála után lecsökkentették a táborba küldendő telekkatonák létszámát. Mátyás 1463-ban 100 porta után tízet követelt, az 1498-as országgyűlés ezt háromra csökkentette, az 1518-as is csak ötre emelte. Egyes jelek szerint a XV–XVI. század fordulóján „telekkatonán” a birtokosok által – jobbágyaik száma után, a törvényekben meghatározott kvóta szerint – kiállított zsoldost kell értenünk. Ez önmagában kedvező irányú minőségi változásnak tűnik, csak hogy a bandériumtartó urak – mint az 1498-as törvények igazolják – legott arra használták fel, hogy bandériumaikat telekkatona-zsoldosokkal töltsék fel, s ezzel bandériumállítási kötelezettségüket gyakorlatilag elszabotálják.

II. Szulejmán első hadjáratát Nándorfehérvár ellen vezette. A várat Oláh Balázs vice-bán vezetése alatt hőiesen védte az őrsereg, ám 1521. augusztus 29-én, hathetes ostrom után szinte valamennyien elesetek az egyenlőtlen harcban. Az út megnyílt az ország közepe felé, ahol készületlen, pártviszályokba merült Magyarország várta az újabb török támadást. Az oszmán haderő már Nándorfehérvárnál járt és a magyar haderő még mindig nem gyülekezett. A végeket csak a várőrségek és Tomori Pál kalocsai érsek néhány ezres serege őrizte. A szultán már Péterváradot ostromolta és a magyar sereg még el sem indult Budáról.

Az utolsó természetes védvonal, a Dráva is hamarosan elesett. Augusztus 22-én a mintegy 100.000 főnyi oszmán hadsereg valamennyi alakulata átkelt a Dráva innenső partjára. A király július 20-án hagyta el Budát, s egy hónap múlva állapodott meg seregével a csata helyén, a mohácsi síkon, ahol 25-26 000 harcos vette fel a küzdelmet a háromszoros túlerejű oszmán haderővel. Szapolyai és Frangepán hírnököket küldött a királyhoz, kérve addig ne ütközzön meg, míg csapataik oda nem érnek. A király a visszavonulás, a csata elhalasztása mellett döntött. A harcias többség azonban, – amelyhez jobb meggyőződése ellenére Tomori fővezér is csatlakozott, – az azonnali ütközet mellett döntött. Ma már sokan állítják, ha a fővárost fedezve a Duna vonalán a magyar sereg visszavonul, sokkal kedvezőbb feltételek között vehette volna fel a küzdelmet. De ez már csak az utókor ábrándozása.

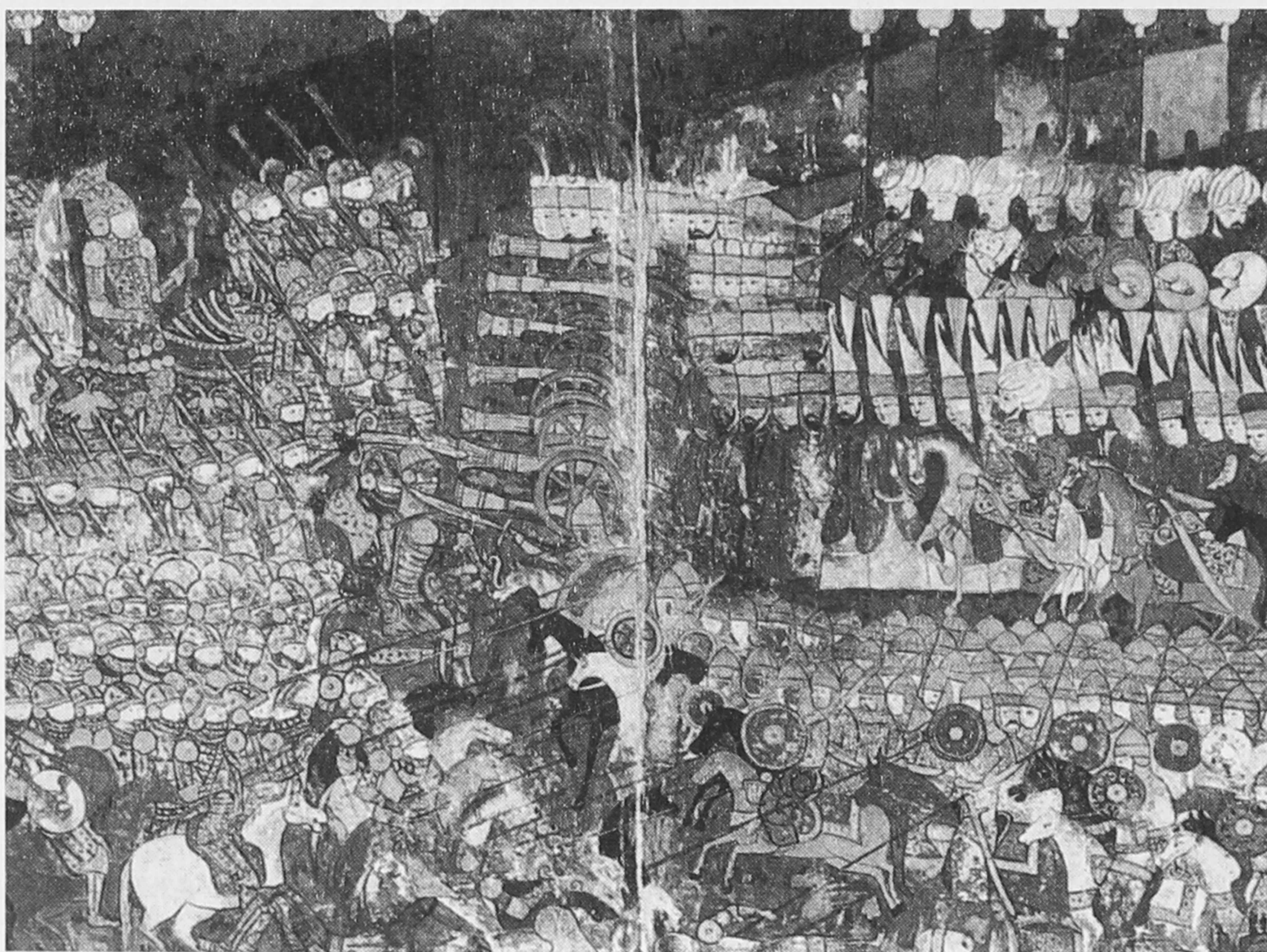
Maga a küzdelem, melyet a védő magyar sereg indított, másfél órát tartott, s katasztrofális vereséggel végződött. A veszteségek hatalmasak voltak, még úgy is, hogy a törökök nem üldözték a menekülőket, maguk is komoly veszteségeket szenvedtek, a magyarokét viszont nem tudták pontosan felmérni és az éjszaka folyamán az újabb magyar támadást várták. Csak másnap tudatosodott bennük a győzelem, amikor a sok magyar holttest között megtalálták Tomori fővezér tetemét is. Akadálytalanul nyomultak előre és szeptember 12-én elfoglalták, kifosztották Budát is. Magyarország védtelenül, Európa tétlenül nézte az oszmán hadak vonulását.

A szultán Magyarország elfoglalására nem gondolt, el sem tudta képzelni, hogy az ország – amely másfél évszázad óta a legkeményebb ellenfelük volt, – egyetlen csatában összeomlott és ennek tudható be, hogy haderejével október 12-én elhagyta az országot.

Európa hamar fellelegzett: a török előrenyomulás nem terjedt túl Magyarországra határain, Bécs ostromára nem került sor. A keleti hódító számára ez már messze volt, meghaladta a korabeli lehetőségek határait. A tragikus mohácsi csatavesztés így csak Magyarország számára volt végzetes. Az elhunytat két új király is követte: Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd. Az ország függetlenségét egyikük sem tudta megvédeni. A törökellenes háborúk több tanulsággal is szolgálnak. A túlerő ellen, kedvezőtlen körülmények között vívott harc csak akkor lehet eredményes, ha a katonák hősiessége a vezetés céltudatosságával és szakértelmével párosul. Egy széteső, pártoskodó és gazdaságilag erőtlen ország nem sok eséllyel szállhat szembe a hódítókkal, továbbá az egyén hősiessége nem pótolhatja a célszerű tervezést, az erők és eszközök összefogásának követelményét. A főurak és a nemesség számos tagja hősként életét áldozta az ország szabadságáért, és annak ellenére, hogy nem tudták megmenteni az országot az idegen hódítóktól, emléküket nem szabad elfelejteni. Tisztelet és megbecsülés azok iránt a hős magyar, cseh, lengyel, német és szerb katonák iránt, akik reménytelen helyzetben is bátran és kitartóan harcoltak a túlerőben lévő hódítók ellen.

Varga József

* * *

A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én zajlott le a II. Lajos király, valamint Tomori Pál kalocsai érsek, alsó-magyarországi főkapitány vezette magyar sereg, illetve a Szulejmán szultán vezette török had között, a Mohácstól délre elterülő síkon. Bár a magyar vezetés jó előre értesült a török készülődésről, semmit sem tett a támadás elhárítására. Az egész Délvidéket mindössze Tomori 2000 katonája védte. Ibrahim nagyvezír így a ruméliai sereggel július 2-4. között zavartalanul kelt át a Száván. A szultáni had 16 napi ostrom után, július 27-én bevette az Alapi György és 1000 katonája által hősieken védett, kulcsfontosságú Péterváradot. Ujlak vára már csak egy hétig tudott kitartani a topcsik ágyútűzével szemben. A törökök augusztus 15-19. között átkeltek a Dráván is. A történetek ellenére a magyar király csak július 20-án indult el Budáról a támadók elé, pénz híján csekély haddal.

Eközben Tomori először Péterváradot próbálta megsegíteni, majd a Dráván átkelt törököket nyugtalanította, és augusztus 24-én feltehetően a kb. 10 000 főnyi török elővédet is szétverte. A mintegy 60 000 reguláris, és ismeretlen számú irreguláris katonából álló török had, élén a ruméliaiakkal, augusztus 29-én délután 2 óra körül ért a mohácsi mezőre. A királyi had már néhány napja ott táborozott, ám bűnös gondatlansággal egyetlen katonával sem próbálta meg lezárni a Karasica mocsarainak átjáróit, hogy késleltesse az oszmánok felvonulását. A Száva és a Dráva vonala után ez már a harmadik stratégiai védelmi vonal, amelyen harc nélkül jutottak át a támadók. A kb. 26 000 fős magyar sereg már augusztus 29-én reggel óta kétsoros csatarendben állva várta az ellenséget. Az első sor bal szárnyát Perényi Péter temesi ispán, jobb szárnyát Batthyány Ferenc horvát bán vezette, a centrumban pedig a 12 000 főnyi, nagyrészt idegenekből álló, zsoldos gyalogság sorakozott fel. A fegyvernemek azonban, a nehéz- és könnyűlovasság, valamint a gyalogság összekeveredtek az arcvonalban. Ráadásul Tomori az első csatasort erősen széthúzta, félvén az átkarolástól. A második sorban tartózkodott a király a főurak bandériumaival és 1000 nehézlovassal, a szárnyakon könnyűlovassággal és némi gyalogsággal.

E hadrend azonban láthatóan a király személyének védelmét látta el, így a harc fő terhét az első sornak kellett viselnie. A magyar csapatoknak órákig kellett a tűző napon várakozniuk, mire az oszmán sereg elővédje kora délután dél felől végre előbontakozott. Elől szokás szerint a ruméliai hadtest haladt a nagyvezír parancsnoksága alatt, azt követte a Behram pasa vezette anatóliai hadtest, s végül a szultán vonult fel az udvari csapatokkal. Az oszmán vezérek a csatásíktól délre levő magaslatokról pontosan átláthatták a magyar hadrendet, s felmérhették annak szándékait. Tomori természetesen nem akarta megvárni, hogy az ellenség felfejlődjön, ezért valamikor délután 3-4 óra körül elrendelte a magyar seregnek a támadást.

A rohamot a jobb szárny 5-6000 lovasa kezdte az oszmán hadoszlop élén – egyébként harckészültségben – vonuló ruméliaiak ellen, követve a centrumtól. A ruméliai lovasság kezdetben megingott a magyar lovasság nyomása alatt. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy a szultán az utolsó pillanatban nem a harc, hanem a táborverés mellett döntött, másrészt a ruméliaiak még felvonulás közben voltak, és az ismeretlen terepen nem tudtak kitérni a magyarok fergeteges rohama elől. A magyar lovasság tehát áttört a ruméliaiakon, bár az is elképzelhető, hogy ezek – a magyar harcmodort jól ismerő Bali nándorfehérvári bég tanácsát követve – tervszerűen szétváltak, és átengedték a magyarokat, akik így a janicsárokkal és az előttük álló ágyúkkal találták szembe magukat. A magasan lövő ágyúk nem sok kárt okoztak, annál többet a janicsárok ismételt ösztüzei. A jobb szárny

támadása itt kifulladt, lendülete megtört, s mivel az összeláncolt és karókkal védett ágyúk között nem tudott áttörni, keresztirányba kényszerült elfordulni. A bal szárny nem tudott segíteni, mivel annak az időközben beérkezett, és jobbra kitérve átkarolást végrehajtó anatóliai lovassággal kellett felvennie a harcot.

Tomori a második harcrendet a kifulladt jobb szárny mögé küldte támadásba, de hiába. Eddigre megszűnt a központi vezetés, a magyar sereg részei egymástól elszakadva, külön-külön küzdöttek. A fegyvernemek vegyítése is megbosszulta magát, mert mire a gyalogság utolérte a lovasságot, addigra annak támadása összeomlott, és a korábban a ruméliaik hadrendjében keletkezett résbe betörve egyenesen a janicsárok sortüzeibe rohantak bele. Az oszmán lovasság ekkorra mindenütt a magyarok fölébe kerekedett, akik hátrálni kényszerültek, s végül megfutamodtak a harcterről. Közülük azonban „csupán” mintegy 4000-en veszték oda. A török ágyúállások előtt magára maradt, kétségbeesetten harcoló gyalogságnak viszont nagy része (kb. 10 000 fő) elesett. A király menekülés közben a Csele-patakba fulladt, hét püspök, köztük Tomori is, valamint 28 főúr a harctéren lelte halálát.

A csata alig másfél óra alatt a törökök teljes győzelmével végződött. A szultán rövidesen megindult Buda felé, amelyet szept. 11-én ellenállás nélkül birtokba vett. Az innen szétrajzó portyázó csapatok a környező területeket teljesen elpusztították. Szulejmán, Buda és Pest kirablása és felégetése után, szept. 25-én visszaindult Nándorfehérvár felé. 1526-ban a magyar haderő a ránehezedő oszmán nyomás alatt összeroppant. A határvidéki harcokban és a mohácsi csatában elvesztette legmagasabb harcértékű, legtapasztaltabb katonáit. A belső viszályok és a gazdaság szétzilálódása lehetetlenné tette az erők összpontosítását. Bizonyossá vált, hogy Magyarország egyedül már nem képes feltartóztatni a török támadást, mivel sem katonailag, sem gazdaságilag nem egyenlő ellenfele a nálánál ötszörte nagyobb területű és népességű Oszmán Birodalomnak. E tényezők pedig rövid távon is több mint kétségessé tették, hogy a két világhatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom közé ékelt Magyarország megőrizhesse állami önállóságát, területi egységét.

A mohácsi csata után Magyarországra zúdult sorcsapások máig éreztetik hatásukat. Ehhez képest maga a csata igazából nem mondható jelentősnek. Kimenetelét már eleve eldöntötték a korábbi évek hibái és mulasztásai, de még inkább a csatát megelőző hónapokban a vezetés által mutatott tehetetlenség. Valójában ezzel magyarázható, hogy az ütközet végül alig másfél óra alatt a Magyar Királyság haderejének teljes vereségével végződött.

Domokos György

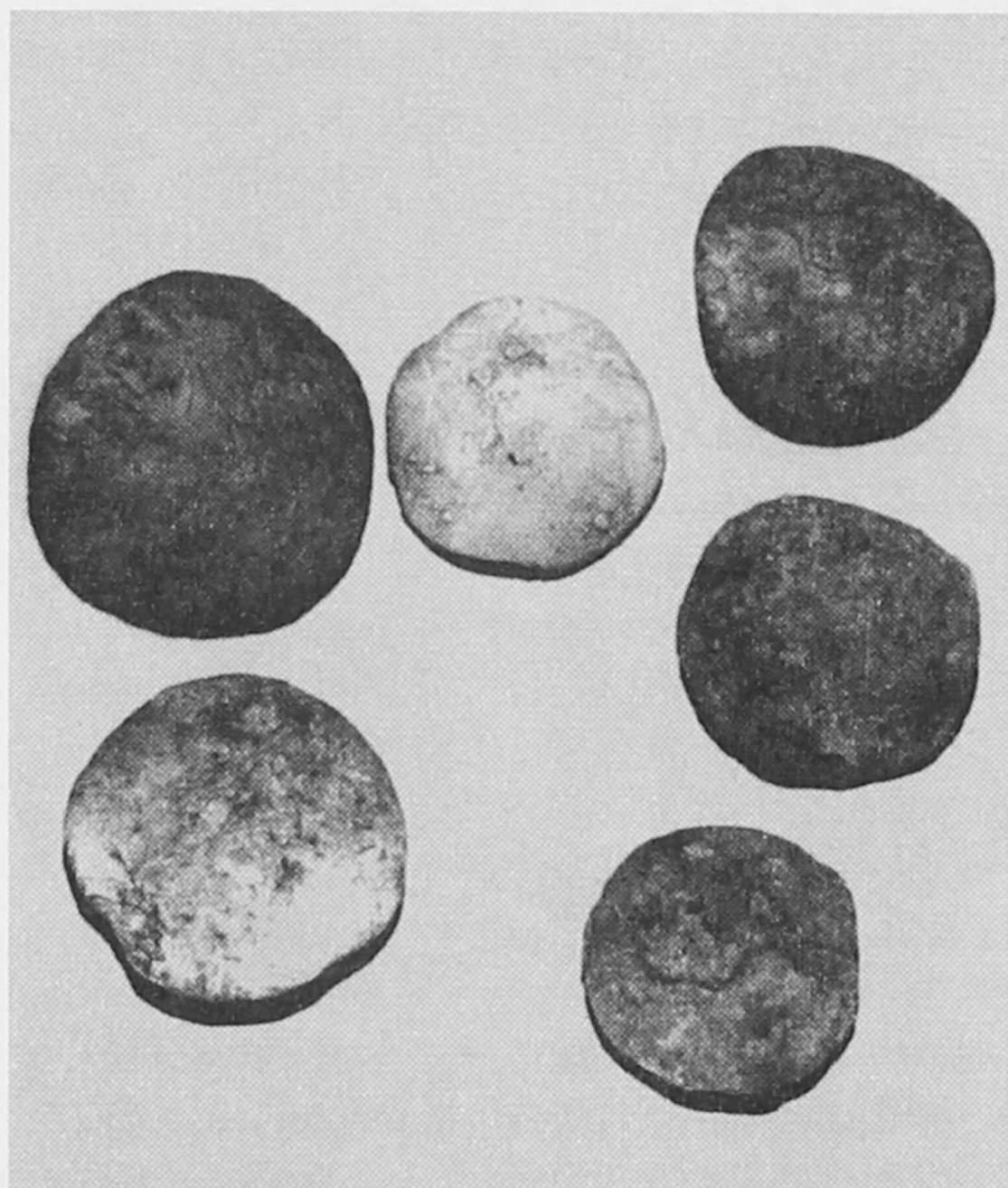
Irodalom:

Magyarország hadtörténete. ZKK. 1985.

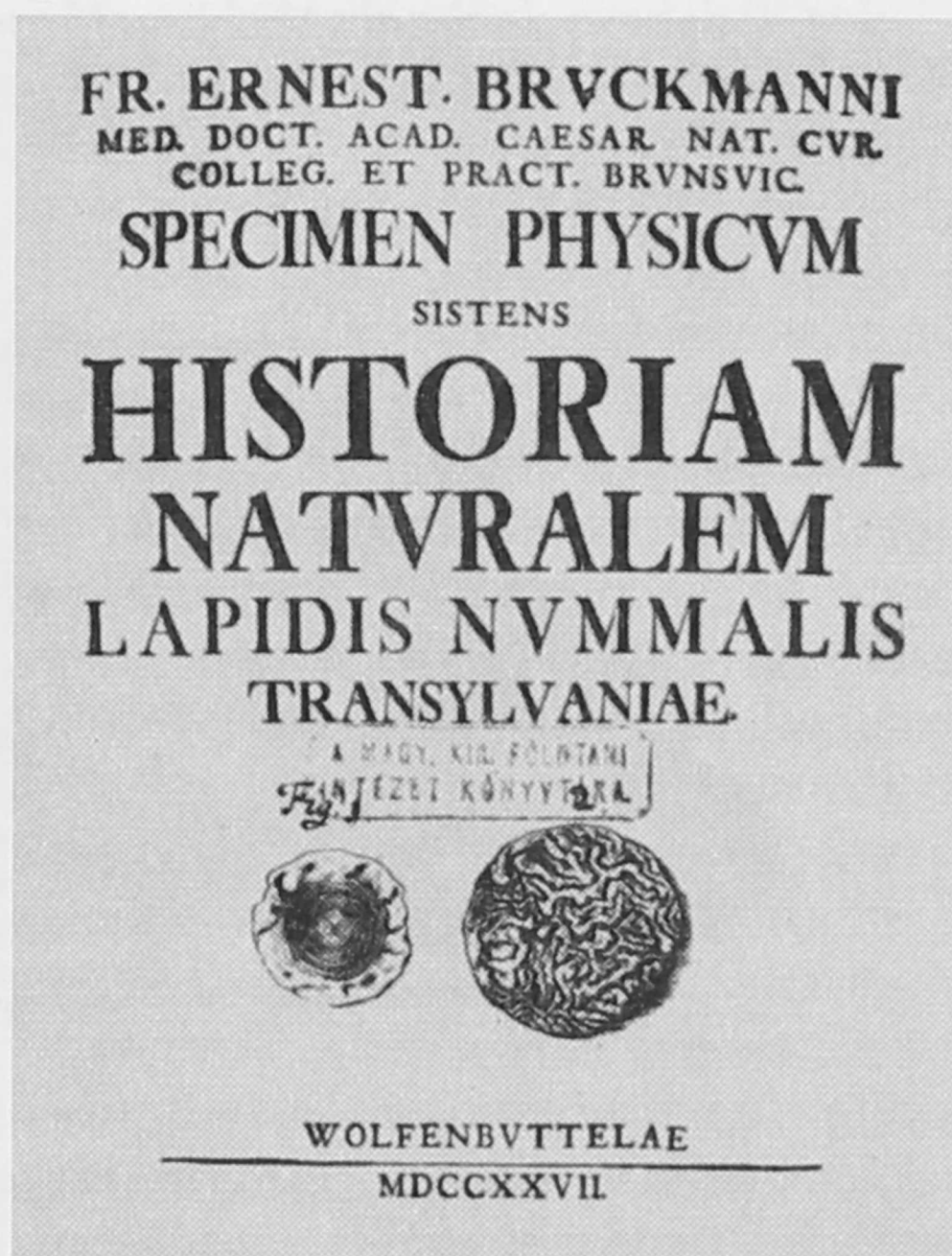
Dr. Rázsó Gyula. Mohács 450. évfordulóján.

475 ÉVES A „SZENT LÁSZLÓ PÉNZEI” MONDA ELSŐ MAGYAR NYELVŰ LEÍRÁSA

„Pénz, amely nagy tömegekben, egész vastag rétegeket képezve, a Pyreneu-
soktól Japánig húzódik. Ezt mondhatom azokról a kövületekről, melyek az ál-
latvilág mikroszkopikus kicsiségű, parányi szervezetei között az óriások sze-
repét töltik be. Alacsony szervezetű, az egysejtű Foraminiferákhoz tartozó
állatkák ezek, testük szabályos kamrácskákra osztott, meszes héjjal körülvett
protoplaszma test. Nummulina a nevük, mely a latin nummus = pénz szóból
ered és teljesen fedi a pénzhez való hasonlatosságukat. Vékony, kerek, belül
spirálisan húzódó, sok kamrára osztott fosszilis héjak ezek. Átlagos nagyságuk
a lencse és az ötpengős között mozog, de vannak ennél nagyobbak is” – írta
a virágkorukat az eocénben élt Nummulitesekről Majzon László az 1938-ban
megjelent, *Népbiedelmek a kövületekről* című cikkében. E jellegzetes alakú ős-
maradványokról az ókortól ismerünk feljegyzéseket, és ezeknek az egykori
tengeri élőlényeknek a héjait a múltban leginkább lencséhez vagy pénzhez ha-
sonlították, illetve azok kövült változatának tartották. A magyar nép Szent
László pénzének (Nyugat-Erdély), bakonyi lencsének, kőlencsének,
kúnaranyának (Bakony), valamint István király pénzének (Vértes) nevezte és
keletkezésüket, főként Szent László királyunk személyéhez kapcsolt monda-
val magyarázta. Egyik jelentős előfordulási helyére Pénzesgyőr Veszprém me-
gyei község neve utal.

„Szent László pénzei” (*Nummulites perforatus*)
a Bakonyból

Franz Ernest Brückmann
Nummulitesekről szóló művének címlapja

A Nummulitesek tudományos vizsgálata a XVIII. században indult meg. A Nyugat-Erdélyben nagy mennyiségben előfordulókról először Franz Ernest Brückmann (1727) német orvos állapította meg, hogy az általa Lapidis nummalis Transylvaniae-nek nevezett maradványok állati eredetűek és ő közölte első ábrázolásukat is. Ignaz Born (1775) Helmintholithus Nautili nummalis néven írt róluk, Johann Ehrenreich Fichtel (1780) pedig csigáknak tartotta azokat. Leopold Fichtel és Johann Paul Carl Moll nagy jelentőségű mikropaleontológiai művében (1798) öt fajukat írták le Nautilus lenticularis varietas néven, máig érvényes rendszertani besorolásuk több eredménytelen próbálkozás után a XIX. század első felében történt meg.

Az 1192-ben szentté avatott László tetteiről, harcairól és a vele megtörtént csodákról szóló történetek máig fennmaradtak a néphagyományban. A Szent László pénzei mondájának első, latin nyelvű változatát Temesvári Pelbárt ferences rendi szerzetes közölte 1499-ben. E szerint hős királyunk seregével a tatárokat üldözte, akik, remélvén, hogy a magyar vitézek összeszedik azokat, s így ők egérutat nyerhetnek, pénzt dobáltak el, amelyek azonban László imájára kővé váltak, így az ellenséget utolérték és legyőzték. A monda első magyar nyelvű leírása egy ismeretlen nevű lövöldi (városlódi) karthauzi szerzetes révén maradt ránk a legterjedelmesebb XVI. századi kéziratos legendagyűjteményben, az 1526-ban keletkezett *Érdy-kódex*ben:

„Olwastatyk towabbaa mykeppen ewtet wr isten myndenben meg zegheellette, yeleskeppen mykoron az gonoz tatarokat yznee es el nem zaladhatnanak előtte, Nagy bewseeggel hannyaak vala el penzt es ezyst morhaat draga rwhakat az wtakon hogy az magyar sereg reea esween towabb zalathatnanank előttők Azt lathwan kegies zent lazlo kyral ymachagot teen es ottan kew balwannyyaa valtozanak kynek byzonsagaat vallyak mynd ez may napyglan ees kyk eredel felee meennek.”

„Szent László pénzei”-nek ábrázolása István Bácsi Naptárában (Matusik J. 1859)

A lejegyző forrása Temesvári Pelbárt említett műve volt. A monda harmadik legrégebbi változata Carolus Clusius (Charles de l'Écuse) könyvének (1583, 1584) Beythe István által írt függelékében olvasható. Ez különbözik a Temesvári Pelbártétól, illetve az Erdy-kódexbelitől: a tatárok elől Szent László Kolozsvárra menekült, ahol barátságot kötött egy mészárossal, az ő segítségével támadta meg az ellenséget és a pénzek kővé válása Arad közelében történt.

Othenio Abel (1939) szerint a monda német eredetű és valószínűleg Szent István felesége, Gizella bajor hercegnő udvari kísérete révén honosodott meg Magyarországon. Az eredet kérdésével foglalkozó Holik Flóris arra a megállapításra jutott, hogy compostellai Szent Jakab története (amelyben a szaracénok eldobált értékei váltak „lim-lommá”) felhasználásával alakult ki a Szent Lászlóval kapcsolatos monda. Azt írta, hogy a spanyolországi Compostellát (a középkorban a Szentföld után a második legfontosabb zarándokhelyet) rendszeresen és hosszú időn át felkereső magyar zarándokok révén, tudatos átvétellel került folklórunkba. Berze Nagy János (1925) elfogadta Holik véleményét, de rámutatott arra is, hogy a magyar és a spanyol változatokban nemcsak egyezések, hanem szembeeső különbségek is vannak. Solymossy Sándor (é.n.) megállapította, hogy a kővé vált pénzek története különböző variánsokban Európa-szerte ismert és a magyar monda esetében nem kell okvetlenül átvételre gondolni, mert hasonló folklóralkotások egymástól függetlenül is kialakulhattak.

A mondát a XVII–XX. században sokat publikálták. Ezekre jellemző, hogy több-kevesebb változtatással, de a lényeget meghagyva a régebbi (fent említett) változatokat idézték, illetve egymás közléseit vették át. Némelyikben a tatárok helyett kunok vagy besenyők szerepelnek. Az Orbán Balázs (1889) által közölt variánsban Szent László szórta el a pénzt, hogy ő és vitézei megmenekülhessenek.

A pénz kővé válásának motívuma a régi latin és magyar nyelvű vallásos énekekben is előfordul, az ezt tartalmazó legrégebbi alkotásokat a XVII. századból ismerjük:

„Kegyetlen Tatárok midőn rabolván országot, Magokkal/ vinnének predabéli sok jószágot, Szent László Király hadaival / Erkeztvén rejájok rohana, Es bátron vélek meg harczola./

Szaladván sok szép pinzt magok után el-hintének, Kapozó/ keregetőktől ők hogy meg menekednének. De Szent László/ imádságára, a' pinz mind mindgyárt kővé vála, Pogányok nagyobb romlására.”

A monda közlésével, illetve említésével találkozhatunk számos XIX–XX. századi könyvben, folyóiratban, kalendáriumban, naptárban, iskolai évkönyvben, értesítőben és tankönyvben. Több szépirodalmi feldolgozása is született, közülük némelyik nagy népszerűsége tett szert és több kiadásban is megjelent. Garay János *Szent László* (1851–1852) címmel írt hosszú elbeszélő költeményt, amelyben szerepel a pénz kővé válásának motívuma is. Ugyancsak versbe szedve közölték a mondát, illetve az említett motívumot például Bonyhay József, Csiky Gerő, Szebeny Vidor, Vida József és Szentimrei Jenő (é. n.). Benedek Elek (1896), majd később Lengyel Dénes (1978) több kiadást megért prózai feldolgozásaikkal népszerűsítették a történetet.

A fentiekben említett és az itt most említés nélkül hagyott különböző jellegű közlések és feldolgozások hatásával is magyarázható, hogy a Szent László pénzeinek története egyike a legismertebb magyar mondának. Nagyon valószínű, hogy a pénzhagyományban a legutóbbi időkig fennmaradt, a néprajzkutatók által még a közelmúltban is gyűjtött változatok közül több ezekből a forrásokból

„Szent László pénzei” mondájának megjelenítése freskón a peremartoni r.k. templomban

folklorizálódott. E népmondák némelyikében az ellenség által eldobált majd kővé vált pénz motívuma szerepel, más variánsokban a Szent László által szétszórtaké.

Szent László tetteit, a vele kapcsolatos eseményeket a középkorban freskókon ábrázolták, amelyek harmincnyolc, főleg székelyföldi és szepességi település templomában maradtak fenn. E falképeken nem szerepelnek a kővé változott pénzek, ezek egyetlen ábrázolását a barokk korból ismerjük az 1939-ben Berhidához csatolt község, Peremarton római katolikus templomából. Alkotója 1773-ban a feltehetően a helyi néphagyományra is támaszkodó osztrák festő, Johann Ignaz Cymbal (Cymbal) volt.

Hála József

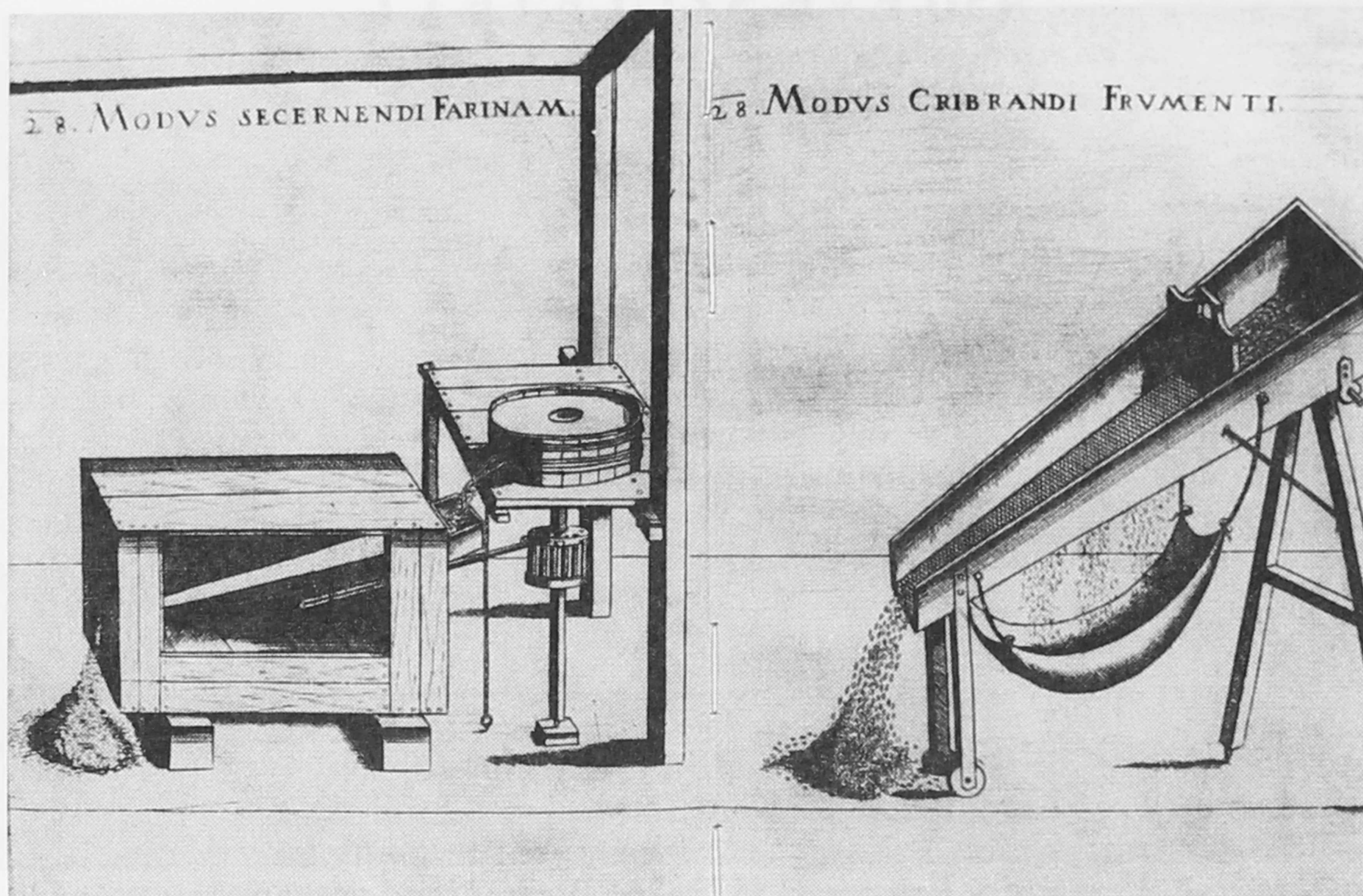
450 ÉVE SZÜLETETT VERANCSICS FAUSTUS

Szerbia XIV. századi törököktől elszenvedett veresége (Rigómező, azaz Kosovo Polje, 1389) után, mint vesztes az oszmán hatalom adófizetőjévé vált. Ez a kényszerhelyzet azonban nem mentette meg Szerbiát. A következő században a Balkán félszigetet a törökök teljesen az uralmuk alá hajtották. Az események sok szerbet menekülésre ösztökéltek. Az otthonukat elhagyók vagy Nyugatra, a még szabad, nem zaklatott területekre húzódtak, vagy Magyarországra költöztek. Zsigmond királyunk 1404 táján adott engedélyt az országunkba településhez. Mindez a XV. században többször megismétlődött. Mi több, a délszlávok északi, síkvidéki települése az elkövetkező századokban is folytatódott (drámai módon, még a mi korszakunkban is!).

Irodalmi adataink (1) szerint az egyik Verancsics-óst Nagy Lajos királyunk (ur. 1342–1382) tette nemessé, terjedelmes javakkal tetézve a nemesi kiváltságot. Ebből az időszakból eredeztethető a család címere, mely két harántsávós, sávonként három-három aranyliliommal. A család számunkra két legnevesebb leszármazottja Verancsics Antal (1504–1537) esztergomi bíboros érsek és unokaöccse, Verancsics Faustus (1551?–1617) veszprémi várkapitány, csanádi püspök. Összességében tehát a Verancsics családot mintegy negyed évezred eseményláncolata fűzte a magyarsághoz, hazánkhoz. A kötődés aligha kérdőjelezhető meg, hiszen Verancsics Faustus nemcsak portré-vásznára íratta rá a csanádi püspöki titulását, de haláláig ragaszkodott egyházi rangjához, olyannyira, hogy kriptájának fedőlapjára is rávésette azt ((1) 36. old.) Az előző mondatban hivatkozott portré felirata alapján Verancsics Faustus születési éve 1550. Az utóbbi időszakban, főként a vonatkozó horvát nyelvű munkák alapján, Verancsics Faustus születési évét 1551-re teszik. Bár az emlegetett portréfelirat és az „elfogadott” születési évszám közötti ellentmondás változatlan, ez azonban nem akadályozhatja tisztelgésünket a reneszánsz gépészet egyik nagy alkotója előtt.

A Verancsics-életműből kimagaslik a *Machinae novae*. Az új gépek, mely következtetés alapján 1616-ban Velencében jelent meg. A (1) alatt jelzett munkában technikátörténeti módszerrel a szerző kimutatta, hogy a *Machinae novae* új gépek, javított szerkezetek, avagy megfigyelt, termelékenyebb módszerek propagálásai, mindezek gazdag gyűjteménye. Ebből válogatunk néhányat, a címben jelzett jeles évfordulóra emlékezve.

A *Machinae novae*-nak csaknem a fele a malmokkal és a mezőgazdasági módszerekkel kapcsolatos. Verancsicsnál megtalálható mindazon eszköz, mely a korszerű malomnak napjainkban is többé-kevésbé ismérve: a búzatisztítás és -mosás, az őrlés és a szitálás. Ezeket a műveleteket a XVI. és XVII. században még külön-külön végezték. A malomba általában tisztított búzát vittek, azt megőrölték, és otthon szitálták ki a korpát, ha kiszitálták. Kivétel is van, Verancsics művének 28. képtábláján szitával egybeépített malmot mutat be, ez a német szítás malom módosított változata. Itt is, mint a legtöbb munkájánál kitapintható a jobbító szándék, a kevesebb munkával nagyobb eredmény módszerének keresése. Az emberi erővel, a széllel, a vízzel szerzett csekélyke energiát igyekezett minél kisebb

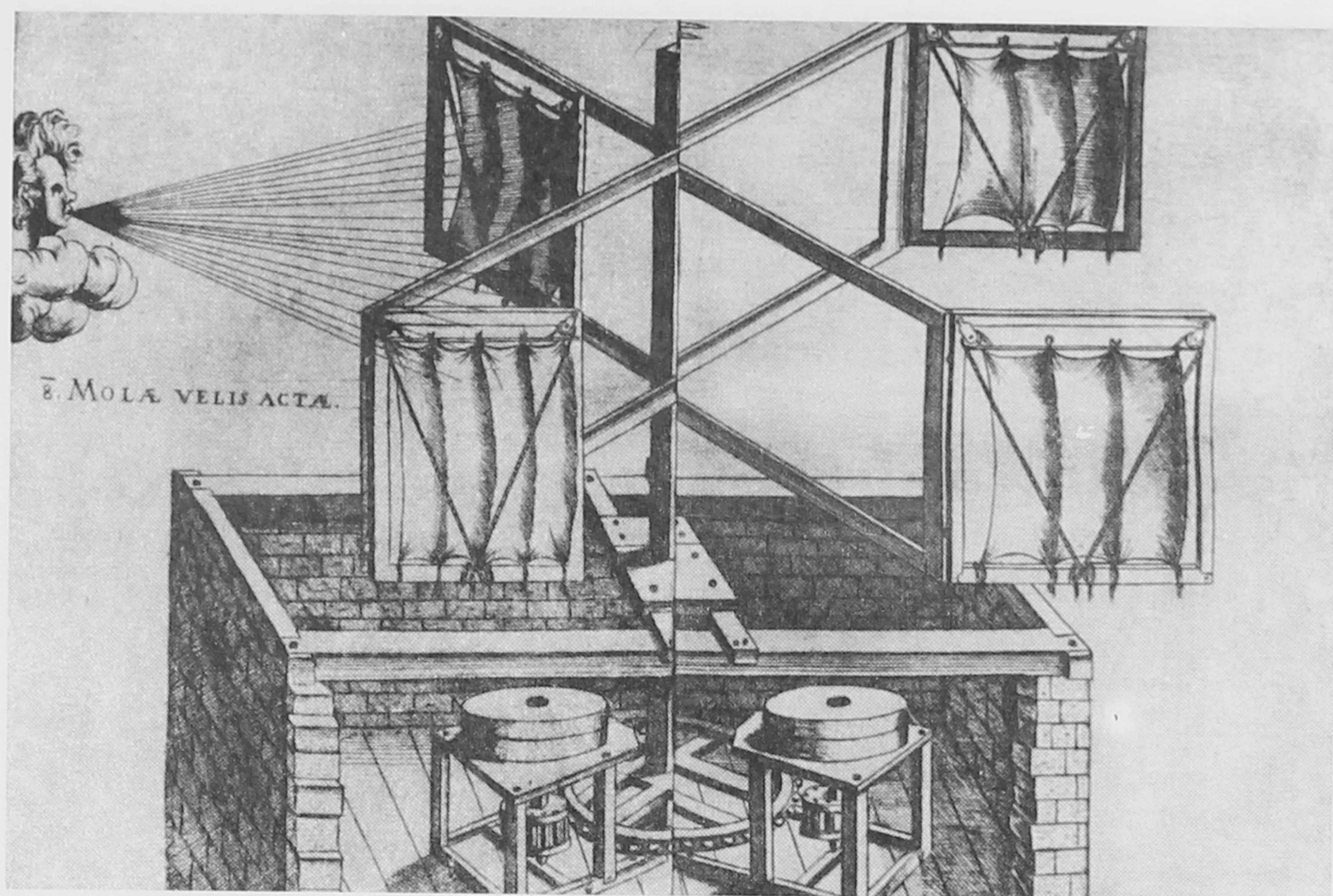

Szitával egybeépített malom

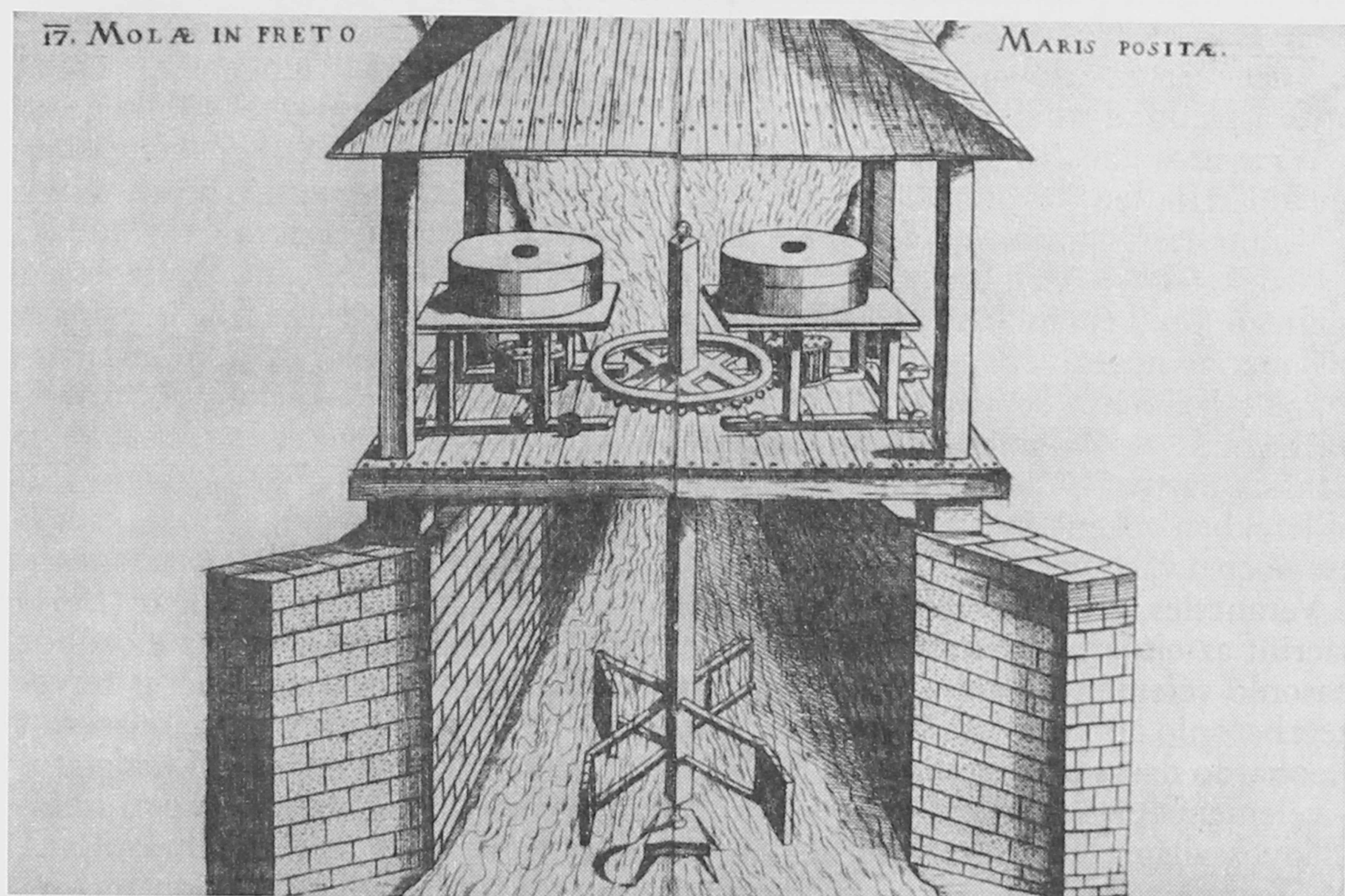
veszteséggel hasznosítani. E törekvés legszembetűnőbb példái az egyszerű, két-három működő elemből tervezett fogaskerék szerkezetei, melyekkel az őrlőkövek fordulatszámát növelte meg.

A malmok sorából két olyan példát választottunk, amelyek azt bizonyítják, hogy Verancsicsnál a levegő és a víz azonos módon viselkedik. A szélmalmok között legegyszerűbb a 8. képtábla szerkezete. A malom őrlőszerkezetét két őrlőkőpár alkotja, függőleges tengelyű (úgynevezett királytengelyű) vitorlákkal meghajtva. A vitorlák a forgás és a szél hatására nyíltak-záródtak. Egyidőben tehát két vitorlaszárnyat nyomott a szél, a másik kettő többé-kevésbé belesimult a szélbe. Legalábbis az utóbbiakra törekedett a feltaláló, a kipróbálásról nincs tudomásunk. A hivatkozott képtáblán látható: a királytengely négyszögletes és kör alakú furatban forog. A tengely végét talpcsapágynál tartotta. Mind a talpcsapágynál, mind a vitorlák alatti „födémcsapágynál” a királytengely kis felületen támaszkodott, hogy a súrlódási ellenállás minél kisebb legyen. A szél erejétől függően, a királytengely nagy fogaskereke egy vagy két kőpárt hajtott. A 8. képtáblán az egyik kőpár bekapcsolt-, a másik kikapcsolt állapotban van. Verancsics több malmában élt az előző malomszabályozási lehetőséggel.

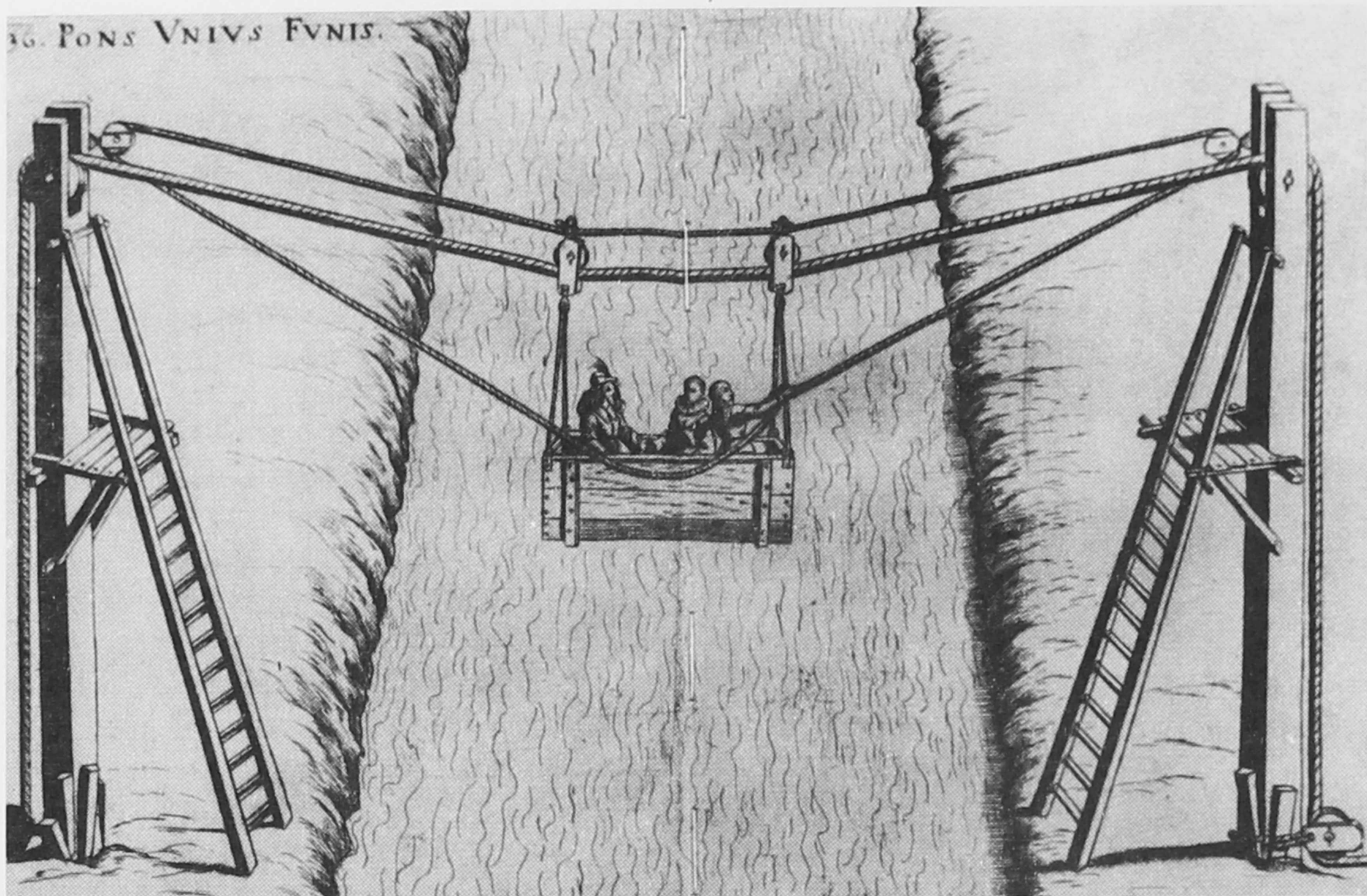
A 17. képtábla ár-apály malmot ábrázol. Ennek lehetőségéről Verancsics az egyik barátjától hallott. A képtáblához fűzött leírás a megvalósításra két módszert ajánlott. Vagy tengerszorosban-, vagy tengerparton lehetne az ár-apály malmot létesíteni, vélte Verancsics. Eszerint a dagály megtöltené a víztárolót. Az apálynál viszont ellenkező irányú lenne a vízfolyás, Venturi-csőre emlékeztető nyíláson távozva. A malom királytengelye csigasorral felhúzzható és leereszthető, alkalmazkodva az ár-apályhoz. A 8. és a 17. képtáblákat összevetve megállapítható az, hogy a tervező a szelet és a vizet azonosan viselkedő közegnek fogta fel. Bizonyíték rá

Szélmalom

Ár-apály malom

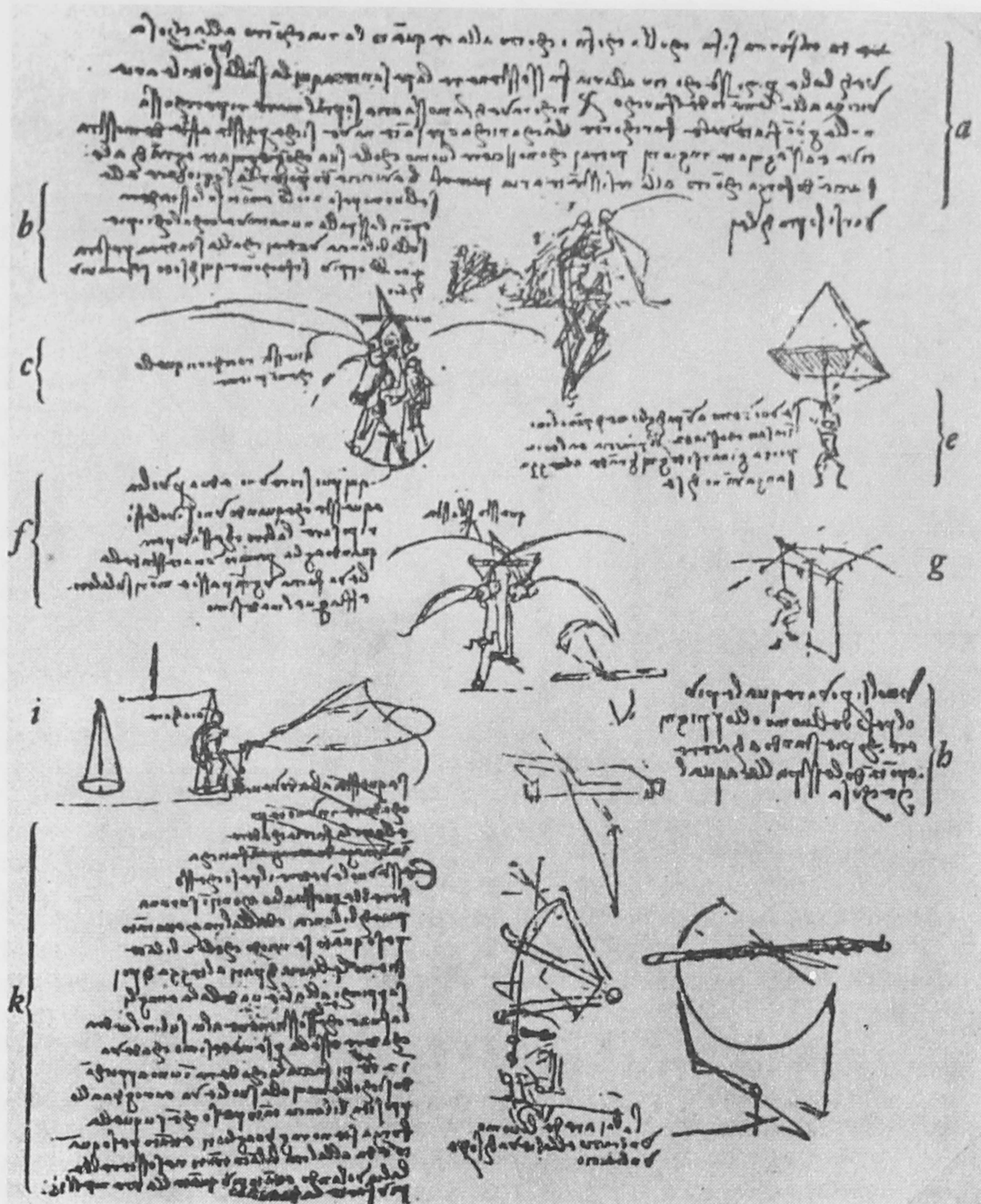

Híd egy kötélén

a szél- és vízikerek szerkezeti egyformasága. A két képtáblán a malomkövek és az állványzataik legföljebb abban különböznek egymástól, hogy a 17.-nek kerekai vannak. Ennek következtében Verancsics a szabványosítás előfutára. A malmok többségében az őrlőkőpárok, az állványzatok, a fogaskerekek, a tengelyek, a csapágyszakaszok mind-mind egyöntetűek. Ide sorolható a rugós szerkezetek többsége is.

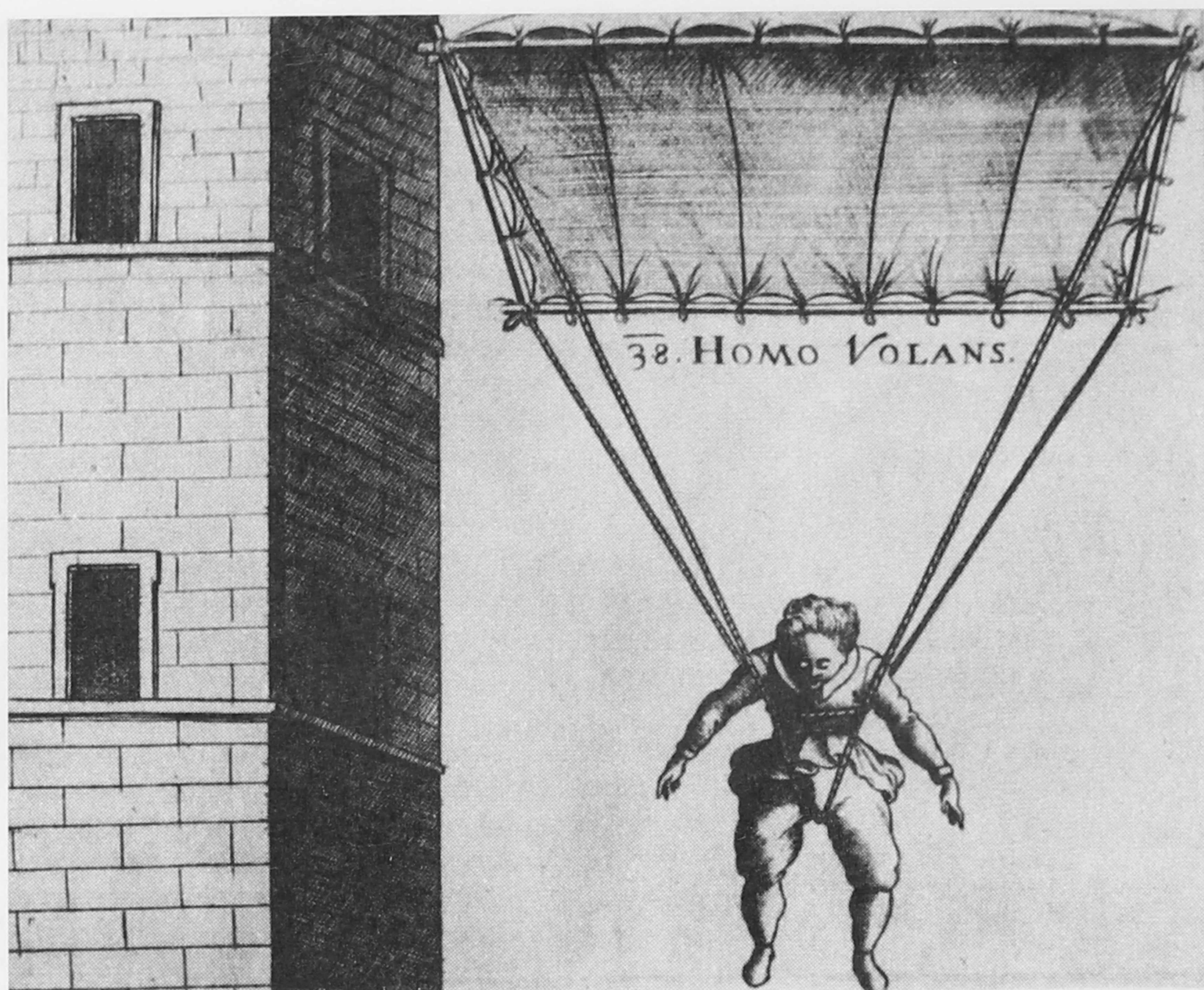
Verancsics Faustus életét az egyik méltatója „nyugtalan papi pálya”-ként jellemezte. Minden bizonnyal az utóbbi ténynek is szerepe van abban, hogy a Verancsics-életműben nagy teret kapott a közlekedés, pontosabban a hidak, a közlekedési és szállítási módok, eszközök. Ezek közül az egyik különlegesség a libegő (36. képtábla). A *Machinae novae*-ban az ábrázolt szerkezetet a csanádi püspök így nevezi: *Híd egy kötélén*. Leírásként a következők olvashatók: „Az oszlopok csigáin átvett vastag kötélről kas lóg le, amit egy sokkal vékonyabb kötéllél húznak. Azok, akik a kasban lesznek, minden veszély nélkül fognak átkelni a másik partra.” A szállítóeszköz tervezője arra törekedett, hogy a partokon álló pillérekben főként nyomófeszültség ébredjen. A vastag kötélnél véletlen szakadása esetében a vékony kötélnél – biztosítóként – megakadályozta volna a kas lezuhanását.

Verancsics egyik legtöbbet vitatott eszköze az ejtőernyő. Pálóczi Edgár (1941) szerint az ejtőernyő feltalálója Verancsics Faustus. Vajda Pál (1943) az előzőhöz hasonló véleményen volt, bár hozzáfűzte, hogy „... Leonardo da Vinci is tervezett hasonló ejtőernyő szerkezetet...” Andai Pál (1965) – előrebecsátva, miszerint Leonardo da Vinci hátrahagyott iratai között megtalálták az ejtőernyő vázlatát is – véleményét így összegzi: Verancsics „... könyvében jelenik meg először a tudományos világ részére hozzáférhetően az ejtőernyőnek egy igen jó ábrázolása.” M. Zemplén Jolán (1967) a következőket írta: „Az ejtőernyő alapgondolata – és nem elsőként – már Leonardo da Vincit is foglalkoztatta...”. Makkai László

Leonardo da Vinci ejtőernyő-terve

(1973) Verancsics műszaki tevékenységének forrását kutatva a következőkben foglalta össze a véleményét: „...a technika ekkor – az „önkéntes itáliai száműzés idején” – került érdeklődésének homlokterébe, mégpedig azáltal, hogy a barnabita szerzetes barátja, Ambrogio Mazenta, Leonardo első biográfusa, betekintést engedett neki az általa őrzött s akkor még nyilvánosságra nem került Leonardo kéziratokba.” (Pontos hivatkozások (1) 96–97. old.)

„A repülő ember” képtáblájának részlete

Verancsics ejtőernyője négyzetes (38. képtábla). A vásznat rudazat tartja. A rudak kötésponthajróól tartókötelek lógnak le, amelynek hámjába az ember önmagát kötötte. Verancsics fontosnak vélte, hogy az ejtőszervezet felületét az ember súlyának megfelelően méretezzék.

Verancsics saját korában is használható ejtőernyőt szerkesztett, amely alapvető fokozata e találmány fejlődésének.

Verancsics Faustus tehetsége, szüntelen érdeklődése és lehetősége kapaszkodóin jutott el a műszaki alkotás magaslataira. Akár kimutatható a találmányainak és újításainak eredete, akár nem, az azonban kétségtelen, Verancsics általában hozzáadott kora technikájához. Változatokban gondolkodott. Eszköz és gépelemtára gazdag. Egyre jobb változatot keresett. Ennek lépten-nyomon fölfedezhető a gyarapító hatása.

Pénzes István

Irodalom:

- (1) Pénzes István: Verancsics Faustus. In: *Műszaki nagyjaink*, Bp., 1981. T. 4. 9–186. p.
- (2) Verancsics Faustus: *Machinae novae és más művei*. Ford.: S. Varga Katalin. Bp., 1985.
- (3) Nagy Ferenc főszerk.: *Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Bp., 1997.
- (4) Verancsics Faustus 1551–1617. In: *Vár ucca tizenbét c. periodika*, Veszprém, 1994. évi 3. sz.

275 ÉVE JELENT MEG MARSIGLI DUNÁRÓL SZÓLÓ MŰVE

A Duna pannoniai és szerbiai szakaszát bemutató mű Európa legkiválóbb tudósainak és művészeinek közös alkotása. A könyv méltatóinak egybehangzó véleménye szerint a Dunáról valaha is írt legszebb könyv.

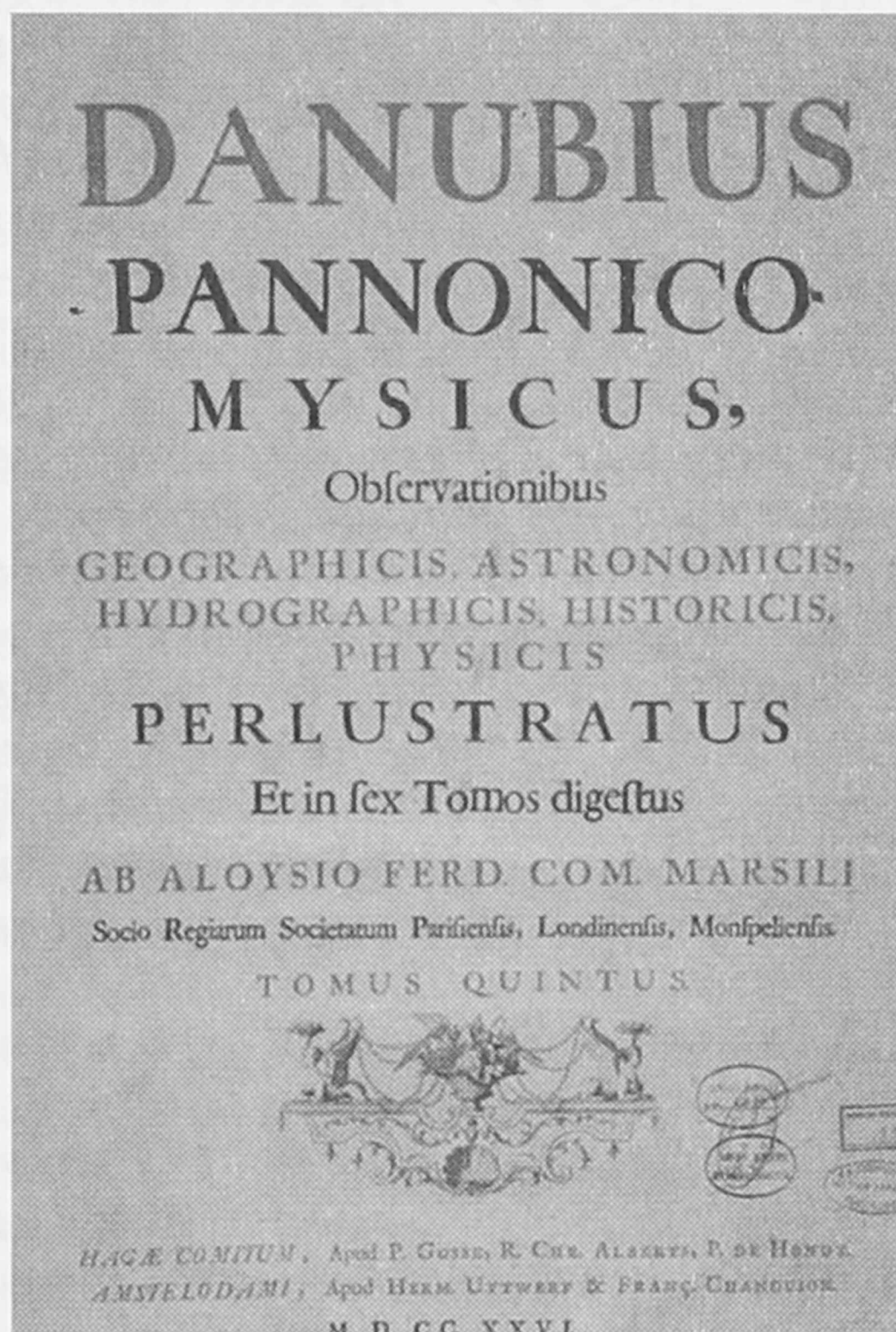
Nyomdára való előkészítését Nürnbergben egy kis tudós-művész csoport végezte jórészt 1702–1703 között. A térképeket Johann Christoph Müller rajzolta, a többi kötet ábráinak nagy részét az ugyancsak nürnbergi Georg Christoph Eimmart és Heinrich Fleischmann metszette rézbe. Az ásványok köteteinek metszetei Bolognában Francesco Maria Francia mester műhelyében készültek. Közreműködött azonban rajzzal és rézmetszéssel a bécsi Pfeffer is, valamint a páduai Dott. Morgaguilo, Antonio Montelocci és a római Ghizzi.

Fennmaradt levelezése jól mutatja, hogy Európa különböző országainak tudósai segítették őt könyveikkel, és tudós leveleikben adott válaszaikkal. Még a „terra incognita” területéről is – könyvének bevezetőjében ő maga nevezi így Magyarországot – voltak informátorai. Paulus Ritter zágrábi tudós Horvátországra vonatkozó történelmi ismeretekkel és térképekkel segítette őt. Egy Gruber nevű soproni és Rohfrey Sámuel gyulafehérvári tudósok, Ander Jacob Schmidt selmeci bányamester ugyancsak tanulmányaikkal járultak hozzá a mű létrejöttéhez, míg a neves Rosnyai Dávidunk saját törökül írt Erdély történetét fordította le számára latinra.

A 22 évig ládák mélyén pihenő könyv kéziratán és ábráin az utolsó simításokat pedig holland mesterek végezték el.

A mű előzetese, a *Prodromus*, 1699-ben jelent meg, melyet 1700-ban egy újabb kiadás követett. Bevezetőjében, melyet a Royal Society tagjaihoz címmez, könyve születésének körülményeiről vall: „*az biztos, hogy nagyon igyekeztem, katonai és politikai küldetések alkalmával egyaránt megtettem mindent, amit megtehettem. Akik pedig ... kiválóbb eredményeket szeretnének, sőt várnának el attól az embertől, aki élete java részét sátrakban és katonaköpenybe burkolózva élte, azok óvatosan ítéljenek...*”.

Ha a császár nem vonja meg tőle támogatását, a hat kötetes opusz már 1705-ben megjelenhetett volna. 1704-ben azonban – Breisach várának feladása miatt – kegyvesztett lett, így nagyon boldog volt, amikor 20 év múlva, élete

Marsigli művének címlapja

alkonyán, „*mégis megvalósul, ami szinte hihetetlen, szinte reménytelen volt*”: megjelenik fő műve, a *Danubius Pannonico-Mysicus* (I–VI., Amsterdam et Haag 1726). 1744-ben franciául is kiadták.

Az I. kötet a tárgyalt – Bécs és a bulgáriai Jantra folyó közti – Duna-szakasz mentén élő népek történetét, a szerzőnek a térképkészítés érdekében végzett Hold-észleléseit és a terület föld- és vízrajzát tartalmazza. Legértékesebb elemei a térképek, melyeket Marsigli irányításával Johann Christoph Müller rajzolt. Szépségükkel a tárgyalt folyó-szakaszt ábrázoló „*Mappa generalis*” és a 18 db „szekció-térkép” tűnik ki. A kortársak is nagyra becsülték ezeket a térképeket, amit bizonyít, hogy „*La hongrie et le Danube...*” címmel 1741-ben ismét kiadták őket Hágában.

Az 1683-tól 1699-ig tartó török felszabadító háború alatt, mint hadmérnök, ezredes, végül tábornok, alaposan megismerte az országnak azt a részét, amerre a hadak vonultak. Így gyakran érezni leírásaiban a személyes élmény melegét. A Szigetköz szigetvilágát például így mutatja be: „...*úgyszólván kelepcének vagy holmi labirintusnak a szigetei ezek; csaknem teljesen mocsarak borítják, melyek között könnyű eltévedni, mert míg az ember a helyes utat keresi, körös-körül a víz fogóságában találja magát, és csak élete kockáztatása árán tud kivergődni belőle. Áradáskor szinte teljesen víz alá kerülnek. Mit előre látván – különösen a mélyebb területek lakói – általában magasabbra települt falvakba költöznek, hogy az árvíz veszedelmeitől bizton legyenek...*”.

A téli szállásokról felfedező utakra indult. Így jutott el a Felvidék bányáiba és találkozott kénes forrásaival: „*Zólyom vármegyében, Zólyom falu közelében, nem messze a Garam partjától Rivari falu fölött északra ugyancsak van egy 24 láb széles és 10 láb mély üreg, pereménél egy kis tölgyfa áll. Egyszer alászálltam ebbe a mély üregbe és közönséges száraz talajt találtam, míg északi oldalán szüntelen zúgással – mintha a mélyben víz fortyogott volna – gőz tört fel. Midőn abban a reményben, hogy majd víz buggyan ki, fölkapáltattam valamiféle büdös kigőzölgést éreztem, mely a közelben lévő állatoknak, vagy a zsenge növényeknek gyors pusztulását okozta, ugyanazokkal a kísérőjelenségekkel, mint Nápoly környékén, kivéve, hogy itt a kigőzölgést alig lehetett látni*”.

A II. kötet a Duna mentén talált római régiségekkel foglalkozik. Ismertetését helyszínrajzzal is ellátva, a tatari régészeti emlékeket így mutatja be: „*Abban a mocsárban pedig, melyet a Tatáról folyó patak hozott létre, kőből épített vízvezeték maradványai, a mocsár keleti szélén pedig, a mocsarat megfékező töltés látható; mögüle két gyönyörű kváderkövekből épített kifolyón át a mocsár vize nem messze innen a Dunába ömlik*.”

Természetesen nem kerüli el figyelmét Aquincum sem, de megemlíti Pentelét is: „*Pentele...jeleskedik római emlékekben; a (sziget) alatt nem sokkal ugyanis szőlősök vannak, melyekben még láthatók az erősségek romjai... Ezenkívül Penteléről indulva Földvárig egyenes vonalban egy megemelt út fut, melynek nyugati oldalán egymástól bizonyos távolságban nyolc őrtorony emelkedik. Az őrtornyokban feltehetően légiósok állomásoztak*.”

A római sáncokat, utakat, vízvezetéseket, Traján császár al-dunai hídjának maradványait még térképein is feltünteti, 66 táblaképet tartalmaz.

A III. kötet a Dunában és mellékfolyóinak mentén található ásványokat ismer-teti – valamennyinek művészi ábráját is adva. A Dunától indul. Medrében talált homokot, kavicsot, köveket, féldrágaköveket és egyéb hordalékot vizsgál, az ő szavaival élve, „anatómiájukat” adja. Így jut el ezek eredetének kérdéséhez, a Felvidék, Erdély és Szlavónia hegyeihez, bányáihoz. A hegyeket az emberi testhez

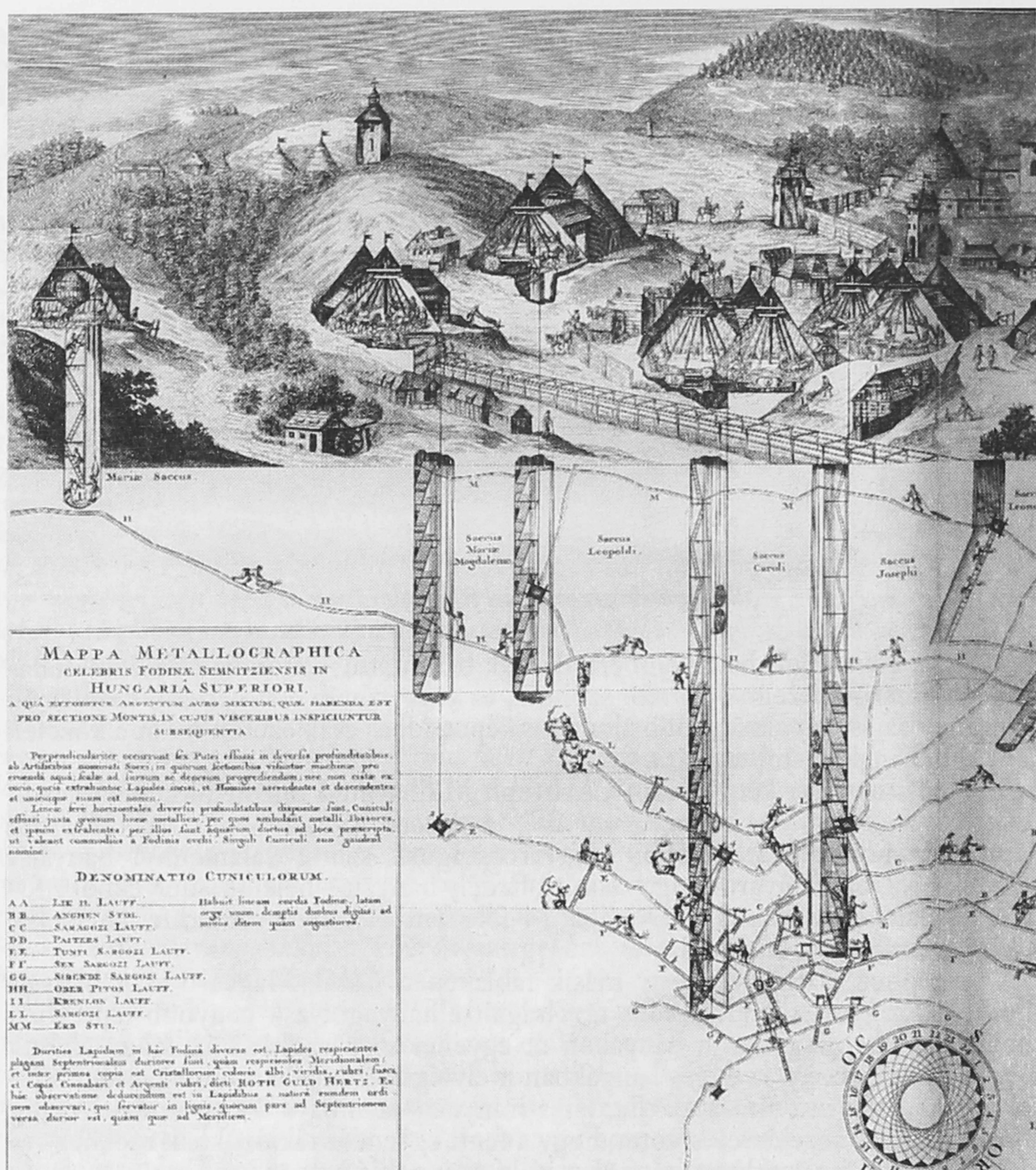
Folyamsebesség-mérővel felszerelt csónak

hasonlítja, és miként, ha az embert akarjuk bemutatni – mondja –, előbb általában külleméről, érzelmeiről stb. szólunk, és csak azután a rejtettebb szerveiről, ugyanúgy az ásványokról előbb általános képet ad, és csak ezután tér át a kőzetek „anatómiájának” bemutatására.

Az általános részt két, Johann Christoph Müller által rajzolt térképpel kezdi. Az első a „*Mappa Mineralographica*”, a másik az „*Appendix ad Mappam Mineralographicam*”. Az előbbi Magyarországnak szinte valamennyi bányáját – Észak- és Dél-Magyarország valamint Erdély bányáit – bejelöli, melyekből a folyók hordalékot szállítanak a Dunába. 14-féle fém lelőhelyét tünteti fel, melyeket a jelmagyarázatban fel is old.

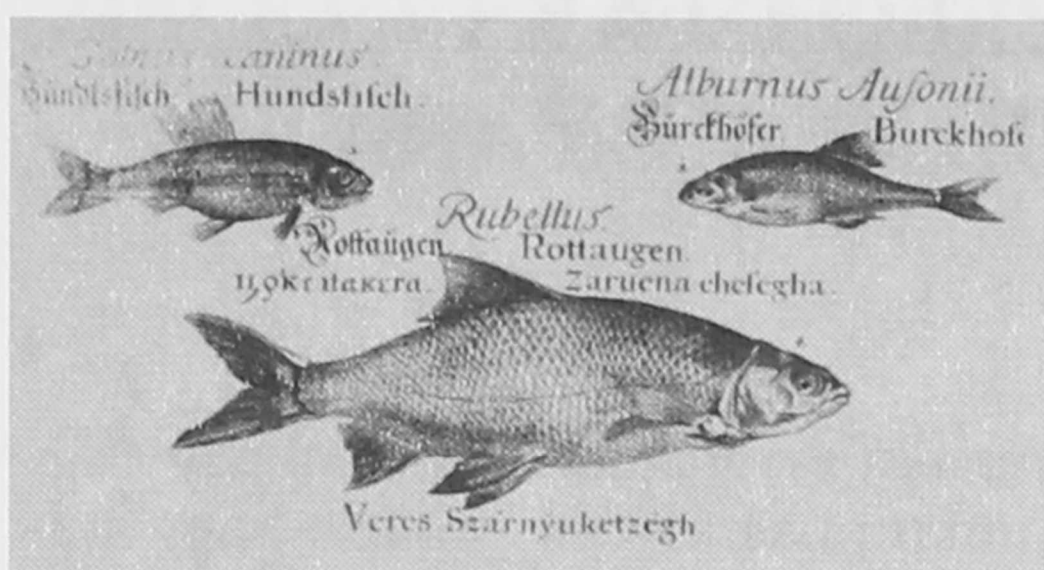
A térképhez csatlakoztat egy másik táblaképet: Észak-Magyarország bányáit – a helyek egymástól való reális távolságait elhanyagolva – nagyobb léptékben tünteti fel őket. Egyben a bányákon át egyenes szakaszokat húz, hogy általuk megjelölhesse, hogy az egyes bányákban mely égtáj irányában futnak a fém telérek vonalai. Az óra járásával ellentétes irányban számozva 24 egyenessel pedig a térkép egész mezejét felosztotta, hogy a fenti egyenes szakaszoknak ezekhez való hajlásából a fent említett irányokat ki-ki azonnal láthassa.

A térképeket híresen szép és szemléletes rajzok követik, melyek azt mutatják, hogy miként fúródnak a bányák a Föld gyomrába, és hogyan építették ki azokat. „*A híres felső-magyarországi selmeci ércbánya térképe*” feliratú rajzát követő leírásból kiderül, hogy Marsigli lenyűgözte – meggyőződése szerint – Európa leghíresebb bányájának látványa. A rajzon igyekezett bemutatni mindazon munkálatokat, melyeket 1695-ben a hegy gyomrában a telér követése közben végeztek. Az érc és a meddő kiásása, elszállítása és felszínre hozása, valamint a nagy mennyiségű víznek az eltávolítása szemmel láthatóan ámulatba ejtette. „*A hegy felszínét – írja –, Selmec városa foglalja el, és azoknak az aknáknak a sokasága, melyeket fa ácsolatokkal fedtek le a mesteremberek. Lent a mélyben a munkások az ércet bőr zsákokba rakják, melyeket emberek vagy lovak hajtotta kerekek segítségével húznak a felszínre.*”

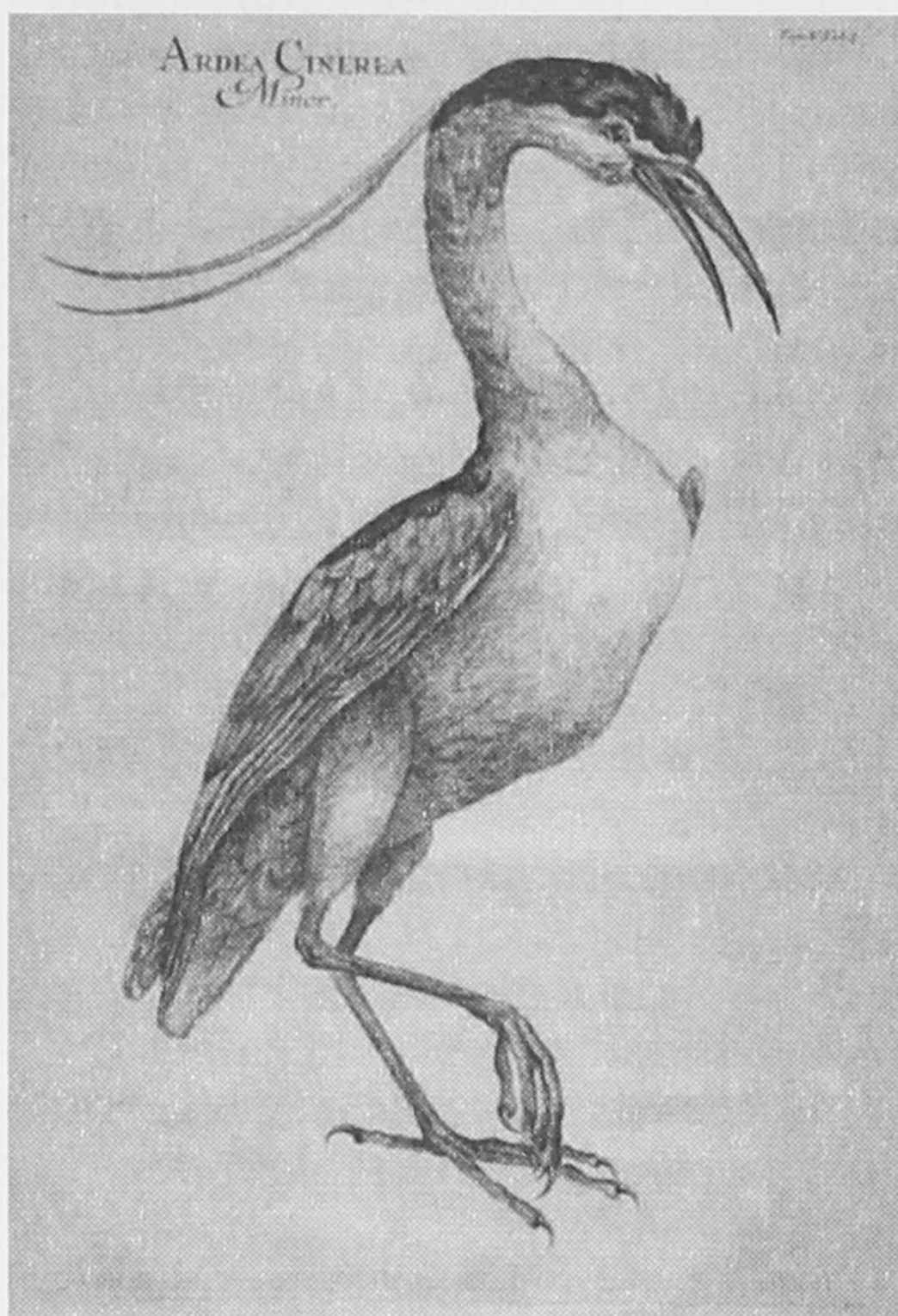

„A híres felső-magyarországi selmeci ércbánya térképe” (1695)

A bánya vezetőinek a legnagyobb gondot a víz okozza. A vizek miatt kénytelenek nagyon sokat fordítani gépekre, lovakra, mert csak nagy áldozatok árán tudnak megszabadulni tőlük. Éjjel-nappal szivattyúzzák a vizet, amivel ha a munkával felhagynának, lehetetlenné válna a kitermelés. Az első lépés a vizek összegyűjtése. Csatornákon tavacskákba vezetik, ahonnét igyekeznek újabb csatornákon a hegyen kívülre vezetni a vizet. Ha azonban a felszín ezt nem teszi lehetővé, kezek segítségével kiszivattyúzzák. 1695-ben, amikor ezt a szóban forgó rajzot készítették, a legmélyebb pont, ahonnét a vizet szivattyúzták, 110 öl volt. Természetesen nem hiányoztak a leleményes és okoskodó gépészek sem, akik azon fáradoz-

Metszet a halakat bemutató IV. kötetből

Metszet a madarakat bemutató V. kötetből

tak, hogy „nevetséges szerkezeteikkel az embereket és a lovakat helyettesítsék”. Ügyeskedéseiket, „spekulációikat” Marsigli érezhetően kétkedve nézi. Jobban bízik az ebben a bányában jól bevált csigacsavar-szerkezetű vízemelőgépekben.

Végül megjegyzi, hogy a képen pontozott vonalakkal berajzolt tárnák a fém teléreket követve a valóságnak megfelelően futnak szinte párhuzamosan.

A IV. kötet a folyó halait és kételtűit, hullóit tárgyalja és 41 nagyméretű táblaképen ábrázolja. A halak nevét latinul, németül, törökül, szerbül és esetenként magyarul is közli. Néhány dunai halat ő írt le először tudományosan.

Az V. kötet a Dunát kísérő mocsarakban élő madarakat, azok fészkeit és tojásait ismerteti. Mondandóját 71 fólió ábrával illusztrálja. Metszetei olyan szépek, hogy egy – a könyv jellegéből ítélve kortárs – bolognai társaság érdekesnek tartotta a halakkal egyetemben – csak az ábrákat, mintegy képeskönyvben – külön kötetben megjeleníteni „*Pesci che nascono nel Danubio e Volatili che vivono lunga d'esso*” címmel. (Bologna, év nélkül).

A VI. kötet vegyes észleléseket tartalmaz – és talán legjellemzőbb Marsigli fogékony szellemére. Szárazon, vízen és levegőben; élő és élettelen dolgokon végzett megfigyeléseit tartalmazza a kötet. A tiszavirágzástól a meteorológiai megfigyelésekig szá-

mos érdekességre és természettudományos újdonságra találhatunk benne. 37 – többségében fólió méretű – metszet és számos táblázat gazdagítja.

Marsigli mesésen gazdag könyve lassan háromszáz éve vár arra, hogy Magyarország ráeszméljen: ez a kultúrkinccs az övé. Az első könyvet már több, mint egy évtizede lefordítottuk. Azóta is, szinte reményt veszelve vergődünk, hogy kiadót találjunk rá, de eredmény nélkül. Talán az új évezredben valaki Marsigli szavaival majd elmondhatja: „megvalósul, ami szinte hihetetlen, szinte reménytelen volt” – és „végre napvilágot lát a mű”, mely háromszáz évig „sötétben kallódott”...

Deák Antal András

225 ÉVE ALAPÍTOTTÁK A PESTI VALERO-SELYEMGYÁRAT

Valero Ferenc egyike a bécsi selyemipar manufaktúra-tulajdonosainak – nagyságrendben a hetedik (1772) –, amikor a dekonjunktúra hatására úgy dönt, hogy működésének színterét az immár selyemhernyó tenyésztést is folytató Magyarországra helyezi át.

1776-ban alapítja meg fiaival (Tamással és Antallal) a pesti manufaktúrát, melyben eleinte csak 7 szövőszék működik. Tíz évvel később már kiterjedt vevőkörrel rendelkezik, ám klienseinek jelentős része továbbra is osztrák maradt. 1788-ban már épül emeletes terézvárosi házuk a Király és Kürt (valaha Valero) utca sarkán. A következő évben 8 (2880 orsós) filatórium (cérnázógép), 100 szövőszék és 300 munkás jelzi a vállalat prosperitását; a gyár melletti kertekbe ezer eperfát ültettek. Ám a nyersanyagellátás túlnyomó része a monarchia olasz tartományaiból származik és drága, bizonytalan; vámkedvezmény iránti kérelmeiket elutasítják.

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a napóleoni háborúk okozta válság és nyersanyaghiány nem törte meg a vállalat fejlődését. Erre utal, hogy a Valero-testvérek eredményességük és termékeik hazai elismertsége okán magyar nemességért folyamodnak a királyhoz. A kérvényben így fogalmaznak (1801):

„Az, hogy a folyamodók selyemszövet- és flórgyára az egyetlen a maga nemében Magyarországon, mely ennyi éven át fennmaradt és legjobb külföldiekkel egyenértékű termékeket szállítja, aligha tagadható.”

Allításukat több mint harminc vevőjük attestatumával támasztják alá. Azok egyike így ír:

„... az ezidő szerint előállított áruai a legjobb és legszebb a monarchia országaiban gyártott termékei közül, sőt még a BOLOGNA-ban készült ... sem jobb minőségű.”

A kérvény melléklete egy gyártmányaik minőségét és választékát érzékeltetni hivatott mintakollekció, melyben különböző atlaszok, bársonyok, krepek, fátolszövetek, sőt damasztok találhatók.

Nemességet Valeroék nem kaptak ugyan, de két aranyérmet érdemeik elismeréseként. Magánvagyonuk ekkor már tekintélyes, 4–600 munkást foglalkoztatnak; 140 szövőszéket tudnak ellátni megrendeléssel, azonban ezek közül 63 szék a selyemtakács lakásában áll, tehát szórt manufaktúrával van dolgunk. 1804-ben bővítették üzemüket. Az 1808. évi vagyonleltár szerint tiszta vagyonuk közel 420 ezer forintot tett ki, amiből a terézvárosi épületet egymagában 216 ezer Forintra értékelték.

1813-ban Valero István meghal, öccse Tamás és fiai, a harmadik generációs István és Antal folytatják – a napóleoni háborúkat követő dekonjunktúra miatt – szerényebb keretek között a termelést. 1818-ban már csak 70 főt foglalkoztatnak. A 20-as években javult az üzletmenet, a munkások és szövőszékek száma megduplázódott, új épületszárnnyal bővült az üzem (1829).

1845-ben Kossuth így jellemzi a Valero-gyárat: „... most a legfinomabb, sima és ábrás kelméket készítik.” A bukott szabadságharc után 1850-ben még Valero Antalt választják ugyan meg a Pesti Kereskedelmi és Iparkamara első elnökévé, de az gyárat rövidesen feladja, és Bécsbe költözik.

Endrei Walter

200 ÉVVEL EZELŐTT KEZDTÉK A HIMLŐ ELLENI VÉDŐOLTÁS ALKALMAZÁSÁT

1801. augusztus 27-én végezte *Bene Ferenc* (1775–1858) orvosdoktor Pesten himlő ellen az első nyilvános védőoltást. A nevezetes évforduló alkalmat kínált a himlő, a himlő elleni védőoltások, a védőoltást végrehajtó Bene Ferenc pályafutásának, sőt Bene mestere és példaképe *Johann Peter Frank* (1745–1821) működésének egységes társadalomorvos-történeti szempontok szerinti megvilágítására.

A fekete vagy hólyagos himlő (*variola vera*) a VI. században jelent meg Európában s a XIX. század végéig 20 járványhullámban söpört végig kontinensünkön; ezenközben fokozatosan Európa legpusztítóbb fertőző betegségévé fejlődött. *Domby Sámuel* (XVIII. sz.) Borsod megye főorvosa szerint „...az himlők a leghalálosabb betegségek közül valók legyenek, melyet mi azért úgy nézhetünk, mint legnevezetesebb okát a mi méltán megsiratható Nemzetünk fogyatkozásának...” A himlő hazánkban az 1873–1907. évek folyamán végzett pusztításairól *Rigler* közöl számszerű adatokat.

Dicsőségére válik a magyar orvosoknak, hogy *Jenner* világraszóló felfedezésének (1798) hírére gyorsan reagáltak és már 1799-ben végeztek védőoltásokat Jenner módszerével: Esztergomban az ott kitört himlőjárvány terjedésének megakadályozására a Helytartótanács ajánlotta védőoltások alkalmazását; ezek végrehajtása az akkori esztergomi főorvos *Lenhossék Mihály Ignác* (1773–1840) nevéhez fűződik. Ő később, országos főorvos korában is sokat tett a himlő elleni védőoltások kötelezővé tételéért. Ennek elrendelését 1829-ben könyvelhette el sikerként.

A himlő elleni Jenner-féle védőoltások (vakcináció) jelentik hazánkban az oltóanyagtermelés megindulását. Az első védőoltásokhoz szükséges oltóanyagot („vakcina-nyirkot”) még Bécsből, *De-Carro* laboratóriumából hozták, vagy az oltandó gyermekekkel utaztak Bécsbe; 1802-ben már az ország majd’ mindegyik nagyobb városában oltottak s hogy ennek feltételei biztosítva legyenek, az akkori országos főorvos *Schraud Ferenc* javaslatára hat nagyobb városunkat kötelezték himlőnyirok termelésre. Mégis, amennyire büszkéek lehetünk orvosaink azonnali hatékony fellépésére, oly sajnálattal kell megállapítanunk, hogy lakosságunk műveletlen rétegei makacs ellenállást tanúsítottak. Ez ellen lépett fel Bene Ferenc, aki 1801-ben megkezdett himlőoltásai után 1802-ben „*Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról*” című könyvében szállt síkra a védőoltások elterjesztéséért. Könyvével oly sikert aratott, hogy azt latin, német, szlovák és horvát nyelven is megjelentették.

A feledékeny utókor ma már Bene professzornak, orvos-akadémikusaink hosszú sorát megnyitó nemzetközi hírnév orvostudósunknak többnyire csak a himlő elleni védőoltások terén kifejtett fiatalkori érdemeit tartja számon. Születésének 225-ik, tanítómestere és példaképe *J. P. Frank* születésének 245-ik, az első nyilvános vakcináció 200-ik évfordulója alkalmával elérkezettnek látjuk az időt e hiányok pótlására.

Bene Ferenc ifjú orvosként Bécsben – mint említettük – a híres *J. P. Frank*nak, az egészségügy nagy reformátorának volt közvetlen tanítványa, lett hű követője s ennek jegyében szentelte életét a magyar egészségügy fejlesztésének. Erre különösen kedvező alkalom nyílt számára akkor, amikor kinevezték az egészségügyi rendészetet és az igazságügyi orvostant magába foglaló *államorvostan* egyetemi

A'

HIMLŐ VESZEDELMEI

ELLENVALÓ

OKTATÁS.

HAZÁJÁNAK KÖZ-HASZNÁRA

ÍRTA

BENE FERENTZ

AZ ORVOSI TUDOMÁNYNAK
DOKTORA.

PESTEN, 1860.

Weingand Mihály és Eggenberger József
Könyvárosoknál

tanárává (1805). Rögtön tankönyvíráshoz kezdett és hamarosan meg is jelent „*Elementa politiae medicinae* (1807)” című 296 oldal terjedelmű könyve, melynek első része a *hygieia publicat* (közegészségtant), második része az *iatria publicat*, azaz a közgyógyászatot, vagyis a kórházak és az ápolószemélyzet szervezetét és feladatait ismerteti. Külön hangsúlyt érdemel, hogy könyvében önálló fejezetet szentel az *iparegészségtannak* s e fontos feladatkör XVIII–XIX. sz.-i irodalmát is felsorolja. Ugyancsak külön fejezetet szentel az iskolás gyermekek testi nevelésének, iskolai tornásztatásának. Felkarolta a mentésügyet is.

Nem sokkal később jelent meg igazságügyi orvostani tankönyve „*Elementa medicinae forensis* (1811)” címmel s ezt hamarosan követte kétkötetes magyar nyelvű könyve „*Az orvosi tudománynak rövid rajzolata*”. E könyv 1812-ben megjelent I. kötete az *élettant* és *egészségtant*, valamint a *gyógyszertant* tartalmazza. Sorra jelentek meg munkái a *himlő* elleni védekezésről is. Széles körű tudományos működésének, nagyszerű oktató-nevelő képességének és példamutató emberi tulajdonságainak köszönhető, hogy *Prandt* professzor elhunytakor a „Különös kór- és gyógytani klinikának” nevezett II. sz. Belgyógyászati Klinika vezetésének feladatát őreá ruházták. Belgyógyász professzorként 1816-tól 1840-ig működött mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban kimagasló eredménnyel. Ez idő alatt írta meg öt kötetben latin nyelvű belgyógyászati tankönyvét („*Elementa medicinae practicae*, 1833”), mely hosszú időn át szolgált tankönyvként nemcsak hazánkban, hanem Oroszország és Olaszország egyetemén és nemhivatalos tankönyvként német egyetemeken is. Kivette részét a közéletből is: egyik megalapítója volt a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak; az ő javaslatára jött létre a „Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései”; amikor a *kolera* kitört hazánkban (1831), 100 arany pályadíjat tűzött ki a Magyarországon addig ismeretlen betegség legjobb kórrajzának elkészítője számára. – Nem késett az elismerés: kari dékán, majd egyetemi rektori megbízatás; kir. tanácsosi cím, Lipót rend; a legelső között választotta tagjai, vezetőségi- majd dísztagjai sorába a megalakuló Magyar Tudományos Akadémia (1827). Tagjai közé választotta a Bécsi Orvosegyesület, a Badeni Tudós Társaság és a Párisi Ethnológiai Társaság.

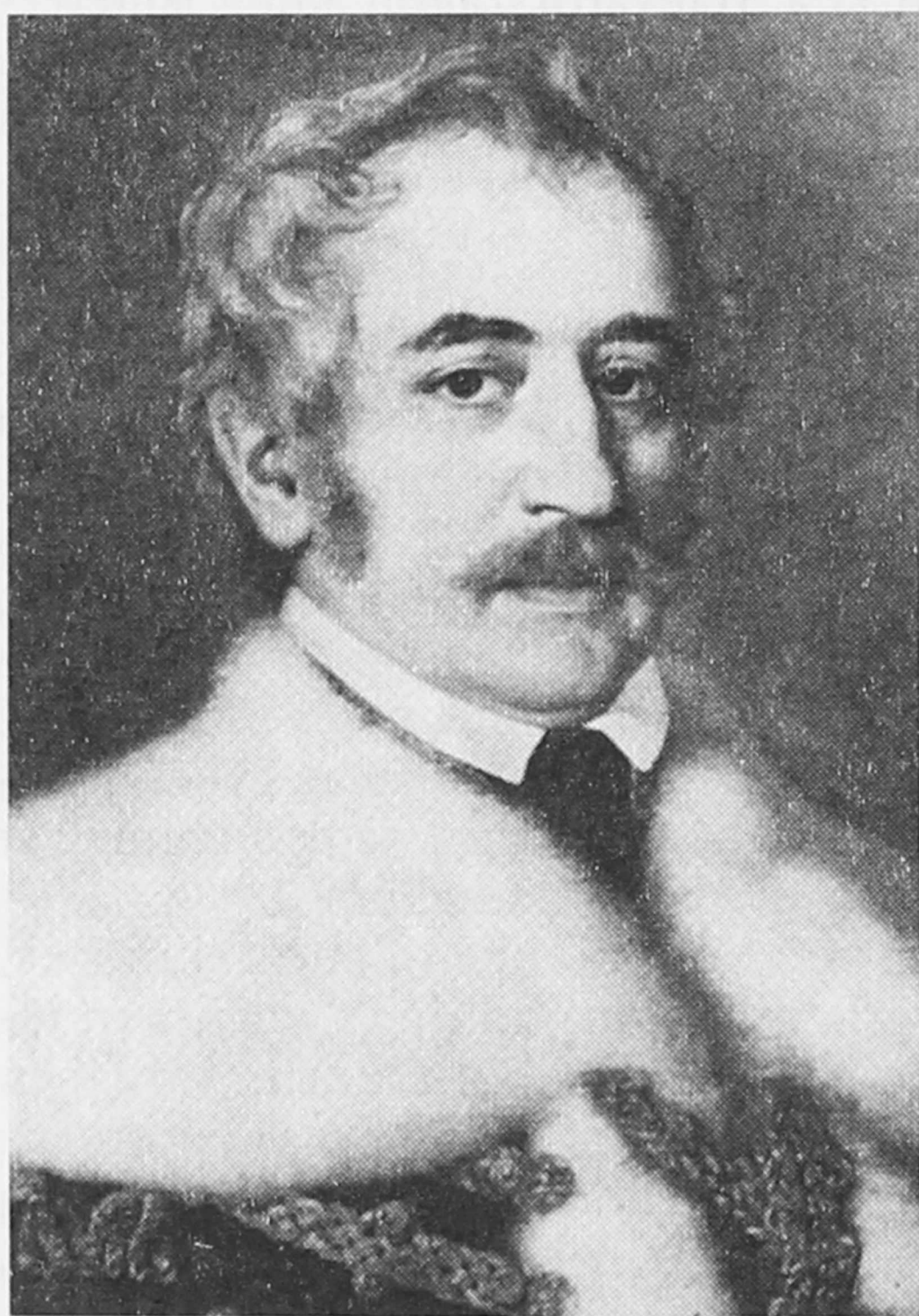
Az Orvosképzés mellett nagy súlyt fektetett az orvossá nevelés jelentőségére. Az egyetemi ifjúságnak Kossuth eszméi hatására egyre erősödő nyugtalankodása azonban ellenkezését váltotta ki. Kossuth megítélésében ugyanis akadémiai tagtársával *Kövy Sándor* jogász professzorral értett egyet, s bár a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók alakuló ülésén (1841) tartott megnyitó beszédében kifejtette, hogy „Öregbedik örömünk, hogy a teremben, hol anyanyelvünk dacára holt nyelven tiszteltük a múzsát, urunk, kegyesen uralkodó fejedelmünk bölcs intézkedése által valahára ajkunkról magyar szó hangzik”, és még ugyanabban az évben leköszönt egyetemi tanári állásáról. Ehhez bizonyára hozzájárultak azok a személyét ért méltatlan támadások is, melyek őt a homoeopathák részéről érték.

1848–49 után új történelmet írt a magyar nemzet, ám ebben Bene Ferencnek, a „szent öregnek”, „az orvosi rend egyik legtiszteltebb bajnokának” már nem jutott hely. Tanításai mégis termékeny talajra hullottak. Az egyetemen 1852-ben Központi Oltó Intézet létesült, mely „a vaccinatio buzgó és hatalmas apostola”: *Gebhard Ferencz* vezetése alatt működött. Bene társadalomorvostani eszméi pedig a magyar orvostudomány, orvosképzés és egészségügy nagyszerű szervezőjében, *Markusovszky Lajos*ban testet öltve napjainkban is iránymutatók.

Karasszon Dénes

SZÁZHETVENÖT ÉVES AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Az 1825/27. évi országgyűlés alsó táblája 1826. március 15-én tárgyalta a Magyar Tudós Társaság Széchenyi István felajánlása nyomán készített tervezetét. Március 17-én, az alsó tábla LXXVII-ik ülésén Szatmár vármegye követe – „mint mostani egyik kerületbéli előlülő” – bejelentette, hogy gróf Teleki József mind maga, mind édesanyja, özv. gróf Teleki Lászlóné, mind testvérei nevében írásbeli nyilatkozatot tett, mely szerint az atyjuktól rájuk szállt híres könyvtárt a felállítandó „Magyar Tudományos Intézetnek” ajánlják fel. Az alapító nyilatkozatot – azaz az Akadémiai Könyvtár alapító levelét – , miután Bory Miklós ítélőmester felolvasta a rendek előtt, LXXXIII. sz. alatt felvették az országgyűlés irományai közé. Bory Miklóst ezután kiküldték a főrendek táblájához, hogy ott is közzé tegyék az alapító nyilatkozatot. A főrendek is örömmel fogadták a felajánlást és meg egyeztek, hogy azt a többi Magyar Tudós Társaság számára tett felajánlás mellé csatolják. *1826. március 17-e ezért az Akadémiai Könyvtár születésnapja.* Az országgyűlés törvényt alkotott az Akadémia alapítóiról, köztük a könyvtárat és mellette még ötezer forintot felajánló Teleki nemzetségről. Az alapító Teleki Józsefet az a meggyőződés vezette, hogy a megszervezendő Tudós Társaságnak nagyobb méretű könyvgyűjteménnyel kell rendelkeznie, ha választott feladatának, a magyar nyelv művelésének meg akar felelni.

*Teleki József, az MTA első elnöke és
az Akadémiai Könyvtár alapítója*

Az alapítólevél „a haza minden polgára” használatára szánta a könyvtárt. Gondoskodott megfelelő könyvtáros kinevezéséről – a főkönyvtárnokot az Akadémia összes-ülése választotta és a Teleki nemzetség nevezte ki, életfogytiglan – és biztosította fizetését. Tiltotta a gyűjtemény más könyvanyaggal való összekeverését, előírta, hogy a könyvtárról nyomtatott katalógust kell kiadni és fenntartotta a család tulajdonjogát arra az esetre, ha a Tudós Társaság megszűnne. Nem tisztázta azonban a létesítendő Akadémia és a Nemzeti Múzeum közötti viszonyt; ez később sok kellemetlenséget okozott. Az Akadémia keretében létesített nyilvános tudományos könyvtár egyébként a Magyar Tudós Társaság sajátossága volt, a külföldi akadémiák inkább kisebb, főként folyóiratokból álló zárt könyvtárt létesítettek.

A Magyar Tudós Társaság 1831 őszén kezdte meg működését, ekkor a (jelenlegi Gresham-palota helyén

LXXXIII-dik SZÁM LXXVII-dik ÜLÉSBEN

Nyilatkoztatása Gróf Teleki Józsefnek, a' fel állittandó Magyar Nemzeti Tudományos Intézet számára ajánlott Könyv-Tára éránt.

Nro. LXXXIII. IN SESSIONE LXXVII.

Declaratio Comitis Josephi Teleki, pro erigendo Hungarico-Nationali Literario Instituto, Bibliothecam suam offerentis.

Die 17. Martii 1826.

Ad Serenissimum Caesareo-Regium Haereditarium Principem, Archi-Ducem Austriae, et Regni Palatinum, Excelsos Proceres, et Inclytos Status et Ordines Regni Diaetaliter congregatos humillima Declaratio Josephi Comitis Teleki, nomine etiam Cointeressatorum. —

Serenissime Caesareo-Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Regni Hungariae Palatine! Excelsi Proceres, Inclyti Status et Ordines!

Ut Societas Erudita ad promovendam Linguae Nationalis et per hanc scientiarum culturam erigenda, et juxta Planum per specialem Regnicolarem Deputationem

(2

lio-

1. Ut eadem mox Musei Nationalis erigendaeque Societatis Eruditae Individuis, hoc sine exmissis, penes specialem Cathalogum, sumptibus nostris cum tempore typis excudendum, sua forma resignetur.

2. Post resignationem in accomoda localitate, per Musei Nationalis erigendaeque Societatis Eruditae Directionem designanda, separatim erigatur, & publico usui pateat.

ACTA SESSIONIS LXXVII.

181

8. In casum illum insperatum si cum tempore Institutum Societatis Eruditae aut Musei Nationalis collabi, aut extra fines Regni Hungariae transferri contingeret, libera cum hac Bibliotheca disponendi facultas, nobis haeredibusque nostris in salvo relinquatur. Caeterum.

9. Nobis successoribusque nostris reservamus facultatem, absque omni tamen ex eo derivanda Obligatione, Bibliothecam hanc pro ratione circumstantiarum completandi ac ampliandi, quo in casu necessitatum Societatis Eruditae nobis remonstrandarum, specialem semper habituri sumus rationem

Quois Benignitati, Altis Gratiis, ac Benevolentiae devotus, omni cum subjectione amorior Serenitatis Vestrae Caesareo-Regiae, Excelsorum Procerum, et Inclytorum Statuum et Ordinum humillimus servus Josephus Comes Teleki m. p. nomine etiam Novercae, Ladislai condam Teleki Viduae, qua tamen Filius, ex eodem Marito suscepti, naturalis et legitimae Tutricis et Curatricis, prout et nomina fratrum suorum Adami et Samuelis.

álló) Deron-házban béreltek néhány – csak a hivatal elhelyezésére elegendő – helyiséget. A Teleki-könyvtár átvételéről így szó sem lehetett. A nehézségeket úgy hidalták át, hogy a Teleki család Szervita téri házában biztosította a könyvtár használatát az Akadémia tagjainak. Az alapítás után hamarosan gyűlni kezdtek a Magyar Tudós Társaság saját kezelésben lévő könyvei is. A könyvanyag és folyóiratok részben vásárlások, részben csere, valamint kötelezpéldány-szolgáltatásból, Teleki József elnök és sokan mások adományaiból növekedett. A könyvtár természetesen nem rendelkezett külön költségvetéssel. A vásárlás kezdetben nehézkes volt, a tagok az ülések elé terjesztették a beszerezendő könyvek jegyzékét, végül az elnök döntött a beszerzésről. Jelentős szerepet játszott a könyvtár gyarapodásában a nemzetközi csere. A Magyar Tudós Társaság 1833 végén, az első évkönyv megjelenésekor ajánlotta fel cserekapcsolat létesítését a külföldi tudós társaságoknak. Már az 1830-as években több mint egy tucat intézménnyel – köztük a londoni Royal Societyvel, a Bajor Akadémiával, a Porosz Királyi Akadémiával, a Szentpétervári Akadémiával – létesült cserekapcsolat, amely a kezdeti években egyértelműen a Magyar Akadémiának volt előnyös. A magyarországi könyvtermés beszerzését köteles példányok útján próbálta biztosítani az Akadémia. 1837-ben királyi határozat született az Akadémiának köteles példányként juttatandó hazai nyomtatványokról, ezt a rendeletet 1840-ben az országgyűlés törvénybe foglalta. Az Akadémia levéltárában található adatok szerint kevés siker koronázta ezt a törekvést: a nyomdák rendszertelenül, vagy egyáltalán nem teljesítették kötelezettségüket.

Az Akadémia történetének első évtizedeiben a könyvtár így leginkább hagyatékok és ajándékozások révén gyarapodott. Ez rányomta a bélyegét az anyag jellegére is: heterogén, nem tervszerűen gyarapított és nem mindig a társaság valódi igényeinek megfelelő könyvek kerültek a könyvtárba. Az első nagyobb hagyatékot, a Kresznerics-féle könyv-, ősnymtatvány- és pénzgyűjteményt Teleki József vásárolta meg az Akadémia számára. 1835-ben Marczibányi Livius apja, Marczibányi Márton könyvtárának több száz kötetét ajándékozta a Tudós Társaság könyvtárának. A legnagyobb mennyiségű könyvajándékot gróf Batthyány Kázmér és Gusztáv juttatta az Akadémiának. A 30.000 kötetes rohonci és a több mint 2600 kötetes kisbéri könyvtárt Toldy Ferenc, a Tudós Társaság titoknoka (mai szóval főtitkára) személyesen vette át az adományozóktól. Nemcsak a magyar kultúra mecénásai, de az Akadémia tagjai is gyarapították ajándékaikkal a könyvtárt, általában saját megjelent munkáikkal vagy az általuk szerkesztett folyóiratokkal.

Bizonyos könnyebbésséget jelentett a helyszűkéhez képest, amikor 1836-ban az Úri utcai Trattner-Károlyi-házban (ma Petőfi Sándor u. 3.) bérelt helyiségeket a Magyar Tudós Társaság. Itt a hivatali szobák és üléstermek mellett négy nagyobb és négy kisebb helyiséget a könyvtárnak is biztosítottak. Ezeket már megfelelő könyvtári berendezéssel látták el; így lehetőség nyílt a Tudós Társaság saját könyvanyagának teljes rendezésére és a Teleki-könyvtár átvételére. Kinevezett könyvtárnok nem lévén Toldy Ferenc egy írnok segítségével maga rendezte és katalogizálta a könyvanyagot. A könyveket szakrendben állították fel. Ekkor még külön kezelték a Teleki-könyvtárt, amelyet valószínűleg eredeti szakrendjében állítottak fel. Toldy 1844 őszére készült el a rendezéssel, ekkor a könyvtár saját, szabad rendelkezésű része teljesen feldolgozva, a Teleki-könyvtár pedig felállítva, használatra készen állt. Ekkoriban vezethette végig Toldy Vörösmarty Mihályt, a Tudós Társaság rendes tagját, a könyvtár helyisé-

gein, aki ezen élmény hatására írta *Gondolatok a könyvtárban* című versét. A könyvtárt hivatalosan az 1844. évi XIII. nagygyűlés keretében nyitották meg. A december 23-i ülésen Toldy Ferenc titoknok rövid előadásban vázolta az Akadémia Könyvtár történetét, majd Bajza József olvasta fel *A Telekiek tudományos hatása* című értekezését. Az előadások után a titoknok bemutatta a könyvtár helyiségeit, melyek közül az egyiket Teleki József elnök Ferenczy István által készített mellszobra díszítette. (Ma a III. emeleten, az Akadémia Művészeti Gyűjteményében látható.) A könyvtár ekkor nagyjából 60.000 kötetes állománnyal rendelkezett, ennek mintegy kétharmada volt feldolgozva. A Trattner-Károlyi-házban már megvoltak a feltételei a könyvtár üzemszerű működésének. Szervezetten folyt a gyarapítás, és megszervezték a könyvtár rendszeres nyitvatartását is. Az Akadémia tagjain kívül elnöki engedéllyel más tudósok is látogathatták, tehát megvalósult az alapítólevél azon kikötése, hogy a Tudós Társaság könyvtára nyilvános tudományos könyvtár legyen. Közben Toldy titoknok az Egyetemi Könyvtár vezetője lett, így az Akadémiai Könyvtár vezetését nem vállalta tovább. Szaktudását azonban továbbra sem nélkülözhetette az Akadémia, így a könyvtári bizottság könyvtári utasítás elkészítésére kérte fel, amely 1848-ban nyomtatásban is megjelent – *elsőként* Magyarországon!

Az 1848/49-es önvédelmi háború idején, a budai vár ostroma során csak kevésen múlt az Akadémiai Könyvtár teljes pusztulása. A pesti Dunasort ágyúzó császári csapatok eltalálták a Trattner-Károlyi-házat is és tetőzete leégett. A könyvtár azonban szerencsésen megmenekült. A szabadságharc leverése utáni önkényuralmi korszakban az Akadémia működését is korlátozták, egy időre elvesztette kötelezpéldány jogosultságát, a könyvtár gyarapodása az adományozásokra és a nemzetközi cserére korlátozódott. Ebben az időben – 1850-től – irányította először kinevezett könyvtárnok (később főkönyvtárnoknak nevezték) az Akadémiai Könyvtárt, Teleki József Hunfalvy Pált nevezte ki könyvtárnoknak.

Az abszolutizmus fokozatos visszavonulása és a nemzeti szellem ébredése a Magyar Tudományos Akadémiát kivételesen kedvező helyzetbe hozta. Közadakozást indítottak a legfontosabb nemzeti intézmény számára, fényes sikerrel. Megtöbbszörözték az Akadémia alaptőkéjét, és 600 ezer forint gyűlt össze az önálló székház építésére, amely 1865-re fel is épült. Az Akadémia palotájában, a Duna-parti szárny földszintjén előre kidolgozott tervek szerinti helyiségeket kapott a könyvtár. Főraktárként egy 6 méter magas, több mint 400 négyzetméter alapterületű, kettős oszlopsorral tagolt csarnokot építettek. Ezenkívül két mellékraktár épült az udvari szárnyban. Olvasóteremként két, egymásba nyíló, 70 személy befogadására alkalmas termet rendeztek be. Külön könyvtárnoki dolgozószoba is épült. A könyveket a Toldy Ferenc által kidolgozott rendben állították fel, de már tervezték a gyűjtemény jellegének jobban megfelelő új szakrendszert is. A raktári rend leglényegesebb újítása a könyvtár teljes egyesítése volt a Teleki-könyvtár önállóságának felszámolásával. 1867 elején nyitották meg a könyvtárt a szélesebb körű olvasóközönség előtt. A könyvtár technikai berendezése a palotába való költözéstől kezdve a kor színvonalán állt. Az olvasótermekben kezdettől fogva gázvilágítás volt, 1895-ben már a villanyt is bevezették. Az olvasóterem a hét öt napján volt nyitva, ezenkívül az akadémikusok számára még az ülések idején is. Az akadémikusok és egyetemi tanárok részére jelentősen megkönnyítették a kölcsönzést, de a nagyobb közönség számára erősen korlátozott volt a könyvtár használata. Minden bizonnyal ennek tulajdonítható, hogy az olvasóforgalom nem volt túl nagy, évi 6–10 ezer között mozgott.

A könyvtár állománya dinamikusan gyarapodott, az első világháborúig ez 230 ezer művet tett ki. Az 1860-as évek második felétől a könyvtári költségek állandó tételként szerepeltek az Akadémia költségvetésében és 1869-től a kormányzat állandó államsegéllyel támogatta a beszerzést. A gyarapodás jelentős forrása maradt továbbra is a nemzetközi csere, amely impozáns fejlődést mutat: míg 1865-ben 100, 1910-ben már több mint 230 akadémiával és tudományos intézettel állt cserkapcsolatban az Akadémia Könyvtára. A cserkapcsolatok különösen a tudományos folyóiratok beszerzésében töltöttek be pótolhatatlan szerepet. Továbbra is jelentős adományokkal gazdagodott a könyvtár, de már nem mennyiségi, hanem minőségi tekintetben. A dualizmus korában ajándékozta régi magyar könyvekből álló gyűjteményét Ráth György, archeológiai könyveit Pulszky Ferenc, ekkor szerezték meg Szilágyi Dániel turkológus kéziratgyűjteményét és az 1600 kötetes Hadik Gusztáv-féle könyvtárt is. Óriási mértékben gyarapodott a köteles példányok száma, a 19. század végére megtízszereződött. Ez elsősorban az 1898. évi új kötelespéldány-törvénynek volt köszönhető. Ekkor a könyvtár válogatás nélkül vette állományba a beérkezett köteteket; egyes vélemények szerint az állomány fel is hígult ennek következtében. Az 1863-ban készült – később lényegesen módosított – teljességében 54 szakcsoportból álló új szakrendszer szerint rendezték és katalogizálták a könyvtárt. A feldolgozás során helyrajzi, általános és szakkatalógust is építettek; ezek közül az általános katalógust ma is használják.

Az első világháború, az azt követő békediktátum és az ennek következtében beállt gazdasági hanyatlás kétszeresen sújtotta az Akadémiai Könyvtárt. A Magyar Tudományos Akadémia alapítványokban fekvő vagyona elértéktelenedett, államsegélyre sem számíthattak. A külföldi könyvbeszerzés, benne a csere, a világháború alatt csak a Monarchia ausztriai felére és a szövetséges Németországra korlátozódott. A háború után az infláció is nehezítette az Akadémia bekapcsolódását a nemzetközi tudományos életbe. A nemzetközi csere újraindítását gátolta, hogy az említett anyagi nehézségek miatt a Magyar Tudományos Akadémia kiadói tevékenysége nagyon lecsökkent, így nem volt cserealap. Ellenszolgáltatás nélkül viszont csak néhány külföldi tudományos intézet volt hajlandó kiadványait megküldeni.

A két világháború között az Akadémiai Könyvtár és a főkönyvtárnokok állandó küzdelmet folytattak a tizes évek közepétől a húszas évek közepéig keletkezett hiányok pótlásáért. 1925-ben került a könyvtár élére Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, aki országos hírnű könyvtári szakember is volt (korábban az Egyetemi Könyvtárt igazgatta). Csak két évet töltött a könyvtár élén, mégis jelentős eredményeket sikerült elérnie. Megoldották a raktározási problémákat, újraépítették a nemzetközi cserkapcsolatokat, és ismét elő tudták fizetni a külföldi folyóiratokat, mivel ekkorra sikerült anyagilag konszolidálni az Akadémiát. Utóda Szinnyi József nyelvész lett, aki kedvező körülmények között kezdhette meg működését. A pengő bevezetésével értékálló valutával rendelkezett az ország, az Akadémia rendszeres államsegélyben részesült és az 1929-ben az Akadémiára szállt Vigyázó-vagyon megfelelő alapot látszott biztosítani az Akadémiai Könyvtár számára is. Ez utóbbit tekintve a könyvtár – eltekintve az örökség részeként kapott, 17 ezer kötetes Vigyázó-könyvtártól, amely rendkívül értékes kódexeket, ősnomtatványokat és régi magyar könyvanyagot tartalmazott – csalódott elképzeléseiben: az Akadémia vezetése a Vigyázó-birtokok rendbetételét tekintette elsődlegesnek, így a könyvtár alig részesült a vagyon gyümölcseiből. Szinnyi főkönyvtárnok részekre bontva akarta a könyvtár gondjait megoldani. Először a hiányokat igyekezett pótolni, ebben nagy segítség volt a Ferenczi Zoltán idején új

Az Akadémiai Könyvtár raktára a századfordulón

életre keltett cseretevékenység is. Az 1930-as évek második felében már 450 cserkapcsolattal rendelkezett az Akadémiai Könyvtár, amely cserkapcsolatain keresztül sajátos kultúrdiplomáciát is folytatott: például a Magyarországgal hosszú ideig diplomáciai kapcsolatot sem tartó Szovjetunió csaknem harminc tudományos intézetével állt kapcsolatban az Akadémiai Könyvtár. Az újonnan beérkezett nagy könyvadományok azonban stratégiaváltásra kényszerítették Szinnyeit. Ezek feldolgozását és az egyébként is meglévő restancia felszámolását állította előtérbe. A II. világháború alatt Szinnyei utóda, a szintén nyelvész Melich János főkönyvtárnoksága idején a legfőbb feladat a könyvtár állományának védelme volt. Először a legértékesebb kéziratokat és nyomtatványokat csomagolták be és helyezték biztonságba (miután fényképmásolatokat készítettek róluk) a Nemzeti Bank veszprémi sziklaóvóhelyén. (Ezek később Ausztriába, Spital am Pyhrnbe kerültek, onnan a Nemzeti Bank „aranyvonatán” szállították haza az anyagot, amely hiánytalanul és teljesen sértetlen állapotban került meg.) A főváros elleni légítámadások fokozódása miatt gondoskodtak a könyvtár többi értékes anyagának biztonságba helyezéséről. Részben a Magyar Nemzeti Bank pincéjében, részben az Akadémia pincéjében rejtették el az értékeket, velük együtt a könyvtár katalógusait és inventáriumait. Bár az Akadémia székházát komoly épületkárok érték, a könyvtár szakembergárdájának köszönhetően az Akadémiai Könyvtár állománya lényeges kárt nem szenvedett, legnagyobb és különleges jelentőségű értékei sértetlenek maradtak. A világháborút követő évek a helyreállítással teltek.

Az Akadémia államsegélyben részesült, amelyből a könyvtár helyreállítására is nagy összeget fordítottak. Új berendezést kapott az olvasóterem, mellette létrehozták a folyóirat-olvasót. Sikerült növelni a külföldi beszerzést, és a könyvtár igazodott az új elvárásokhoz: feloldotta a korábbi korlátozott hozzáférést, megnyitotta olvasótermeit a szélesebb értelmiségi rétegek előtt.

Az 1949. évi XVII. tc. a Magyar Tudományos Akadémiát – szovjet mintára – az ország legfelsőbb tudományos testületévé tette. Megszüntették önálló, köztestületi jellegét és közvetlen állami irányítás alá vonták – ami akkor közvetlen pártirányítást jelentett. Az Akadémia feladatául szabták a magyar tudományos kutatás elvi irányítását, a kutatómunka fő irányainak összehangolását. Ennek megvalósítására kutatóintézeti hálózatot csatoltak az Akadémiához. Az új intézményhálózaton belül az Akadémia legrégibb intézetének, a könyvtárnak funkcióját is újr szabályozták. Fő feladata az Akadémia keretei között folyó tudományos kutatások szakirodalmi háttérének biztosítása lett. Új kötelezettségként jelentkezett az intézeti könyvtárak könyvtári szolgáltatásokkal való támogatása is; az Akadémia Könyvtára az akadémiai könyvtári hálózat központja lett. Az Akadémia Elnökségének 1953. évi határozata, valamint a tudományos könyvtárak gyűjtőkörét 1958-ban meghatározó rendelet szerint az Akadémiai Könyvtár gyűjti a marxizmus-leninizmus irodalmát (ez akkoriban kikerülhetetlen kötelezettség volt), a külföldi tudományos akadémiák kiadványait (előzményeivel együtt ez a Magyarországon páratlan „academica gyűjtemény”), a társadalom- és természettudományok terén az alapvető fontosságú műveket és mint tudományos szakkönyvtár az országos viszonylatban „ráosztott” szakokat: ókori történelem, klasszika-filológia, a világirodalom története, orientalisztika és nyelvtudomány. Az új feladatok az Akadémiai Könyvtárt igazi könyvtári nagyüzemmé tették. Ez jelentkezett a könyvtári személyzet nagyarányú növelésében és ez időtől kezdve lett a könyvtár önálló költségvetésű intézmény.

A növekvő könyvállománnyal együtt járó raktározási problémák már az 1960-as években felvetették az önálló könyvtárárpület szükségességét, de az 1970-es évek elejének gazdasági megszorításai a nagyszabású terveket kivitelezhetetlenné tették. Az 1980-as évek hozták meg a megoldást: az Akadémia egykori – 1863 és 1865 között épült – bérháza átépítésével alakították ki az új könyvtárt. Az épület első emeletén 120 személyes olvasótermet alakítottak ki, itt kaptak elhelyezést a katalógusok és a mintegy 18 ezer kötetes segédkönyvtár. A Magyar Tudományos Akadémiáról rendelkező 1994. évi XL. törvényhez kapcsolódó új Alapszabály az Akadémiai Könyvtárt mint a tudományos ismeretek terjesztésének és a tudományos munka előmozdításának feladatát ellátó nemzeti intézményt definiálja. Az Akadémiai Könyvtár az 1997. évi CXL. törvény értelmében országos tudományos szakkönyvtár, állománya 1999-ben 2 millió 158 ezer könyvtári egységet tett ki.

KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

Az Akadémia alapításától kezdve gyűjtött kéziratokat, az 1832. évi nagygyűlés megszabta a gyűjtés módját is. A Teleki-könyvtárral kerültek a gyűjteménybe Cornides Dániel történettudós kéziratai, és Teleki József elnök vásárolta meg az első tudóshagyatéket, Kresznerics Ferenc könyveit, kézirateit és pénzgyűjtemé-

nyét. A Kézirattárat, mint különgyűjteményt 1865-ben, a könyvtárnak a Palotába való költözésekor hozták létre. Korábban a kéziratokat a Titoknoki Hivatalban őrizték a mindenkori levéltárnok felügyelete alatt. A Kézirattár az Akadémia palotájának Duna parti szárnyában kapott helyet. A kéziratokat nyitott fapolcokon helyezték el, a könyvtári mintához igazodva, szakrendben. A szakrendet és a feldolgozás módját a két első kézirattáros Rómer Flóris és Jakab Elek dolgozták ki. Ez a szakrend változatlan maradt 1950-ig, a hozzá készült általános katalógus ma is használatban van.

A Kézirattár gyűjtőköre kezdetektől fogva meglehetősen körvonalazatlan volt, stratégia hiányában nem folyt tervszerű gyarapítás. Gyűjtöttek minden a magyar történelemre, irodalomra, nyelvre vonatkozó dokumentumot. A Kézirattár így átlépte a kéziratgyűjtemény határait, részben levéltárrá vált. Jelenlegi helyére, a Palota első emeletére 1949-ben került. Mint már említettük, a Magyar Tudományos Akadémia államosítása után jutott az Akadémia Könyvtára évi, rendszeres költségvetéshez. Ez a Kézirattárnak is rendszeres beszerzési keretet jelentett. Ennek folyományaként újragondolták a gyarapítási stratégiát is. Előtérbe került a vásárláson alapuló szerzeményezés. Az ötvenes évek elején vásárolta meg a könyvtár Ady Endre levelezését, az ún. „mindszenti levelesládát”, a Lányi Eleonóra-kódexet stb. Az ötvenes években határozták meg a Kézirattár gyűjtőkörét: tudósok és írók szellemi hagyatéka a legtágabb értelemben. Megváltozott a Kézirattár belső rendszere is. A rendezésnél új elvet, a proveniencia elvét vezették be és ezzel együtt a szakrendi felállításról áttértek a numerus currens (folyószám) alapú raktári rendre. A Kézirattár története során a gyűjteménynek olyan egységei jöttek létre, amelyek fizikailag nincsenek ugyan különválasztva, mégis tartalmi, vagy formai jegyeik alapján mint kisebb gyűjteményekről beszélhetünk róluk. A legrégibb ilyen gyűjtemény a „Magyar Codexek” elnevezésű. A régi kéziratári szakok egyike volt, különböző anyagrészekből gyűjtötték össze a kéziratokat; a szándék a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtése volt. Ma az ország egyik legjelentősebb régi magyar nyelvemlékeket tartalmazó gyűjteménye, 114 tételből áll, közte a Nagyeniedi-kódex, az Érsekújvári-kódex, a Guary-kódex, a Virginia-kódex, a Lázár Zelma-kódex és a Czech-kódex (Kinizsi Pálné Magyar Benigna imádságos könyve). A „Latin kódexek” gyűjteményének története is a könyvtár alapításáig vezethető vissza. Az első és legértékesebb adományok a könyvtáralapító Teleki Józseftől származnak, köztük az 1840-ben adományozott Corvina (Lodovicus Carbo: *Dialogus de Matthiae regis laudibus*. 1473-1475.). Jelentős ajándék volt a Pulszky Ferenc által ajándékozott XIII. századi francia biblia és két, ugyanebből a századból származó óraskönyv. A legjelentősebb gyarapító gróf Vigyázó Ferenc volt, könyvtárából 73 latin és olasz kódex került a gyűjteménybe. A Kézirattár vette állományba az Akadémia átszervezésekor megszüntetett emlékszobák kézirateit is. Így jött létre a Széchenyi-, a Goethe- és a Vörösmarty-hagyatéka. A Kézirattár anyagának túlnyomó részét az írói és tudóshagyatékok teszik ki. Elsőként Kazinczy Ferenc hagyatéka került a Kézirattárba az 1830-as években, azóta olyan értékes hagyatékokkal gazdagodott a Kézirattár, mint a már említett Ady-hagyatéka, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Veres Péter vagy Pilinszky János hagyatéka. A tudóshagyatékok közül legnagyobb számban történész-hagyatékok találhatók a Kézirattárban (Hajnal István, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre és mások hagyatéka), de nem feledkezhetünk meg a Bolyai-hagyatékról, vagy Eötvös Loránd, Fülep Lajos, Toldy Ferenc hagyatékáról sem. A Kézirattár őrzi a Magyar Tudományos Akadémiához benyújtott kandidátusi és

akadémiai doktori értekezéseket. Szintén a Kézirattárban nyert elhelyezést a Régi Akadémiai Levéltár (RAL), amely az alapítástól az 1949-es államosításig tartalmazza az Akadémia tudományos és hivatali működésének iratait. Az akadémiai iratokkal együtt, de azoktól külön kezelve találhatók a Vigyázó-örökségből származó birtokok és bérházak kezelési iratai.

A Kézirattárral egy szervezeti egységben működik az 1954-ben alapított Régi Könyvek Gyűjteménye. Mintegy 1200 ősnymtatványával az ország második legnagyobb gyűjteménye, kilenc unikummal és olyan kincsekkel, mint Mátyás király törvénykönyve (*Constitutiones inclyti regni Hungariae*). Több mint 6600 régi magyar, azaz 1711 előtti könyv található az állományban, ezek közül 2362 a Ráth-gyűjtemény része. A Régi Könyvek Gyűjteményébe tartoznak még az 1501 és 1550 között megjelent antiqua-könyvek és az 1800 előtti külföldi és az 1850 előtti magyarországi nyomtatványok.

Keleti Gyűjtemény

Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének létrejöttében nagy szerepet játszott a magyar orientalisztika igénye egy önálló keleti könyvtár alapítására. Erre megfelelő anyagi erő nem állt rendelkezésre, adott volt viszont az ország keleti tárgyú könyvekben leggazdagabb gyűjteménye, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. A könyvtár állománya addig is a kutatók rendelkezésére állt, de a hatalmas anyagban szétszórva található orientalisztikai irodalom célszerű használata és gyarapítása nehézkes volt. A gyűjtemény megnyitásakor az a cél is az alapítók szeme előtt lebegett, hogy a Keleti Gyűjtemény a magyar orientalisztikai kutatások bázisa legyen. Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének helyiségeit 1950-ben alakították ki. A gyűjtemény alapja a központi könyvtárból kiemelt 15 ezer könyv és mintegy ezer kézirat volt. A Keleti Gyűjtemény megteremtésében legnagyobb szerepe Rásonyi Lászlónak, a jeles turkológusnak, a kolozsvári és ankarai egyetem tanárának volt. A gyűjtemény kialakulásában felbecsülhetetlen szerepük volt azoknak a jeles magyar orientalistáknak, akik könyvek és kéziratok ajándékozásával gazdagították az Akadémiai Könyvtárt. Duka Tivadarnak, Görgey tábornok egykori segédtszjtjének, majd Indiában működő hadiorvosnak közvetítésével kerültek az Akadémiára Kőrösi Csoma Sándor tibeti kéziratok és könyvei, valamint Duka Tivadar Csoma életére és működésére vonatkozó gyűjteménye. Kaufmann Dávid hebraista végrendeletében hagyományozta a Magyar Tudományos Akadémiára gazdag hebraika-gyűjteményét. A nemzetközi hírű Kaufmann-gyűjtemény csaknem hatszát kéziratot és kétezer nyomtatott könyvet tartalmaz, köztük illuminált héber kéziratokat, ősnymtatványokat és genizagyűjteményt. Vámbéry Ármin hagyatékát fia, Vámbéry Rusztem ajándékozta az Akadémiának; a hagyaték több, mint 600 művet tartalmaz, benne nagybecsű török, arab és perzsa kéziratok is találhatók. Stein Aurél, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, Belső-Ázsia úttörő kutatója már 1926-ban elküldte könyvtára egy részét az Akadémiai Könyvtárba, majd végrendeletében egész, felbecsülhetetlen értékű könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. A Steinkönyvtár alkotja a Keleti Gyűjtemény Belső-Ázsiára vonatkozó gyűjteményének magvát. 1932-ben került az Akadémiai Könyvtár birtokába a neves iszlámkutató, akadémikus, Goldziher Ignác több mint 13 ezer darabból álló levelezése. Szilágyi Dániel turkológus, 1849-es emigráns (1830-1885) könyvtárát halála után vásárolta meg az Akadémia. Szilágyi egyébként arról is nevezetes, hogy ő fedezte fel

a szultáni könyvtárban a Corvinákat és részben az ő közbenjárásával kerültek azok vissza Magyarországra. Kégl Sándor (1862-1920) orientalista, az Akadémiai levelező tagja 11 000 kötetet, köztük 75 , nagyrészt perzsa kéziratot tartalmazó könyvtárát fivére ajándékozta az Akadémia Könyvtárának. Jelentős a Keleti Gyűjtemény belső-ázsiai kéziratok és fanyomatokat tartalmazó anyaga is.

Levéltár

Az államosított Akadémia 1949-től az egész ország tudományos életét irányító szervezetként működött, melyhez kutatóintézeti hálózat is tartozott. Így rövid idő alatt jelentős iratanyag keletkezett; ennek őrzéséről és gondozásáról gondoskodott az Akadémia Elnöksége, mikor 1963-ban létrehozta az Akadémiai Levéltárat. Az Elnökség állásfoglalása abban a tradícióban gyökerezett, mely szerint az Akadémia maga őrzi a működése során keletkezett levéltári anyagot. Az Akadémiai Levéltár 1964-ben kezdte meg működését, mint az Akadémiai Könyvtár egyik osztálya. Feladata az 1949 után keletkezett akadémiai iratok, dokumentumok gyűjtése, őrzése és feldolgozása. A levéltári állomány részét képezik a központi akadémiai szervek iratanyaga és az intézeti hálózat fondjai. Az Akadémiai Levéltár 1970 óta szaklevéltár.

Mázi Béla

Irodalom:

Akadémiai Levéltár fond és állagjegyzék. (Szerk.: Hay Diana) Bp. 1998.

Berlász Jenő – Sz. Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene.* Bp. 1956. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 2./

Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása.* Bp. 1957. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 4./

Csapodi Csaba: *A „Magyar codexek” elnevezésű gyűjtemény* (K 31 – K 114). Bp. 1973. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratárának katalógusai 5./

Csapodi Csaba: *Catalogus collectionis codicum latinorum et graecorum* K 393 – K 500. Bp. 1985. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratárának katalógusai 16./

F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig.* Bp. 1959. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 14./

F. Csanak Dóra: Kéziratok hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 2000. 331-339.

Divald Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei.* Magyarázó kalauz. Bp. 1917.

Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. Bp. 1976. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 2(77)./

Ferenczi Zoltán: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának megalapítása. *Akadémiai Értesítő* 1926. 7-17.

Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831-1949.* Bp. 1987. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 18(93).

175 ÉVE ALAPÍTOTTA SPITZER GERZSON ÓBUDAI KÉKFESTŐ MŰHELYÉT

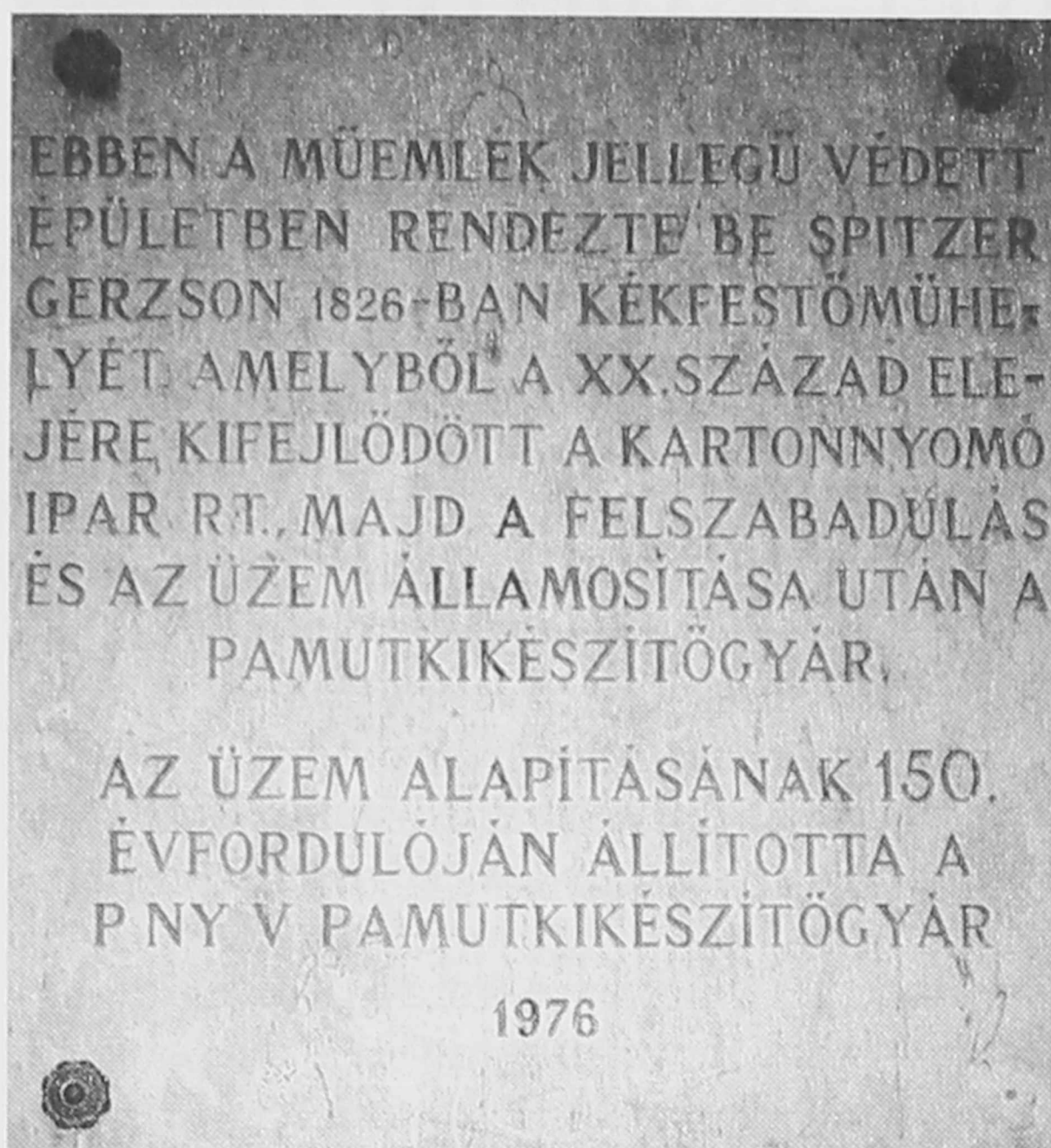
A 18. századi Óbudát három körülmény tette alkalmassá egy – akkor Európában újnak tekinthető – textilipari technológia meghonosítására: a Magyarországon mindmáig élő kékfestés bevezetésére. Elsősorban a fővárosi piac közelsége hatott ösztönzőleg, a céhes szervezet gyenge volta – Pozsonyban Kempelen Farkas nyomóüzemét hiúsította meg a festőcéh –, és nem utolsó sorban a bőségben fakadó lágy víz segítette elő a 19. század első negyedében elszaporodó óbudai kékfestő-mesterek üzleti boldogulását.

A Goldberger családdhoz hasonlóan a Spitzer család is textilkereskedőkből váltott át az ipari termelésre; tekintve, hogy a kékfestés műveletei tekintélyes beruházást tételeztek fel (nyomóformák, festőkádak, mángorló, szárító stb.), néhány generáció sikeres üzletmenete vagy idegen tőke bevonása tette lehetővé a gyáralapítást.

Spitzer Gerzson 1826-ban kezdte meg családja Lajos u. 102. sz. alatti kereskedőházában a kékfestést, amikor a szomszédban (Lajos u. 136.) Goldbergerék már 14 káddal 5 nyomóasztalon gyártottak kelmét. Három káddal és két asztallal indult a műhely, de a 40-es években már 25 káddal, 15 asztallal, sőt egy akkor igen korszerűnek számító perrotin nyomógéppel rendelkezett és 60 munkást foglalkoztatott Spitzer. 1855-ben azonban – mint később is több ízben –, tűz hamvasztotta el a gyárat.

Spitzer Gerzson kartonnyomó manufaktúrájának Lajos utca 102. alatti épülete

A Lajos utca 102. sz. épület falán lévő emléktábla

A sors fintora, hogy 1933-ban ez az újpesti cég veszi bérbe a csőd szélén álló, akkor már Kartonnyomóipari Rt. néven működő óbudai telepet.

Talán egy újabb tüzeset ezúttal a bekebelezett újpesti gyárban és a rossz üzletmenet indokolja, hogy a Spitzer örökösök 1906-ban eladják a vállalatot, amely csak a világháborús konjunktúra során válik ismét nyereségessé. A gyár – a Goldberger után – a 20-as években az ország második legnagyobb nyomóüzeme, 11 hengernyomóval és évi 7 millió méter kibocsátott áruval (1927).

A Magyar Pamutipar Rt.-ba történt említett beolvadása után vezették be a filmnyomást (1936) és a háború küszöbén hozzácsatolták a Filtext-gyárat, amely 5 henger- és 9 filmnyomóval bővítette a kapacitást (1941).

A második világháború súlyos károkat okozott: a németek a budapesti ostrom vége felé felrobbantották a nyomóműhelyeket. A helyreállítás után 1948. évben államosítják az üzemet és átmenetileg – Pamutkikészítőgyár néven – ismét önálló vállalat (1950–57), majd a Pamutnyomóipari Vállalatba illesztik. Egy utolsó virágzása fűződik a 70-es, 80-as évek magyarányú exporttevékenységéhez. Hajdani nagy versenytársa – annakidején Spitzer Gerzson temetésén Goldberger Leo mondott beszédet –, sorsához hasonlóan a rendszerváltozás idején csődbe jutott. 1984-ben felszámolják, ma számos kisebb, jobbára kereskedelmi cég működik épületeiben.

Spitzer ekkor megvette az Óbuda határában fekvő (mai Nagyszombat utcai) telkeket és az új üzemben folytatta a termelést. 1860 körül már 68 kádban, 30 nyomóasztalon és 3 perrotinon készült nyomott – ámde még mindig csak kékfestő – áru. A 80-as években bizonyosodhatunk meg arról, hogy nem csak egyszínes rezerva pamutkarton készül: hengernyomógépet állítottak fel és 150 angol, illetve német rézhengert importált a gyár.

1893-ban Spitzer Gerzson családja megvásárolja az újpesti Magyar Pamutipar Rt.-t, hogy nyersanyagtól való függőségét megszüntesse; mindazonáltal 1906-ban a nagy dekonjunktúra idején megválnak tőle.

Endrei Walter

175 ÉVVEL EZELŐTT ALAPÍTOTTAK HERENDEN PORCELÁNGYÁRAT

A magyar porcelángyártás kezdetének történetét ugyanúgy apró darabkákból lehet összeállítani, mint egy összetört kávéscsészét. Mert annyi nagyszerű dologhoz hasonlóan, felfedezéshez, találmányhoz, ipari vállalkozáshoz hasonlóan, Herenden a porcelángyártás megkezdése sem volt első próbálkozásra sikeres.

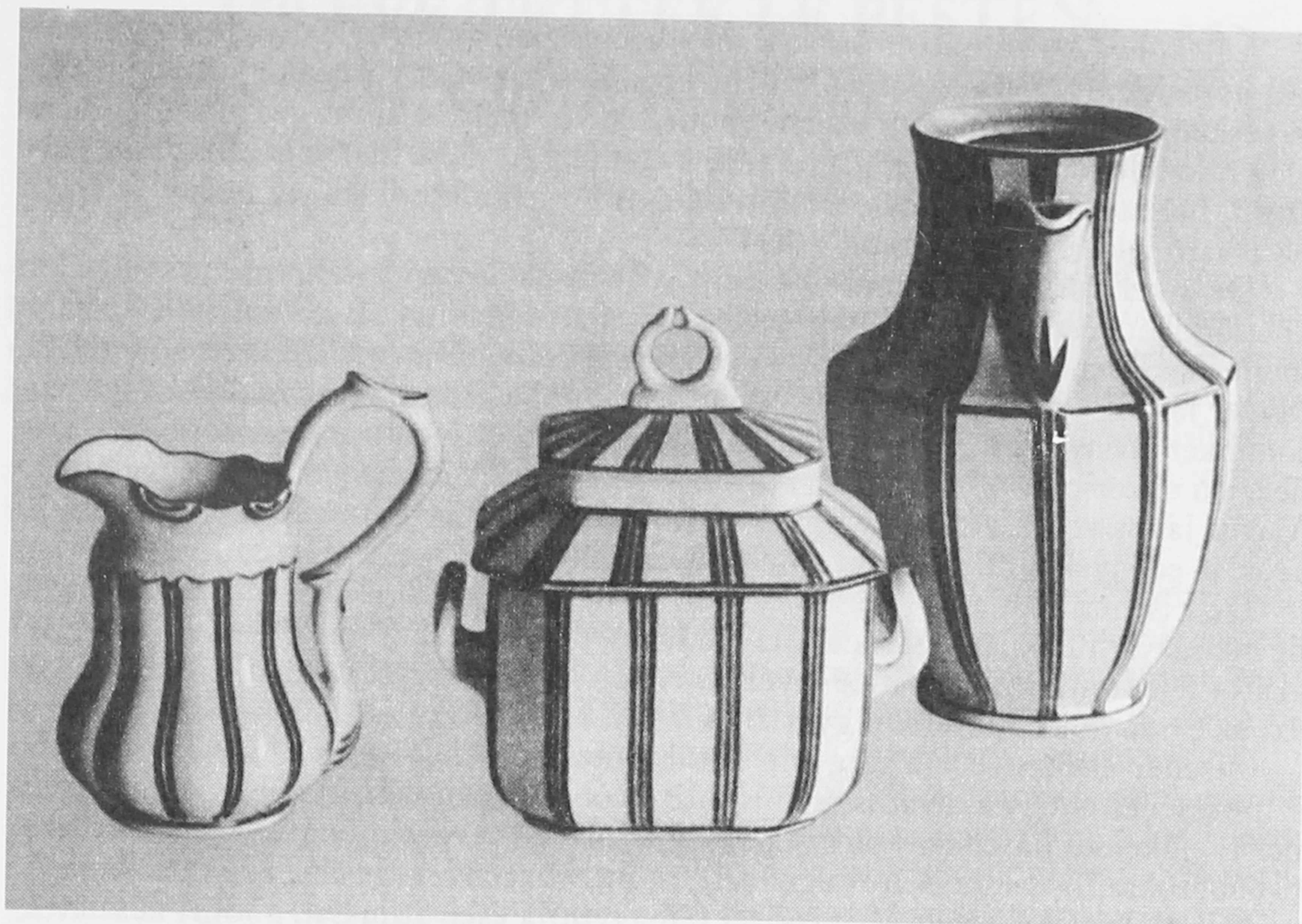
A reformkorban a porcelán megjelenése a magyar polgári asztalokon, ugyanúgy az ország nekibátorodó kapitalizálódásának a jele, mint az egyre szaporodó, de nagy nehézségekkel küzdő ipari vállalkozások gyarapodó száma. Tartósabb és higiénikusabb volt, mint az általánosan elterjedt cserép-, fajansz-, vagy kőedények. Emiatt jól beleilleszkedett a polgári háztartások mindennapos használatai közé. Csehországban, Bécsben egyre gyarapodott a porcelángyárak száma, így egyre olcsóbbá váltak a porcelán edények, miközben egyre nőtt irántuk a kereslet. A kereskedők egyre nagyobb számban hozták be a porcelánokat Magyarországra külföldről, de elég drágán, ezért nyereséges vállalkozásnak tűnt hazánkban is egy hasonló üzem felállítani.

Stingl Vince Sopronban született 1796. május 23-án egy sok gyermekes rézműves mester családjában. Bécsben tanult porcelánfestést. Igen fiatalon, 23 évesen Tatán özvegy Schlögel Györgyné kőedénygyárában lett műszaki vezető, és Fischer Mózes Aronnal együtt dolgozott. De Stingl egy kemence égetést tönkretett, így távoznia kellett a műhelyből.

Stingl Vince további vállalkozásainak menetét, kudarcait leghívebben az adóslevelei kommentálják. Tőke híján kölcsönökből próbálta megalapozni saját műhelyét, gyárát. Mintegy joghézagot kihasználva ú.n. fehérárut, fajanszot akart gyártani, mert a közönséges fazekas árut csak céhen belül lehetett készíteni, és ezekre a portékákra nem vonatkoztak az aprólékos, sok kötöttséggel, korlátozással járó céhes szabályok. 1825 októberében meghalt édesanyja, maradt némi vagyonka utána, de Stingl Vincének még ez is kevés. Míg öccse közlegényként szolgált egy gyalogregimentben, hozzányúlt annak anyai örökségéhez is.

Pápán Stingl Vince kapcsolatba került a Szentgáliékkal, akiknek a malma Herenden a Séd partján állt, és igen alkalmasnak tűnt a massa és a máz őrlésére. A közeli erdők fűtőanyaggal, a szomszédos Városlőd agyaggal, a szentgáli fazekasok a formázásban járatos munkaerővel kecsegtették, emellett a kislődi plébánosban, Stökel Domokosban megértő hitelezőre talált. „Fabrikája” 1826-ban kezdte meg működését Herenden Paffmann és Pullmann nevezetű társának segítségével, és őt így említik a korabeli iratok: „*Vincentius Stingl Figulus vel amphorarius Geschirrmacher in possessione Herend*”.

Kezdetben nem állított elő porcelánt, még kőedényt sem, hanem csak fajanszot. Fajansz az anyaga annak az általa készített bokályszerű edénynek is, amelyen az 1828-as évszám áll. De kerámiájának minősége egyre inkább javul, és hamarosan már kőedényesként tartják számon Stinglt. Mégsem elégszik meg ezzel az eredménnyel, tovább kísérletezik a porcelánnal, kezdetben „csak tökéletlen sárgásszürke színű, idomtalan ‘s hólyagos anyagú készítményekre vezettett...” Paffmann javaslatára Csehországból hozattak agyagot, és így már siker koronázta munkájukat.

Cseh stílusú herendi porcelánedények

Az alapítás évére utaló porcelánembléma

XIX. századi herendi porcelán díszkancsó

A Bakonyi Múzeumban őrzik az egyik kannáját, amelynek anyaga kétségtelenül porcelán, igaz a máza még hajszáltrepedéses. Az edény tizenkétszögletű, lefelé keskenyedő formájú, a nyakánál enyhén kifelé hajló, a kiöntője egyszerű vonalú, a füle felül csigavonallal illeszkedik a testhez. A teteje hiányzik. Díszítése egyszerű, barna csíkok az éleken, felül szélesebb zárócsíkozással. Az edény fenekén olvasható jelzés: „S” „Herend” „831”.

De a kerámiában elért sikereit nem követte az anyagi gyarapodás, sőt további kölcsönöket vett fel, de a régebbi tartozásai miatt vagyonát zár alá vették. Legújabb hitelezője Fischer Mór, a pápai keménycserépgyár bérlője lett, aki masszamesterét, Mayer Jánost elküldte Herendre, hogy társuljon be Stingl Vince mellé. És így, apródonként Mayer révén vált végül Fischer Mór teljes jogú tulajdonosává az üzemnek, aki ekkoriban veszítette el a bérleti jogát a pápai kőedénygyárban. Egy darabig Mayer János volt a vezető, és így a két tulajdonos közötti átmenetről leghívebben azok az edények tanúskodnak, amelyeknek feliratai: Mayer in Herend.

De Fischer Mór ténylegesen csupán 1840-ben kezdte el működtetni a gyárat, de néhány munkáját visszadatálta 1839-es évszámmal. Nem véletlen, hogy el akarta feledtetni Stingl Vince tevékenységét. Több szerző, például Layer Károly ezt az évszámot tekintette a gyár alapításának.

Fischer első porcelán tárgyain határozottan érezhető mind formáiban, mind színezésében, hogy a divatos cseh iskolát próbálta utánozni. De nem is törekedett másra, jókeletű használati tárgyak előállítására törekedett, nem vágyott művészeti babérokra, becsületesen dolgozott, és ami fő: nyereségesen. Kossuth Lajos is méltán méltatta. Fischer Mór idővel felhagyott a cseh stílussal, a főúri készletekről XVIII. századi francia és régi kínai motívumokat lesett el, és termékeiken megjelentek az egyedi, csak a herendi porcelánokra jellemző mintázatok. Könnyedségük és derűjük máig vonzza a vásárlókat, öt kontinens szerte ismertek, üvegvitrinekben féltőn óvott kincsek, esküvői nászajándékok legszebb darabjai, és királyi asztalok terítékeként is szolgálnak a herendi porcelánok.

Stingl Vince, miután Herendről kiszorították, Pápára ment, ahol több családi tragédia is érte, 1847-ben egy röpke időre a városlődi kőedény- és porcelángyárhoz szegődött, de itt sem maradt sokáig. 1848 zűrzavaros időiben nyomtalanul eltűnt, utoljára talán Győrrévfaluban látták.

Buka Adrienne

Irodalom

Grofcsik János-Reinhard Ernő: *A magyar finomkerámiaipar története*. Bp., 1973.

Katona Imre: *A magyar kerámia és porcelán*. Bp., 1978.

Layer Károly: *A herendi porcelángyár története*. Bp., 1921.

Mihalik Sándor: A herendi gyár alapítója. Bp., 1965. *Folia Archaeologia*. 253-269 p.

Mihalik Sándor: Stingl Vince családja. Veszprém, 1964. *A Veszprém megyei múzeumok közleményei* II. köt. 271-280 p.

Molnár László: A herendi porcelángyár a reformkorban. Veszprém, 1963. *Uo.* I. köt. 231-245 p.

Sikota Győző: *Herend porcelánművészete*. Bp., 1981.

150 ÉVE TETTÉK LE PESTEN A SZENT ISTVÁN BAZILIKA ALAPKÖVÉT

A XVII. század utolsó évtizedétől Pest városa rohamos fejlődésnek indult, a település kilépett a középkori városfalak mögül. Ahogy a folyómenti városok általában, úgy Pest is a vízfolyással ellentétes irányba, észak felé kezdett terjeszkedni. Erre szabad, de sivár, homokbuckás terület volt és csak távolabb állt az 1801 után kaszárnyává alakított Újépület. A XVIII–XIX. századot fordító évtizedben ez a terület kezdett beépülni, követve Hild János 1805-ben készített városrendezési tervének elgondolását.

A népesedő városrész – amely már 1790 óta a Lipót nevet viselte – plébániatemplomának helyéül a Vác felé vezető út mentén azt a területet találta alkalmasnak, ahol korábban az Állatviadal színház állott. A környék kiegyensúlyozott architektúrájú épületekkel a klasszicizmus szellemében egyöntetűen harmonikus jelleggel épült be, de nem volt olyan épülete, mely jelentősebb hangsúlyt, egyénibb jeleget adott volna. Ezért nagyszabású templom építését tartották szükségesnek, de anyagi okokból csak ideiglenesnek minősített, kápolna méretű templom építésére volt lehetőség. 1808-ban Zitterbarth János tervei szerint felépült a Szent Lipót templom. Ez 1849-ben, amikor a szabadságharcban a honvéd sereg megkezdte Budavára ostromát, és az osztrák Hentzi tábornok Budáról lövette Pestet, súlyosan megsérült és 1850-ben le kellett bontani.

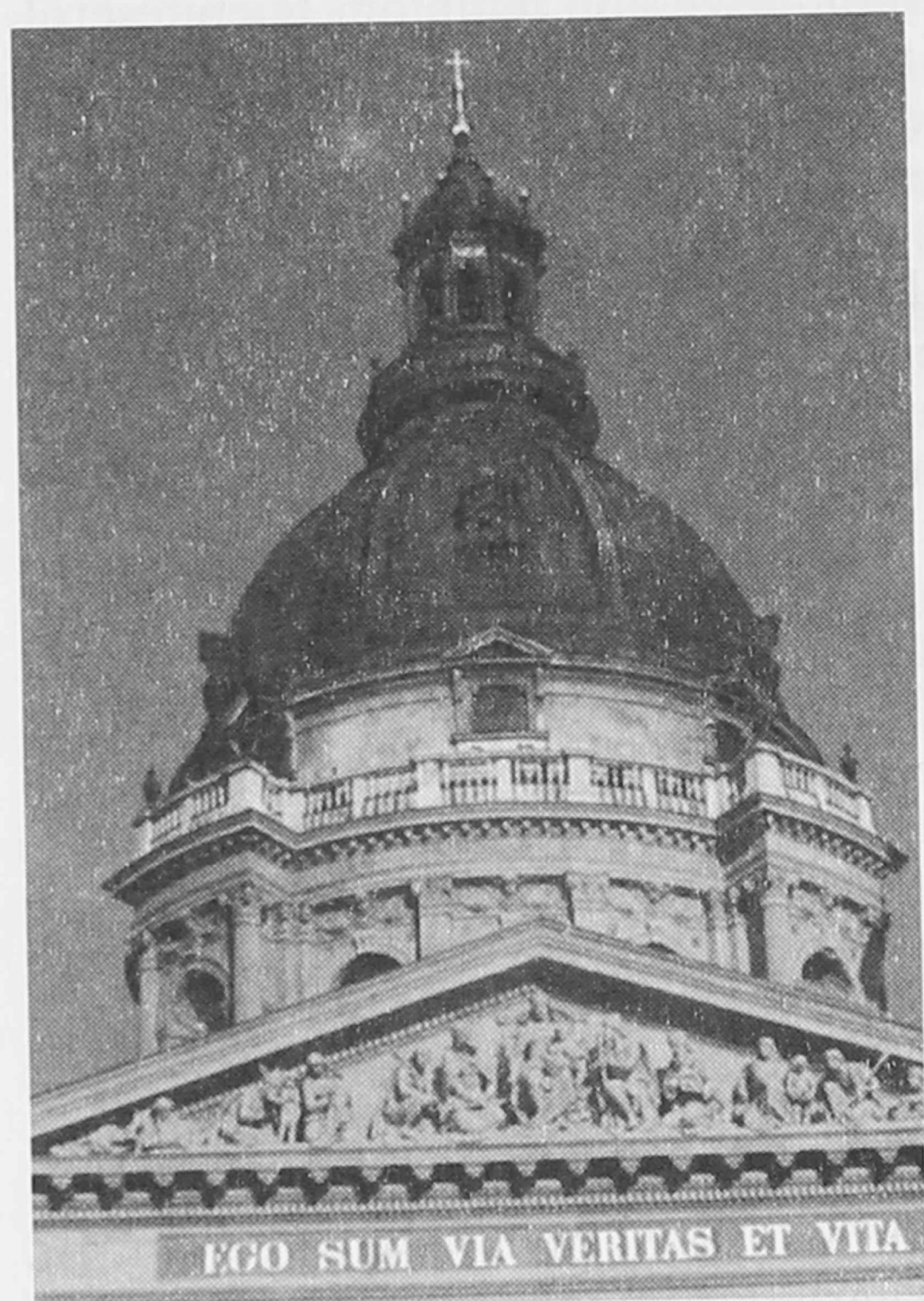
A város nem mondott le a nagyobb méretű, díszesebb templom felépítéséről, állandóan folyt a gyűjtés és a városi tanács már 1822-ben foglalkozhatott a végleges templom felépítésének kérdésével. Indokolhatatlan módon Schwartz József rajztanítót bízta meg a tervek elkészítésével, de ebből nem valósult meg semmi, mint ahogy Kasselik Ferenc, Hofrichter József és Brein Ignác tervéből sem. A templom megvalósítása valójában Hild Józsefnek 1845. április 8-án adott tervezési megbízással veszi kezdetét. Hild a pesti Lloyd palota, a Dunaparti palota-sor, a Kirakodó tér épületeinek, a Hermina kápolnának, az Esztergomi Bazilika, az Egri Székesegyház mellett több száz épület tervezőjeként a kor legtekintélyesebb magyar építésze volt.

A korabeli sajtó örömmel üdvözölte, hogy az ismert építész tervezi a templomot. „Örömünkre válik annak is megtudása, hogy az építéssel Hild úr bizatik meg, ki lángeszének már egy örökké dicső, mindig nagyszerű emléket emelt az egri érseki dómban” – írja többek között a *Honderű* c. lap.

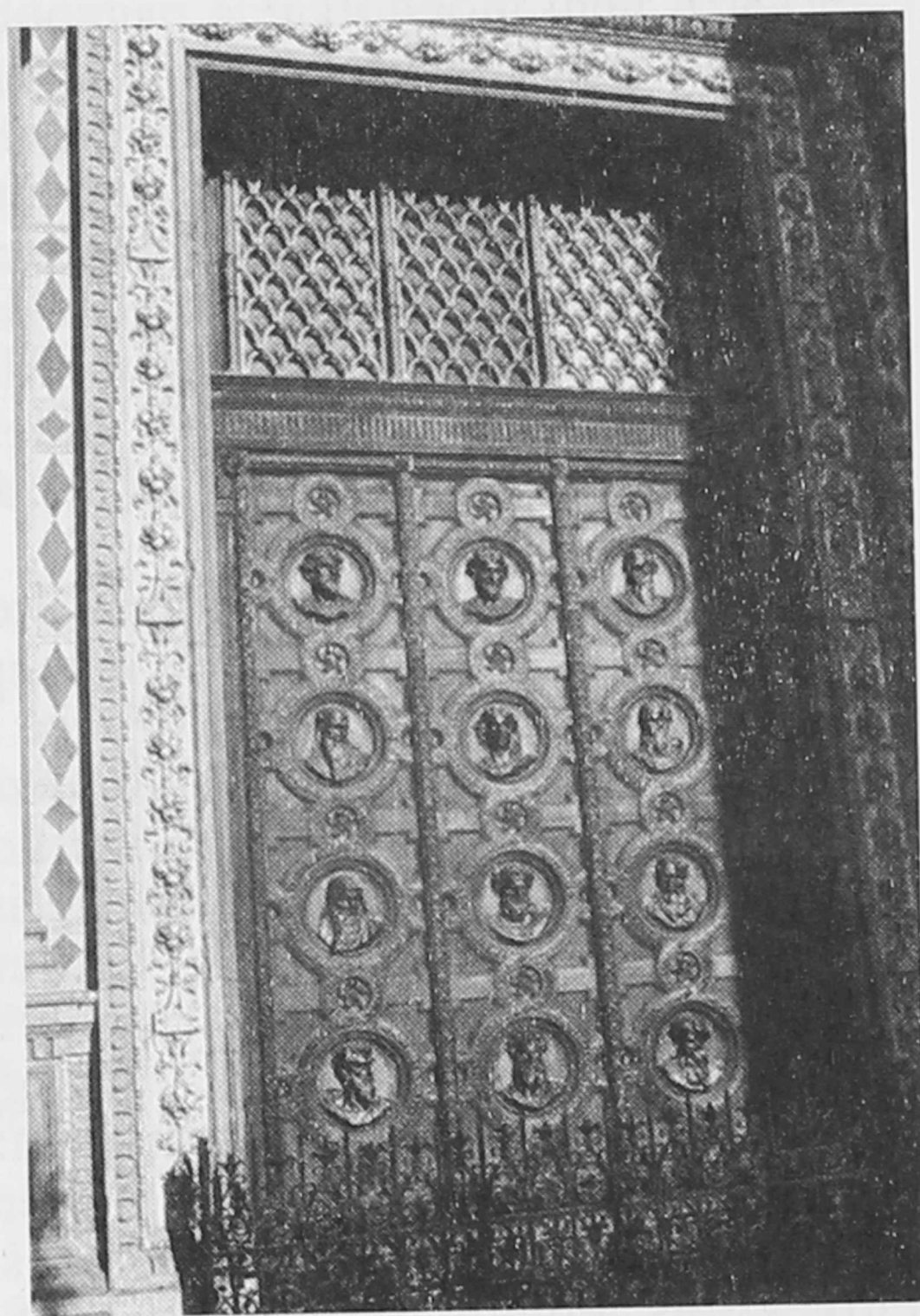
Ez az időszak már a romantika korszakának kezdetét jelenti az építészetben. Hild más épületeinél követte is a stílusváltozást, de ezt a templomot – a Lipótváros már felépült épületeinek megjelenésével összhangban – klasszicista stílusban tervezte meg, négy saroktoronnyal, oszlopokkal körülvett magas kupoladobbal. Az anyagi korlátok és az építtetők igényei miatt több tervváltozatot is készített, de azok az első terv gondolatiságának tisztaságától elmaradtak. A polgárság nem csak pénzzel, hanem anyagok adományaival is támogatta az építkezést, ami nem kevés problémát okozott. Az előkészítés jellegű földmunka 1848 februárjában megkezdődött, de a szabadságharc miatt félbeszakadt.

A Bazilika nyugati homlokzata

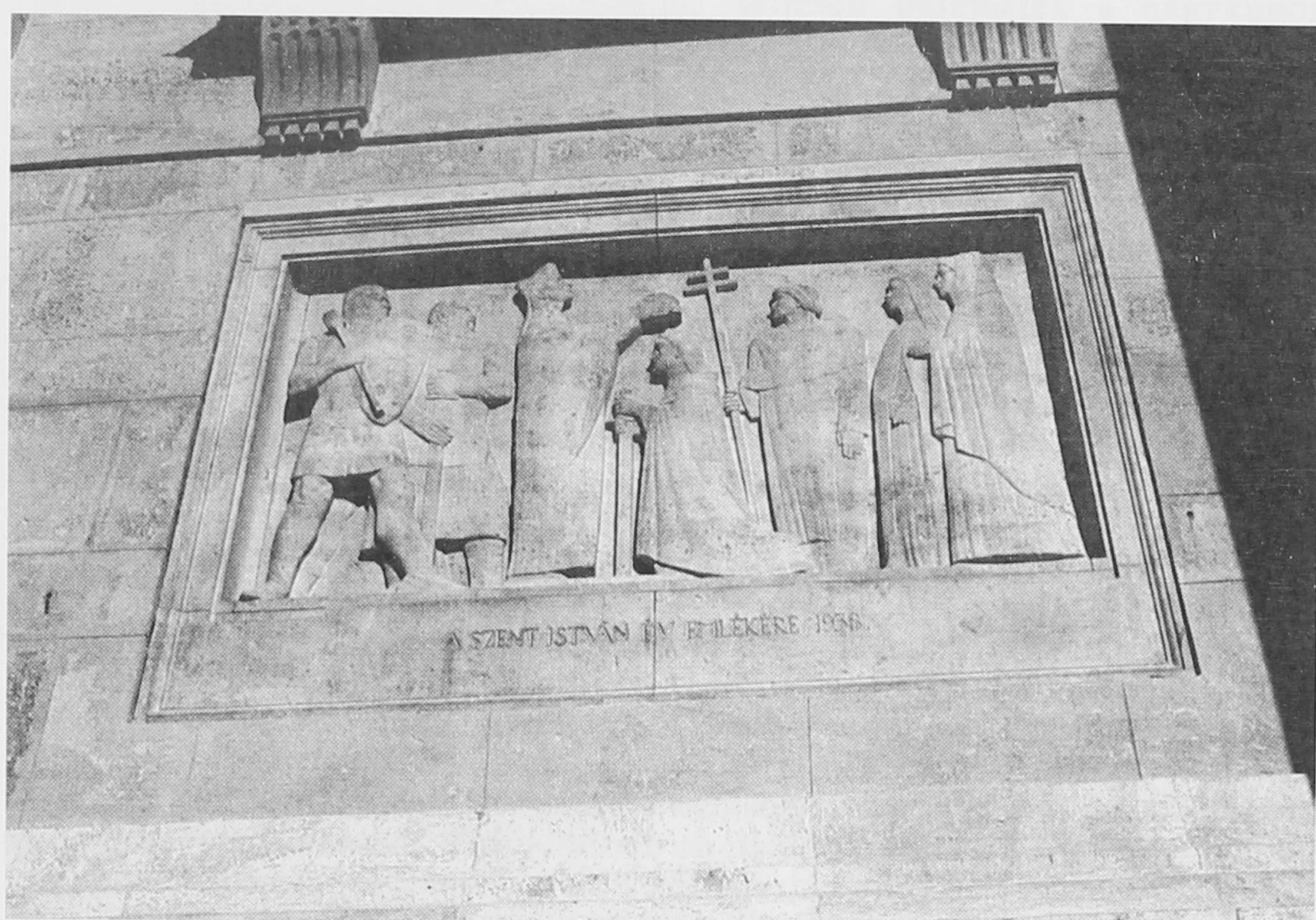
A kupola a timpanon szoborcsoportjával

A főbejárati kapu

Szent István dombormű a bejárat felett

Asztrik apát Szent István fejére helyezi a koronát

*Hild József (1789–1867),
a Bazilika első tervezője és építője*

*Ybl Miklós (1814–1891), a Bazilika második
építőmestere, mai alakjának megformálója*

Két évi szünet után, 1850. február 6-án a Scitovszky János hercegprímás elnöklétével ülésező városi tanácskozmány határozta el, hogy – a régi templom lebontásával egyidőben – a tényleges kivitelezést megkezdik. A végleges döntést azonban csak 1851. június 14-én hozta meg az Építési Bizottmány, és nem az első – a legjobbnak ítéltető – terv megvalósítása mellett döntöttek.

Az ünnepélyes alapkőletételre 1851. október 4-én került sor. A tiszta kavicsos talajon 1,0–1,8 m vastagságban téglával, budaújlaki kővel, betonnal megkezdődött az alapozás. A következő években az összegyűjtött pénz elfogyott és 1854-ben magyar–német nyelvű gyűjtőíveken adakozásra hívták fel a nagyközönséget. Az építés így nehezen és vontatottan folyt és csak 1858-ban gyorsult fel, amikor az uralkodó évi 40 000 forintot helyezett kilátásba hozzájárulásként, de azzal a feltétellel, hogy a város mindenkor ugyanilyen összeget adjon. Az építés 1867 márciusában már mintegy 5 méter magasságban folyt, amikor Hild József meghalt.

A templom további tervezésével és művezetésével már április 1-jén Ybl Miklóst bízták meg, aki Pesten többek között a Bakács téri templom, a Nemzeti Lovarda, a régi Képviselőház, a Festetics és Károlyi paloták tervezésével a legismertebb magyar építész volt. Ybl Hild tervein szépészeti és célszerűségi okokból módosításokat javasolt és a módosított terveket előterjesztette. Még szeptemberben is építették a kupola dobját, de decemberben Ybl már észrevette, hogy a kupolát tartó négy főpilléren repedések keletkeztek. Vizsgálatok kezdődtek, de a hosszú éveken át szabadon állt és ezért károsodott pillérek – melyeket az adományként kapott különböző minőségű kövekből falaztak – nem voltak elég

*Kauser József (1848–1919),
a Bazilika építésének befejezője*

teherbíróak ahhoz, hogy a felmagasodó kupoladobot megtartsák. Az 1868. január 21-e éjjelén dühöngő szélvihartól próbára tett szerkezet nem tudott ellenállni és másnap délután a kupoladob hatalmas robajjal beomlott. A katasztrófát követő megdöbbenés hosszú időre megbénította az építkezést, 1875. augusztus 1-jéig a romok eltakarításán kívül érdemi munka szinte nem készült.

Ezalatt Ybl több alternatívát, átdolgozott változatot készített a templomhoz olasz-reneszánsz stílusban. A szinte folyamatos anyagi nehézségek miatt többször változtatták az építési programot és 1889-ben jutottak el odáig, hogy a kupola teljes vasszerkezetét felszereljék. Október 19-én tűzték fel a nagykupola csúcsára a 2,50 m magas keresztet és „a kereszt szokásos burkolására kék posztót használtak”. 1890-ben teljesen befejezték a nagykupola

boltozását. Ybl elkészítette a következő év programját, de azt végrehajtani nem tudta, mert 1891. január 22-én – pontosan 23 évvel a kupoladob beomlása után – elhunyt.

A főváros közgyűlése az építési bizottmány javaslatára 1891. március 18-i ülésén Kauser József építész bízta meg a templom hátralévő építési munkáinak művezetésével. Határozatában kimondta, hogy a feladatot Ybl Miklós munkásságának szellemében, az általa készített alapterv szerint tartozik megoldani és lehetőleg követnie kell az esetleg megmaradt részletterveket is. Kauser József ekkor már két éve tagja volt a templom építését irányító és ellenőrző bizottmánynak. A budapesti Műegyetemen és a párizsi École des Beaux-Arts-on végezte tanulmányait. A Bazilika belsejét valóban Ybl szellemében valósította meg és historikus irányzatot követő művészeink közreműködésével szinte műzeuma lett eklektikus alkotásaiknak.

A templomot 1905. november 9–15. között Kohl Medárd esztergomi segédpüspök szentelte fel. A zárókő elhelyezése 1906. december 8-án Ferenc József király jelenlétében történt. Ebben elhelyezték a templom építésének történetét leíró okmányt.

A templomot 1931-ben XI. Pius pápa „Basilica minor” rangra emelte.

A II. világháború során a homlokzat kőburkolata számtalan lövedéktalálatot kapott. A beázások elleni ideiglenes védelem után 1947-ben megkezdődött a nagykupola fedésének rekonstrukciója, de munkavégzés közben a tetőzet kigyulladt, leégett és ezért újra kellett fedni. E fedés egy részét az 1980-as években egy vihar leszakította. Ez indította el a kupola és az egész templom rekonstrukcióját, mely napjainkban is tart.

A 8–10 000 ember befogadására szolgáló görögkereszt alaprajzú, északi és déli kápolnasorral övezett, 4147 m² alapterületű templomot kettős kupola koronázza. A 22 méter átmérőjű belső kupola magassága 65 m, a templom teljes magassága 96,3 m, a főhomlokzatán két 57 m magas toronnyal.

A homlokzatát díszítő szobrok közül az északi torony Nagy Szent Gergely és Szent Ambrus, a déli torony Szent Jeromos és Szent Ágoston szobrait és a kupoladob belső fülkéibe illesztett négy evangélista alakját Feszler Leó osztrák, de Magyarországon élt szobrász mintái után Brestyánszky Béla és Mayer Ede faragta. A sekrestye félköríve felett álló 12 apostol szobrot és a bejárat feletti timpanon 13 alakos szoborcsoportját, mely Szent István, Szent Imre, Szent László és Szent Lipót hódolatát ábrázolja Szűz Mária és a kis Jézus előtt, Feszler Leó alkotta. A mellékkápolnának külső ívpárkányain levő allegorikus férfi és nő alakok Mayer Ede szobrász munkái. A főbejáratától balra az 1938-as Szent István év alkalmából helyezték el Jálics Ernő szobrászművész kő domborművét, mely azt ábrázolja, amint Asztrik apát Szent István fejére helyezi a koronát. Jobbra az Eucharisztikus Kongresszus alkalmából készített dombormű van, melyet Madarassy Walter készített. A bejárat feletti márvány szent István dombormű Senyei Károly alkotása.

A templom belsejét a kor legkiválóbb képzőművészeinek alkotásai díszítik. A szentély kupolájának osztott mezőiben lévő mozaikok kartonjait és a Nagyboldogasszony oltár képét Benczúr Gyulafestette. A főoltár Szent István szobra, a délnyugati fülkében álló Szent Gellért szobor Strobl Alajos munkája. A másik fülkében álló Szent László szobor alkotója Fadrusz János. A dongaboltozatok freskóit és a középkupola ívháromszögeiben lévő négy evangélista alakját Lotz Károly festette, az előcsarnok boltozati mozaikjait Székely Bertalan tervezte.

A többi műalkotásokat Aggházy Gyula, id. Vastagh György, Feszty Árpád, Stetka Gyula, Roskovics Ignác, Deák Ebner Lajos festőművészek, Ferenczy Béni, Boldogfai Farkas Sándor, Ohmann Béla, Jálics Ernő, Damkó József, Pátzay Pál, Senyei Károly szobrászművészek készítették.

A templom egykori Szent Lipót kápolnájában őrzik az első magyar király, Szent István jobb kezefejét, melynek kettős ereklyetartóját Lippert József építész rajza alapján a bécsi W. Bröse ötvöscég készítette 1862-ben. Ennek a kápolnának díszes főoltárát 1899-ben Kauser József tervezte. A kápolnát 1983 óta Szent Jobb Kápolnának nevezik.

Hajós György

125 ÉVE ADTÁK ÁT AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉPÜLETÉT

A tridenti zsinaton kijelölt katolikus megújulás programjában fontos szerepet kapott a Loyolai Szent Ignác által alapított szerzetesrend. A jezsuiták magyarországi letelepítése Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek nevéhez fűződött, aki már 1561-ben Nagyszombatot jelölte ki a megfelelő helynek. Ebben a döntésében szerepet játszhatott, hogy a város fontos kereskedelmi útvonalak mellett feküdt és a török kezére került Esztergomból 1543-ban éppen ide menekült az érsekség. A városban mindössze hat évig működött a jezsuita kollégium, ugyanis az első letelepítési kísérlet 1567-ben kudarcot vallott a protestánsok ellenállása és egy tragikus tűzvész miatt.

A királyi Magyarországra való visszatelepítésük anyagi hátterét a turóci prépostság adományozásával biztosította II. Rudolf király 1586-ban, Draskovich György (1515–1587) kalocsai érsek közbenjárásával. Az adományozott birtokot IV. Béla alapította a premontrei rend számára 1248-ban, amely tulajdonképpen két földbirtokot jelentett: a Turóc megyei Znióváralját és a Nyitra megyei Vágsellyét. Jezuíták már az adományozás évében rezidenciát alapítottak Znióváralján, s néhány év múlva a kollégium is megnyitotta a kapuját a katolikus fiatalok előtt. Az első nagyszombati korszak bibliotékájából nem maradt minden kétséget kizáróan könyv az utókorra, ugyanakkor a znióváraljai rezidencia és a későbbi kollégium könyvtárából a mai napig őrzünk köteteket. A jezsuita oktatásban fontos görög-latin klasszikus szerzők, humanista írók rendkívül modern és filológiai szempontból is kiváló kiadásai mellett a középkori könyvtárak legkedveltebb auktorjai sorakoznak 15. század végi vagy 16. század eleji nyomtatványokban.

A közel egy évtizedes oktatás után a Bécshez és Pozsonyhoz is közel fekvő Vágsellyére költöztek a jezsuiták. A rövid korszak alatt új kollégium épült, rendszerezítették az új tanrend, a Ratio Studiorum szerinti magasabb szintű oktatást, s megfelelően képzett papokat irányítottak a környékbeli plébániákra. A birtokviszonyok a rend számára kedvezően rendeződtek, a kollégium sikeres volt a környéken, s a fegyelmet is igyekeztek megerősíteni. A könyvtár felállítása, s ezzel együtt a katalógizálása 1604-re fejeződött be. Ebből a korszakból megmaradt állomány egyik érdekessége, hogy közöttük nagyszámú görög nyelvű könyv található.

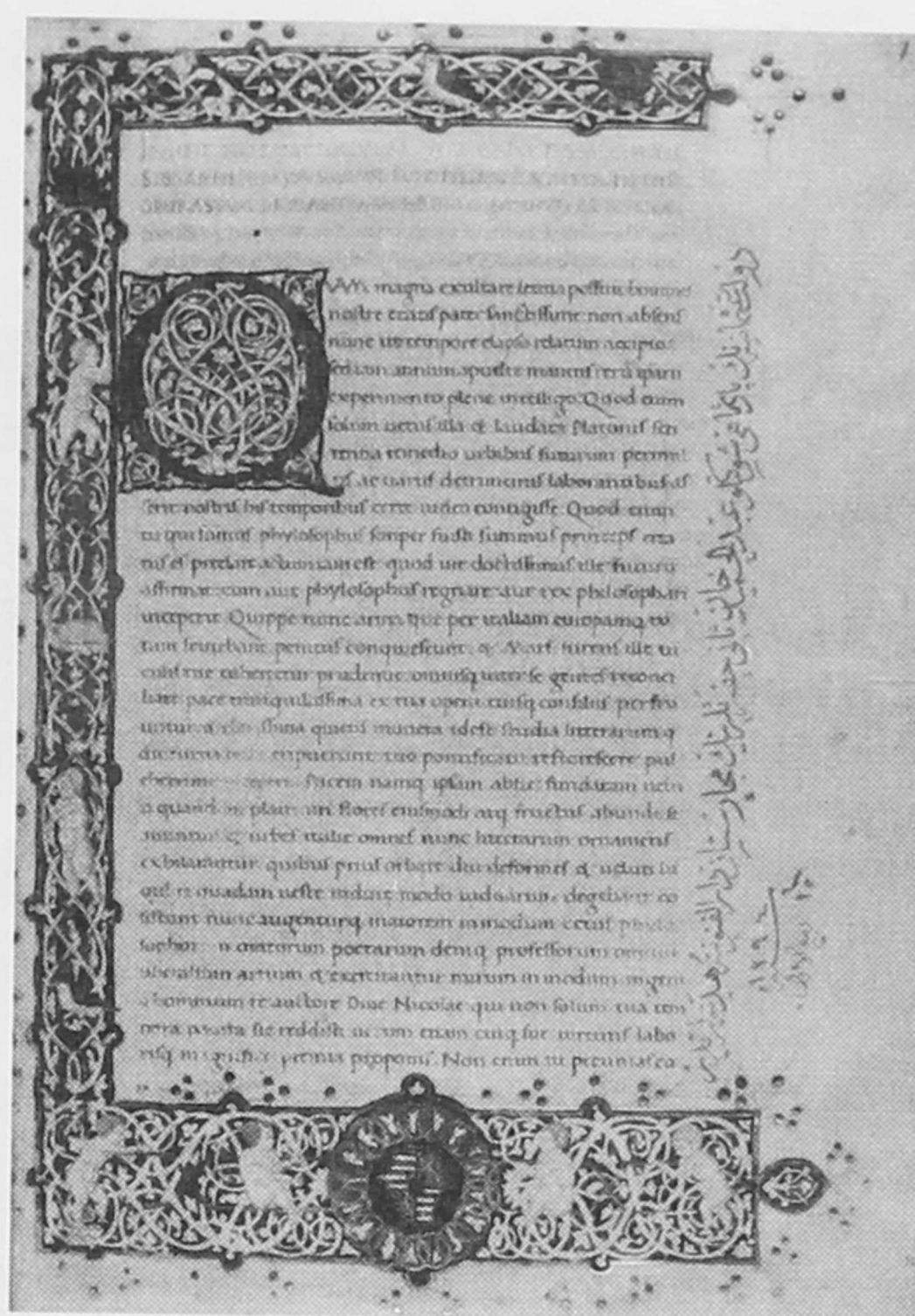
Kényszerű bécsi tartózkodás után a könyvtárat 1607-ben már ismét Nagyszombatban találhatjuk. Forgách Ferenc (1564–1615) esztergomi érsek mellett ekkor ott tartózkodott állandóan két jezsuita: Pázmány Péter (1570–1637) a későbbi esztergomi érsek és Dobokay Sándor (1567–1621) a vágsellyei kollégium rektora, akiket a provinciális a turóci prépostság elvesztett birtokainak a visszaszerzéséért küldött az esztergomi érsek mellé. A leendő kollégium és a majdan ebből kinövő egyetem részére jobb helyet, mint Nagyszombat, az adott időszakban találni sem lehetett volna. Itt nem alakítottak ki új könyvtárat, hanem a vágsellyei bibliotéka kötetei kerültek ide. Az előző korszakokhoz képest a kollégium és a könyvtár is végre nyugodt fejlődésnek nézhetett elébe, 1618-ban már 700 tanulóval folyt az oktatás. A tematikai változás mellett a legszembevetőbb folyamat, hogy még az előző időszak viszonylag gyors beszerzéseihez (néha csak három-négy év) képest is

meggyorsult a könyvtár gyarapítása. Az egyre sikeresebb kollégium egy-két éves késéssel jutott hozzá a valamennyi európai jezsuita könyvtárban megtalálható legfontosabb művekhez.

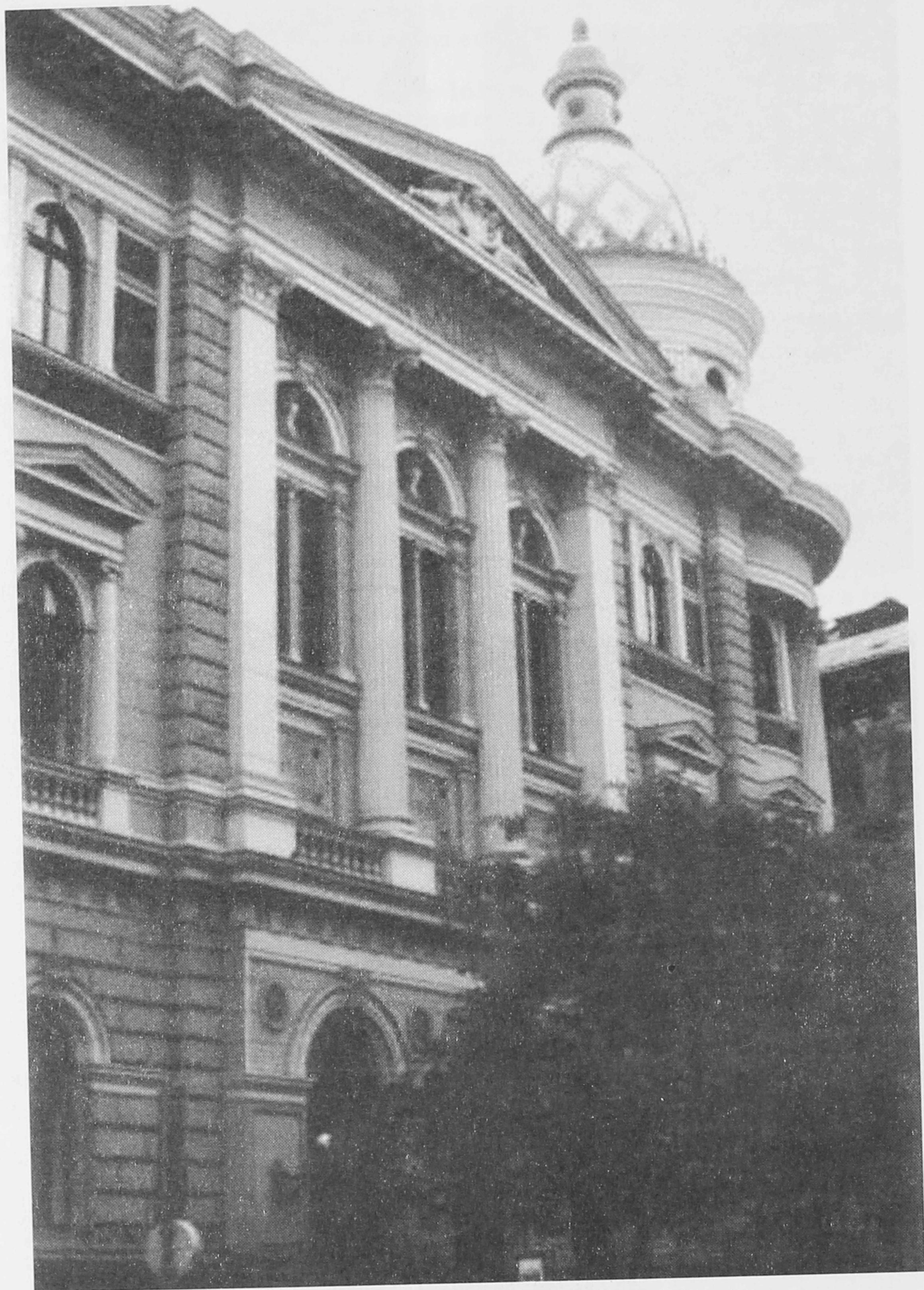
A könyvtár szervesen illeszkedett az 1635-ben alapított felsőoktatási intézmény teljes szerkezetébe, csakúgy, mint az egyes karok (1669-ben jogi-, száz évvel később az orvosi kart hozták létre), a nemesi kollégiumok, a csillagvizsgáló és az egyetemi oktatást is kiszolgáló nyomda. 1761-ben szentelték fel ünnepélyes keretek között az újabb könyvtárhelyiséget, ahonnan bibliotékánkat a rend feloszlata után négy évvel, 1777-ben Budára költöztették. A jezsuita rend hatékony könyvtárpolitikájának köszönhetően a 18. század végére több mint 15 ezer kötetre növekedett az állomány. A könyvtárral szorosan együttműködő nyomda saját kiadványaiból mindig biztosított példányt az alacsony fejlesztési költségek ellensúlyozására. A gyarapítás céltudatosságát érdemes kiemelni, hiszen az alapvető munkákat több kiadásban szerezték be, s törekedtek arra, hogy a sorozatok (*Acta Sanctorum*) és a több kötetes munkák is hiánytalanul kerüljenek fel a raktár polcaira. Az eddigi elemzések azt mutatják, hogy a rend általános irányvonala mellett az egyes tudományos irányzatok (newtoni fizika), illetve a nevezetes tanárok (Pray György) hatása mellett Mária Terézia által szorgalmazott oktatási reform (1753) hatása is kimutatható.

A jezsuita rend 1773-as feloszlata után az egyetem és vele együtt a könyvtár állami intézménnyé vált. A Magyar Királyi Egyetem új székhelyeként a központi fekvésű és történelmi múltú Buda látszott a legalkalmasabbnak. A költözéssel párhuzamosan egy másik – nem kevésbé bonyolult – gonddal néztek szembe: a feloszlátott rendházak könyvanyagát vették leltárba, s a nagyszombati anyaggal együtt az új helyére szállították. Nem sokáig maradt a budai várban a könyvtár, 1784-ben Pestre, a Barátok terén álló ferences zárda mellé költözött a rendfeloszlátások során keletkezett óriási könyvmennyiséggel. A 18. század végére – becslések szerint – 22 ezer kötetes lehetett ez az állomány, amelynek a nagy része a feloszlátott pálos, kamalduli, trinitárius, ferences, szervita, premontrei, domonkos, ciszter, kapucinus és egyéb rendi gyűjteményből került könyvtárunk raktáraiba. Az állomány gyarapítására – a szűkös anyagi helyzet miatt – az 1780-ban megkapott kötelespéldány-szolgáltatás biztosított elvileg lehetőséget, amelyet (visszatetsző módon) még az Egyetemi Nyomda sem tartott be. A 18–19. század beszerzéseinek az 1790-es általános cenzúra-rendelet szabott gátat, amely az időszerű politikai helyzetnek megfelelően hol szigorodott, hol enyhült.

A 19. század három legjelentősebb könyvtárigazgatója inkább tudós szakember, kutatási területének elismert tekintélye volt, mint az aprólékos, mindennapos könyvtári munkát megszervező és ellenőrző hivatalnok. Fejér György (1776–1851) két évtizedig volt könyvtárunk élén, s hivatali ideje alatt szélmalomharcot folytatott a könyvbeszerzés kapcsán az egyetemei tanáccsal, illetve a könyvtár épülete miatt pedig a társbérletbe kényszerült ferences renddel. Ezzel párhuzamosan sorra jelentek meg kiváló forrásközlései a „*Codex diplomaticus Hungariae*” 43 kötetében, amelyhez a kéziratárunk értékes anyagából is válogatott. Toldy Ferenc (1805–1875) már három évtizedig igazgatta intézményünket, s ez elválaszthatatlanul kötődött össze a tudományszervező és hagyományőrző munkásságával. Személyében könyvtárunk első világi igazgatóját tisztelhetjük, aki egy részletes szervezeti szabályzatban fektette le alapelveit az Egyetemi Könyvtárról. Utolsó éveit az új, jelenleg is álló könyvtárpalota körüli jogi hercehurca és a nagyszabású építkezés kötötte le. Szilágy Sándor (1827–1899) húsz éves

Az Egyetemi Könyvtár kódexeiből

Az Egyetemi Könyvtár nyugati főhomlokzata

könyvtári pályája szintén szorosan összekapcsolódott történészi életútjával, lenyűgöző sokoldalúsága (szerkesztette a *Századokat*, *Történelmi Tárat*, *Magyar Történelmi Életrajzokat*, 10 kötetes millenniumi magyar történelmet) mellett a felhasználó szemével is látta az Egyetemi Könyvtárat.

Az új épület Skalnitzky Antal (1836–1878) tervei alapján eklektikus stílusban készült el, amelynek ünnepélyes megnyitására 1876. március 26-án került sor. A kivitelezésében elsősorban látványosság és a barokk könyvtárépítés hagyományai uralkodtak, ez lett az első épület Magyarországon, amely kimondottan könyvtárnak készült. Trefort Ágoston kultuszminiszter felhívta a figyelmet, hogy az épület külalakjában és díszítésében is emlékszerű legyen. Skalnitzky bevonta munkájába Koch Henriket is, akivel sok köz- és magánépületet terveztek a fővárosban és vidéken egyaránt. A Ferenciek terére néző főhomlokzat oszlopsorát timpanon zárja Sommer Ágost címert tartó angyalaival. A sarokkupolát az egyetem négy karát jelképező szobrai emelték ünnepélyessé, amelyet még ünnepélyesebbé tett a mindkét homlokzaton meghúzódó attikai párkány és a II. emeleti sgraffitósor. Ezt a palota jelleget hangsúlyozta továbbá a hatalmas méretű előcsarnok szépen tagolt két oszlopsora, amelyet az emeleti nagyolvasóra vezető díszlépcsőház zárt le. A több mint 200 m²-es alapterületű olvasóterem üvegtetőn keresztül kapta a természetes fényt, és falain illetve a mennyezeten Lotz Károly (1833–1904) által festett nőalakok a tudományokat és a művészeteket szimbolizálták. A hét méter magas termeket galéria övezte. A költözéssel párhuzamosan elkészült a könyvtár új szakrendje, 11 főszakkal, amelyet 3–8 alszakra bontottak, s ezen belül megkülönböztették a magyar és az idegen nyelvű műveket, amelyeket a helykihasználás miatt, nagyság szerint raktak fel a polcokra. 1881–1907 között sorra jelentek meg a kéziratár anyagát feltáró nyomtatott katalógusok, amelyek már pontos tájékoztatást nyújtottak az érdeklődő kutatóknak.

Ferenczi Zoltán (1857–1927) és Pasteiner Iván (1887–1963) közel fél évszázados igazgatósága alatt könyvtárunk nyugalmas időszaka következett, és a jól vezetett intézmény továbbra is a magyar könyvtárak egyik meghatározó tagja maradt. Mátrai László (1909–1983) több mint három évtizedes vezetése alatt jó néhány kérdésre kellett válaszolni. Egyik legsürgősebben orvosolandó gond, hogy miképpen lehet egy régi, több évszázados gyűjteménnyel bíró intézményt hatékony és modern könyvtárrá alakítani. Ebben az ügyben komoly előrelépést jelentett az 1949/50-ben elindult új feldolgozási rendszer, amely során új betűrendes- és tárgyszó katalógus épült ki.

A könyvtár épületének főfalai az 1974-es metróépítés során alkalmazott robbantás következtében úgyszólván kettéváltak. A könyvállományban keletkezett károk mellett egy hosszú pereskedés árnyékolta be az elmúlt évek nagyszabású rekonstrukciós munkálatait, amely 1982-ben kezdődött el és 1999 nyarán fejeződött be a belső udvar ünnepélyes átadásával.

Farkas Gábor

125 ÉVE AVATTÁK FEL A BUDAPESTI MARGIT HIDAT

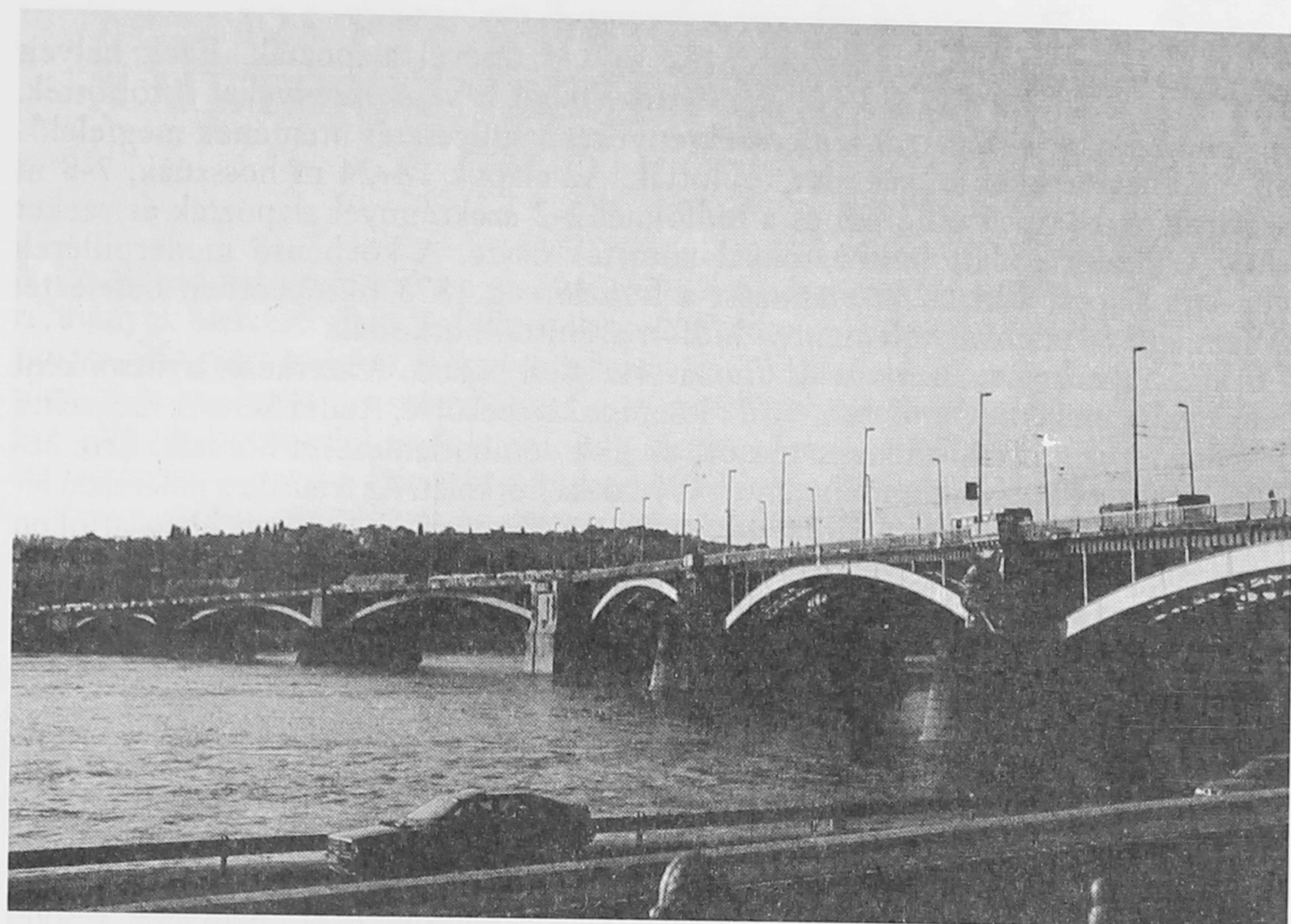
Ötnegyed százada köti össze Budát és Pestet a főváros másodikként felépült hídja, a Margit híd. A fejlődő és gazdasági életével mindjobban összetartozó két városrész kapcsolatához már nem volt elegendő a közel negyedszázaddal korábban átadott egyetlen állandó Duna-híd, a Lánchíd. Újabb hidak építésére lett szükség. Az ilyenkor szinte törvényszerűen kialakuló vita tárgya az volt, hogy hol épüljön az új híd: a város északi, vagy déli részén. Már kezdett kialakulni a Nagykörút vonala, kérdés csak az volt, hogy annak északi, vagy déli végén építsék fel a hidat. Végül is az északi végét helyezték előnybe (bár a mai Szent István körút helyén volt egykori Fegyvergyár utca már eléggé beépítetlen volt). A Margit híd megépítése mellett döntött az a tény is, hogy a budai oldal ezen része is fejlődésnek indult és a híd segíthette Óbuda bekapcsolását is Pest város gazdasági életébe.

A híd építésének útjából egy akadályt még el kellett hárítani. A Lánchíd Részvénytársasággal kötött szerződés szerint a Lánchíd mindkét oldalától számított nyolc kilométeres távolságon belül nem volt szabad új hidat építeni (ez csökkentette volna a részvénytársaság jövedelmét). 1870-ben megszületett a megállapodás, az állam megvásárolta a Lánchidat, ezzel megszűnt az új híd építését akadályozó kötöttség.

Az 1870. évi X. tc. elrendelte a híd megépítését azzal, hogy a szükséges terveket pályázat útján kell beszerezni. Az 1871-ben meghirdetett pályázatra 43 pályamű érkezett magyar, angol, francia, német és osztrák tervezőktől. Az Österreichische Allgemeine Baugesellschaft által benyújtott egyik terv építészeti részleteit *Ybl Miklós* készítette (ennek vasszerkezeti részét *Feketeházy János*, a Szabadság-híd tervezője készítette). A pályázó egy másik tervének építészeti részleteit *Emil Förster*, a volt bécsi Ringtheater tervezője készítette, aki díjazottként szerepel majd a Műcsarnok és az Országház tervpályázatain is. A pályatervek között akadt olyan is, amelyik 60 méter magas kilátótornyot helyezett a híd közepére, másik szobrokkal kívánta ékesíteni a hidat. A bíráló bizottság a tájba simuló, szolid hídformát tartotta elfogadhatónak, ezért 6 pályaművet vett részletesebb bírálat alá. Az 1872. március 9-i eredményhirdetéskor a zsűri 11:1 arányban *Ernest Gouin* francia mérnök tervét nyilvánította győztesnek.

A pályázat időszakában még nem volt végleges a Duna szabályozásának terve. A budai Dunaág szélesebb volt, mint a pesti. Ezért a győztes terv csak öt meder nyílást irányzott elő. A szabályozást úgy hagyták jóvá, hogy a sziget mindkét oldalán egyenlő széles Dunaágak legyenek. Ezért még az építés megkezdése előtt a terveket módosítani kellett. Ez lehetővé tette, hogy a szigettel szembeni középpillérre szimmetrikusan 3–3 hídnyílás létesüljön. Ez esztétikailag is előnyös volt. A pesti és budai körutakat összekötő híd tengelyvonala az utak tengelyvonalaihoz igazodik, ezért középen 30°-ban megtörik. Ezzel lehetővé vált, hogy a mederpillérek tengelyvonalai a folyó sodorvonalával megegyezzenek, csökkentve a rájuk háruló terhelést és a töréspontban szélesebb pillérre támaszkodhat a később épülő szigeti szárny-híd.

A kivitelezést még abban az évben megkezdte a pályadíjnyertes tervező vállalata, a francia *Société de Construction de Batignoles*.

A pilléreket, hídfőket vasszekrények süllyesztésével alapozták. Ezek helyeit körülzárták, szivattyúzással víztelenítették, majd a vasszekrényeket kitöltötték. A 7 mm vastag, 1 m magas lemezszekrényeket a süllyesztés ütemének megfelelően újabb elemekkel szegecselve toldták. Az alapok 18–24 m hosszúak, 7–8 m szélesek. A középső pillérnél és a hídfőknél 2-2 szekrénnel alapoztak és ezeket a víz nullszintje alatt boltozatokkal kötötték össze. A közbenső mederpillérek egy-egy alapon állnak. Az alapozást a francia cég 1873 októberében befejezte. A felmenő falazatokat valamennyi hídfőn gránittal burkolták.

A híd hegesztett vasszerkezetét Franciaországból hozták. A szerkezet nyílásonként hat egymás melletti ívtartó volt, sűrű rácsozással összekötve. Andráskereszt rácsozatra feküdtek azok a hossz- és keresztartók, melyek domborlemezeket hordtak. Erre került az aszfaltréteg és a homokba ágyazott fakocka burkolat. Az ívtartók a pilléreken lévő lapokra támaszkodtak. A járdát a keresztartók konzoljaira erősített hosszartókon fekvő tölgyfapadlók alkották. A hatnyílású mederhídhoz csatlakozó két parti hídnílás 20-20 méteres vasszerkezetét a MÁVAG hazai anyagból gyártotta és szerelte.

A hídfőknél ideiglenes vámszedő bódékat létesítettek, de ezeket 1886-ban téglalapú épületre cserélték ki.

A híd teljes hossza 607,12 m, szélessége 16,84 m volt. Vasszerkezetének összes tömege 5012 tonna volt. A pilléreken és a hídfőkön 4-4 díszes kandeláber, a hídníylásokban 4-4 egyszerűbb lámpa világított. A hídpilléreket az 1874-ben zártkörű pályázat eredményeként *Thabard* párizsi szobrász alkotásai díszítik.

A hidat ünnepélyesen 1876. április 30-án déli 12 órakor adták át a forgalomnak. 1879. június 21-én a hídon át megindult a lóvasút a Nyugati pályaudvartól a Bem térig, később Óbudáig. A kocsit vontató két ló a kocsit nem bírta a híd emelkedőjén felvontatni, ezért eléjük egy harmadikat fogtak a hídfőben, a harmadik ló vezetőjét – aki mindig csak a híd közepéig járt – nevezték nyargalonc-nak. A vonalat 1896. július 20-án villamosították.

Komoly terhelésnek volt kitéve a híd, amikor 1883 nyarán a Danubius kút (most az Erzsébet téren) száztonnás tányér-kövét *Schön Ignác* fuvaros Budakalászárról a hídon át szállította a Kálvin térre. A szállításhoz külön járművet szerkesztettek.

A hidat a szigetre vezető szárnyhíddal egészítették ki, ezt 1900. augusztus 18-án adták át a forgalomnak.

A hídon a forgalom fokozatosan növekedett, ezért *Mihailich Győző* egyetemi tanár tervei szerint 1935 májusi kezdéssel kiszélesítették és megerősítették. Az ívek főtartóit kétcsuklóssá alakították, a lapvégződésekre helyére csuklókat iktattak be. A pilléreket újabb keszonok lesüllyesztésével megnagyobbították.

A II. világháború során a híd elpusztult. 1944. november 4-én délután a forgalom közepette a már felszerelt töltetek felrobbantak, a pesti mederág ívtartói kettőtörtek és a lezuhanó szerkezet a pillérekre is megrongálta. A híd megmaradt másik részét 1945. január 18-án a visszavonuló német csapatok felrobbantották.

Az újjáépítés *Széchy Károly* irányításával kezdődött meg. A tartószerkezetet korszerűsítették, az ívek magasságát növelték és ezzel a pillérekre ható vízszintes terhelést csökkentették, a pályát 25 m-re szélesítették. A vasszerkezet szerelését most már úszódaruk segítették, ezek egyszerre egy fél hídníylás főtartóját emelték a helyére. Az első emelés 1947. január 10-én történt, az elkészült hidat 1948. augusztus 1-jén adták át a forgalomnak. A híd újjáépítésében kitűntek neveit a pesti hídfő déli oldalán elhelyezett emléktábla örökíti meg.

Újabb korszerűsítésre 1978-ban került sor, amikor a parti nyílások száz évesnél idősebb vasszerkezetét előgyártott gerendákra cserélték ki.

Hajós György

125 ÉVE TÖRVÉNY ÍRJA ELŐ A MÉTERRENDSZER ALKALMAZÁSÁT

A 19. század második felében az európai országok technikai fejlődését segítő körülmények kedvező alakulásában sokat jelentett az egységes mértékegységek elfogadása. Magyarországon is így volt, ezért van jelentősége annak, hogy 1876-tól törvény biztosította a méterrendszer és a méter egységből felépített terület, térfogat, súly stb. egységek használatát (az 1876. évi 11. tc.), továbbá az, hogy Magyarország is csatlakozott a Párizsban létrehozott Nemzetközi Méterkonvencióhoz.

Ahhoz, hogy a mértékegységek egységesítésében valami eredményt lehessen elérni, évszázados kezdeményezésre volt szükség. A városonként eltérő, nehezen kezelhető szokásos mértékegységekkel sok nehézség volt, mégis nagyon sokáig tartott, amíg valami eredményt lehetett elérni. Így volt ez hazánkban is, az egységesítési törekvés már István király idejében megkezdett, erre lehet következtetni korabeli oklevelekből, ahol a királyi mérték kötelező alkalmazását említik. Ezt követően majd minden uralkodónak valamilyen intézkedésével találkozunk, ami a mértékegységekkel foglalkozik. Mátyás király idejében már a mértékfelügyelők hatásköréről intézkedtek, II. Rudolf idejében pedig már a budai mértékfelügyelő elsőbbsége került ismertetésre, ami az egységesítési törekvést igazolja.

Hasonló események voltak más országokban is, de ezek közül a franciaországi események érdemelnek nagyobb figyelmet, mert az egységesítés gondolata ott jutott a legközelebb a megvalósításához. 1670-ben Gabriel Montan lyoni vikárius kidolgozott egy általános geometriainak nevezett mértékrendszert, ami a Föld méretéből indul ki. A mértékegységet „milliere”-, avagy „milli”-nek nevezte el. Ez azonban csak vágy maradt, megvalósításához a Föld méreteit is jobban kellett volna ismerni. 120 évvel később, a francia forradalom idején Laplace ismét felvetette a gondolatot és 1790. május 8-án a francia nemzetgyűlés elfogadta, hogy a negyeddélkör 10 milliomod része legyen az egységes mértékegység.

Szerencsés megfogalmazás volt, mert kikapcsolta a nemzetek közötti esetleges féltékenységet. Szerencsés volt a „méter” elnevezés megválasztása is, ami a görög „metron” szóból ered. 1793-ban a „méter” elnevezés már a törvénybe is belekerült.

A Föld méretének jobb megismerése érdekében indított fokmérések befejezéseit nem tudták megvárni, ezért a perui fokmérés rendelkezésre álló adatai alapján 1795-ben úgy döntöttek, hogy az új mértékegység, a „méter” 443 296 párizsi vonallal legyen egyenlő.

Ennek alapján készült el az első platina méteretalon, amit 1795. április 7-én mutattak be a francia nemzetgyűlésnek. A korra jellemző a rávéssett felirat: „Metre egale á’la dixmillionieme parti de la distance du Pole a l’Equateur, verifie d’apres la Toise de l’Academie, souvent Proces. Verbal de ce jour. Paris le 21 prairal du 111. de la Republique.”

(A köztársaság 3., réti havának 21. napja = 1795. június 9.).

Ezután elindultak a szervezések a métermértékrendszer nemzetközi elterjesztése érdekében. Nemzetközi tudományos tanácskozások, majd a Nemzetközi Mértékügyi Hivatal szervezték a munkát. Az európai országok egymásután fogadták el az új mértékrendszert, beleértve a 10-es számrendszert, és jelentették be egyetértésüket. Az első volt 1815-ben Belgium, őt követték a többiek, Ausztria–Magyarország csak 1873-ban. A késői bejelentés nem volt akadálya annak, hogy

az érdekeltek a méter-mértékegységet és az ahhoz kapcsolódó mértékeket megismerhessék. Nagy Károly (1797–1868) világot járt tudós, a Magyar Tudós Társaság tagja, 1847-ben hozta Magyarországra az első méteretalont.

Magyarországon a Magyar Mérnök és Építész Egyletben 1867-től voltak napirinden az új mértékrendszert ismertető előadások, ezeknek vezetője Kruspér István (1818–1905) műegyetemi professzor volt. Ennek egyik eredménye volt, hogy budapesti tartózkodása idején, 1871. június 23-án itt írta alá Ferenc József császár az egyetértését a méterrendszer alkalmazásáról.

A Mérnök Egylet 1874. január 15-i ülésén hozott határozat sürgette a méterrendszer bevezetéséhez a további intézkedéseket. Ennek eredménye, hogy a magyar országgyűlés 1874. április 17-i ülésén, a VII-tc. elrendeli a méterrendszer és a tizedes rendszer országos alkalmazását. A törvénytervezet előkészítésében Kruspér István vett részt. A törvény kivételt engedélyezett a földterületek nyilvántartásánál, ami sajnos csaknem egy évszázadig megmaradt. Az 1874. évi törvénynek más területeken megvolt az eredménye, létrejöttek az egységek hossz és súly egységek, 1875-ben megalakult a Földművelési Minisztérium felügyelete alatt a Központi Mértékbizottság, és 1876-ban csatlakoztunk a Nemzetközi Méterkonvencióhoz.

A métermértékrendszer bevezetésével kapcsolatos munkálatok ezzel nem fejeződtek be. Az 1878-ban Párizsban létrejött Nemzetközi Mértékügyi Bizottságban Kruspér István mint a méteretalon bizottság elnöke 1895. évi nyugdíjazásáig résztvett. Utódja Bodola Lajos, a budapesti Műegyetem geodéziai tanszékvezető professzora lett.

Kruspér idejében készültek el azok az etalon rudak, amiket a résztvevő országok között osztottak szét. Magyarországnak a 14. számú etalon jutott. Ennek képlete a következő:

$$M14 = 1 \text{ m} - 1,3 + 8,64 \text{ t} + 0,001 \text{ t}$$

ahol t a rúd hőmérséklete Celsius fokban, a jobb oldali három tag pedig mikrométerben értendő. A platina-irídium etalont a Mérésügyi Hivatalban őrzik.

Az már a mai kor eseményeihez tartozik, hogy Földünk méreteihez kötött definíciót, nemcsak a Föld méreteinek jobb ismerete miatt, hanem az újabb fizikai ismeretek alapján is többször kellett módosítani. Az 1960. évi definíció szerint 1 méter = 165 075-473-szor a Kripton 86 atom hullámhossza légüres térben. De már ez a meghatározás is elavult, a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió négy évenként adja meg a legújabb definíciót.

A méter mértékrendszer elterjesztése terén Kruspér Istvánnak nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi téren is jelentős érdemei voltak. Ezt a francia kormány és a magyar társadalom elismerései megfelelően igazolják.

Raum Frigyes

125 ÉVES SORSFORDÍTÓ ÁLLOMÁS FINOMMECHANIKAI IPARUNKBAN

2001-ben ünnepeljük a Magyar Optika Művek névvel fémjelzett magyar geodéziai és finommechanikai-optikai ipar megszületésének 125. évfordulóját.

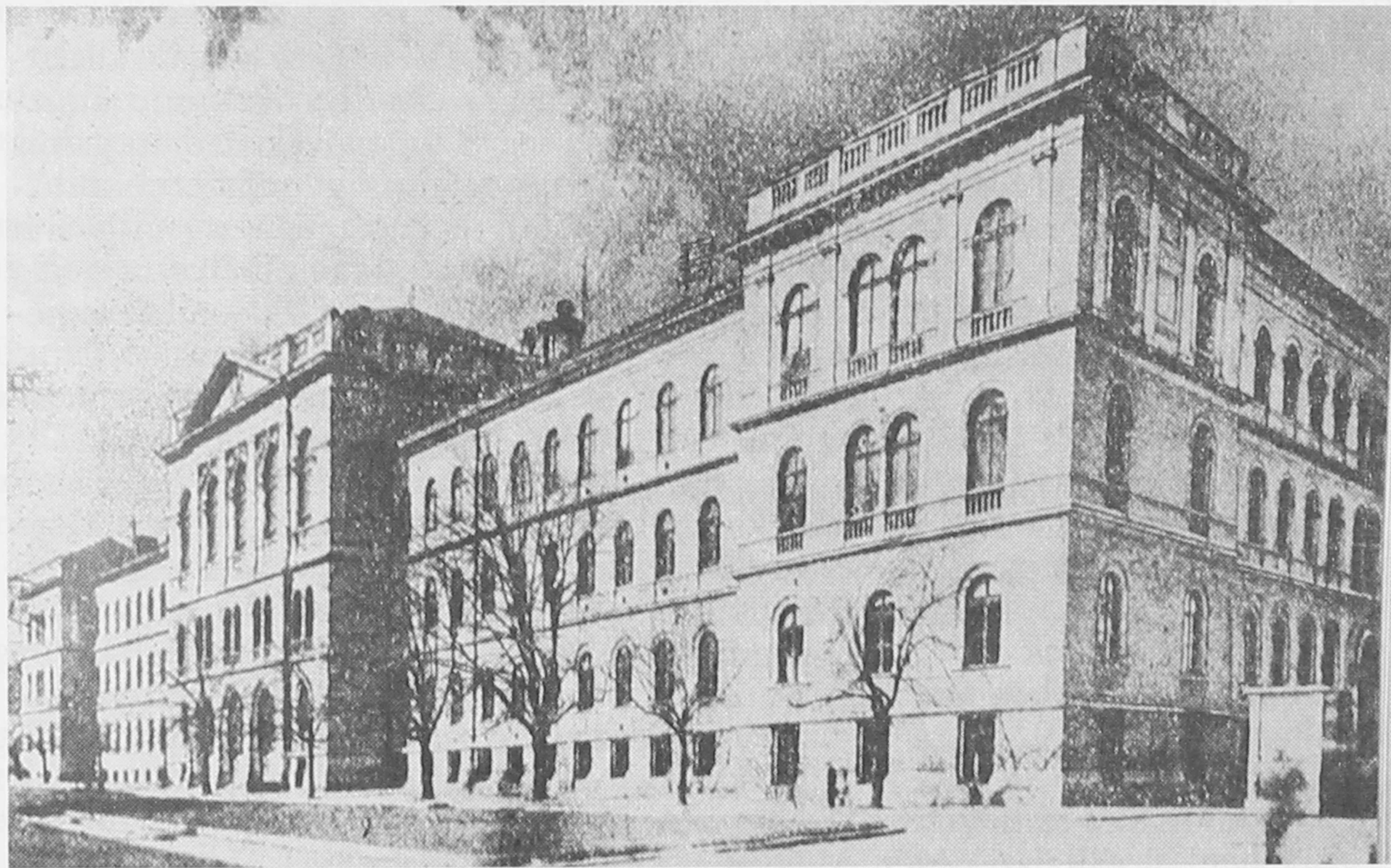
A történet 1876-ban kezdődött, amikor is „Nagyméltóságú Vallás és Közoktatási miniszter Süss Nándor marburgi egyetemi mechanikust a kolozsvári egyetemhez hasonló minőségben kegyesen kinevezni méltóztatott”.

A Kolozsvári Tudományegyetem mennyiségtan-természettudományi karának dékánja, Brassai Sámuel tett javaslatot Süss Nándor meghívására, aki már korábban is dolgozott az egyetemnek. A jó képességű szakember az eszközeit is magával hozta. Elsődleges feladata a kis egyetemi műhely vezetése, illetve az oktatáshoz szükséges szemléltető eszközök javítása és készítése volt. A műhely azonban, amelyet a Magyar Optikai Művek bölcsőjének tekintünk, hamarosan túlnőtt helyi keretein.

Az idő távlatát sugalló archív felvételen az egyetem épülete látható, amelyben ma a Babes-Bolyai egyetem működik internetes világunkban „karnyújtási” távolságra.

A fővárosban is felfigyeltek Süss tevékenységére, aki az egyetemen az oktatási módszereket is elsajátította. Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter javaslatára a magyar kormány 1884-ben meghívta Süss Nándort egy államilag segélyezett mechanikai tanműhely megszervezésére és vezetésére.

Süss elvállalta a feladatot és a budapesti Mozsár utcában egy-két oktatóval, hat tanulóval, szerény keretek között megindult a fiatal műszerészek képzése

A kolozsvári Tudományegyetem a századfordulón

magyar nyelven. Az oktatáson kívül a tanműhely egyedi megrendelések teljesítésével is foglalkozott.

Ebben a műhelyben készültek Eötvös Loránd kísérleti eszközei és itt készült el Eötvös világhírű torziós ingája is. A műszerész képzés megszakításokkal majdnem a legutóbbi időig párhuzamosan folyt a későbbi nagyvállalat termelési tevékenységével. Ebből az iskolából kerültek ki a vállalat legjobb dolgozói.

A tanműhely egyre bővült, a régi épület már alkalmatlanná vált, s ezért elköltözött az Alkotás u. 9-be a Déli pályaudvarral szemközti kertes épületbe. Ekkor már a műhely piacra is dolgozott. Kiváló minőségű geodéziai műszereket állított elő, amelyekkel hazai és nemzetközi díjakat nyert el.

Az 1900-as évvel ismét fordulóponthoz érkezett a történetünk. Az ipari forradalom csúcspontján kissé túl, a kezdődő túltermelési válság légkörében a kormány – talán takarékoskodás miatt – beolvasztotta a tanodát egy újonnan létrehozott óraipari szakiskolába. Süssnek itt is vezető állást kínáltak, ezt azonban ő nem fogadta el.

Intézetét Süss Nándor-féle Praecisios Mechanikai Intézet néven magánvállalattá alakította. Mivel a taneszközöket át kellett adnia, az elméleti oktatás itt átmenetileg szünetelt. A termelés felfutott, viszont a város megnövekedett forgalma miatt a hely már egyre kevésbé volt alkalmas a nagy pontosságú műszerek szabályozására. Ezért gondos előtanulmányok után 1905-ben megépítette új gyárát a Csörsz utca 39-ben. Itt kutató laboratóriumot is létesített, a műhelyeket pedig új gépekkel gyarapította. Ekkor a dolgozók létszáma 80 fő volt. 1907-től az elméleti oktatás jogát is visszaszerezte.

Eleinte a műszerekről csak összeállítási rajzok készültek, a méreteket mintadarabokról vették le. 1913-tól viszont már méretezett rajzok alapján dolgoztak.

A gazdasági pangás azonban a csőd szélére juttatta a vállalatot. Már a leállás határán voltak, amikor az 1914-es hadi konjunktúra ismét új lendületet adott. Megnőtt az érdeklődés a gyár iránt és egy bécsi bank magyar leányvállalata közbelépésével 1918-ban a vállalatot részvénytársasággá alakították, majd a részvények ismét gazdát cseréltek.

Süss Nándor ezekben a manipulációkban már egyre kevésbé vett rész. Visszavonultan élt, majd 1921-ben tragikus körülmények között meghalt.

Az 1919-től 1939-ig terjedő időszak a forrongás, a küzdelem és a német tőke (ZEISS, GOERZ) térhódításának korszaka volt.

1939-ben a vállalat nevét Magyar Optikai Művek-re változtatták meg. Az 1932-es mélypont után a hadi megrendelések révén ismét javult a helyzet,

Süss Nándor (1848–1921)

Süss Nándor síremléke

hogy azután a háború vége felé újra végveszélybe kerüljön a vállalat.

1944-ben megkezdték a gyár részleges kitelepítését. Az elhurcolt gépeket sohasem tudta a vállalat visszaszerezni.

1945 után pedig a szovjet hadvezetés akarta leszerelni a gyárat; a megmaradt gépeket a katonaság kezdte széttelepíteni. A vállalat vezetése harcolt a gyárért. Arra hivatkoztak, hogy a németek már elvitték a magukét, ami maradt, az tiszta magyar tulajdon és a gyár hozzájárulhat az újjáépítéshez.

Sikerült is elérni, hogy a leszerelést beszüntessék. 1946-ban a háromhatalmi egyezmény végrehajtásaként a hivatalosan még német tulajdonban levő részvényeket átadták a Szovjetuniónak. A szovjet–magyar tulajdonú vállalat erejét 1946–47-ben a termelés 80–90%-át kitevő jóvátételi szállítások kötötték le. Egy ideig orosz vezérigazgató volt a vállalat élén.

1952-ben, egy zavaros korszak végén, a Szovjetunió kormánya lemondott a MOM Rt.-beli érdekelttségéről.

Az utána következő években a gyár tovább növekedett, sajnos nem mindig az egészséges gazdasági, hanem inkább politikai megfontolások szellemében.

Ismét megindult a fejlesztő munka. A hagyományos geodéziai termékek mellett megjelentek más profilok is, pl. a laboratóriumi műszerek, később a számítástechnikai termékek.

A hidegháborús időszakban azonban a fejlődés túlságosan belterjes volt. A termékek főleg a szocialista tábor alkatrészeire támaszkodtak és annak piaci igényeit elégítették ki. Közben a „világ” műszaki fejlődése elszaladt a gyár mellett.

Ilyen állapotban találta a gyárat az 1989-es politikai fordulat, amikor is a keleti irányú eladások a minimumra estek vissza és a gyárnak szembe kellett néznie a nyugati piac kihívásaival, minőségi követelményeivel.

Ezt a próbát már nem tudta kiállni a gyár és a megindult magánosítás folyamán a tevékenységi köröknek megfelelő kisebb magánvállalatokra bomlott. Ezek egy része vagy megszűnt, vagy névtelenné vált.

És mégis! Süss szellemi hagyatéka nem hagyta semmivé foszlani a nagy álmokat.

Az eredeti geodéziai profil megtartása mellett két egyre elismertebbé váló magánvállalat tovább folytatja a megkezdett munkát.

Ezek közül a GeoDesy Kft. megvásárolta a MOM embléma használatának jogát. Új alapokra helyezett gazdasági és technikai feltételek mellett tisztán magyar tulajdonú magánvállalatként – a Horváth Holding Rt. részeként – felvette a majdnem elejtett fonalat, miközben a világpiac egyre jelentősebb szereplőjévé válik.

Az elmúlt 125 évet nem a nevek, hanem az Alapító szellemi, erkölcsi hagyatéka íveli át és fonja egységbe. Az idők folyamán a vállalat tulajdonviszonyaiban több

változás volt, a neve is többször megváltozott, sok viszontagságon ment keresztül, de mindig felállt és szellemében mindig ugyanaz maradt - mint egy élőlény, amely megszületésétől kezdve sejtjeiben többször is kicserélődik, már szinte minden teljesen más és mégis mindig ugyanaz marad.

E nevezetes évforduló alkalomból elmondhatjuk, hogy ismét tovább írtuk az 1876-ban megkezdett történetet, ami talán említésre méltó esemény a mai gyorsan változó világunkban, amikor nagy múltú magyar vállalatok tűnnek el a gazdaság színteréről.

Józsa Géza

A MOM GeoDesy épülete az évfordulón

125 ÉVE SZABADALMAZTATTA PEKÁR IMRE LISZTÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATÁT

Pekár Imre azok közé sorolható, akik munkásságukkal hozzájárultak a búza- és lisztismereteink megalkotásához. Az utóbbiakért a magyar szakemberek több nemzedéke jeleskedett. A sor kétségtelenül Pekár Imrével kezdhető. El nem évülőek az érdemei Kosutány Tamásnak (1848–1915), Liebermann Leónak (1852–1926), Hankóczy Jenőnek (1879–1939) és a sort méltán egészíti ki Gruzl Ferenc (1897–1972). Mint ismert, az emberi életműveknek nincs mértékegységük, bár azok hosszabb-rövidebb ideig közvetlenül részei az emberiség technikájának. Mindazonáltal viszonylag kevés az olyan mű, mely a mindennapok gyakorlatává lesz, mert egyszerű, olcsó, gyors és jobb még nem találtatott. Az ilyen-műveket, módszereket a köznyelv mihamar kisajátítja, az alkotójáról elnevezve az eszközt, a módszert, a műveletet, nyelvi leleménnyel a tulajdonnév köznapi főnévvé és igévé minősül. Nos, az utóbbi jellemzések ráillenek a mi Pekár Imrénkre is, hisz világszerte nemcsak a lisztminősítő vizsgálatát alkalmazzák nap nap után, de a nevét is emlegetik, sok esetben talán nem sejtve azt, hogy kit tisztelnek a végzett lisztvizsgáló művelet nevének kimondásával.

Pekár Imre föltehetőleg már debreceni malomigazgató korszakában foglalkozott lisztminősítő vizsgálatával. A módszerét azonban csak azt követően szabadalmaztatta, hogy kilépett a debreceni István malom kötelékéből. A találmány leírásának keltezése 1876. április 10. Címe: *Sajátszerű készülék a különféle lisztnemek megvizsgálására és összehasonlítására*. A mindennapi gyakorlat szerint a vizsgálni kívánt lisztféleségeket feketére pácolt vagy mázolt deszkalapra helyezik, majd alkalmas eszközzel lesimítják. A minták többletét lelökik a tábláról. A színbeli – visszakövetkeztetve bizonyos minőségbeli – különbségek azonnal szembeötlenek. Ha a deszkát, mintákkal együtt, félig vízbe mártják, akkor a színváltozatuk még élesebb és együtt tanulmányozható a „pekár” száraz és vizes variációja. A vizes minta a levegőn megszárad. A lisztszínek eltérései száraz-pekárnál is jellegzetesen kidomborulnak.

Pekár a szabadalom jóváhagyását néhány hónap után megkapta. Az elismerés dátuma: 1876. július 26. A Bécsből megszerzett szabadalommásolat német nyelvű.

Az utóbbiak szerint a deszkalap (napjaink kifejezésével: pekár-deszka) kb. 275 mm hosszú, 145 mm széles és 6 mm vastag hárs- vagy juharfából készült. A felületét fekete politúrral háromszor átkenték. A lisztminták illesztéséhez, lesimításához és a fölösleg lelökéséhez üvegkést ajánlott a feltaláló. A műveletek kiegészítő tartozéka a vizesedény. Eredetileg ivó- vagy desztillált vízzel töltötték meg. Manapság többségében ivóvíz használatos. A szabadalmi leírásba Pekár Imre belefoglalta: „Különleges vizsgálatoknál, melyeknél a lisztben lévő epidermisz (héjreszecskek) kimutatása a cél, 5% kén- vagy salétromsavat adagolok a vízbe.”

Pekár Imre lisztvizsgálati módszerét az 1870-es évek második felében számos kiállításon és még több malomban mutatta be. A sorból a pékek sem maradtak ki, az érdeklődésük, épp az érdekeltségük következtében, társult a molnárokéval. A Pekár-féle lisztvizsgálat kiállításokon számos díjat nyert. Még ezeket is túlszárnyalta az a kezdeti siker, miszerint az 1878-as párizsi világkiállítás zsűrije Pekár módszere alapján ítélte meg a világ nagyhírű malmaiból kiállított lisztféleségeket.

Akár megvásárolta valaki a pekározás alkalmazási jogát, akár nem, a módszert előbb-utóbb alkalmazni kezdte. Ezt bárki megtehetette! A művelethez szükséges eszközök filléres tételek. A vizsgálat meg éppenséggel oly egyszerű műveletek sora, melyeket a molnár inaskorában elsajátíthat. Az értékelés, nappali fényben, de nem napsütésben, színárnyalatok látásán alapszik. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a pékek is pekároznak.

A történeti etimológia ma még adósunk annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy a Pekár tulajdonnév mikor lett nyelvünkben főnévvé és igévé. A mai laboráns, molnár vagy pék a termelt lisztféleségeket – szakbizottság által elfogadott – országos mintához (etalonhoz) hasonlítja, ezt egyszerűen pekározásnak nevezi. Aki viszont a műveletet végzi, az pekározik. Ismeretesek és naponta kimondott fogalmak még a következők: pekárdeszka, pekáredény, pekárforma, pekárminta, pekárpróba, pekársimító, nedves pekár, száraz pekár.

Az utóbbi kifejezések közül jónéhány megtalálható a „*Lisztvizsgálati módszerek*” című szabványban (MSZ 6369/1–70; 4. kiadás 1977.07.), mely a lisztszínnel és korpázottsággal foglalkozik.

Talán kevésbé gazdag kifejezésvilággal, de a felsorolt fogalmak részben a világnyelvekben is megtalálhatók. Példák: az angol *Pekar test*; a francia *essai Pekar*; a német *Pekar-probe*, *Pekarisieren*, *Pekarisieraparat*; az orosz *proba Pekara*, *pribor Pekara*.

A világnyelvek önmagukban is jelzik valamely művelet nevében elterjedtségét. Esetünkben mégis többről van szó. Az International Association for Cereal Chemistry (ICC), vagyis a nemzetközi gabonavegyész szövetség gondozásában kiadott „*Multilingual glossary on the terms of sereal chemistry and sereal processing*” (A gabonakémia és feldolgozás többnyelvű szótára), mely 1966-ban az egykori NDK-ban jelent meg, közelítőleg 1000 szakkifejezést tartalmaz. A szótárt melléklettel bővítették, amely a következő nyelvek szakkifejezéseit tartalmazza: cseh, dán, holland, finn, lengyel, magyar, norvég, olasz, portugál, spanyol, svéd, szerb-horvát.

Az elmúlt ötnegyed évszázadban számos lisztvizsgáló műszert alkottak. Ebben épp a magyar tudósok jártak az élen, ahogyan a bevezetőben hangsúlyoztuk. A műszerek azonban a liszt belső tulajdonságait tárják fel és nem tették fölöslegessé a pekározást. Magát a Pekár-módszert is igyekeztek „készülékesíteni”. Eddig mindhiába! A még oly elmés szerkentyűk drágították és bonyolították a liszt színvizsgálatát, a művelet több időt igényelt, anélkül, hogy a végeredmény változott volna. Nyilvánvalóan az utóbbi tény tette általánosan használatossá és világfogalomká a pekározást.

Pénzes István

100 ÉVE HIRDETTÉK KI AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK TERVPÁLYÁZATÁNAK EREDMÉNYÉT

Az Osztrák–Magyar Bank tervpályázata látványosan felszínre hozta az építészeti stílsut és az építészek érdekeit érintő, régóta feszítő kérdéseket. Egyetlen pályázatról írt kritikák összevetésén át képet kapunk az egymásnak feszülő szellemi erők harcából.

A XIX. század utolsó harmadának épületeit a különböző korok, mesterek, iskolák stílusaiból kölcsönzött és ismételt elemeiből kialakított formák uralták. Ez a kor – átnyúlt a századfordulón is – az eklektika kora. E stílusban alkotók az egyiptomi, görög, római és középkori elemeket ugyan kismértékben módosítják, részletek formáit variálják, de országonként alig mutatnak jellegzetességet, hiszen példaképükhöz igazodnak. Hazánkban e stílus uralkodását elősegítette az is, hogy a meghatározó jelentőségű épületeket tervező építészeink döntő része Bécsben, Berlinben, Münchenben és más európai országokban olyan mestereknél tanultak, akik az eklektika elismert művelői voltak. Az ifjú építészek hazatérve természetesen ebben a szellemben kezdtek el dolgozni.

A nemzeti jellegű építészet igénye már az 1960-as években felmerült. A fiatal, alig 24 éves Szkalnitzky Antal 1860. február 17-én Párizsból írt levelében írja, hogy „Nekünk nincs építészetünk, s nem is csoda, de talán még lehet. Tudom, hogy ezen ép oly roppant, mint kecsegtető és jutalmas feladatnak megoldásán nálamnál jogosultabb tehetségek törték már fejöket anélkül, hogy kielégítő eredményre jutottak volna... mely az építésre használt anyag kezelhetőségén alapszik, s valódi művésznek útmutatásul szolgál egy *eredeti* modor felállítására. A *művésznek* mondom, ki megtanult a saját lábán járni, ki tehát nem másolni, nem utánozni kíván, hanem geniusát követve, nemzeti szellemben önálól *teremteni* van hivatva.”

E levél írása idején még nem lehetett tudni, hogy ki lesz ez a művész és milyen lesz a nemzeti szellemű építészet.

Az új építési feladatok, az új funkciójú épületek, az új épületszerkezetek új megoldásokat, új formákat követeltek. Az eklektikával szakító, a modern építészet előfutára Ausztriában Otto Wagner, hazánkban a sajátos nemzeti stílus kialakítója Lechner Ödön lett.

Az Osztrák–Magyar Bank pályázat másik előtörténete, hogy a hazai építészek állandóan követelték, hogy a jelentős hazai épületeket hazai építészek részvételével, tervpályázat alapján valósítsák meg. Számtalan tiltakozásuk között a legismertebb 1881 júliusában Szeged városához intézett levelük, melyben kifogásolják, hogy a színház építését pályázat nélkül a bécsi Helmer és Fellner tervezőpárosra bízzák.

Ilyen előzmények után és körülmények közepette hirdették meg 1900 nyarán a Szabadság térre építendő banképület zártkörű pályázatát. Erre nyolc magyar (Alpár, Baumhorn, Hubert, Korb és Giergl, Körösy, Lechner, Schannen, Meinig) és nyolc osztrák (Baumann, Fellner és Helmer, König, von Krauss, Richter, Schachner és Otto Wagner) kapott meghívást.

Az 1901. május 12-én kihirdetett döntés az első díjat Alpár Ignácnak, a másodikat Fellner és Helmernek, a harmadik díjat Körösy Albertnek, a negyediket Karl Könignek ítélte.

Lyka Károly így jellemzi az eredményt: „A zsűri döntésénél a dualizmus lengett a pályabírák feje felett. Két magyar és két osztrák építész nyert egy-egy pályadíjat. A paritás tehát megvan. Miután azonban a bankpalota Budapesten fog épülni, a dualizmus géniusza budapesti építésznek juttatta az első díjat. A másodikat osztráknak. A harmadikat magyarnak. A negyediket osztráknak. Egy cigány, egy király; egy cigány, egy király stb.”

A kritikusok abban elégedettek voltak és egyetértettek, hogy a magyar építészek bebizonyították, jobb tervet készítenek osztrák kollegáiknál. Ezt még a bécsi sajtó is elismerte.

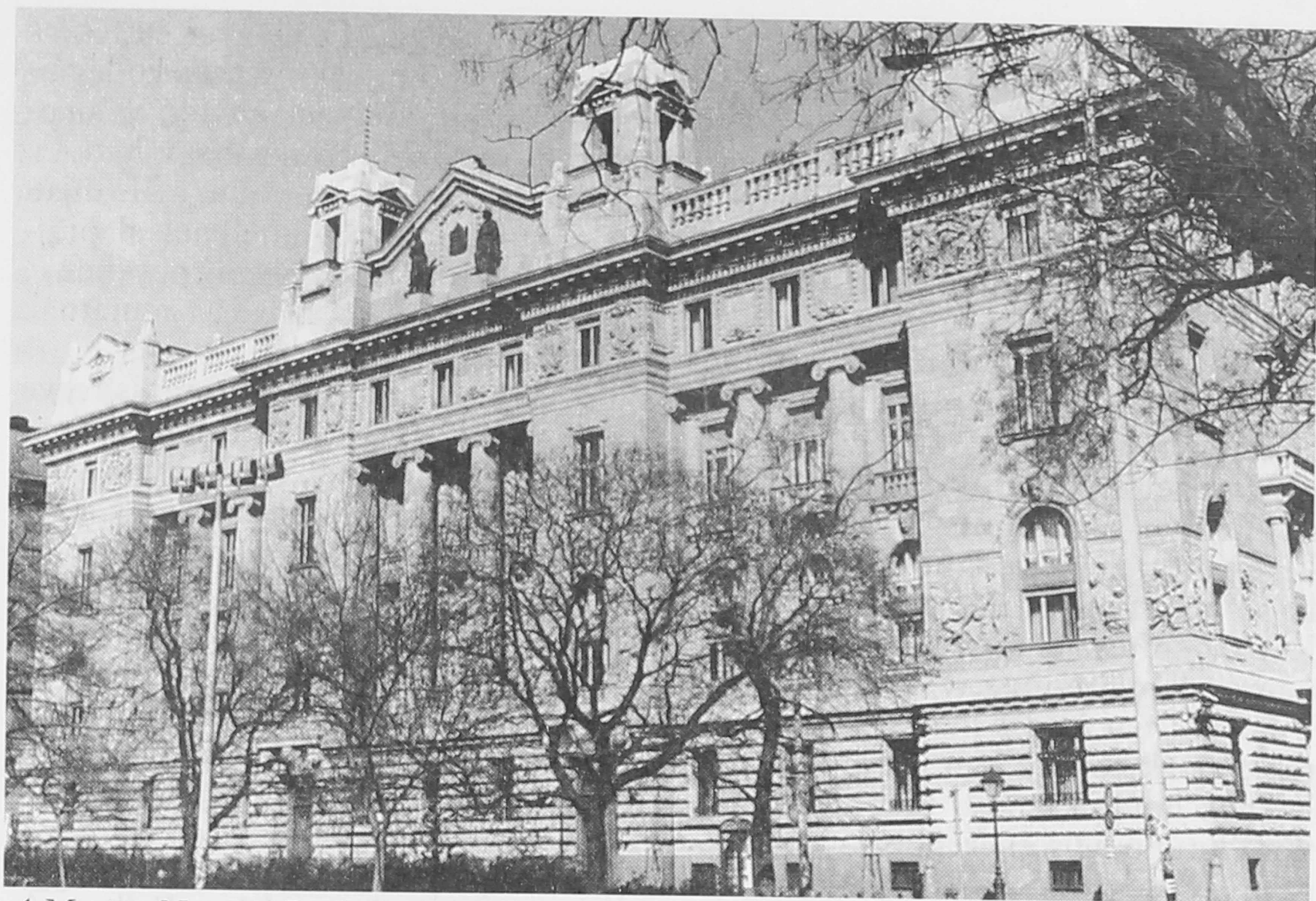
Annál élénkebben vitatták azonban az épület építészeti megjelenítését, elismerve, hogy Alpár tervének alaprajzi megoldása a legsikerültebb. Az akadémikus, eklektikus építészet hívei és a modern irányba ható nemzeti jellegű építészet hívei kritikáikban homlokegyenest ellenkező értékeléseket adtak. Érdemes ezeket áttekinteni, mert azokból nem csak a magyar építészek képességeivel kapcsolatos vélemények olvashatók ki, de a két stílus harca is.

A *Magyar Hírlap* szerint Alpár terve „... imponáló homlokzatával tűnik szembe. Sima, cifraság nélkül való az egész és középületnek, ha nem is valami különös hatású, de megfelelő lesz.” Kőrösy Albert terve „... erős képzelőtehetségre valló ... inkább kultúrpalota terve, mint pénzesházé... Fellner-Helmerék ... olyan sablonos dolgot csináltak, hogy manapság már bérháznak sem építené meg az ember ... A magyarok közül legimponálóbb Lechner Ödön két pályaterve ... az egyik ... egészen eredeti, magyaros terv ... a másik, amely a modern ízlésnek felel meg, csupa leleményes, művészi raffinement...”.

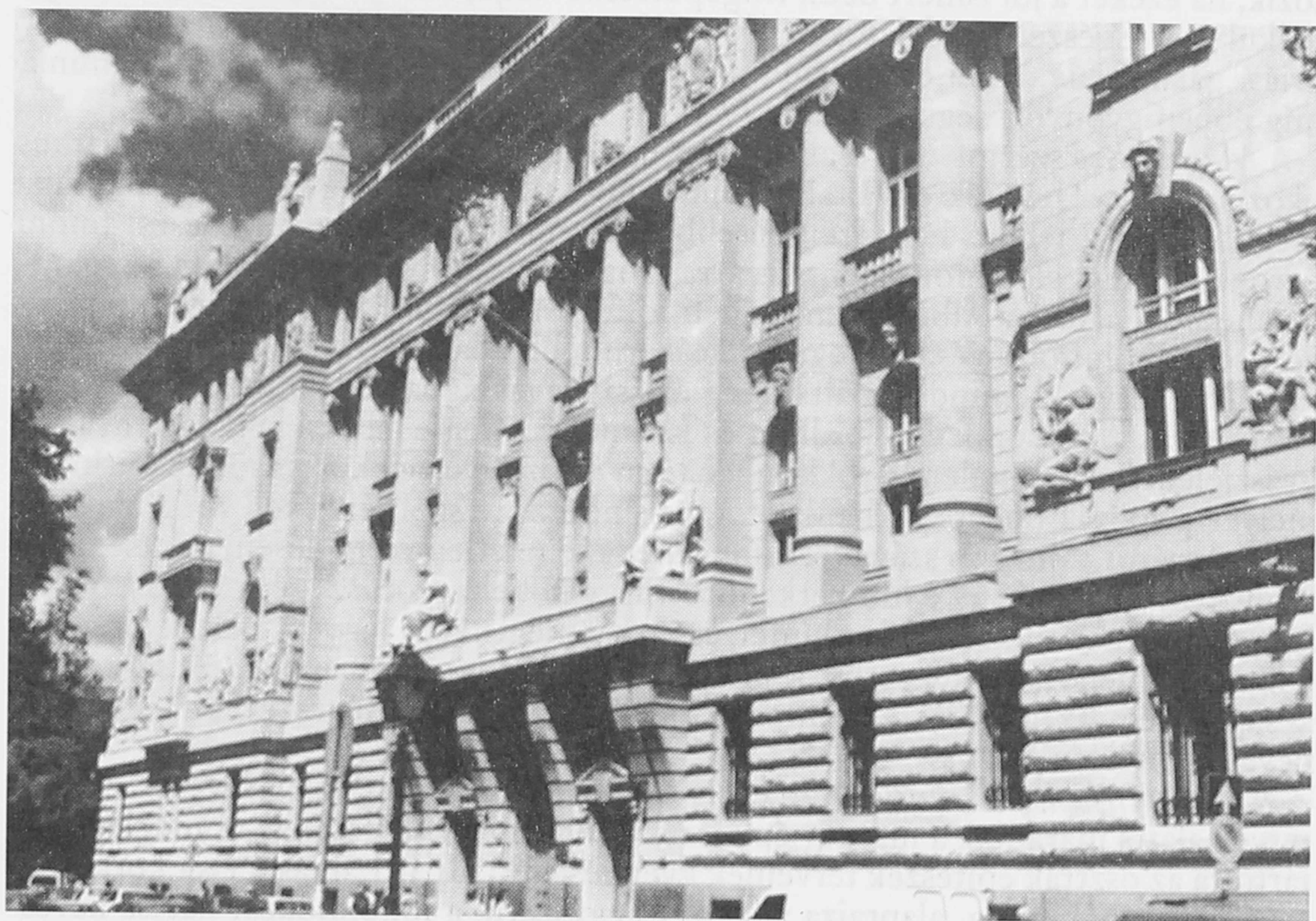
A *Magyar Nemzet* szerint „... az osztrák tervek egytől egyig gyengék és még azokat a díjakat sem érdemelték, amelyeket kaptak ... Alpár épülete ... külseje díszes, kecses s amellet mégis imponáló ... a belső osztás feladatát ... oly zseniálisan oldotta meg, hogy már csak ezért is föltétlenül neki kellett adni az első díjat ... Kőrösy Albert ... műve külsőleg monumentális s erős, mint egy Walhalla ... Korb és Giergl... nem elégíti ki egészen azok várakozását, kik tőlük méltán nagyot reméltek ... Lechner Ödön pályaterve fájdalmas csalódást fog kelteni híveiben ... a mester nagy ihlete alatt maradó alkotásra váltódott be. Mintha már „kiépítette” volna magát abban az irányban, melyet oly szívós lelkesedéssel kezdett.”

A *Budapesti Napló*ban Lyka Károlynak más a véleménye: „... Keresünk a pályatervek között olyasmit, ami a huszadik századba való... E keresésünk közepette csak két egyéniség ragadta meg figyelmünket: Lechner és Wagner. A legeredetibb budapesti és a legeredetibb bécsi építő. Mind a kettő vörös posztó a méltóságos akadémia szemében... a friss levegő mégis az ő műveik körül lengedezik.” Fellner és Helmer művéről azt írja, hogy „... ennek díjazása elijesztheti az építészeket a pályázatoktól. Hogy minő baklövésekre képes egy zsűri, az itt látszik meg legfényesebben... Hogy egy terv, amely ily sivár és útszéli kiképzésben mutat be egy palotát, miképpen juthatott díjhoz, azt talán csak a jó Isten tudja.”

A *Pesti Napló*ban Gerő Ödön írt véleményt: „A tervek jórésze csupa közönségesség, csupa sablon, csupa semmitmondó iskolázottság ... Legelül járnak ebben a semmitmondásban a bécsiek ... Ha Wagner Otto érdekes tervét nem látnám ... ez a mostani pályázat a bécsi építőművészet teljes elsorvadását jelentené... A modern építőművészet egyik legérdekesebb jelensége magyar ember ... Lechner Ödön pályamunkáját értem... A monumentalitás nála nem a régi frazeológiával szólal meg ... Alaprajz dolgában jeles az Alpár Ignác terve is ... A homlokzata csupa párhuzamos tagoltság. Abban a nagy díszes homlokzatban semmi egység, semmi nyugodtság...”

A Magyar Nemzeti Bank (egykori Osztrák–Magyar Bank) épületének Szabadság téri homlokzata

A főbejárat felőli homlokzat

A *Politisches Volksblatt* május 30-án: „Örömmel látjuk, hogy a magyar építészek gyakorlatiasságban és művészi lendületben messze felülmúlják osztrák kollégáikat... Az I. díjat Alpár Ignác kapta, egy olyan munkáért, melynek igen jó az alaprajza, homlokzata azonban művészi szempontból sok kívánnivalót hagy hátra... Érdekes... Otto Wagnernek a terve. Ez inkább megérdemelte volna a II. díjat, melyet a színházépítő Fellner és Helmer olyan munkája kapta, amelynek alaprajza logikátlan, nyomott, sivár homlokzata pedig nem méltó e cég hírnevéhez... Külön ki kell emelni Lechner Ödön ... terveit ... noha nagy haladást mutatnak a művész eddigi pályafutásán, díjat mégsem kaptak...”.

A *Budapester Tagblatt* május 30-án: „Az első díjat Alpár Ignác zseniális terve kapta... a felmerült nehézségeket egyszerűen és ügyesen oldotta meg... a mérsékelt díszített főhomlokzat a Szabadság térre tekint... a II. díjat a bécsi Fellner és Helmer kapta... alaprajza gyakorlati követelményeknek csak kevéssé felel meg, a homlokzatuk pedig kaszárnyaszerű. Monumentális, de kissé nehézkes és nyomott Körösy Albert III. díjas terve. A IV. díjat König Károly építésznek ítélték. Az itteni szakkörök véleménye szerint azonban ezt nem érdemelte meg...”

A *Budapesti Hírlap* május 31-én: „...A magyar művészek jóformán mind túltettek osztrák kollégáikon. Az I. díjat ... Alpár Ignác nyerte meg, nem annyira épületének homlokzatával (két terve van) – mely nem eléggé egyszerű, nyugodt – mint kitűnő belső berendezésével... Lechner Ödönnek ... mindkét tervében sok az eredetiség, számos a szép részlet, és az épület alaprajza talán nem simul eléggé a kitűzött feladathoz ... A bécsiek mind fölötte gyengék... a híres Fellner és Helmer cég csak oly sablonos, mint a negyedik díj nyertese König. Az ember ásítozik, ha ezeket a jól ismert bécsi ringépületeket látja, amelyeket már mind könyv nélkül tud. Egészen csodálatos ... Otto Wagner terve. Majdnem olyan, mint egy óriási galambdúc... Ha ez a modern építészeti stílus, még soká kell fejlődnünk, míg ebben gyönyörűséget találunk.”

A *Magyar Szó* szerint: „... csak a minden téren keresztül forszírozott dualizmus okozta, hogy a bécsiek egyáltalán díjhoz jutottak... Alpár Ignác terve alaprajzi megoldásban a lehető legegyszerűsebb... Homlokzata rendkívül ízléses, finom barokk, de nem elég monumentális arra, hogy az impozáns börzепalota pendantja lehetne... Körösy Albert igen eredeti fölfogású ... kiváló a Lechner Ödön terve, zseniális építőművészünk egyik legsikerültebb alkotása... bár nem versenyezhet Alpár tervével, mindazonáltal még óriási magasságban áll a díjazott bécsi tervek felett... A második díjas Fellner és Helmer cég terve a bécsi bérkaszárnya-stílus gyászjelentése. Ízléstelen barokk ruhába van öltöztetve egy koromsötét labirintus, melyet a fölírás budapesti bankpalotának nevez ... szólnunk kell még Wagner Otto tervéről... inkább szánakoznunk lehet a tehetetlen vergődésén, mintsem komoly kritikával mérjük e hiú kérkedőt ... Egy félbehagyott szegény kaszárnya az, sok-sok formátlan kis ablakkal, melyet, hogy mégis kész legyen, bekarcolt arany vonalakkal dekorált s két sarkát a szokottnál nagyobb méretben készült sárga zso-késapka védi az időjárás viszontagságai ellen. Szegény művészet, ha ez is a te nevedben történik.”

A *Pesti Hírlapban* Komor Marcell is azon a véleményen volt, hogy az osztrák tervek alatta maradtak a magyar építészek pályatervei kvalitásának és meglepőnek tartotta az osztrák építészek terveinek gyengeségét. Alpár I. díjas tervét korrekt és szép munkának tartja, alaprajza világos és egyszerű, a főhomlokzat hatása kevésbé emlékszerű.

Körösy alaprajzát is jónak tartja, de homlokzata „inkább grandiózus földszintes palotát mutat, hatalmas oszlopsarokkal, párkányokkal”. Lechner mindkét tervét szépnek tartja „Alaprajzai a praktikus elvek szemmeltartásával készültek, a nagyarányú emlékszerűség rovására”. Fellner és Helmer művével kapcsolatban azt írja, hogy „meglep tervezésük sok hibája... homlokzatuk sablonos.”

A Magyar Jablonszky Ferenc szerint Alpár „terve az első pillanatra kimagaslik a többi közül: merészen és nagyszabásúan oldotta meg a feladatot ... homlokzatai is igen szépek... Fellner és Helmer tervében... az alaprajzot határozottan rossznak tartom... nem tudom megmagyarázni, hogy ezek a gyöngye tervek hogyan és miért lettek második díjjal kitüntetve?” Körösy Albertről úgy vélekedik, hogy „... oly tervvel vett részt a pályázaton, hogy ez dicséretére válik.”

A döntésre hivatottak Alpár Ignácot bízták meg a végleges terv elkészítésével és e szerint épült fel a banképület.

Hajós György

100 ÉVES AZ ALMAMELLÉKI KISVASÚT

Az almamelléki erdei kisvasút Baranya megye északnyugati szélén helyezkedik el, és így a Pécsi Mecseki Erdészeti Rt. üzemeként működik.

Az a körülmény, hogy Almamelléken haladt keresztül az 1889-ben megépített MÁV Szigetvár–Kaposvári vasútvonal, felvetette az Almamelléki kisvasút megépítésének gondolatát, ezáltal lehetőséget kínált a normál és keskeny nyomközű vasút számára.

Az elképzelést 1901-ben báró Biedermann Rezső valósította meg. A kisvasút később báró Biedermann Imre tulajdona lett. Cél volt a Lukafai és Sasréti erdőségekben kitermelt famennyiség és mezőgazdasági termékek leszállítása.

Műszaki adatok:

Vonóerő: ló (1955-ig, majd traktorból barkácsolt mozdony),

Nyomtáv: 600 mm,

Sínrendszer: 5 és 7 kg/fm,

Max emelkedő: 34 ‰,

Min. ívsugár: 30 m.

A teherszállítások mellett (Lukafa, Sasrét és az almamelléki vasútállomás között) 1960-ban a személyszállítás is beindult, először nyitott kocsiban, majd nagy fejlődést jelentett a Dunakeszin gyártott, négytengelyes, kályhafűtéses, villanyvilágítással ellátott személykocsi, amely jelenleg is közlekedik.

Időközben több szárnyvonal került kiépítésre. 1945 őszén a kisvasút nagyrésze (10,7 km hosszban) a Magyar Állami Erdőgazdaság tulajdona lett.

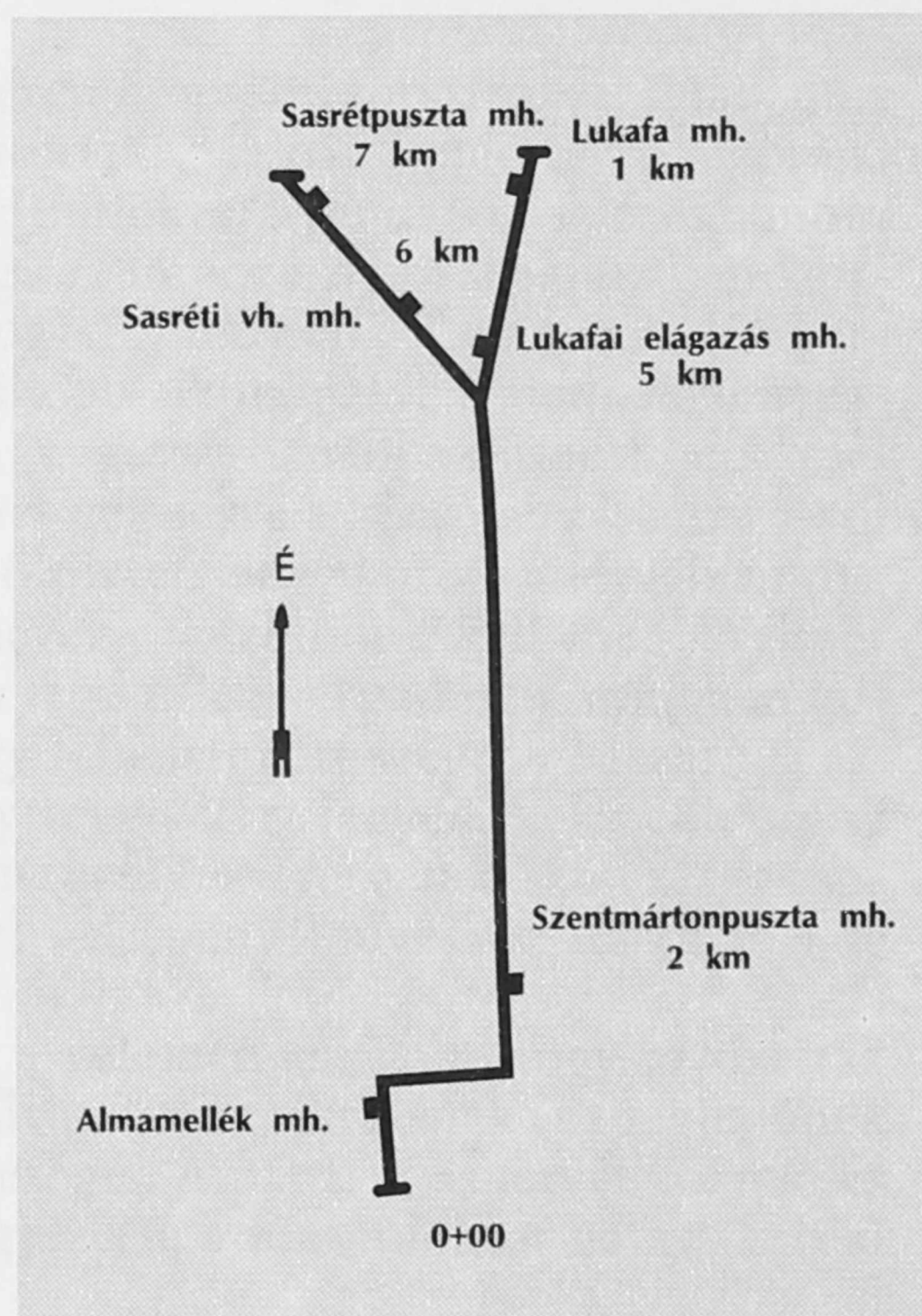
1953-ban elkezdődött a kisvasút fejlesztése, korszerűsítése. Kanyarok kiiktatása, 9 kg-os sínek és betonaltaljak beépítése. A kisvasút a teherszállítás mellett biztosította a környék dolgozóinak és iskolásainak szállítását. Jelenleg inkább személyszállítás folyik.

Az almamelléki kisvasút az egyetlen 600 mm-es nyomtávolságú az ország erdei kisvasútjai közül.

A Pécsi Mecseki Erdészeti Rt. a 70-es években még 4 gépvontatású erdei vasutat üzemeltetett, melyek közül már csak az Almamelléki van meg, illetve üzemel. A másik három sorsa az alábbiak szerint alakult:

1. A Vitézi-pusztai kisvasutat 1922-ben építették, majd 1991-ben teljes hosszában felbontották, hossza 11,5 km volt.

2. A Vajszlói kisvasutat 1924-ben építették, majd 1977-ben teljes hosszban felbontották, hossza 7,2 km volt.

A kisvasutak almamelléki múzeuma

3. A Csányoszrói kisvasutat 1946-ban építették. 1978-ban teljes hosszában felbontották, mely 5,3 km volt.

Az Almamelléki erdei kisvasút teljesítménye is folyamatosan csökkent, jelenlegi hossza 8 km.

A meglévő motor-mozdonyokat a 70-es évek elején leselejtezték és ebben az időben 2 db C-50-es motormozdonyt szereztek be, melyeket a dombóvári MÁV Kisvasúti Műhelyfőnökség alakított át 760 mm nyomtávolságról 600-asra. A jelenleg is üzemelő vasúti személykocsikat a Dunakeszi MÁV Járműjavító Üzemi Vállalat gyártotta a hatvanas évek közepén.

A turizmust nagyban segíti, hogy a környezeti szépségek (halastó, ősbükkös, forrás, vadászkastély, vaddisznókert stb.) növeli a kirándulási lehetőségeket, egyben meghosszabbíthatja a kisvasút jövőjét.

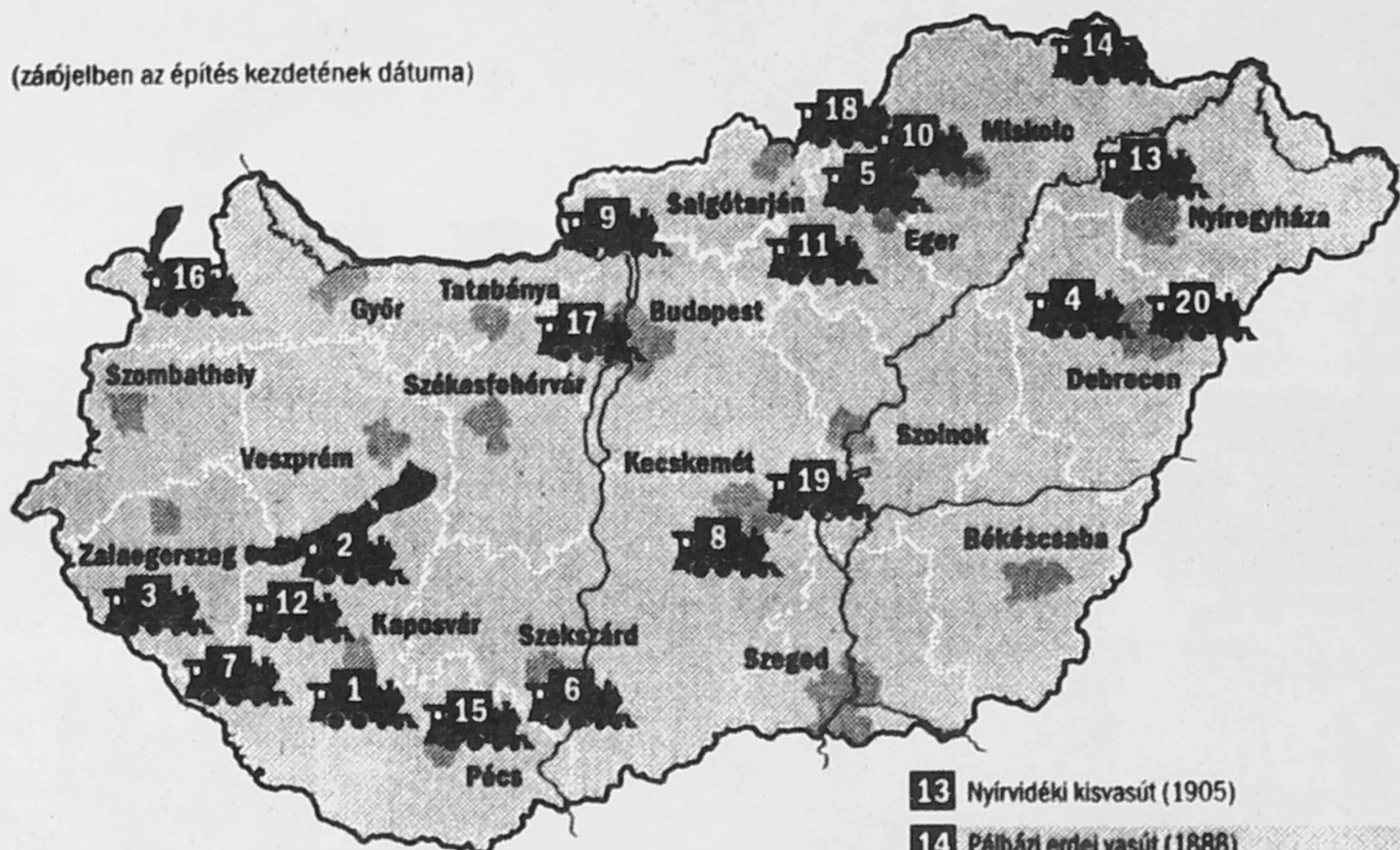
A kisvasút mellett múzeum került kialakításra. Minden év április harmadik szombatján ünnepséget tartanak. 2001-ben a 100. évforduló emelni fogja az ünnepi megemlékezés színvonalát.

A kisvasútakat az 1870-es évektől kezdték építeni, pártolói mindenre képesek és mindent megtettek, hogy megmentse a mini zakatolókat. Sokan megénekelték „a kispöfögőt és a lóré-t: „Kisvasúton utazni jó, pedig ráz, hangos és kényelmetlen, ráadásul lassú, csak hogy aki felszáll rá, az nem akar rohanni sehová, egyszerűen csak élvez, a mesészerű jármű csodás tájakra viszi.”

Magyarországon 380 kilométernyi pályán 20 kisvasút közlekedik. Építésük kezdetének dátumát a következő oldalon lévő kimutatás szemlélteti.

A közelmúltban ünnepelte Zsuzsi (Debreceni erdei kisvasutat) a 118. születésnapját. Debrecenből naponta háromszor jár ki az erdőbe, hogy oda-vissza megtegyen 80 kilométert. Az utóbbi időben némileg csökkent az utasforgalma.

(zárójelben az építés kezdetének dátuma)

1 Almamelléki erdei vasút (1901)	7 Kaszói erdei vasút (1952)	13 Nyírvidéki kisvasút (1905)
2 Balatonfenyvesi gazdasági vasút (1950)	8 Kecskeméti kisvasút (1917)	14 Pálházi erdei vasút (1888)
3 Csömödéri erdei vasút (1918)	9 Királyrati erdei vasút (1893)	15 Pécsi gyermekvasút (1962)
4 Debreceni vidámpark kisvasútja (1960)	10 Lillafüredi erdei vasút (1921)	16 Széchenyi múzeumvasút, Nagycenk (1970)
5 Felsőtárkányi erdei vasút (1915)	11 Mátravasút (1906)	17 Széchenyi-hegyi gyermekvasút (1948)
6 Gemenci erdei vasút (1955)	12 Mesztegnyői erdei vasút (1925)	18 Szilvásvárad erdei vasút (1908)
		19 Tiszaújvárosi gyermekvasút (1970)
		20 Zsuzsi erdei kisvasút, Debrecen (1882)

Forrás: Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány

Zsuzsi eredetileg teherforgalom bonyolítására épült. Nyomtávolsága Európában egyedülálló módon 950 mm volt, melyet a 60-as években átépítettek – a többi kisvasúttal megegyezően – 760 milliméteresre.

Az utasok számára vonzó, hogy az utasok is vezethetik a mozdonyt, az utazás végén pedig tiszteletbeli mozdonyvezetői oklevelet kapnak.

Az országban a leghosszabb vonallal a Kecskeméti Kisvasút rendelkezik (98 km). Egyik szárnyvonala – Bugac felső állomásáig – 1984 óta nosztalgiavonatként közlekedik, melyet többnyire külföldi turistacsoportok vesznek igénybe. Helyreállítására büszkén emlékeznek a kecskeméti fűtőház dolgozói. Azóta is jár a „Bugaci Kispöfögő. Szeretjük meg-megsimogatjuk, vigyázunk rá. Amikor hétvégén jönnek a vendégek, felfűtjük, elindítjuk. Nincs ahhoz fogható, amikor a mozdony füstjét megérezem, hallom a gőz szisszenő hangját.”

Nem kell meglepődni, ha a kisvasúton a masinista mosolyogva fogadja. A kisvasút maga a jókedvű nyugalom.

Suba Gábor

100 ÉVE KEZDTE MEG RICHTER GEDEON AZ IPARI GYÓGYSZERGYÁRTÁST

A XIX. és XX. században a magyar nemzeti és az ország fennmaradásáért és fejlődéséért folytatott politikai, szellemi küzdelem talán soha nem látott méreteket öltött. A tudományos életben végbemenő változások nem maradtak el az egészségügy, az orvoslás és a gyógyszerészet területén sem. A kutatás és az új eszmék megvalósítása, kivitelezése sok szakemberre, tudósra hívta fel a társadalom vezetőinek figyelmét. A korszak egyik kiváló tagja Richter Gedeon gyógyszerész, aki gyógyszergyár alapításával, korszerű új gyógyszerek előállításával a magyar gyógyszeripar megeremtője lett.

Richter Gedeon 1872. szeptember 23-án született a Heves megyei Ecséd községben, gazdag földbirtokos családban. Édesapja Adolf és édesanyja Engel Róza a következő évben elhunytak. Árvaságra jutott testvérével együtt Gyöngyösön a nagyszülők és az Engel család gondoskodtak róluk, gondos nevelésben részesítették. Richter középfokú tanulmányait a gyöngyösi gimnáziumban kezdte, majd ennek jogutódjában, a Berze Nagy János Gimnáziumban folytatta. Gyógyszerészgyakornoki idejét Mersits Nándor gyógyszertárában, a mai „Richter Gedeon Gyógyszertár” elődjében töltötte. Egyetemi gyógyszerészeti tanulmányait a budapesti m. kir. Tudományegyetemen végezte, kitűnő eredménnyel. Gyógyszerészi oklevelét 1895-ben vette át. Az Orvosi Kar dékánja ebben az évben Hőgyes Endre professzor volt, a kémiát Lengyel Béla professzor oktatta. A kutatómunkába olyan neves professzorok, mint Than Károly, Margó Tivadar és Eötvös Loránd vezették be.

Az önálló gyógyszertár nyitásához törvényben előírt gyógyszertári gyakorlatot Szolnok, Miskolc, Beregszász és Ótátrafüred gyógyszertáraiban töltötte, amivel bővült szemlélete a gyógyszertári gyakorlatról és annak aktuális problémáiról. Talán éppen ezért szükségesnek tartotta megismerni a külföldi gyógyszertárak gyakorlatát és fejlődésének tendenciáit, különös tekintettel a gyógyszeres terápia fejlődésére. Az 1897-es évben külföldi tanulmányútra indult.

Az elkövetkező négy év alatt német, angol, olasz és francia gyógyszertárakban dolgozott és jó megfigyelő és tanulási készségével elsajátította és rögzítette a korszerű kis- és középüzemi gyógyszer-előállítás technológiáját, a gyógyszertári munka szervezését.

Hazatérve Magyarországra tanulmányútjáról legelső feladatának tartotta, hogy külföldön szerzett tapasztalatait hasznosítsa a magyar gyógyszertári, gyógyszerellátási gyakorlatban. 1901-ben így megvásárolta Bp.-en a ma is működő IX. kerület, Üllői út 105. alatti „Sas Gyógyszertárat”, s ennek alagsori helyiségeit alkalmassá tette kis- és középüzemi gyógyszer technológiai-munka végzésére.

Külföldi tapasztalataira építve tervbe vette állati szervekből organoterápiás készítmények előállítását. Első organoterápiás készítménye a vérnyomást növelő mellékvesekéreg-hormon kivonata, a *Tonogen suprarenale* volt, ami napjainkban is alkalmazott a gyógyászatban. Hamarosan még két belső elválasztású hormont tartalmazó készítményt állított elő: a pajzsmirigy hatóanyagát tartalmazó *Thyreoidát*, és a petefészek anyagát tartalmazó *Ovarium* nevű készítményt.

Richter gyógyszerkészítményei iránt olyan mértékben megnövekedett az igény az orvosok részéről, hogy a Sas Gyógyszertár gyógyszerészeti üzeme azt már nem tudta kielégíteni. Ezért 1906-ban Kőbányán a Cserkesz utcában vásárolt telken felépítette az első korszerű hazai gyógyszergyárat. Az új gyár 1907-ben megkezd-

te működését, az első, itt gyártott készítménye az anyaméh összehúzó hatású készítménye, a *Glanduitrin* volt.

A gyár profilja már az első évek után jelentősen bővült. Az organoterápiás készítmények mellett megjelentek a fitoterápiás készítmények, melyek között legjelentősebbek a kardiológiában alkalmazott digitalis kivonatok, és a szülészetben az anyarozs kivonatok. Az első szintetikus készítmények közül még napjainkban is használt készítmény a fertőtlenítő hatású *Hyperol* tabletta. Ide sorolom még a *Kalmopyrin* tablettát, amely az aspirin vízben oldódó kalcium sója, fájdalom- és lázcsillapító.

Az első világháború kitörésekor a gyárnak már 24 gyógyszer szabadalma volt, a második világháború elején a gyár öt világ részre kiterjedő képviseleti hálózattal és tíz (Anglia, Argentína, Belgium, Egyiptom, Jugoszlávia, Lengyelország, Olaszország, Mexikó, Románia, Törökország) leányvállalattal rendelkezett. Ez is elsősorban Richter Gedeonnak köszönhető, mert nagy gyógyszerészeti tudása mellett kitűnő gazdasági, pénzügyi és szervezői szaktudással rendelkezett, jól megválasztott munkatársait céljai elérésére irányította és ellenőrizte.

Richter Gedeon emberi nagyságát, tudós és szervező munkáját Pillich Lajos mérnök, a Richter Gedeon Rt. tb. elnöke, Richter egykori megbecsült és tiszteletreméltó munkatársa szavaival adom meg:

„A kitüntetéssel diplomázott, vállalkozó szellemű fiatalember az 1902-ben alapított gyárát haláláig irányította. Igen szerény, nagyon közvetlen, de rendkívül következetes egyéniség volt, aki egész életét a gyár fejlesztésének szentelte. Legfontosabb feladatának tekintette az élenjáró természettudományos felfedezések eredményes, gyakorlati hasznosítását. Haladó szociális gondoskodását tükrözte a rászorult dolgozók iránt tanúsított közismert segítőkészsége... Puritán szerénységével számos olyan zseniális adottság párosult, melyeknek meghatározó szerepük volt a vállalat fejlődésében... Richter Gedeont alapvetően optimista, humanista szemlélet, nagyfokú jóhiszeműség jellemezte. Rendületlenül hitt a beteg emberek szenvedéseinek enyhítésére törekvő életcélja sikerében és bízott munkássága eredményeinek elismerésében. Elhivatottságára mi sem jellemzőbb, hogy akkor sem hagyta el hazáját – jóllehet módja lett volna rá –, amikor már életveszély fenyegette. Hitte, hogy neki nem eshet bántódása, mert egész életében a közösséget szolgált. Az emberi gonoszság sajnos rácăfolt jóhiszeműségére és 1944 decemberében nyilas terroristák oltották ki nemes életét.”

Zalai Károly

Irodalom:

Dr. Moszonyi Sándor: Richter Gedeon gyógyszerész, a magyar gyógyszeripar megalapítója. *Gyógyszerészet* 16. 1-4. (1972)

Dr. Kempla Kurt: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón 1888–1914.*

Dr. Bartus József: Richter Gedeon, a magyar gyógyszeripar megmentője. *A Természet Világa* melléklete 2000. október.

A NOBEL-DÍJAK CENTENÁRIUMA ÉS A MAGYAR NOBEL-DÍJASOK

A harmadik évezred küszöbén világunk arculatának formálásában egyre meghatározóbb szerepet játszik a tudomány. A jövő a tudásalapú társadalomé. Ezért egyre fontosabb a tudományos tevékenység támogatása, a teljesítmények mérése, anyagi és erkölcsi elismerése, s ezzel az alkotók újabb teljesítmények elérésére serkentése. Ebben kulcsfontosságú intézmény a díjak rendszere.

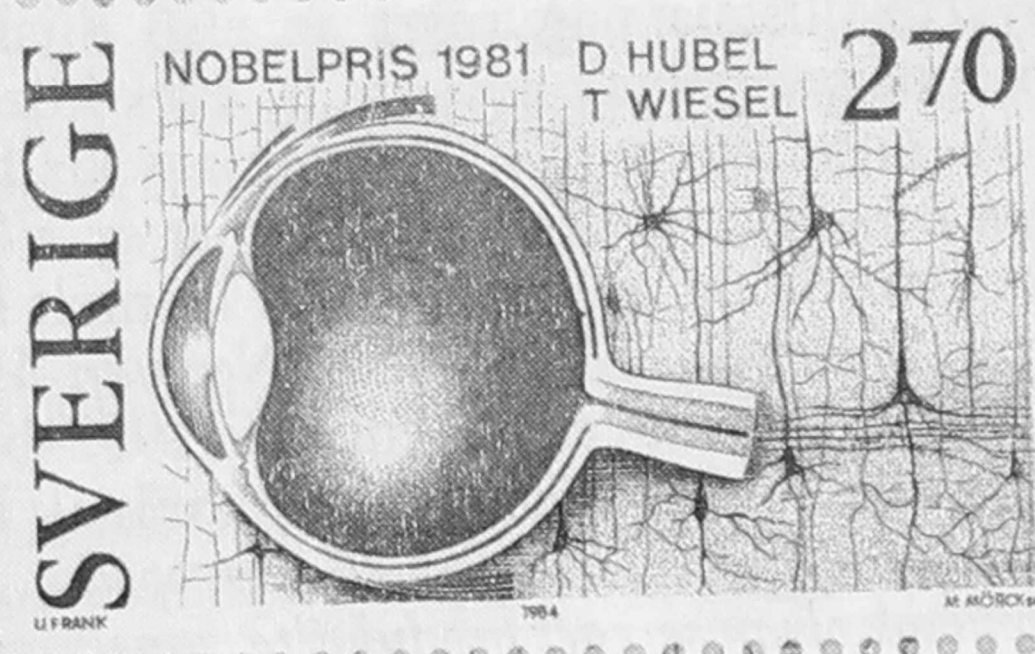
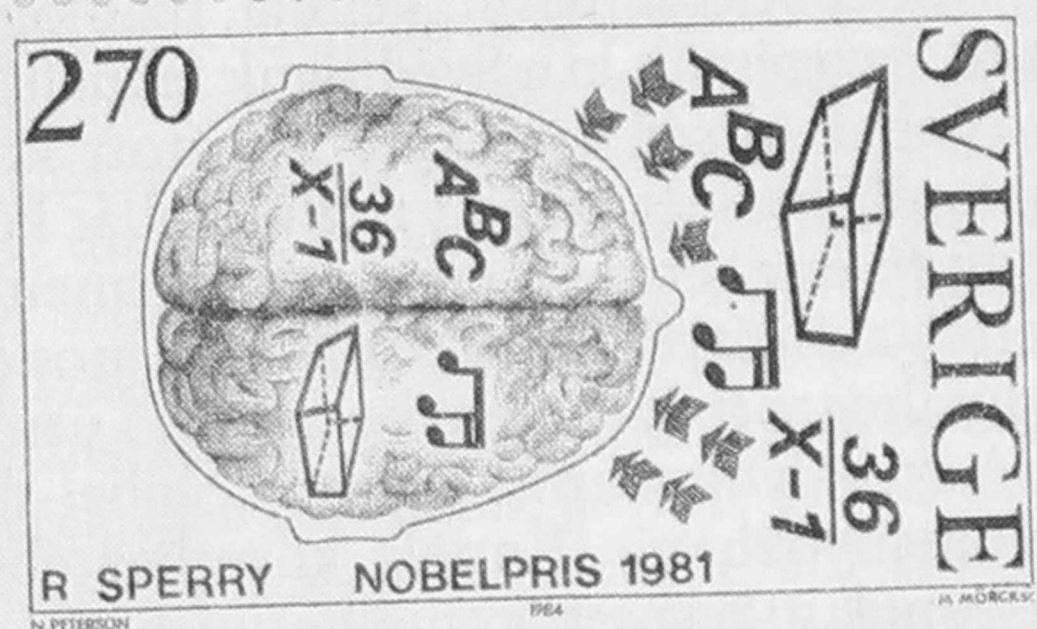
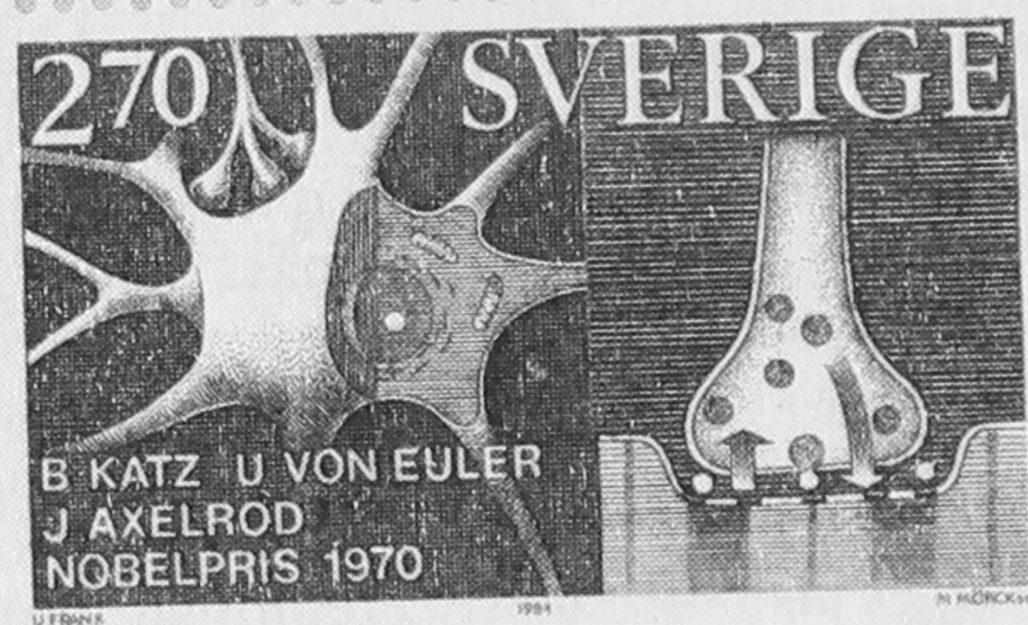
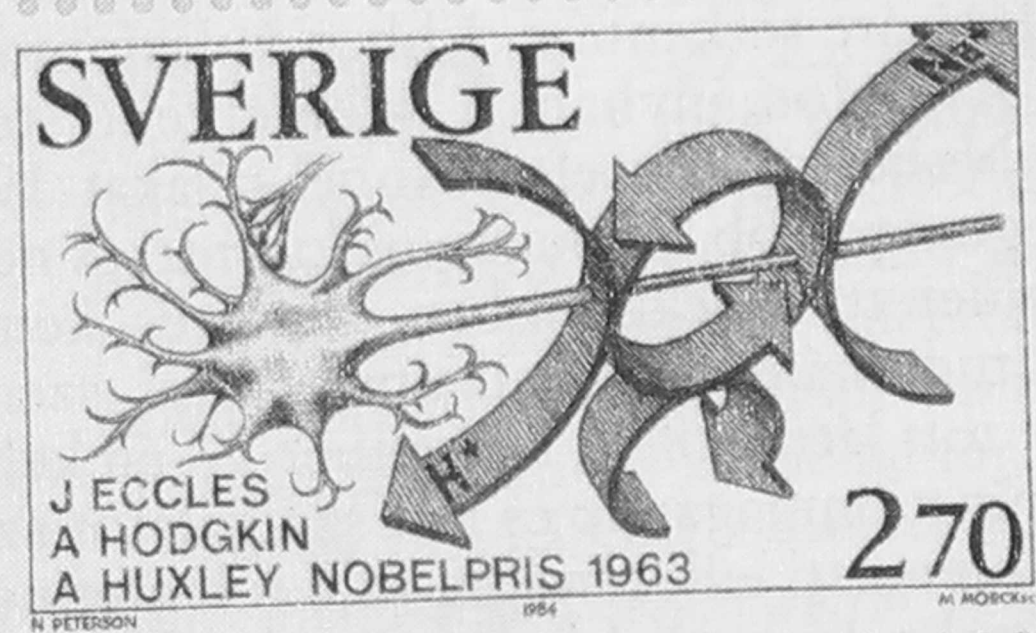
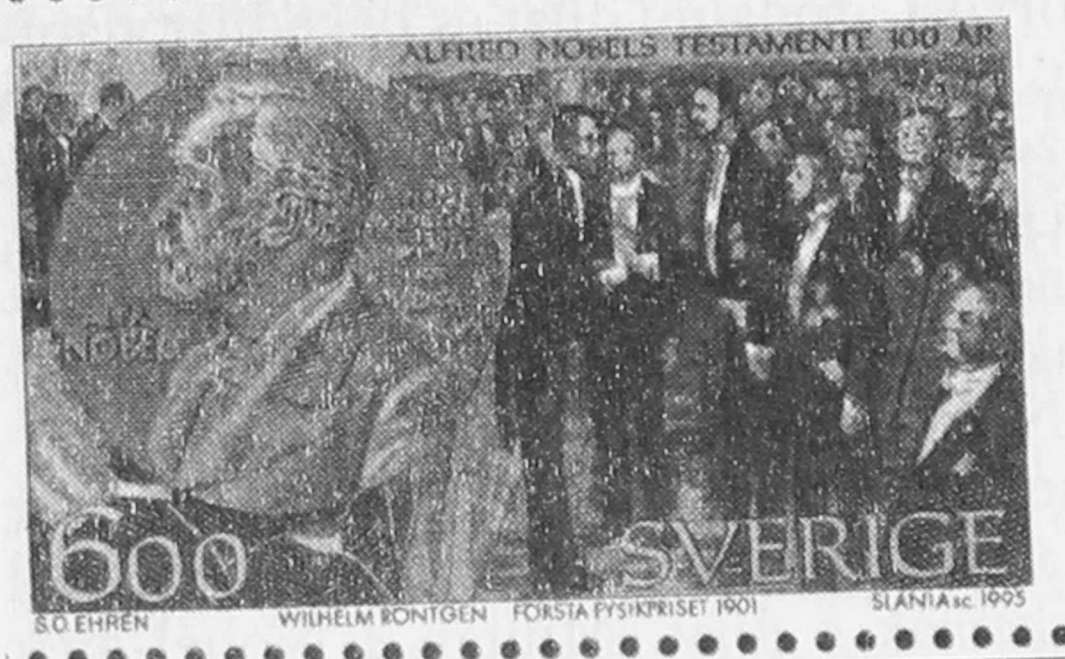
A tudományban a kiemelkedő teljesítmények legismertebb kitüntetése a Nobel-díj. Az első Nobel-díjakat 1901-ben adták át. A centenáriumához ért legrangosabb tudományos kitüntetés névadója, Alfred Nobel 1833. október 21-én született Stockholmban. A híres kémikus a robbanóanyagok kifejlesztésével, a tudomány ipari alkalmazásával szerzett vagyonából nemes célú alapítványt hozott létre. 1895. november 27-én kelt végrendeletével egyszerre állított emlékművet önmagának és tett szolgálatot az emberiségnek.

Nemzeti különbségre való tekintet nélkül, csak a teljesítmények értékére tekintettel a legkülönbözőbb területeken kívánta jutalmazni a legkiválóbbakat a természettudományos alapkutatótól egy békés társadalom felépítéséig. 1896. december 10-én hunyt el San Remóban. Ezzel lépett hatályba végrendelete, s indultak meg a Nobel Alapítvány létrehozásának munkálatai, amelynek alkotmányát a Svéd Királyi Tanács 1900. június 29-i döntése szentesítette. Az első Nobel-díjakat a XX. század első évében és Nobel halálának napján, vagyis 1901. december 10-én adták át. Így a Nobel-centenárium is négy fő állomást átfogó folyamat. Ezt örökíti meg a négyértékű centenáriumi bélyegsorozat is, amelynek nyitó értéke az 1895-ös Nobel-testamentumot, záró értéke pedig az 1901-es első díjátadási ceremóniát mutatja.

Nobel ötféle: fizikai, kémiai, fiziológiai-orvosi, irodalmi díjat és békedíjat alapított. Ez egészült ki a Svéd Bank fennállásának 300. évfordulója alkalmából 1968-ban a Nobel Alfréd emlékére alapított közgazdasági díjjal. A „díjak díjával” díszes oklevél, aranyérem és 1 millió dollár körüli összeg jár. Bár ez igen jelentős összeg, a díj fő értékét mégsem a pénz, hanem annak erkölcsi presztízse adja. A kitüntetettek a díj átvételekor köszöntőt mondanak és az ünnepség részeként megtartják a jutalmazott eredményhez vezető útról a Nobel-előadást.

A szabályok szerint egy-egy Nobel-díj megosztva legfeljebb három személynek adományozható. Ennek következtében a nagy számú tudós társadalomból viszonylag kevesen remélhetik, hogy megkapják e díjat. Miután a Nobel-díjat nyertek listája nagyrészt az első díjak átadása óta eltelt évszázad tudományos világnagyságainak névsora is, ezek közé bekerülni igen nagy megtiszteltetés.

A centenáriumot 2001-ben nagy kiállítással ünneplik meg, *a kreativitás kultúrájának kérdését, az alkotó egyéniség és az alkotást segítő miliő témáját helyezve központba.* Az évfordulón méltán irányul kiemelt figyelem a magyar alkotók körére és a magyar fővárosra, Budapestre. Norman Macrea, a *The Economist* volt főszerkesztője, a japán gazdasági csoda kutatója 1992-ben közreadott Neumann-biográfiájában így ír az első Nobel-díjak átadása korának Budapestjéről: *„A század elején Budapest volt Európa leggyorsabban fejlődő metropolisa. Ez a város tudósok, művészek és leendő milliommosok olyan seregét produkálta, amely csak Itália reneszánsz városállamaihoz fogható.”*

Lénárd Fülöp 1905	Wigner Jenő 1963
Bárany Róbert 1914	Gábor Dénes 1971
Zsigmondy Richárd 1925	Polányi János 1986
Szent-Györgyi Albert 1937	Wiesel Elie 1986
Hevesy György 1943	Oláh György 1994
Békésy György 1961	Karsányi János 1995

100 éves a
Nobel-díj
1895-1995
100Ft

MAGYARORSZÁG

EYES A NOBEL-D

Magyarország, ez a létszámában kicsi, de a tudomány tiszteletében és tudósai teljesítményében nagy ország a XX. század folyamán tizenkét Nobel-díjassal gazdagította a világot, akik közül hét egyetlen városban, Budapesten született.

A tudomány lényegileg nemzetközi, és egy-egy tudós több szakterületet és több országot gazdagíthat egyszerre alkotásaival, amelyektől ő is gazdagabb lehet tudományosan és emberileg. Ezt példázza a „halhatatlanok panteonjába” bekerült magyar, illetve magyar származású Nobel-díjasok köre.

1995-ben, a Nobel-testamentum centenáriuma évében a Magyar Posta bélyeget bocsátott ki a 12 Nobel-díjas tiszteletére. Közülük *Lénárd Fülöp* az 1904. évi fizikai, *Bárány Róbert* az 1914. évi orvosi, *Zsigmondy Richárd* az 1925. évi kémiai, *Szent-Györgyi Albert* az 1937. évi orvosi, *Hevesy György* az 1943. évi kémiai, *Békésy György* az 1961. évi orvosi, *Wigner Jenő* az 1963. évi fizikai, *Gábor Dénes* az 1971. évi fizikai, *Polányi János* az 1986. évi kémiai, *Wiesel Elie* az 1986. évi béke-, *Oláh György* az 1994. évi kémiai és *Harsányi János* az 1994. évi közgazdasági Nobel-díj kitüntetettje. (A 211. oldalon a bélyegsor felett Szent-Györgyi Albert, alul Harsányi János Nobel-érmének elő- és hátlapja látható.)

E körben láthatóan a természettudományok művelői dominálnak: három-három fizikai, valamint fiziológiai-orvosi, és négy kémiai díj egészül ki egy békedíjjal és egy közgazdasági díjjal. A magyar Nobel-díjasokra jellemző az interdiszciplinaritás. Szent-Györgyi Albert például az orvostudomány felől indult, és a biokémián át a fizikához ért. Békésy György fordított utat járt be, fizikusi alapképzettséget szerzett, fizika professzorként is oktatott, hírközlési mérnökként kutatót, és fiziológiai-orvosi Nobel-díjat kapott. (A 210. oldalon az agykutatás Nobel-díjjal kitüntetett legnagyobbjainak sorát is az ő neve nyitja meg.)

Az ő centenáriumi tablójuk látható kiadványunk hátsó borítóján. Felemelő érzés végigtekinteni a század elejétől végéig a magyar származású Nobel-díjasok során. E történelmi tablón koncentráltan jelenik meg a XX. század, az emberiség története legviharosabb századának drámai tanulsága: a tudományos-technikai haladásnak erkölcsi-emberi haladással kell párosulnia.

Szent-Györgyi Albert Nobel-előadását is a tudomány és a humanizmus összekötésével fejezte be: „Ami engem végtelen örömmel tölt el, ha ezekre a vizsgálataimra visszatekintek, az, hogy ezeket elejétől végig az a nagy nemzetközi tudományos testvériség, tudományos együttműködés, emberi szolidaritás tette lehetővé, amelynek segítségével magam elpusztultam volna és kísérleteim semmiféle eredményhez nem vezettek volna. Felemelő érzés tudni, hogy a mai forrongó és gyűlölettől fűtött világban a tudomány magaslatain a testvériségnek és az emberi szolidaritásnak ez a szelleme él. Én csak azt kívánhatom, hogy valamikor ez a szellem a tudomány határain túl is terjessze sugarait és evvel az egész emberiséget egy, a mainál jobb jövő felé vezesse.”

Szent-Györgyi Albert az új világháború küszöbén írta e sorokat. Egy új évszázad és új évezred kezdetén, egyben a tudásalapú társadalom világkorszakának kezdetén és a Nobel-díj centenáriumán még inkább kívánjuk, hogy az alkotás és szolidaritás szelleme terjessze ki globális otthonunkra sugarait, hogy a szellem napvilága ragyogjon be mind inkább minden nap minden ház ablakán.

Nagy Ferenc

Irodalom:

Nagy Ferenc: *Szent-Györgyi Albert és a magyar Nobel-díjasok*. Bp., 1993.

Nagy Ferenc: *Magyar származású Nobel-díjas tudósok*. Bp., 1994.

The Nobel Foundation and Georg von Békésy. (Coll., select., ed. F. Nagy) Bp., 1999.

75 ÉVE VETTE ÁT ZSIGMONDY RICHARD A KÉMIAI NOBEL-DÍJAT

Az 1925. évi kémiai Nobel-díjat Zsigmondy Richárd (1865–1929) kapta meg 1926-ban „*a kolloid oldatok heterogén természetének magyarázatáért és a kutatásai közben alkalmazott módszerekért, amelyek a modern kolloidkémiaiban alapvető jelentőségűek*”.

Szülővárosában, Bécsben járt középiskolába. A bécsi Polytechnikumban kezdte egyetemi tanulmányait is, amit a müncheni Technische Hochschulén fejezett be. Főleg elektrokémiát és szerves kémiát tanult. 1889-ben az erlangeni egyetemen doktorált szerves kémiából. 1891–1892 között a fizikus August Kundt (1839–1894) asszisztense, 1893-tól 1899-ig a grazi Technische Hochschule magántanára volt, majd Jénában folytatta tanári pályáját.

Ebben az időben főleg a szilíciumvegyületek sajátosságait kutatta. Az üveggel kapcsolatos eredményei nyomán meghívták a jénai Schott-üveggyár munkatársának, emellett azonban tanári tevékenységét is folytatta.

1901-ben munkatársával, V. Schulz-cal felismerte a fehérjéknek az arany-szolra kifejtett védőhatását, és a hatás számszerű kifejezésére bevezette az ún. „aranyszámot”.

Ekkor már alapvető eredményeket ért el a kolloidikában, aminek igazi klasszikusává vált. 1903-ban Henry Siedentopf-fal (1872–1940) közösen elkészítette az ultramikroszkópot, a kolloidoldatok egyik legfontosabb vizsgálóeszközét. Ennek segítségével döntő fontosságú megállapításokat tett a kolloidok természetéről, részecskeeloszlásáról, a szolok stabilitásáról, de foglalkozott a diszperz rendszerek állandóságával, a gélek bizonyos tulajdonságaival stb. 1907-től már a híres göttingai egyetem professzora. 1918-ban megalkotta a kolloidkémiai és biokémiai kutatásokban használt membránszűrőt, majd 1929-ben annak tökéletesített változatát, az ultraszűrőt. Ezekkel az eszközökkel különböző méretű részecskéket (baktériumokat és vírusokat is) lehet egymástól, illetve az oldószertől elválasztani.

1924-ben választották a bécsi akadémia levelező tagjává, később pedig más prominens tudományos testületek is számos kitüntető címet adományoztak neki.

Főbb művei: *Zur Erkenntnis der Kolloide. Über irreversible Hydrosol und Ultramikroskopie*. Jena, 1905.; *Kolloidchemie*. Leipzig, 1912.

Zsigmondy nem nálunk született, nem nálunk nevelkedett, nem is itt futotta be tudományos pályáját, azonban mind édesanyja, mind édesapja révén neves magyar család Ausztriába szakadt ágának sarja volt, sőt tudott magyarul is.

Palló Gábor

Irodalom

Cohen, M. Z: *Elektrochem.* 35. 1929, 876.;

Freudlich, H.: *Ber.* 63. 1930, 1.;

Nobel-díjasok kislexikona. Bp., 1985.

Magyar Tudóslexikon. Bp. 1997.

A JÁTÉKELMÉLET MEGALAPÍTÁSA ÉS MEGKORONÁZÁSA

Norman Macrea Neumann-biográfiájából idézett soraival így ír az első Nobel-díjak átadása, és a Bolyai-díj megalapítása korának Budapestjéről: „*A század elején Budapest volt Európa leggyorsabban fejlődő metropolisa. Ez a város tudósok, művészek és leendő milliommosok olyan seregét produkálta, amely csak Itália reneszánsz városállamaihoz fogható.*” E század elején, 1903-ben, és ezen fővárosban született Neumann János, és az ő csodálatos elméjében született 75 éve a Nobel-díjjal megkoronázott játékelmélet.

Neumann tudományos pályája a világhírű magyar matematikai műhelyből indult el. 1903 elején ünnepelték a kolozsvári tudományegyetemen a nagy előd, Bolyai János születésének századik évfordulóját. Eötvös Loránd, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, s egyben a Matematikai-Fizikai Társulat alapító elnöke így állított példaképet a jövő nemzedékek elé: „...csak az az igazi tudomány, amely világra szól; s azért, ha igazi tudósok és – amint kell – jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt hazánk határain túl is meglássák és megadhassák neki az illő tiszteletet. Ez a mi eszményünk, ez valósult meg Bolyai alkotásával egyszer; ilyen teljes mértékben talán egyetlen.”

Eötvös Loránd ünnepi beszédét így fejezte be: „...látva azt, hogy hazánkban immár a Királyhágón innen és a Királyhágón túl is nagyrabecsülik és serényen művelik a tudományt, reményleni kezdjük, hogy a tudományos világban lehet még, lesz még valamikor egy nagy Magyarország!”

Ezen az évfordulós ünnepen jelentették be a Bolyai-díj megalapítását, melyet a matematika két óriása kapott meg elsőnek: 1905-ben a francia *Henri Poincaré*, majd 1910-ben a német *David Hilbert*, Göttingából. Neumann János a híres Fasori gimnázium, majd a budapesti Tudományegyetem és a zürichi Műszaki Főiskola párhuzamos elvégzése után a Bolyai-díjas Hilbert mellett folytatta pályáját. Neumann János 75 éve éppen itt, Bolyai Farkas és C. F. Gauss barátsága kezdetének színhelyén, épp mikor *Zsigmondy Richard* elindult Göttingából Stockholmba, hogy átvegye a Nobel-díjat, 1926. december 7-én a Göttingai Matematikai Társaságban tartotta meg *A társasjátékok elméletéhez* címmel azt az előadását, amely a játékelmélet megalapításának bejelentése volt.

A játékelmélet részletes kifejtését Neumann Jánosnak *Oscar Morgenstern*nel közös, a II. világháború alatt, 1944-ben *Játékelmélet és gazdasági viselkedés* címmel megjelentetett monumentális könyve adja. 1994-ben, e mű megjelenésének 50. évfordulóján a tiszteletadás jeléül a közgazdasági Nobel-díjat a játékelmélet három művelője, az amerikai *John. F. Nash*, a német *Reinhard Selten* és *Harsányi János* professzor vehette át.

Harsányi János ugyancsak Budapesten született 1920-ban. Ugyanazon híres Fasori evangélikus gimnáziumban érettségizett, mint Neumann. Olyan elődök után, mint *Kármán Tódor*, *Szilárd Leó*, *Teller Ede*, 1937-ben ő nyerte meg matematikából az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyt. Akárcsak Neumann, ő is a budapesti Tudományegyetemen végzett. Édesapjának patikája volt Zuglóban, és kérésére gyógyszerészetet tanult, hogy majd átvehesse

*„Még sokáig nagyon nagy szükség lesz Önre” – Eisenhower elnök
e szavakkal adta át a Szabadság Erdemrendet Neumann Jánosnak*

*J. F. Nash és R. Selten mellett Harsányi János átveszi
XVI. Károly Gusztáv svéd királytól az 1994. évi közgazdasági Nobel-díjat*

a patikát. Itthon élte át a fasizmust és a világháború poklát. 1946-ban újra beiratkozott a pesti egyetemre, és filozófiából, szociológiából és pszichológiából szerzett diplomát.

A sztálinizmus lehetetlenné tette számára szülőhazájában a tudományos munkát. Ezért 1950-ben feleségével, Klauber Annival illegálisan átlépte a határt. Ausztráliába ment, ahol fizikai munkát végzett, s mellette közgazdasági tanulmányokat folytatott. 1956-ban ösztöndíjat kapott Amerikába. Itt érte a játékelmélet megalapítójának halálhíre. 1957. május 26-án Budapestre írt levélben régi barátjának, Cseh-Szombathy Lászlónak így írt erről, s a magyar tudományból eredő matematikai forradalomról:

„Több új matematikai diszciplína született az utolsó években a társadalomtudományok matematikai szükségleteinek kielégítésére. (A hagyományos matematika a természettudományok igényeihez volt 'méretezve', és nem felel meg teljesen a társ. tud. céljainak.) Az egyik a magyar Neumann János által alapított 'theory of games'...”

A Neumann János által megalapított játékelméletet koronázta meg a közgazdasági Nobel-díj. Elemi értelemben a vele járó svéd korona millióival. Magasabb értelemben a közgazdasági Nobel-díj érmén látható szimbolikus koronákkal. (Lásd 133. oldalon.)

A Fasori evangélikus gimnáziumban végzett Harsányi János Trianon évében született, és a Magyar Millenium évében, 2000-ben hunyt el. Teljes mértékben megvalósította azt az üzenetet, amelyet az iskolájától érettségiző diákként kapott. 1937-ben Jánossy István tanár úr ezzel egybehangzóan így búcsúztatta az alma mater nevében az életbe kilépő Harsányi Jánosékat:

„Mit adjon nektek útravalóul az alma mater, amely idáig édesanyaként takarta be fiatal testeteket s tiszta lelketeket? Nem adhat mást, csak amiye van és amiért van: a régi ideált, amelyet a divateszmék hirdetőinek z sivajgása közben nyolc éven keresztül csöndes kitartással oltott be szívetekbe. Soha, sem a szerencsében, sem a sötét reménytelenség nehéz óráiban ne legyetek hűtlenek ennek az iskolának örök eszményeihez: az Istenben vetett alázatos hitet, amelyért az iskola alapítóinak ősei vagyonukat, családi boldogságukat, sőt, ha kellett, életüket is föláldozták, boldogtalan magyar népünkhöz, amelyből sarjadtatok és amelynek örök életéért azok az Európa csataterein porladó társaitok, akiknek neveit imént koszorúztátok meg, ifjú, szép életüket adták, a rendíthetetlen munkakészséghez, amely, ha a csonka hazában nem talál teret, fölkeres távoli világ-részeket, s ott hirdeti a magyar nép élni akarását, végül a becsület folttalan fehér tógájához, amelyet sárból, vérből és aranyból változatlanul fehérén kell átmentenek az utánaatok jövő nemzedékeknek.”

Neumann János, Harsányi János és nagy tudóstársaik, akik a magyar iskolákban kapták tudásuk és emberségük alapjait, s akiket távoli világ-részekbe sodort a történelem, hűek maradtak a rendíthetetlen munkakészséghez, hűek maradtak szülőhazájukhoz, alkotásaikkal hirdették a magyar nép teremő szellemét, és a becsület tógáját az utánuk jövő nemzedékeknek minden megpróbáltatáson keresztül fehérén mentették át.

Nagy Ferenc

Irodalom:

Nagy Ferenc: Neumann János és a „magyar titok”. Bp., 1987.

Nagy Ferenc: Harsányi János – A játékelmélet Nobel-díjasa. Bp., 1995.

AZ 1926-OS TUDOMÁNYOS KONGRESSZUS ÉS A TUDÁSALAPÚ TÁRSADALOM

„A tudomány pedig hasonló egy hegyhez, amelyre többen különböző oldalról felmennek. Minél magasabbra hágnak, annál nagyobb, tágasabb látókört nyernek, de annál inkább közelednek is egymáshoz, és amikor a hegy csúcsára érnek, együtt vannak, és kezet nyújtanak egymásnak.” Eötvös József, a kiemelkedő kultuszminiszter és akadémiai elnök írta ezeket a csúcsok elérésére buzdító szavakat. Ebben a szellemben gyűltek össze, és emelkedtek fel szellemileg a csúcsra a **TERMÉSZET-, ORVOS-, MŰSZAKI- ÉS MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI ORSZÁGOS KONGRESSZUS** címmel 75 éve, 1926. január 2. és 8. között a Budapesti Műegyetemen tartott találkozó résztvevői.

E kongresszus kiadványának bevezetése – melyet reprintben közlünk – tömören összegezi a rendezvény célját, létrejöttének történetét. A kongresszust az államfő hívta össze azon felismerés jegyében, hogy a nemzetek nagy versenyében az ország nemzeti szerencsétlenségeiben megfogytakozott erejét a tudás hatalmával lehet és kell meghatványozni. A kongresszust Eötvös méltó utóda, *Klebsberg Kuno* vallás-és közoktatási miniszter (és a háttérben „vezérkari főnöke”, s a magyar tudománypolitika alapvetője, *Magyary Zoltán*) szervezte meg.

A tanácskozáson a felsőoktatás, a tudományos kutatás, a kormányzat, a gazdaság különböző ágainak tekintélyes képviselői jelentek meg, hogy közösen keressék a Trianon utáni Magyarország jövőjének kérdéseire a feleletet, és tudásuk összegezésével formálják ki a sikeres országstratégiát. A programadó kongresszus eredményeit konkrét teendőikben összegezték. Világosan mutatja ezt a tudományos találkozó kiadványának utolsó része, amelynek címe és tartalma: *„A természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről, továbbá a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló TÖRVÉNYJAVASLATOK”*.

E javaslatokat az a felismerés hatotta át, hogy Magyarország sorsa a kultúrán áll, vagy bukik, hazánk jövőjét a tudásra kell alapítani. És a javaslatokat tettek követték. Törvények és intézkedések sora született, amelyek megpezdítették a hazai tudományos és gazdasági életet.

E nagyon fontos kongresszus nem előzmények nélkül való. Az ezredfordulóról visszatekintve az előző millenniumtól a 2000. évi millenniumig megtett útra, már látható a fő fejlődésirány. A főút az ipari társadalomtól a tudásalapú információs társadalomhoz vezet.

1896-ban tartották Budapesten az I., majd 1902-ben a II. Magyar Országos Technikus Kongresszust. Ezt követte a tudományok teljes körét átfogó 1926-os kongresszus. 1931-ben a III. Magyar Országos Mérnökkongresszust hívták össze a Műegyetemre. Aztán e magas szintű általános kongresszusok sora évtizedekig szünetelt.

1986-ban került megszervezésre a korábbi helyszínen, a budapesti Műegyetemen **MAGYAROK SZEREPE A VILÁG TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI HALADÁSÁBAN** címmel az MTESZ, az MTA valamint az MVSZ társrendezésében az első magyar tudós világtalálkozó. Ezt követte 1989-ben a második, 1992-ben a harmadik tanácskozás.

BEVEZETÉS.

I A KONGRESSZUS LÉTREJÖTTÉNEK TÖRTÉNETE.

A világháború és az utána következő, államokat átalakító nehéz idők országunkat megcsonkították, gazdasági erőinket megcsappantották s előrehaladásunk ütemét minden téren nemcsak alábbszállították, hanem szükséges továbbfejlődésének lehetőségét több tekintetben egyenesen kétségessé tették. Biztos sikerű kivezető utat ebből a sorsdöntő helyzetből csak megmaradt anyagi és szellemi javaink tervszerű felhasználásától és attól a minden országban sokszorosan megerősített tapasztalattól remélhetünk, mely a természettudományoktól és a velők kapcsolatos orvosi, műszaki és mezőgazdasági tudományok tervszerű fejlesztésétől és vívmányainak okszerű felhasználásától várja a hathatós segítséget.

Ennek biztosítása céljából a *Kormányzó úr Ö Főméltósága dr. gróf Klebelsberg Kuno* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az alábbi legfelsőbb kéziratot intézte:

Kedves dr. gróf Klebelsberg!

Az országnak nemzeti szerencsétlenségeink következtében megfogyatkozott erejét a tudás hatalmával kell meghatványoznunk. Ez csak az évek hosszabb sorára tervszerűen megállapított rendszeres tudománypolitikai program alapján lehetséges. Súlyos helyzetünkben kétszeres figyelmet érdemelnek a természet- és műszaki tudományok, melyeknek gyakorlati vonatkozásai közvetlen erősítik a nemzetet a létéért való kemény küzdelemben.

E végből oly tudományos kongresszus összehívását tartom szükségesnek, amely mérlegelve hazánkban úgy az általános természettudományoknak, mint a műszaki, mezőgazdasági és orvosi tudományoknak helyzetét, javaslatot tesz a bajok orvoslására, a hiányok pótlására és a szükséges új szervezésekre.

A természet- és műszaki tudományok országos kongresszusát ennél fogva folyó év őszére összehívom és az e részben szükséges intézkedések megtételével Önt megbízom.

Kelt Budapesten, 1925. évi február hó 25. napján.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k.

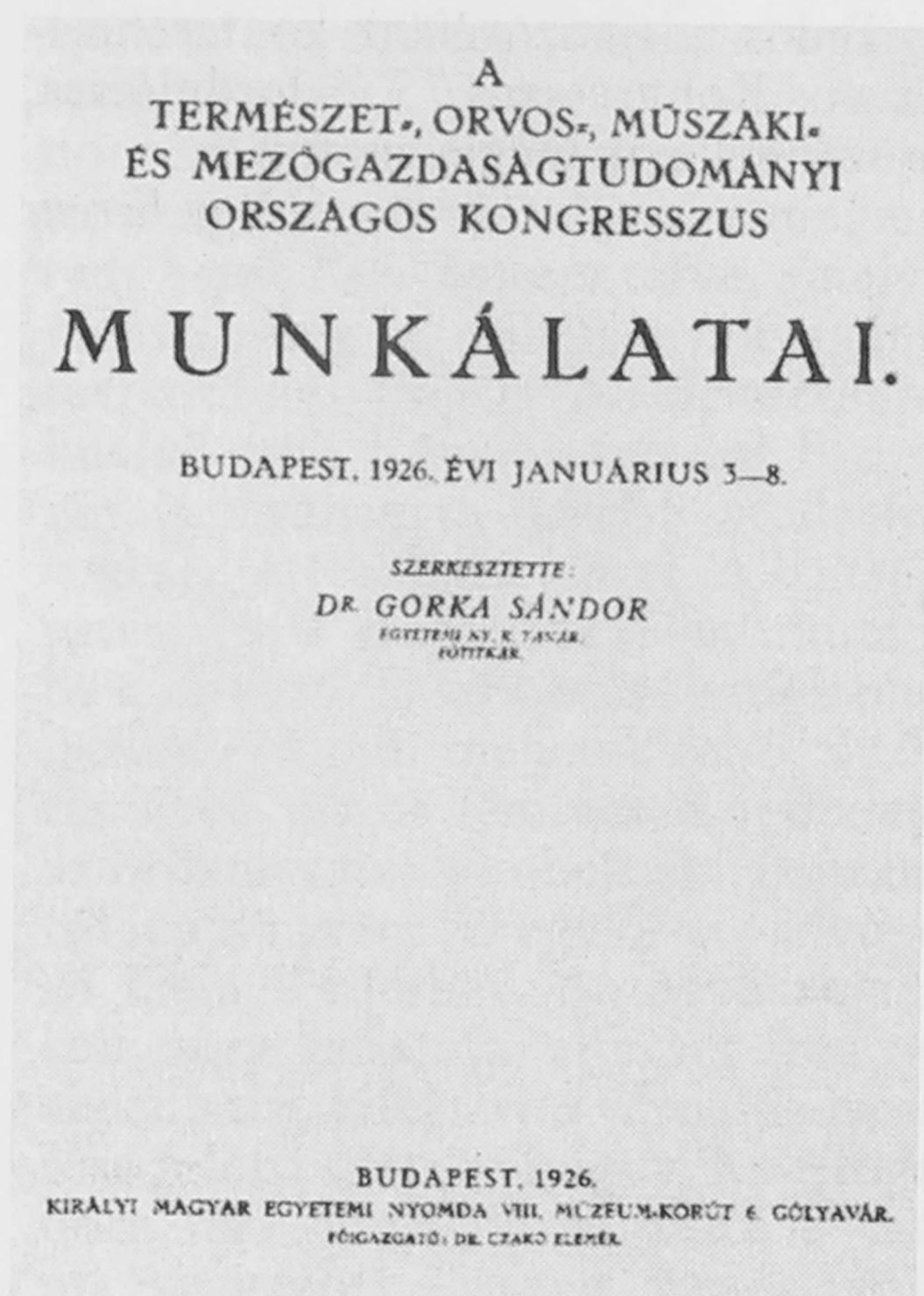
Horthy s. k.

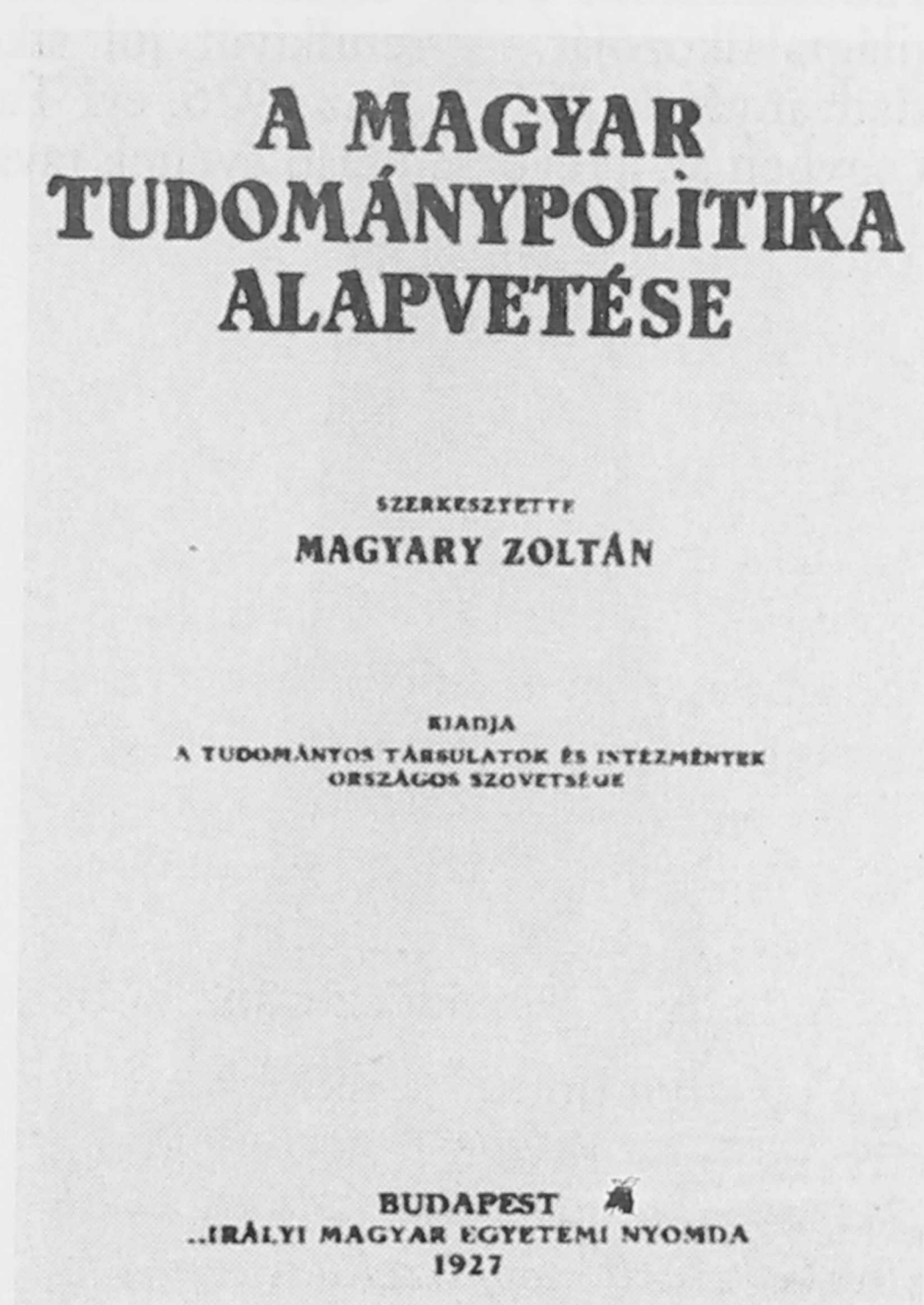
Klebelsberg Kuno

Magyary Zoltán

*Az 1926-os Tudóstalálkozó
kiadványa*

*A tudománypolitikai alapvetést
tartalmazó mű*

A magyar honalapítás millicentennáriumának és a magyar iskolaalapítás millenniumának évében, 1996-ban az MTESZ kezdeményezésére összehívott Tudóstalálkozó – az 1896-os technikus kongresszusig, és az 1926-os általános tudományos kongresszusig visszanyúlva – helyreállítottuk a teljes történelmi kontinuitást, és ennek bázisán fordítottuk figyelmünket a jelen és a jövő kérdései felé.

Az 1996-os Millicentenáriumi Tudóstalálkozó Nyilatkozata így rögzíti a közös kiindulópontot: *„A magyar honfoglalás és honalapítás 1100. évfordulóján azért gyűltünk össze mi, a kutatás, fejlesztés, oktatás, vállalkozás magyar szakemberei, magyar tudósok, feltalálók, mérnökök, hogy együtt keressük a választ: mit tehetünk és mit tegyünk a XXI. század sikeres Magyarországaért.”*

Majd a közös felismerések összegezése után javaslatokat tettünk a magyar kormánzatnak, a tudós társadalomnak, a vállalkozóknak, valamint az egész népnek. A kezdeményezések élén a következőket javasoltuk:

„1. A kormányzat állítsa tevékenységének tengelyébe a magyar nép tudásának, szakértelmének ápolását, növelését. Ennek jelképteremtő gesztusaként

- deklarálja Bolyai János születésnapját a Tudomány Napjává és azt ország-szerte ünnepelje meg;
- alapítson a Magyar Tudományos Akadémiával együttműködve nemzetközi rangú Bolyai-díjat az interdiszciplináris kutatások területén kiváló tudósok, továbbá a világ vezető matematikusai számára;
- hozza létre a magyar tudósok panteonját. Emlékhelyek, utcák, szobrok hirdessék az alkotó magyarok géniuszát.”

A Nyilatkozatot azzal zártuk, hogy 2000-ben újabb Tudóstalálkozót szervezünk. A Magyar Millennium évében teljesítettük a vállalat, Tudóstalálkozó-2000 címmel megszerveztük a magyar tudósok millenniumi világtalálkozóját. A rendkívül jól sikerült Tudós-találkozó-2000 konferenciakiadványát az MTESZ az 1926. évi Tudományos Kongresszus 75. évfordulójára, s egyben az új évezred első évének tavaszára szándékozik megjelentetni.

Nagy Ferenc

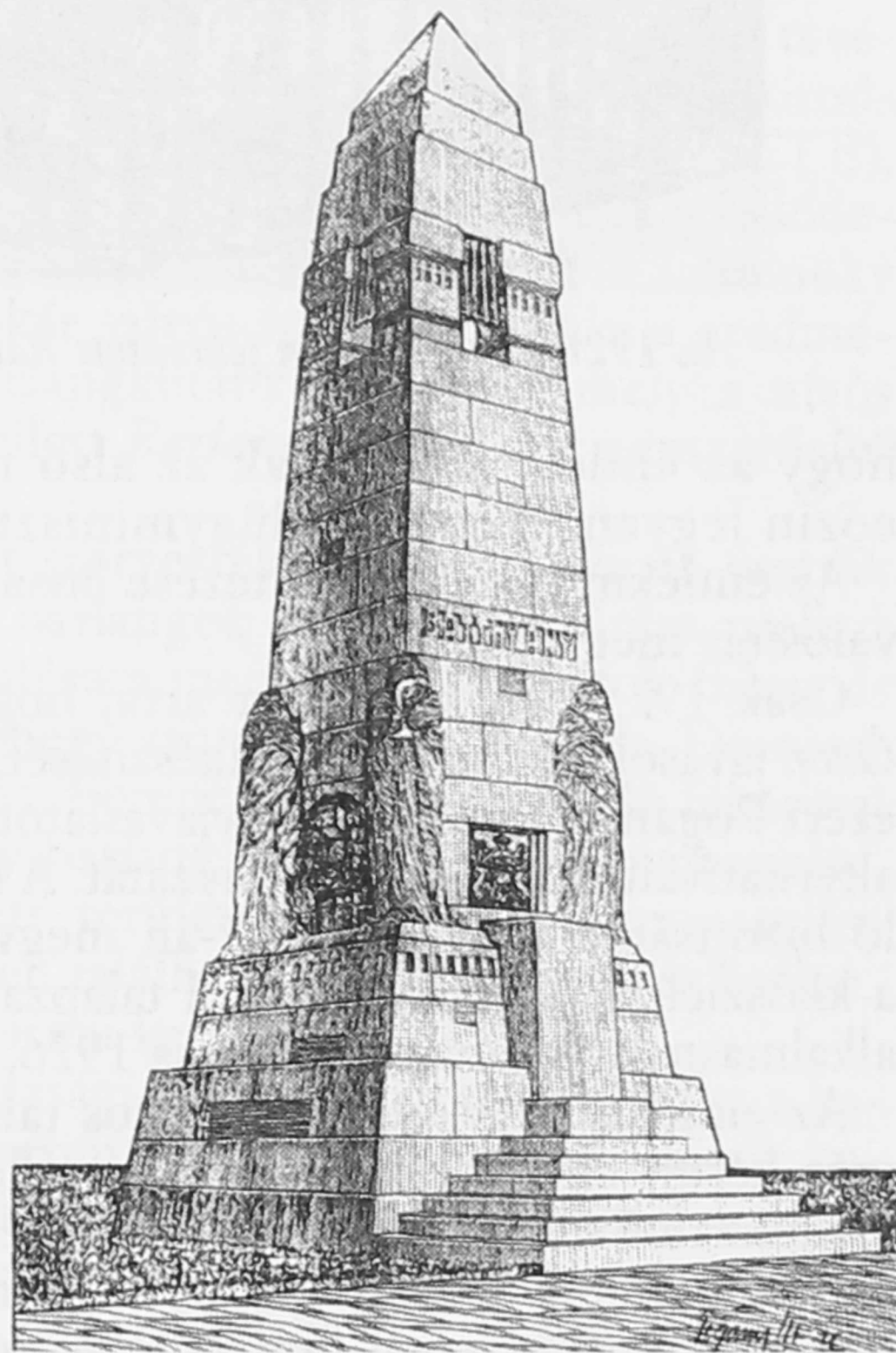
75 ÉVE ÉG A BATTHYÁNY ÖRÖKMÉCSSES

Háromnegyed évszázada áll a budapesti Hold-, Báthori és Aulich utcák találkozásánál kialakult kis névtelen téren az első felelős magyar miniszterelnök emlékét hirdető örökmécses.

Ez a térrész másfél évszázaddal ezelőtt még a hírhedt Újépület árka volt. Ezen a részen állt az 5. sz. pavilon, melynek földszinti helyiségeit az úgynevezett „Garnison Arrest No.5” foglalta el. Ez nem csak a régimódi építés miatt, de a fogvatartás módja miatt is a legsötétebb börtönök egyike volt. Ennek egyik cellájában tartották fogva a szabadságharc leverése után Batthyány Lajost és ennek árkában lőtték agyon 1849. október 6-án. Holttestét titokban vitték a belvárosi ferences templomba és csak a kiegyezés után, 1870. június 9-én temethették el nyilvános tiszteletadással, majd 1874. május 26-án helyezték el a Kerepesi úti temető mauzóleumában.

Három évtizeden át nem merült fel emléke megörökítésének gondolata, míg nem 1905. október 6-án a Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága ülésén Surányi József bizottsági tag – a *Pesti Napló* tulajdonos főszerkesztője – javasolta, hogy kivégzésének helyszínén emlékére állítsanak fel díszes örökké égő lámpát. A bizottság ezt elfogadta és megvalósítására 20 000 koronát megszavaztatott.

A Mérnöki Hivatal nyolc tervet készíttetett, a Magyar Mérnök- és Építész Egylet pedig az évenként kiírt Ybl tervpályázat témájául választotta. Az 1907. február 25-én hozott döntéssel a zsűri *Pogány Móríc* építésznek ítélte az első díjat, de megmaradt *Foerk Ernő* építész terve, amelyik valószínűleg e pályázat anyagából maradt fenn. Pogány Móríc tervét július 12-én a Képzőművészeti Bizottság is jóváhagyta (kisebb módosításokkal). A részletes tervet és költségvetést 1909 szeptemberében mutatta be a tervező. E szerint az emlék obeliszk-szerű mű, melynek felső, áttört részében díszes fémrács mögött van az örökmécses. Az obeliszk talapzatáról lépcső vezet fel egy oltárt jelképező kiemelkedéshez. Az obeliszk sarkait négy kariatida, eltakart arcú női alak díszíti, kifejezve a vértanú elvesztése feletti szomorúságot. Az elfogadott terv megvalósításához a már megszavazott összeg kevés volt, ezért a közgyűlés további 3000 koronát szavazott meg. Felmerült,

*Pogány Móríc I. díjas terve
az 1906. évi tervpályázaton*

Az 1926. október 6-án felavatott Batthyány örökmécses (tervező: Pogány Móric)

hogy az emlékműnek csak az alsó része készüljön kőből, a felső rész színes eozin legyen. Ezért a belügyminiszter is hozzájárult a további költségekhez.

Az emlékmű ügyének intézése lassan haladt, kitört az I. világháború és a megvalósítás megrekedt.

Csak 1925-ben került sor arra, hogy a Képzőművészeti Bizottságban *Wildner Ödön* javasolja az emlékmű elkészítését. Időközben a művészeti felfogás is változott, ezért Pogány Mórictól új tervjavaslatot kértek. November 8-án előterjesztette tervalternatíváit és költségelőirányzatát. A főváros területén lévő műemlékekre felügyelő bizottság 1926. január 13-án megvitatta az egyes változatokat és egyhangúan a klasszicizáló ízlésű, egyszerű talapzatra helyezett lámpát tartotta megvalósításra alkalmasnak. A Főváros Tanácsa 1926. május 26-i ülésén a javaslatot elfogadta.

Az emlékmű három lépcsőfokos talpazaton álló 3,50 m magas kő posztamens, erre került elhelyezésre a 4 lábon álló, 1,80 m magas bronz tartó és ebben van a bíborszínű üvegpohárban a világítótest. Az emlékművet alacsony vaskerítés övezi.

Az emlékművet 1926. október 6-án az állam vezetőinek és az akkor még élő utolsó negyvennyolcas honvéd *Lebó István* jelenlétében avatták fel.

Az örökmécses azóta is a szabadság szimbóluma.

Hajós György

75 ÉVE ALAKULT MEG AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR BARLANGKUTATÓ TÁRSULAT

Bár a hazai tudományos barlangkutatás kezdetei a 18. század elejére tehetők, az ország kiegyezést követő gyors társadalmi-, gazdasági fejlődése a 19. század végén újabb lendületet adott a földtudományok hazánk értékeit feltáró kutatásainak, ezen belül a hazai barlangok kutatásának is.

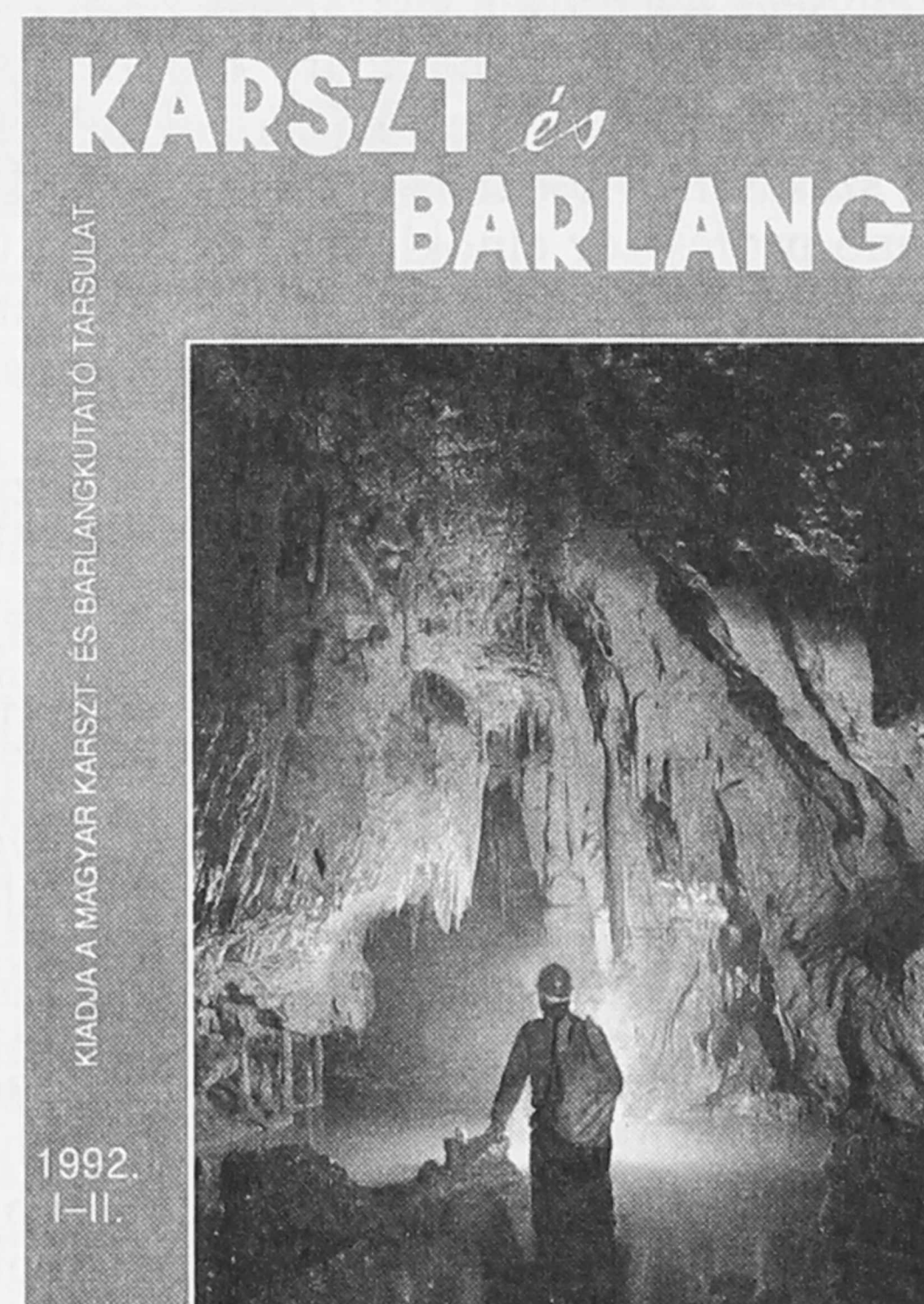
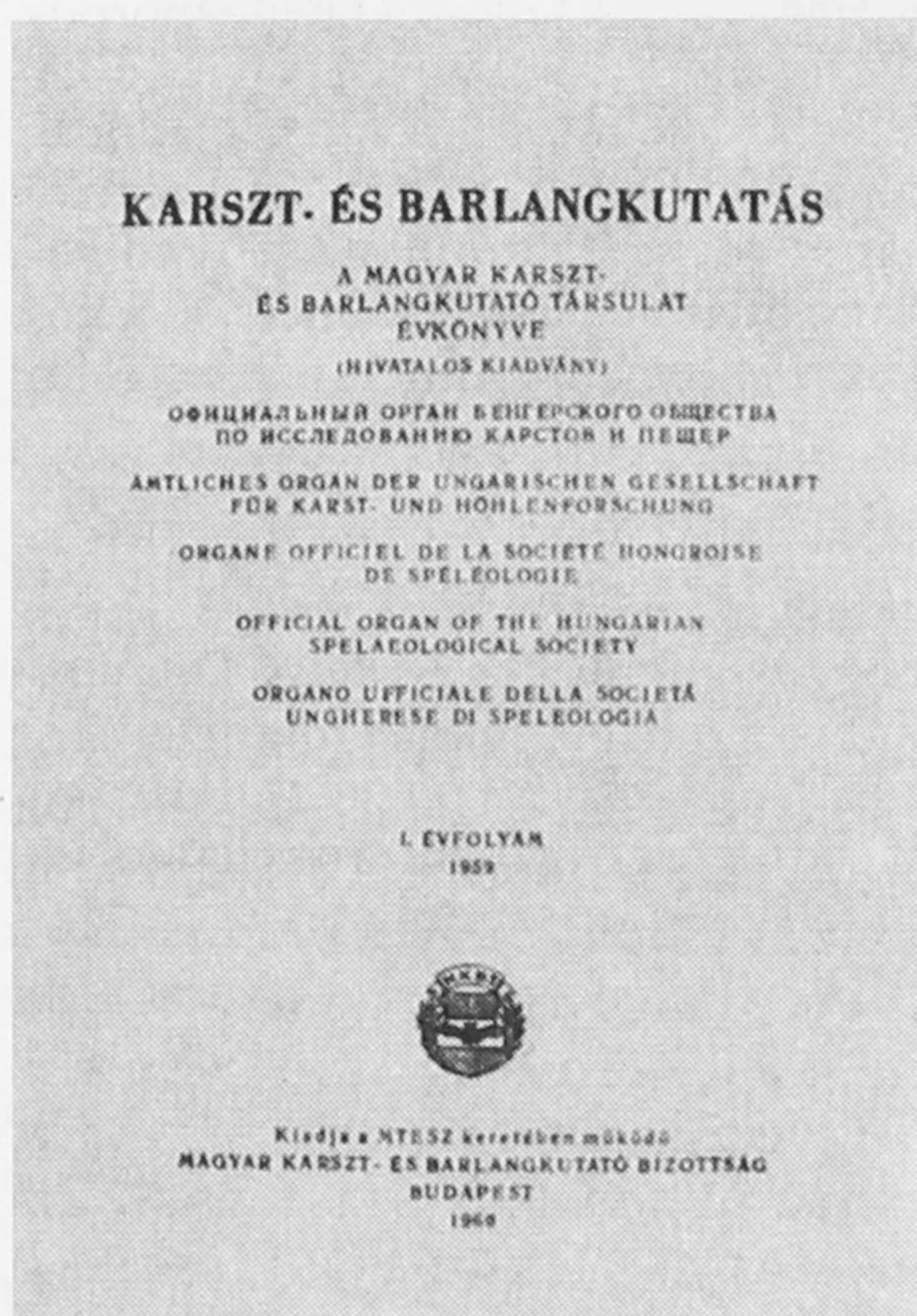
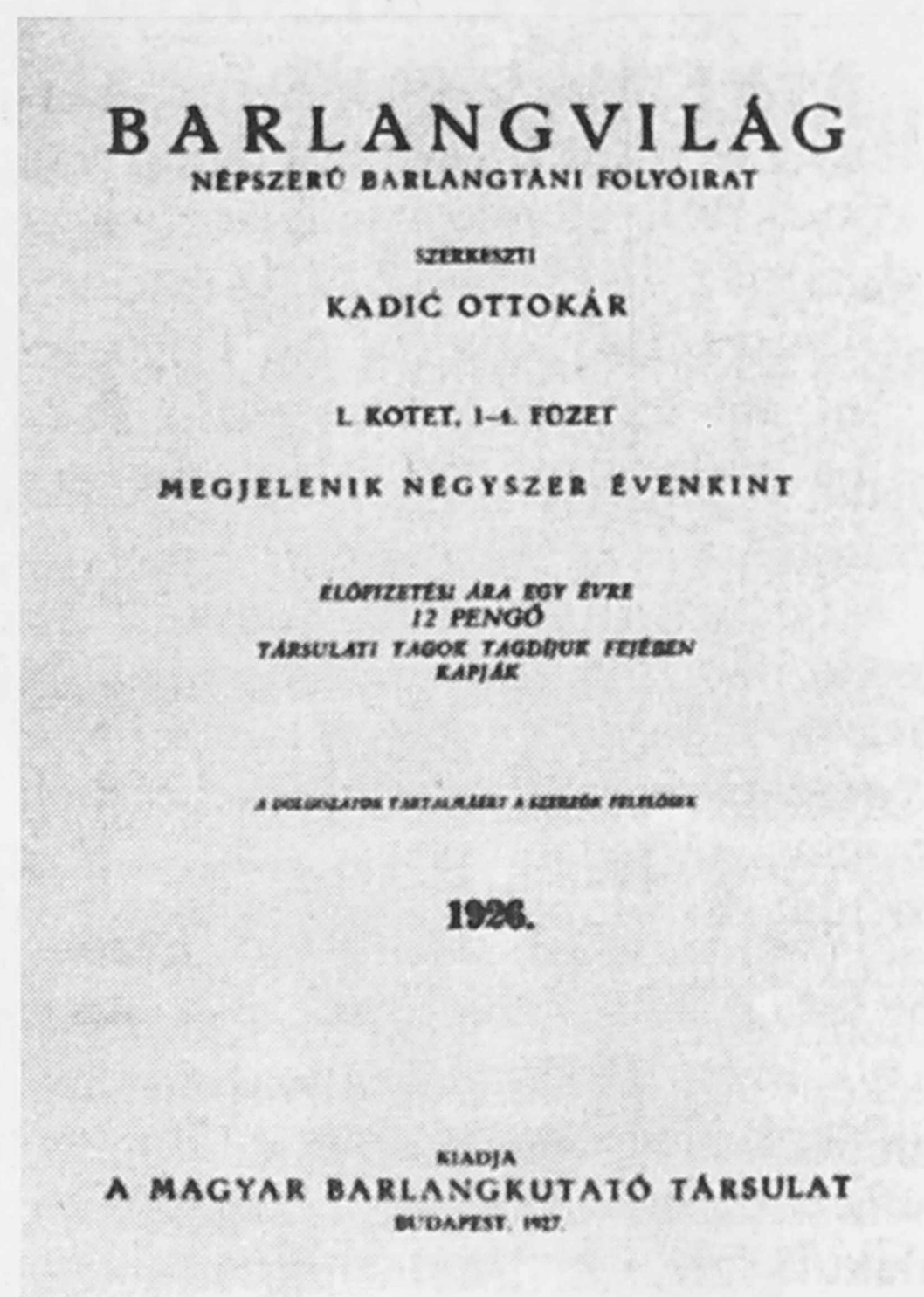
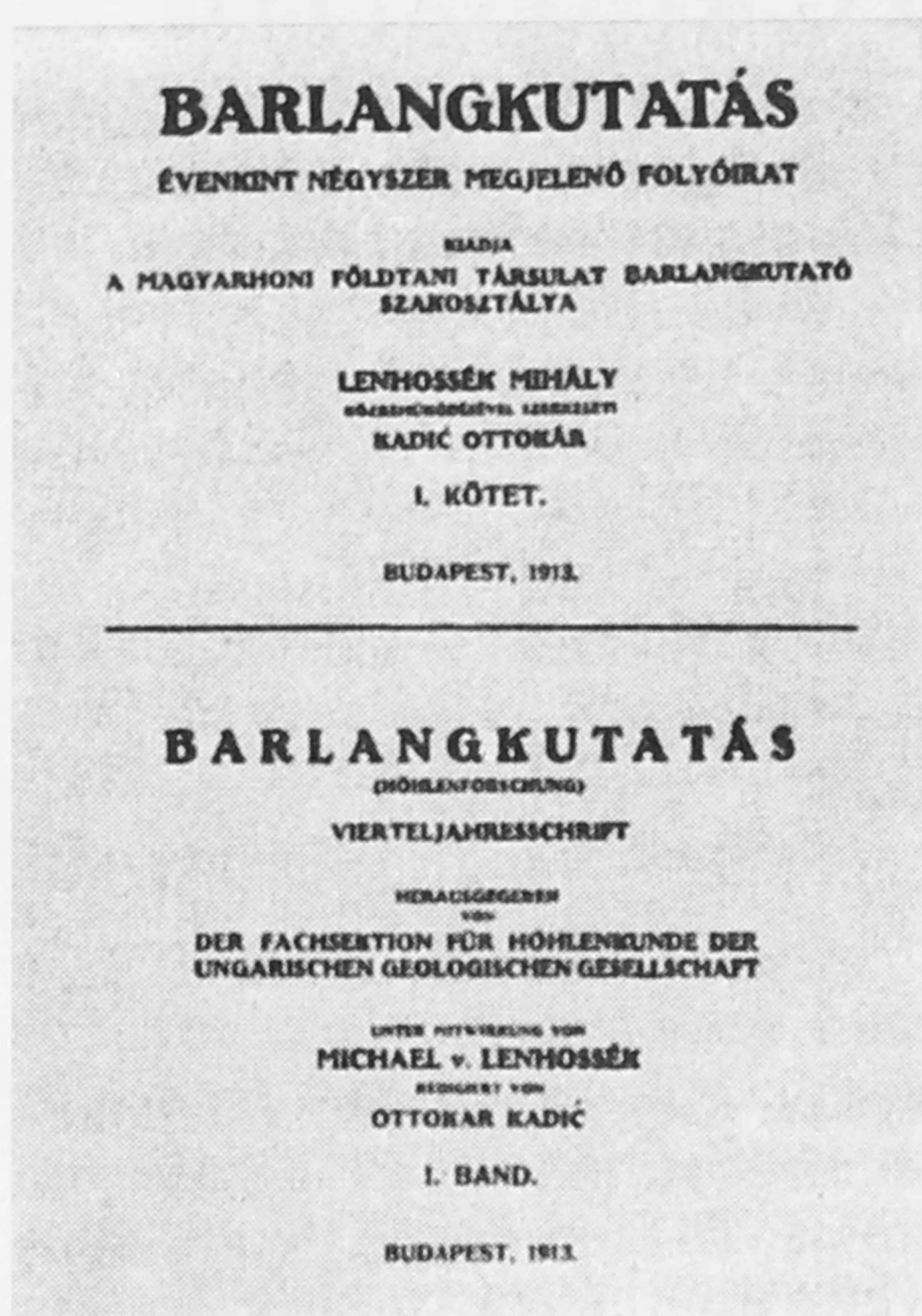
Míg a barlangok megismerése, feltárása, rendszeres bejárása a turista egyesületek, ill. azok regionális szervezetei (Magyarországi Kárpát Egyesület) keretében szerveződött ebben a korszakban, a barlangok tudományos feltárása – főleg régészeti-öslénytani megközelítésben – a Magyar Királyi Földtani Intézet, ill. szakmai-társadalmi szervezete, a Magyarhoni Földtani Társulat szervezetében történt. Ez utóbbiban – a barlangokkal kapcsolatos ősrégészeti-öslénytani kutatások kimagasló eredményeinek hatására – 1910-ben önálló Barlangkutató Bizottság alakult Siegmeth Károly elnökletével, Kadič Ottokár agilis titkári tevékenysége mellett. A Bizottság a megismert barlangok mind teljesebb dokumentálását, tudományos feldolgozását tűzte ki célul. A jelentős eredmények nemzetközi elismertetése érdekében az 1913-ban Barlangkutató Szakosztállyá alakult szervezet 1914-ben *Barlangkutatás* címmel magyar-német nyelvű szakfolyóiratot jelentetett meg.

Az első Világháború utáni válságos történelmi időszakban a Szakosztály tevékenysége jelentősen visszaesett, de ezzel egyidejűleg gomba módra megsaporodtak a turista barlangkutató csoportok, egyesületek (Pannónia, BÉTE, TTE), amelyek érdeklődése a barlangok bejárása, feltárása felé fordult. Ennek a fejlődési szakasznak a betetőzéseként 1926-ban – hetvenöt évvel ezelőtt – Cholnoky Jenő professzor elnökletével és Kadič Ottokár szívós szervező munkája eredményeként megalakult az önálló Magyar Barlangkutató Társulat, amely a nívós szakfolyóiratnak számító *Barlangkutatás* mellett *Barlangvilág* címen népszerűsítő folyóiratot is megjelentetett.

1927-ben rangos nemzetközi rendezvényt szerveztek a magyar-német-osztrák barlangkutatók szakmai találkozójaként. A barlangok régészeti feltárása mellett ugrásszerűen megnőtt a feltáró kutatások hatására megismert barlangok száma és hossza. Ezek közül is kiemelkedtek az Alsó-hegy zsombolyai, a Baradla-Domica-barlangrendszer összekötése, a Szemlő- és Ferenc-hegyi barlangok feltárása, a budai Vár-barlang, az Anna-, István-, Lóczy-barlang járhatóvá tétele, bemutatása.

A trianoni békediktátum során elvesztett területek részbeni visszacsatolása újabb lendületet adott az ezeken a területeken található karsztterületek és barlangok kutatásának (Bihar-hegység, Gömör-Tornai karszt).

A II. világháború tragikus társadalmi-gazdasági-politikai következményei a hazai barlangkutatást is visszavetették. Szervezeteit feloszlatták, de a barlangok kutatását ezekben a nehéz években is folytatták. A Magyarhoni Földtani Társulatban 1952-ben ismét Barlangkutató Szakosztály szerveződött, a karsztkutatók a Magyar Földrajzi Társaság Karsztkutató Bizottságában tömörültek. 1955-ben a két szakosztály Karszt- és Barlangkutató Szakosztály néven egyesült a Földrajzi Társaság kereteiben, míg a Magyar Hidrológiai Társaság a Központi Karszthidrológiai és Barlangkutató Bizottságnak adott otthont. Az újjászervező-

A hazai barlangkutató szakfolyóiratai

désnek jó háttérrel jelentettek az ötvenes évek elején feltárt nagy barlangrendszer (Béke-, Vass Imre-, Szabadság, Kossuth-barlangok). Az integrált, egységes hazai barlangkutató szervezet létrehozására csak az 1956-os forradalmat követő konszolidáció beköszöntével, 1958. december 16-án kerülhetett sor. Az akkori Nehézipari Minisztérium (NIM) dísztermében megalakult a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat.

Létrejöttében nagy szerepet vállaltak azok a tudós egyéniségek, akik évtizedek óta egy-egy szakterületen a speleológia tudományát is művelték: Dudich Endre akadémikus, Szabó Pál Zoltán professzor, Papp Ferenc professzor. A NIM által biztosított szakmai-felügyeleti háttér mellett a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete által biztosított otthon teremtette meg évtizedeken át a Társulat létének alapjait. Jól kiegészítette ezt a szervezeti formát a MTESZ keretében 1959-ben létrehozott Magyar Karszt- és Barlangkutató Bizottság, amely a szakmai-tudományos fórumon kívül nívós, tudományos igényű évkönyv; a *Karszt- és Barlangkutató* rendszeres megjelentetését is lehetővé tette. A Társulat által – Dr. Balázs Dénes alapító főszerkesztő gondozásában – 1961-től évente két alkalommal megjelentetett *Karszt és Barlang* a hazai barlangkutatók-barlangjárók kedvelt fórumává vált.

A Társulat keretében számtalan kutatócsoport végzett rendszeres feltáró-, tudományos kutató tevékenységet, amelyek eredményeit a megalakult szakbizottságokban szintetizálták. A területi szervezetek megalakulása a fővárostól távoli karsztterületeken kutató csoportok és egyéni tagok integrálását biztosította.

A Nemzetközi Speleológiai Unió (UIS) munkájában a Társulat annak megalakulása óta (1965) részt vett. Négy évente megrendezett kongresszusain mindig népes magyar delegáció képviselte a hazai barlangkutatókat. A színvonalas előadások, az Unió bizottságaiban kifejtett aktivitás és a magyar barlangkutatók nemzetközi elismerésének bekoronázásaként 1989-ben a Társulat rendezhette meg az Unió X. Kongresszusát Budapesten, nagy sikerrel, máig ható kedvező visszhanggal.

1967-ben a feloszlás veszélye fenyegette a felügyeleti szerv nélkül maradt Társulatot. A kritikus helyzetben – a Papp professzor vezette kitartó diplomáciai tevékenység hatására – 1970. február 26-án a MTESZ közgyűlése teljes jogú tag-egyesületként a Szövetség tagjaként felvette a Társulatot soraiba.

A Társulat tagjai, szakbizottságai számos szakterületen – különösen a karszt-hidrológia, barlangklimatológia, barlangterápia, barlangi idegenforgalom – témáiban vettek részt nemzetközi rendezvényeken, ill. rendeztek konferenciákat Magyarországon ezekről a kérdésekről. Kezdetben a Társulat keretében alakult meg az azóta is eredményesen működő Barlangi Mentőszolgálat, amely ma Magyar Barlangi Mentőszolgálat néven önálló szervezatként működik.

A hazai barlangok és karsztterületek kutatását ma is barlangkutató csoportok végzik. A feltárt és dokumentált barlangok száma ma már meghaladja a háromezret. A hazai barlangok kataszterét a Természetvédelmi Hivatal Barlangtani Osztályán alakították ki, ahol rendszeres karbantartását, az új feltárások eredményeinek nyilvántartásával végzik a kutatócsoportok közreműködésével. Ugyanitt készülnek a barlangok rendszeres állapotfelmérései és közhiteles nyilvántartásuk előkészítése is.

A Társulat újjáalakulása óta egyik fő feladatának tekinti a tagság oktatását, képzését. A korábbi – belső szabályozás alapján kidolgozott – Speleológiai Oktatási Rendszert 1998 óta a környezetvédelmi miniszteri rendelet követelményrendszerre váltotta fel. Ennek alapján szerveződik a barlangi túravezető, ill. kutatásvezető képzés, valamint a barlangi idegenvezető képzés. Az egyes szakterületek kiemelkedő szakemberei által tartott elméleti képzést gyakorlati oktatás és vizsga követi.

*A Magyar Karszt- és Barlangkutató
Társulat emblémája*

*A Nemzetközi Szpeleológiai Unió
X. Kongresszusának logója*

Az oktatási-továbbképzési tevékenységet jól egészítik ki a Társulat szakelőadói, expedíciós élménybeszámolói. A személyes tapasztalatcserében döntő szerepe van az évente megrendezett országos Barlangnapnak (Vándorgyűlés) és a néhány éve rendszeresen megtartott Barlangkutatók Szakmai Találkozójának.

A hazai barlangkutatók számos külföldi expedíción vettek részt az elmúlt évtizedekben. A 90-es évek eleje óta az utazási korlátozások megszűnése lehetővé tette, hogy kutatóink valamennyi kontinensre eljussanak, megismerve a távoli karsztvidékeket és barlangokat. A jelentős hazai feltáró eredmények mellett (Tési-fennsík barlangjai, a Bükk nagy rendszereinek feltárása, Pál-völgyi-barlang, József-hegyi-barlang, Leány-Legény-barlang, Balatonfelvidék barlangjai, Alsó-hegy zsombolyai) a korszerű barlangjáró technikát alkalmazó kutatók jelentős új szakaszokat tártak fel határainkon túl is.

A hazai barlangkutatás legjelentősebb nemzetközi elismerése az Aggteleki- és a Szlovák karszt barlangjainak a természeti Világörökség listára történő felvétele volt 1995-ben. Bízunk abban, hogy hamarosan követi ezt a Budai Termálkarszt hasonló elismerése.

Bár egy szakmai-társadalmi szervezet életében 75 év nagy idő, bízunk abban, hogy az egymásnak szakmai tapasztalataik stafétabotját átadó barlangkutató generációk sikeresen járják be a következő negyed századot is!

Szablyár Péter

75 ÉVES A CORVIN ÁRUHÁZ

„A tárgyilagosság háza, minden az áttekinthetőségre és egyszerű elrendezésre beállítva, egy kitűzött cél óriási valóvává tétele: az áru racionalizált eladása a fogyasztónak.” (Lewin Miksa: *Az áruház*. Bp., 1935.)

„Új irány a budapesti kereskedelemben” – harangozta be a Corvin Áruház közelgő megnyitását a *Tőzsdei Kurír* 1925-ben. Bár a nagyobb divatáruüzletek gyakran nevezték magukat áruházaknak, valódi áruháza csak egy volt az országnak: a Párisi Nagy Áruház. A Corvint a hamburgi M. J. Emden cég alapította 1922-ben részvénytársaságként egymillió pengő alaptőkével. 1926. március 1-jén nyitotta meg kapuit a vásárlók előtt a Blaha Lujza téren, az Apolló Kabaré helyén.

A központi fekvésű áruház 3 utcára néző 26 kirakatával vonzotta a vásárlókat. Itt, a főváros legforgalmasabb útkereszteződésénél, a Rákóczi út és a Nagykörút találkozásánál állították fel az első villanyrendőrt 1926-ban. (Akkor még állt a Nemzeti Színház épülete és a Corvin előtt járt az 50-es villamos.) Az áruház a Keleti és a Nyugati Pályaudvarról is könnyen elérhető volt.

Az Emden cég arra törekedett, hogy a német áruházi gyakorlatot Budapesten is meghonosítsa. A részvénytársaság alelnöke és az áruház első igazgatója Lewin Miksa német nagytőkés volt. Magas fokú szervezettséggel megvalósította a kiskereskedés nagyüzemi formáját. A nagyobb vállalkozás olcsóbb beszerzést és eladási árakat tett lehetővé. A kisebb haszonkulccsal történő árusítás csekélyebb jövedelmezőségeért bő kárpótlást nyújtott a nagy forgalom. (Lewin Miksát a kormányzó 1935-ben magyar királyi kormányfőtanácsossá nevezte ki.)

Bevezette a vásárlás biztonságát jelentő szabott és kiírt árakat: „... semmiféle fölkinált áru nem szégyenli itt az árát és semmi sem bizza a vevőre az ár megbecslésének kínos kétségét.” – írta az áruházról szóló könyvében. Az árak alacsonyabbak voltak, mint a környék boltjaiban. A szezonvégi kiárusítások az újdonság erejével hatottak. Gazdagon illusztrált árjegyzékek alapján a vidékiek postán is rendelhettek, vagy hazaküldhették vásárlásaikat.

Az üzletkör kezdettől fogva felölelte a ruházati cikkek teljes skáláját. A városi középosztály fogyasztására számító áruház a divat korábbi társadalmi exkluzivitásának feloldására törekedett. Igyekezett minél szélesebb rétegek szükségleteit kielégíteni. (A divat ekkor vált gazdasági tényezővé. Gyorsabban változott, mint korábban.) „Egész kis város ez az egyetlen épület s ma már Európa legelső divatotthonává fejlesztette igazgatósága. Küszöbét nemcsak a főváros vásárlóközönségének ezrei lépik át, de óriási termeiben randevút ad egymásnak a vidék jó pénzért jót vásárolni szerető népe éppen úgy, mint azok a külföldiek, akik tudják, hogy Budapest divatkereskedelme nem marad ízlés, minőség és lelkiismeret tekintetében sem Párizs, sem London mögött... Mert ahogyan Európa divatját Párizs, a fővárosét a Corvin diktálja és igen szerencsés, mesteri kézzel. (*Pesti Hírlap Képes Naptára* 1930.)

Az áruház üzletpolitikájának meghatározója volt a hazai ipar pártolása. Kirakatait a magyar ipar és kézművesség állandó kiállításaként tartották számon. (A tervezők között olyan grafikusok voltak, mint Pólya Tibor és Feiks Jenő.) Példamutató részvételét a Magyar Héten (1928, 1930) filmkockák is megőrizték. (A hagyományt folytatta a Centrum Áruházak 1992 és 1997 között a Magyar Aruk Hete rendezvényeivel.)

Az áruház gyorsan fejlődött. Osztályainak száma a kezdeti 26-ról az 1930-as évek közepére 52-re nőtt: divatáru, méteráru, kalap, kesztyű, szőnyeg, bútor, üveg, porcelán, díszműáru, élelmiszer stb. (Létrehozták a népszerű 1 pengős osztályt.) Az áruházat Lewin Miksa „speciális szaküzletek elmés közösségének” nevezte. (Megduplázódott az alapterület is, 16 840 négyzetméterre. A járókelők immár 33 kirakatban gyönyörködhetnek.)

A szabadon kirakott áruk tömege vonzerőt jelentett. A vásárlók órákat tölthettek az áruházban vételkényszer nélkül. Olcsó és jó vendéglő, kávéház, menetjegyiroda, gyorsfényképészet állt rendelkezésükre. A vásárlás egyben szórakozás is volt. A divatbemutatók, a képzőművészeti kiállítások eseményszámba mentek. Tavasszal például az idegenforgalmat propagáló „Nyaraljunk Magyarországon” kiállítást sportcikk és fürdőruhák árusításával kapcsolták össze. A gyerekek a „Meseországban” találkozhattak kedvenceikkel. Az országban elsőként, 1931-ben felépített mozgólépcső igazi szenzáció volt! Az áruházban délutánonként szalonzene szórakoztatta a vásárlókat. A személyzet mindenkihez egyformán udvarias volt. „Az áruházban azt a hölgyet, aki előkelő autón érkezett éppúgy szolgálták ki, mint az egyszerű munkásasszonyt.” – írta az áruház igazgatója.

A Corvin híres volt a munka szervezettségéről, a racionális munkamegosztásról és a szigorú munkafegyelemről. Ezt a színvonalas munkavégzés és a nagy létszám meg is követelte. Az áruháznak az 1930-as években 6–700 alkalmazottja volt. 1937 júliusában például 666 eladó fogadta a 264 ezer vevőt. (1977 júliusában a vásárlók száma 447 ezer, az alkalmazottak száma 791 volt.)

Az áruház 8.30-tól este hatig volt nyitva. Az eladók 8.20-kor egyenruhában a pultoknál álltak, melyet bélyegző óra igazolt. A 28 pontból álló szolgálati szabályzatot minden belépőnek alá kellett írni és jól ismerni. Külön paragrafus rendelkezett az udvarias kiszolgálásról: „rossz, hanyag, udvariatlan és figyelmetlen kiszolgálás kivétel nélkül az alkalmazott elbocsátását vonja maga után.”

Nagy gondot fordítottak a tanoncképzésre, az alkalmazottak szakmai fejlődésére, munkakörülményeire és szociális szükségleteire. Ruhatár, mosdó helyiség, ebédidőben a tetőn napozó és zuhanyozó, munkaidő után házi orvos állt a dolgozók rendelkezésére. Saját vásárlásaikhoz egyhavi fizetésük erejéig hitelt kaphattak a belső használatra nyomtatott ún. Corvin pénzben.

Újságuk, a *Corvin Házi Híradó* (mint a későbbi *Centrum Híradó*) rendszeresen tájékoztatott az osztályok munkájáról, az egész áruház életéről. Irodalmi, művészeti, sport, humor rovatával szórakoztatott. A családi hírek, a kirándulások és bállok beszámolóit közelebb hozták egymáshoz a dolgozókat. Az áruház sportegyesületet is működtetett. Az alkalmazottaknak nyugdíj-kiegészítő pénztáruk volt.

Az áruház 1944 karácsonyán bezárt. Az ostrom alatt teljesen kiégett és kifosztották. Újjáépítését a dolgozók kezdték meg öntevékenyen. Mint német tulajdon, 1947-ben a Potsdam-i szerződés alapján jóvátételként a Szovjetunió tulajdonába került. A magyar állam 1952-ben kapta vissza. Önálló vállalként a Belkereskedelmi Minisztérium Kereskedelmi Igazgatósága felügyelte. Csatlakozott az 1948-ban alapított Állami Áruházakhoz Budapesti Nagyáruház néven. (Az új név sohasem ment át a köztudatba.) Az áruház a Corvin nevet 1976-ban kapta vissza. (Ekkor került homlokzatára az áruházak összetartozását hirdető, háromszögbe foglalt, bevásárló családot jelképező embléma.)

Az államosítással felszámolták a magánkereskedelmet, a bolthálózat összeszűkült. Az ország lakosságának ellátásában az áruházakra nagy feladat hárult. A Corvin Áruház járt az élen („legnagyobb áruház – legnagyobb választék”). Üzletpolitikája,

propagandája az alacsony és a közepes jövedelmű rétegek kielégítését szolgálta. A régi dolgozókkal, új körülmények között folytatta munkáját. Az áruházban az 50-es években kisseriás konfekcióüzem (a későbbi Centex) és kötöde is működött.

Az áruház a moszkvai nagyáruház példájára csatlakozott a „szolgálj ki magadat” árusító rendszerhez. A bejáratnál egy szekrényt helyeztek el, üveglakái mögött az egyes árucikkek mintadarabjaival. Eléje előre megírt blokkokat tettek. Ezekből szakíthatott a vevő, és fizetés után a csomagolónál átvehette a kívánt holmit.

1966. január 1-jén megszűnt a közvetlen minisztériumi irányítás. Megalakult a Centrum Áruházak nagyvállalat. Az áruházak önelszámoló egységekként működtek tovább. Megkezdődött a Corvin Áruház rekonstrukciója. Ekkor került az áruház homlokzata elé a sokat vitatott „alumínium” (lun-flex) burkolat.

A Corvin megőrizte népszerűségét. A vásárlók megnyerésére széles körű reklám-propagandát folytatott. Néhány szlogenre sokan ma is emlékeznek. Pl. „Minden szinten szinte minden! Nincs karácsony Corvin nélkül!”

Az Állami Áruházak 25. évfordulóját jubileumi hetekkel és árakkal, nagyszabású rendezvényekkel ünnepelték. A szezonvégi kiadások, az 1970-ben bevezetett Centrum Hétfő, utóbb a nyugdíjas bevásárlási alkalmak nagy népszerűségnek örvendtek. Sok eladó kaphatott a vásárlóktól ún. mosoly csekket. Az áruház áruválasztékát a hetvenes évektől saját (Centex fekete párdúc védjegyű áru), majd világmárkák forgalmazásával bővítette és bővíti ma is.

1992-ben megkezdődött a Corvin privatizációja. Az áruház állandó megújulási folyamata felgyorsult. Több száz milliós beruházással jelentősen bővült az eladóter, építészeti-gépészeti felújítással korszerűsödött. A homlokzat új „színvilágot” kapott, fotocellás bejáratú ajtók várják a látogatókat. 1995-ben a földszinten megnyílt az új supermarket. Ebben az évben a 25 Centrum Áruház közül a Corvin nyerte el „Az év áruháza” címet. A hagyományaira tudatosan építő áruház 75. születésnapját a Skála Centrum Áruház Rt. tagjaként ünnepli.

S. Nagy Anikó

Az 1920-as évek elején az egyik oldalával a Rákóczi úthoz csatlakozó Blaha Lujza tér megjelenését két nagy épület határozta meg. A nyugati szélét a XVIII. század végén épült, sivár homlokzatú, jellegtelen Rókus Kórház határolta. A keleti oldalán állt a bécsi *Fellner és Helmer* építész páros tervezte Népszínház, ebben az időben már Nemzeti Színház. Ez az épület határozta meg a tér architektúráját. A talapzatként kváderesen kiképzett, félköríves záródású ajtókkal és ablakokkal áttört földszint felett uralkodó motívumként az enyhe kiugrású rizaliton hat korinthusi fejezetű oszlop tartotta timpanon nyugodott, benne *Theodor Friedl* alkotta szoborcsoporttal. A homlokzat más részeit aedikulás ablakok, konzoldíszes főpárkány, felette részben balusztrádos, részben tömör attika díszítette. A mai Corvin Áruház helyén elavult, jellegtelen épület állt.

Amikor *Reiss Zoltán* építész 1922-ben megbízást kapott, hogy az áruház terveit elkészítse, látnia kellett, hogy a Nemzeti Színház megjelenését nem terhelő, ahhoz alkalmazkodó, de modernebb felfogást tükröző, eltérő igényt kielégítő megoldást, új anyagokat kell alkalmaznia. Az áruházi igény a földszinten nagy nyílásokat, kirakatokat igényel, az emeleteken csak annyi ablak szükséges, amennyi a világításhoz szükséges, a zárt felületek az állványok jó elhelyezését teszik lehetővé.

A színház szomszédsága és az áruházi igények összehangolása lehetővé tette, hogy díszes palotahomlokzatot tervezzen. *Reiss* ezt klasszicizáló stílusban oldotta meg. Az épület talapzatát íves záródású nyílásokkal törte át. Ezek nem csak a földszintet, de a félemeletet is maguk mögött rejtették és a két szint elválasztását baluszteres balkonokkal takarták. E felett áll a pilaszterekkel összefogott, hármas emeletsor, melyet erőteljes párkány és e fölött baluszteres attika koronáz. A látszólag egy emeletes palotahomlokzat mögött négy emeletsor van, teljes magasságukban összefüggő ablakokkal, ezeket csak fabetétek választották el, szinte észrevétlenül alsó és felső részre. A negyedik emelet kis ablakait vékony párkányszalag választja el a nagy ablakoktól, de nem vágják ketté a pilasztereket.

A főhomlokzat közepét – és ezzel a bejáratot – a tervező a földszinten négyszögletes, enyhén kiugró rizalittal és felette a pilaszterek kettőzésével emelte ki. A rizalit feletti attikán *Pongrácz Szigfrid* párosan elhelyezett, „Pandora a szelencével” szobra, a sarkokon díszes kandeláberek állnak.

A bejárat mögött kétszintes, üvegtetős csarnokrész fogadta a vásárlókat. A belső tereket és felületeket *Beck Ö. Fülöp* és *Pongrácz Szigfrid* plasztikus munkái díszítették.

Az épület oldalhomlokzatai követik a főhomlokzat jellegét, de egyszerűbb, a vasbeton szerkezetet kifejező, függőleges tagolással.

Az épület üzemét a korhoz képest fejlett épületgépészeti felszereltség, központi fűtő- és hűtő berendezések, felvonók, később a fővárosban elsőként felszerelt mozgólépcső segítette.

A Corvin Áruház építészeti megjelenítése kétségkívül művészi jelentőségű alkotás, egyben egyik legsikerültebb megnyilvánulása volt kora magyar építészetének.

Az épület főhomlokzatát 1966-ban rejtették felületkezelt fémburkolat mögé.

Hajós György

Irodalom:

Lewin Miksa: *Az áruház*. Bp. 1935.

25 évesek a centrum áruházak. *Jubileumi évkönyv 1948-1973*.

Szilágyi István: *Régi boltok krónikája. A pest-budai kereskedelem történetéből*. Bp. 1986.

Csató Tamás: *A belkereskedelem Magyarországon a 19-20. században*. Bp. 1994.

50 ÉVES A FIZIKAI SZEMLE

A *Fizikai Szemle* első száma – az Eötvös Társulat folyóirataként – 1950 szeptemberében jelent meg. Az induló lap első számához *Novobátsky Károly* írt köszöntőt. Benne *Hoffmann Tibor*, *Neugebauer Tibor*, *Selényi Pál*, *Vermes Miklós* és mások írásai mellett *Öveges József* tanár úr magyarázatát is olvashatjuk: hogyan lehet egyszerű iskolai eszközökkel kimutatni a radioaktivitás alfa-, béta- és gamma-sugarait.

A második szám borítóján ezt közli: A Fizikai Szemle célja, hogy a fizikatanárokat megismertesse a tudomány haladásával, a fizika aktuális problémáival. Demonstrációs kísérletek leírásánál nyújt segítséget a fizika tanításához. Ismerteti a legújabb külföldi szakirodalmat.

Lapunk jelen számainak fedőlapján ez áll: A Magyar Tudományos Akadémia Fizikai Osztályának, az Eötvös Loránd Fizikai Társulatnak, a Magyar Biofizikai Társaságnak, az Oktatásügyi Minisztériumnak, a Magyar Fizikushallgatók Egyesületének folyóirata. A lap indulásakor negyedévenként jelent meg, most havonta. Nagy tehát a változás: kibővült a folyóirat célja, feladatköre.

A Fizikai Szemle elődje volt a II. világháború előtt az Akadémia által kiadott *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, amit Eötvös Loránd 1891-ben alapított. A II. világháború után jelent meg az *MTA Mathematikai és Fizikai Osztályának Közleményei*, majd tisztán fizikai profillal a *Magyar Fizikai Folyóirat*, ami a nyolcvanas évek második felében beolvadt a Fizikai Szemlébe. Most egyetlen magyar nyelven megjelenő tisztán fizikai profilú folyóiratunk a Fizikai Szemle, ami havonta 36 nyalakú oldalon, mintegy 1800 példányban jelenik meg, évfolyamainak, füzetekének számával és terjedelmével messze fölülmúlva elődeit.

Ezek az évtizedek a fizika nagy korszakához tartoznak. Ötven év alatt nemcsak nagyszerű eredményeket ért el a fizika, de változott más tudományokhoz való viszonya is: a fizika a természettudományok alaptudományává vált. Régi határterületek új tudományágakká izmosodtak, és új határterületek vonzzák az úttörőket. A fizika sokirányú alkalmazása megerősítette annak társadalmi értékét. Sokan csodálják, de akadnak, akik félnek tőle. Röviden: a fizika tudományos nagyhatalom lett.

Ebben a helyzetben a Szemlének sokféle feladatot kell ellátnia. A fizika hazai művelőit, tanárait, kutatóit tájékoztatnia kell a tudomány mai állásáról, méginkább annak fejlődési irányairól, a kutatás hazai műhelyeinek munkájáról és eredményeiről, a fizika tanításának, fizikusok képzésének és elhelyezkedésének időszerű kérdéseiről, a tudománypolitika alakulásáról. Gondolnia kell személyes kapcsolatok ápolására fizikusok, fizikatanárok közt, fórumot kell felajánlani a fizikushallgatóknak is. Nagyon jó, hogy a Szemle szerkesztői különös súlyt helyeznek a külföldön született és külföldre került magyar származású fizikusokkal való kapcsolat ápolására: az elmúlt években mintegy száz külföldi magyar fizikust szólaltattak meg a lapban.

Egy folyóirat történetében nem csupán a tartalom megválasztása érdekes, hanem a feldolgozás módja, a tárgyalás stílusa is. A folyóirat elsősorban nyilván a fizikusokat, fizikatanárokat, fizika iránt érdeklődő szakembereket szolgálja határon innen és túl. Legtöbb írásának megértéséhez elegendő a fizika-érettségi anyagának alapos tudása és a fizika iránt mutatott mély érdeklődés. Ennek

1973 február 4

A Fizikai Szemle Szerkesztő Bizottságának
Budapest V, Szabadsg tér 17

Nagyon köszönöm a Szerkesztő Bizottság jókívánságait az incoming jelen sora és karácsonyi üdvözléseit. Viszonyom ezeket nagyon melegen. Még szeretném észlelni ragadni ezt az alkalmat, hogy kifejezzem csodálatomat a Szemle tartalma iránt. Alig tudok oly füzetet emlékezni, amit legalább egy cikk olvasása nélkül továbbadtam volna. Mindig örülök, amikor egy új füzet kezéimbe kerül.

Kiváló tisztelettel
Wigner Jenő

VISSZAEMLEKEZÉS A MAGYAR HOLDVISSZHANG KÍSÉRLETEKRE

Bay Zoltán

The American University, Washington D.C., USA

Amikor 1973 őszén Magyarországon jártam és e Társulatban előadást tartottam (1), valaki azt kérdezte tőlem, fogok-e újra jönni és a Társulatban beszélni? A válaszon az volt, hogy mindaddig szívesen, amíg újat tudok mondani. Így amikor meghívást kaptam, hogy ezen a vándorgyűlésen részt vegyek, az volt a szándékom, hogy elmondok azokat az újabb eredményeket, melyek a fénysebesség állandó voltát, a hozzájuk fűzött elméleti alátámasztással, *kísérletileg* igazolják. (Ezek az eredmények igen fontosak, ha az új méter definícióját a fénysebességre akarjuk alapítani, ami nekem mostanában központi témám.)

Az első mikrohullámú kísérletek. A „Bay csoport”.

Amikor Magyarország a külső nyomás és a szerencsétlen belső elhatározások folytán belépett a II. világháborúba, igen valószínűvé vált, hogy bombatámadásokat fogunk kapni. Ezért a Hadi Műszaki Tanács javaslatára a Honvédelmi Minisztérium elhatározta, hogy Magyarországon mikrohullámú kísérleteket kell végezni. Ezek célja kettős volt: egyik a mikrohullámú hírközlés, másik pedig (a fontosabb feladat) repülőgépeknek mikrohullámú felderítése és helyzetmeghatározása. A Haditechnikai Intézet a „szövetséges” németekkel való érintkezés folytán mindkét prob-

köszönhetően a lap szólhat hallgatókhoz, diákokhoz, fizika iránt érdeklődőkhöz is. A lapot rendszeresen olvasták Nobel-díjasok is, mint *Gábor Dénes* és *Wigner Jenő*. Ilyen széles olvasótábor érdeklődése, felkészültsége, igényessége nyilvánvalóan erősen inhomogén. Szeretném remélni, hogy minden olvasó minden számban talált a maga számára érdekes gondolatokat, információkat. Ennél többet nem kívánhatunk a jövőben sem.

A folyóirat missziót töltött be a múltban, talpon maradt öt évtized változó körülményei között. Köszönhető ez szerzőinek, szerkesztőinek, *Marx György* akadémikusnak, *Turi Istvánnénak*, aki az elmúlt ötven év nagy részén át és ma is szerkeszti a lapot, beleadván szívét és értelmét, de sohasem vár el érte anyagi fizetséget. Az ő lelkiismeretes és önzetlen munkája nélkül nem maradhatott volna fenn, nem jelenhetne meg most is, 2000-ben a Fizikai Szemle. Méltán fejezte ki előtte legmagasabb elismerését az Eötvös Társulat legutóbbi közgyűlése.

Szolgálja a lap társadalmunk érdeklődését a fizika és határterületei iránt a jövőben, a 21. században is. Törődnie kell a magyar tudományos nyelv ápolásával, sőt fejlesztésével. Ébren kell tartani tudományos és nevelői kiválóságainak emlékét, példamutatását, tanítását. Fokoznia kell a tudomány társadalmi megbecsülését. Kérjük a szerkesztőket, munkatársakat, dolgozzanak tovább, dolgozzunk velük mi is. Ez a munka nem játszik ugyan szerepet a tudománymetrikai értékelésben, de annál inkább szerepet játszik a lelkiismereti értékelésben.

Tarján Imre

50 ÉVES AZ ÖNÁLLÓ VESZPRÉMI EGYETEM

A kémia és a vegyészet tudományos eredményei a 19. századra életre hívták a vegyipart. Az ipari fejlődés több, jól felkészült szakembert igényelt, s ezek képzését Európa-szerte politechnikumokban végezték. Az 1846-ban megnyitott *József Ipartanodából* fejlődött ki a budapesti Műegyetem, ahol megkezdődött a magyar vegyészek képzése is.

A 20. század közepére a vegyipar fejlődése szükségessé tette, hogy az eddig hagyományos vegyészmérnökképzés mellett újabb szakokat és intézményeket létesítsenek. Erre 1949 augusztusában került sor, amikor létrehozták a *Budapesti Műszaki Egyetem* veszprémi Nehézvegyipari Karát, s ezzel párhuzamosan megalapították a Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézetet és a Nehézvegyipari Kutató Intézetet.

Az új kar szervezésében, a kezdeti nehézségek leküzdésében, az épületek átépítésében és berendezésében egy kisszámú, de lelkes oktatógárda vett részt. Veszprémben az oktatás elsősorban a szerves kémia szakosodott, míg a budapesti egyetemen a szerves- és agrokémia került az előtérbe. A veszprémi kar 1951-re olyan mértékben erősödött meg, hogy le tudott válni anyainstítútményéről, a *Budapesti Műszaki Egyetemről*. Így született meg az önálló *Veszprémi Vegyipari Egyetem*. Ismét egyetemi város lett Veszprém, amely a középkorban Magyarország egyik kulturális központja volt. (Káptalani főiskolájáról IV. László egyik 1276-ból való oklevele is tanúskodik.)

A mérnökképzés 1951-ben négy kémiai technológiai ágazaton: az ásványolaj- és széntechnológia, az elektrokémia, a szerves vegyipari technológia, valamint a szilikátipari szakon indult meg, majd az 1960-as évek közepétől két újabb ágazattal: a radiokémiával és a vegyipari folyamatszabályozással bővült. Természetesen a szakok és ágazatok bővülése mellett a képzés időtartama és az oktatás szervezeti keretei is megváltoztak. Eleinte a *Budapesti Műszaki Egyetem* vegyészmérnökképzésének gyakorlatát átvéve, nyolc féléves volt a tanulmányi idő, majd próbaképpen kilenc félévre emelték, de ezt rövid időn belül felváltotta a jelenleg is érvényben lévő tíz féléves rendszer. A metodikai reform jelentősen megváltoztatta az oktatás addigi gyakorlatát, áttértek az egyetemen a tantárgyak szakosított oktatására.

Az intézmény életében a tudományos tevékenység mindig is jelentős szerepet töltött be. Az egyetemi oktatást a kutatás, a kutatást pedig az oktatás szolgálatába állították. Ez a kölcsönösség eredményezte azt, hogy a veszprémi egyetem tevékenysége egyre színvonalasabbá, elismertebbé vált. A város kutatóintézetei és az egyetem együttműködésével jelentős kutatási programok megvalósítására nyílt lehetőség. A Magyar Tudományos Akadémia a hatvanas évektől kutatócsoportokat hozott létre az egyetem egyes tanszékein, mint például a petrokémiai, analitikai kémiai kutatócsoportok.

Az intézmény 1959-ben kapott jogot egyetemi doktori címek adományozására, amit azóta számos volt hallgató érdemelt ki. 1993-ban, amikor az akkori Országos Ideiglenes Akkreditációs Bizottság az új felsőoktatási törvénynek megfelelően meghirdette a korábbi tudományos minősítést felváltó Ph.D. programot, Veszprémben is ennek megfelelően alakították ki doktori programjaikat és akkreditáltatták azokat.

A nyolcvanas évek végétől világossá vált, hogy az intézmény csak akkor tud megfelelni a kor elvárásainak, ha szűk profilú szakegyetemből többkarú, számos diszciplínát magas szinten képviselő, valódi egyetemmé válik. A meglevő adottságokat és a nyilvánvaló igényeket is figyelembe véve készült el az az átfogó fejlesztési terv, melynek végrehajtása lehetővé tette a hallgatói létszám jelentős emelését, új tudományos műhelyek kialakítását, egyre újabb szakok létesítését. E folyamat első fontos lépése a tanárképzés beindítása volt. Ebben az időben mind nagyobb igény jelentkezett az idegen nyelveket oktató pedagógusok iránt. Ezért az egyetem oktatási profilja bővítése érdekében először a nyelvtanárképzést vállalta fel, amely előbb angol, majd német szakon kezdődött meg. A kémia, teológia tanárszakokkal kiegészítve létrehozták a tanárképző kart, amely azóta is folyamatosan bővül: ma már számítástechnika, valamint környezettan szakos tanárok felkészítése is zajlik, 1994 szeptemberétől pedig megindult az országban egyedülálló színháztörténész-képzés.

A változásokat jelzi az is, hogy 1990. július 1-jétől *Veszprémi Egyetem* lett az intézmény elnevezése. A mérnöki karon a vegyészmérnökök mellett környezetmérnököket, valamint a modern számítástechnikában jártas informatikus mérnököket is képeznek. A természettudományos képzést adó vegyész szak azok számára kínál továbbtanulási lehetőséget, akik elsősorban a kémiai kutatások iránt érdeklődnek. 1993-tól működik a vállalkozásirányító menedzser szak, s 1994 szeptemberétől indult meg az oktatás az anyagmérnöki szakon.

1993. március 18-án a *Veszprémi Egyetem*, a *Veszprémi Hittudományi Főiskola* és a *Pannon Agrártudományi Egyetem* Georgikon Mezőgazdaság-tudományi Kara nemzetközi normákon alapuló, európai színvonalú univerzitás létrehozása érdekében megalakította a Középdunántúli Egyetemi Szövetséget.

Az egyetem – hazai kapcsolatain túlmenően – számos külföldi, például német, svájci, olasz, spanyol és brit intézménnyel is kontaktusba került. Oktatók és hallgatók cseréjével, berendezések átadásával folyamatos tudományos együttműködés zajlik a Darmstadti Műszaki Főiskolával. Hasonló kapcsolat áll fenn a ferrarai, lausanne-i felsőoktatási intézményekkel. A Nottinghami Egyetem a hallgatócserék és közös tanulmányutak révén nagy segítséget nyújt az oktatás színvonalának emeléséhez, a tanárképző kar fejlesztéséhez.

A *Veszprémi Egyetemre* a hallgatók nem csupán a városból és környékéről, hanem az ország egész területéről érkeznek. A diákok elhelyezésére két különböző stílusú és hangulatú, de igen jól felszerelt kollégium szolgál. Az egyetem tudományos, kulturális és sportrendezvényeiről korábban az *Egyetemünk* című lap tudósított, amelyet a közelmúltban váltott fel az *UV* című diáklap.

Az intézmény sportlétesítményekkel igen jól ellátott: sportcsarnokkal, korszerű vívó- és kondicionáló-teremmel rendelkezik. A Városi Stadion, a hozzátartozó kézilabda-csarnok és atlétikai pálya szintén az egyetem tulajdonát képezi, de nemcsak a diákoknak, hanem a város polgárainak is lehetőséget nyújt a testedzésre. A hallgatók művelődési igényeit öntevékeny művészeti csoportok, valamint az egyetemi Közművelődési Titkárság által szervezett programok szolgálják.

Összeállította: Horváth Zoltán

50 ÉVE ALAKULT MEG A MAGYAR AGRÁRTUDOMÁNYI EGYESÜLET

A kezdet

Egyesületünk öt évtizedes tevékenysége szinte tükörképe a magyar mezőgazdaság legutóbbi 50 éves változásának illetve fejlődésének. A kezdet nehézségeit csaknem leküzdhetetlennek tűnő akadályok is tetézték, amelyekből csupán példaként említünk néhányat.

A mezőgazdaságunk gépesítése az 50-es évek elején még gyermekcipőben járt és ehhez a technikai szinthez ugyanilyen szemlélet is társul. Az egyszerűbb mezőgazdasági gépeket (az ekét, vetőgépet, boronát) nem számítva, még a mezőgazdasági szakemberek is csak a traktort és a cséplőgépet tekintették igazi gépnek.

A Magyar Agrártudományi Egyesület „aranykönyvének lapjaira” kíváncsiak a hőskor még szerényebb eredményei is, amelyekkel leküzdötték a nagyobb teljesítményű gépekkel (pl. kombájnokkal) gyakran mutakozó előítéleteket, valamint a régi gazdatisztekkel szemben egyesek részéről akkor meglévő ellenséges véleményeket.

Nehezítette az Egyesület tevékenységét az is, hogy az akkori uralkodó hivatalos vélemény szerint a mezőgazdaság a szántóföldi tábla szélén végetér. A behordás, a begyűjtés, az alapvető feldolgozás, amely ma már természetszerűen a mezőgazdaság egészét alkotja, akkor külön-külön minisztériumok felügyelete alá tartozott. Nem kis tapasztalatra, sőt ügyességre volt szükség, hogy az Egyesület együttműködhessék a táblahatárt meghaladó kérdések megoldásában.

Munkánk 1951. szeptember 9-én az Agrártudományi Egyetem Budapest XI., Nagyboldogasszony u 44. sz. alatti (ma Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar) épületében vette kezdetét, ahol megalakult az Agrártudományi Egyesület (1957-ben vette fel a mai nevét). Az alakuló ülés megnyitóját Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter, zárszavát Valkó Endre MTESZ főtitkár tartotta.

Az Agrártudományi Egyesület első elnöke *Erdei Ferenc*, alelnöke *Bencsik István*, a Debreceni Agrártudományi Egyetem későbbi rektora, továbbá *Sedlmayer Kurt* világhírű növénynemesítő és *Somos András*, a Kertészeti Egyetem későbbi rektora. Főtitkár *Páter Károly*, aki utóbb a Gödöllői Agrártudományi Egyetem rektora lett.

Az 1956-os forradalom leverése után több professzort eltávolítottak az egyetemi karokról és sokan külföldre távoztak.

Az Egyesületben 1957 közepén indult meg újra a munka. Bizonyos kettősség jellemezte ezt az időszakot; egyrészt a korábbi évek gyakorlatához képest az agrárértelmség is nagyobb szakmai vélemény nyilvánítási lehetőséget kapott, másrészt a forradalom utáni megtorló intézkedések bizalmatlanságot és félelmet váltottak ki az agrárértelmségből.

A fejlődés útján

A hatvanas évek elején a legtöbb szakmai tennivalót az állattartás és annak gépesítése adta. Az ágazat ebben az időszakban indult fejlődésnek és állatállományunk évről évre gyarapodott. Az sem lebecsülendő, hogy ebben az időszakban az istállóban is otthonra lelt az automatika, pl. a bábolnai baromfi-istállóban.

Tejelő állományunk nagy részét már géppel fejték, a korszerűbb tartástechnológia korszerű takarmányozást követelt. Észrevehető eredmények születtek a takarmány-betakarítás és tartósítás valamint a kiosztás gépesítésében.

*Erdei Ferenc akadémikus,
a MAE első elnöke*

*Soós Gábor politikai államtitkár
Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium*

*Horn Péter akadémikus,
a Pannon Agrártudományi Egyetem rektora*

*Tamás Károly
közigazgatási államtitkár*

Koszorúzási ünnepség a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem bejáratánál

Mindez magával vonta a szállítás és anyagmozgatás fejlesztésének igényét. Egyesületünk, illetve társaságaink tapasztalatcseréken és tanácskozásokon foglalkozott az új állattartási módokkal.

Időközben a küldöttközgyűlés *Soós Gábor* MÉM államtitkárt választotta meg elnöknek.

A Magyar Agrártudományi Egyesület taglétszáma 1971 közepére elérte a 15 000 főt. A tagság 80%-a vidéken dolgozott és zömmel a megyei szervezetekben, illetve azok szakosztályaiban.

A MÉM részére több javaslatot dolgoztak ki és bocsátottak társadalmi vitára, például szarvasmarha- és sertésenyésztés, a gabonagazdálkodás, a zöldségtermesztés fejlesztése, a növényvédelem korszerűsítése, a mezőgazdaság szakember szükséglete stb. témakörökben.

Nemzetközi kapcsolataink is bővültek. Együttműködést kötöttünk a Párizsi székhelyű Mezőgazdasági Műszaki Fejlesztési Szervezettel (CIGR), ahol több tagtársunk vezetőségi tag lett, továbbá az Európai Munkavédelmi Egyesület (IVSS) Kasseli központjával, ahol ketten szintén nemzetközi vezetőségi tagok lettek, és más tudományos szervezetekkel is.

Ezen szervezetekkel való együttműködésünk lehetővé tette, hogy a hazai rendezvényeinkre a külföldi cégek a legmodernebb gépeiket és berendezéseiket hozták bemutatni munka közben is, pl. a bábolnai gépesítési napokra.

Jelenlegi helyzet

A 80-as évek végén az egyesületi életben is felvetődött a változtatás szükségessége. 1990-ben az új elnök *Horn Péter* akadémikus lett, aki a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem rektora volt.

2000-re taglétszámunk jelentősen csökkent, mintegy 6000 főre. Egyesületünk-
ből kiléptek az állatorvosok, agrárközgazdászok (új egyesületet alapítottak), vala-
mint több megyében, így pl. Szabolcs-Szatmár-ban és Csongrád megyében is
megszűnt a megyei szervezet.

2000. március 21-én a MAE Küldöttközgyűlése új vezetőséget választott. El-
nök *Dr. Tamás Károly*, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium köz-
igazgatási államtitkára, főtitkár *Dr. Neszeményi Károly*, a Mezőgazdasági Minősítő
Intézet főigazgatója.

Az azóta eltelt rövid időszak alatt több megyei szervezet újjáalakult és remény
van arra, hogy a Magyar Agrártudományi Egyesület rövid idő alatt ismét
a MTESZ egyik legnagyobb egyesületévé növi ki magát.

Az elmondottak alapján úgy érezzük, hogy a Magyar Agrártudományi Egyesü-
let öt évtizedes munkája nem volt eredménytelen. Feladatunk továbbra is az,
hogy sajátos lehetőségeinkkel elősegítsük mezőgazdaságunk fejlődését.

Jeszenszky Zoltán

25 ÉVES A PENCI KOZMIKUS GEODÉZIAI OBSZERVATÓRIUM

Huszonöt évvel ezelőtt, 1976 nov. 26-án került sor hazánkban az első és mind-
ezideig az egyetlen, kifejezetten az űrkutatás céljára épített létesítmény, a penci
Kozmikus Geodéziai Obszervatórium (KGO) ünnepélyes felavatására. A hatvanas
évek végére kialakultak a mesterséges holdak geodéziai felhasználásának technikai
feltételei. Nemzetközi indíttatásra 1969-ben kormány szintű döntés született
a KGO létrehozására. Az Obszervatórium helyének kiválasztásában még részt vett
az Űrkutatási Kormány Bizottság is, de a beruházást végül is az állami földmérés *Jóó
István* által vezetett akkori főhatósága, a MÉM Országos Földügyi és Térképészeti
Hivatal teljes egészében magára vállalta. Ténylegesen 1972 júl. 1-jén, *Almár Iván*
vezetői megbízatásával, a Földmérési Intézet (FÖMI) egyik főosztályaként kelt élet-
re a KGO. 1974 végére kutatókból és műszakiakból összeállt egy 20 fős csoport,
amely az Obszervatórium működését magas színvonalon biztosítani tudta.

A KGO feladata kezdetben kifejezetten a nemzetközi űrgeodéziai programokban
való részvétel, valamint a penci állomás globális koordinátáinak a meghatározása volt.
Később, ahogy a kozmikus geodéziai módszerek gyakorlati jelentősége megnőtt,
a KGO-hoz került az állami földmérés alaphálózatainak a szakmai felügyelete is.

A politikai rendszerváltozás után az Obszervatórium merev belső struktúrája is
megváltozott. Kutatói munkacsoportok (teamek) jöttek létre, a nemzetközi kap-
csolatok jelentősége megnőtt. Az addigi teljes költségvetési támogatás fokoza-
tan csökkent, helyére a pályáztatási rendszer lépett. Nagyobb lett a kutatók önál-
lósága, mert – ugyan intézeti keretek között – a sikeresen pályázó projektvezetők
személyesen felelnek a projektek végrehajtásáért. A projekt struktúra kiszélesítet-
te a kutatás területét, de továbbra is az űrgeodézia maradt a fókuszban. Jelenleg
a KGO költségvetésének mintegy felét a projektek finanszírozzák, ennek jelentős
hányadát pedig nemzetközi pályázatokból nyerik. A KGO eddigi vezetői megtar-
tották az *Almár Iván* által bevezetett gyakorlatot, teret engedtek a kutatói szabad-
ság, az önmegvalósítás érvényesülésének. A tudományos fokozattal rendelkező
kutatók számát tekintve a KGO a hazai geodézia egyik vezető kutatóhelye.
A KGO további vezetői: 1983–88 között *Alpár Gyula*, 1988–89 között *Mihály
Szabolcs*, majd 1990-től a jelenig *Fejes István*.

Fontosabb kutatási feladatok és eredmények

Az erőfeszítések jelentős része a megfigyelési technikák bevezetésére, tovább-
fejlesztésére, új módszerek kidolgozására irányult.

A mesterséges holdak fotografikus és lézeres megfigyeléséhez kidolgozták
a szükséges szoftvereket, a stelláris háromszögeléshez pedig kifejlesztették a vil-
lanószondákat. Létrehozták azokat a pályaszámító és javító számítógépes progra-
mokat, amelyek segítségével a műholdak megfigyelését végezték. Mintegy átme-
netként az optikai és a rádiós technikák között *Borza Tibor* kezdeményezésére ki-
fejlesztették a Fotodoppler eljárást.

A rádiós technikák területén, nemzetközi elismerés mellett *Fejes István*,
Borza Tibor és *Mihály Szabolcs* kidolgozta az interferometria elvét alkalmazó
Doppler megfigyelési technikát, amelynek alkalmazása közvetve a későbbi

Global Positioning System (GPS) technikában, mint „single difference method” vált általánossá. A JMR amerikai vevőgyártó cég a fejlesztéshez két korszerű Dopplervevőt ajándékozott a KGO számára. A KGO-ban Mihály Szabolcs által kifejlesztett SADOSA doppleres feldolgozó szoftver csomagot nemzetközi szinten használták.

Nemzetközileg is új területnek számítanak a hosszú bázisvonalú rádió interferometriával (VLBI) kapcsolatos alapkutatások a KGO-ban. Figyelemre méltó eredményeket sikerült elérni a földi VLBI technika űrbe való kiterjesztése – az űr VLBI – területén. Jelentős EU és holland pályázati támogatással a 90-es évek végére létrejött egy VLBI adatok fogadására alkalmas analízis központ és minősített kutatói gárda Pécen.

A GPS területén több sikeres Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB), Magyar Űrkutatási Iroda (MŰI) és Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) által meghirdetett pályázatra támaszkodva kidolgozásra került egy sor technológia, amelyek szinte azonnal gyakorlattá is váltak. Már 1994-től prioritást kaptak a szélső pontosságú mérési és feldolgozási technikák, amelyet főleg mozgásvizsgálatokhoz alkalmaznak. Az Országos GPS Hálózat (OGPSH) létrehozásával kezdeményezői és kivitelezői voltak a GPS felhasználók hazai hátterének a megteremtésében. Éppen egy évtizede kezdték el a Magyar Mozgásvizsgálati programot, melynek során minden második évben több napos mérést végeznek az ország 14 speciálisan állandósított pontján. A mérések feldolgozása és az eredmények kiértékelése alapján egyre nagyobb megbízhatósággal lehet feltérképezni a Pannon-medence kéregmozgásait. A gyakorlatban igazolták, hogy a légifelvétel feldolgozásához szükséges földi illesztőpontok számát drasztikusan le lehet csökkenteni, a repülőgépen végzett kinematikus GPS méréssel. *Kenyeres Ambrus* vezetésével technológiát dolgoztak ki a GPS-szel végzett magasság meghatározásra. Befejezés előtt áll a GPS műszerek kalibrálási folyamatának kidolgozása.

A geodéziai alaphálózatok fenntartása és korszerűsítése

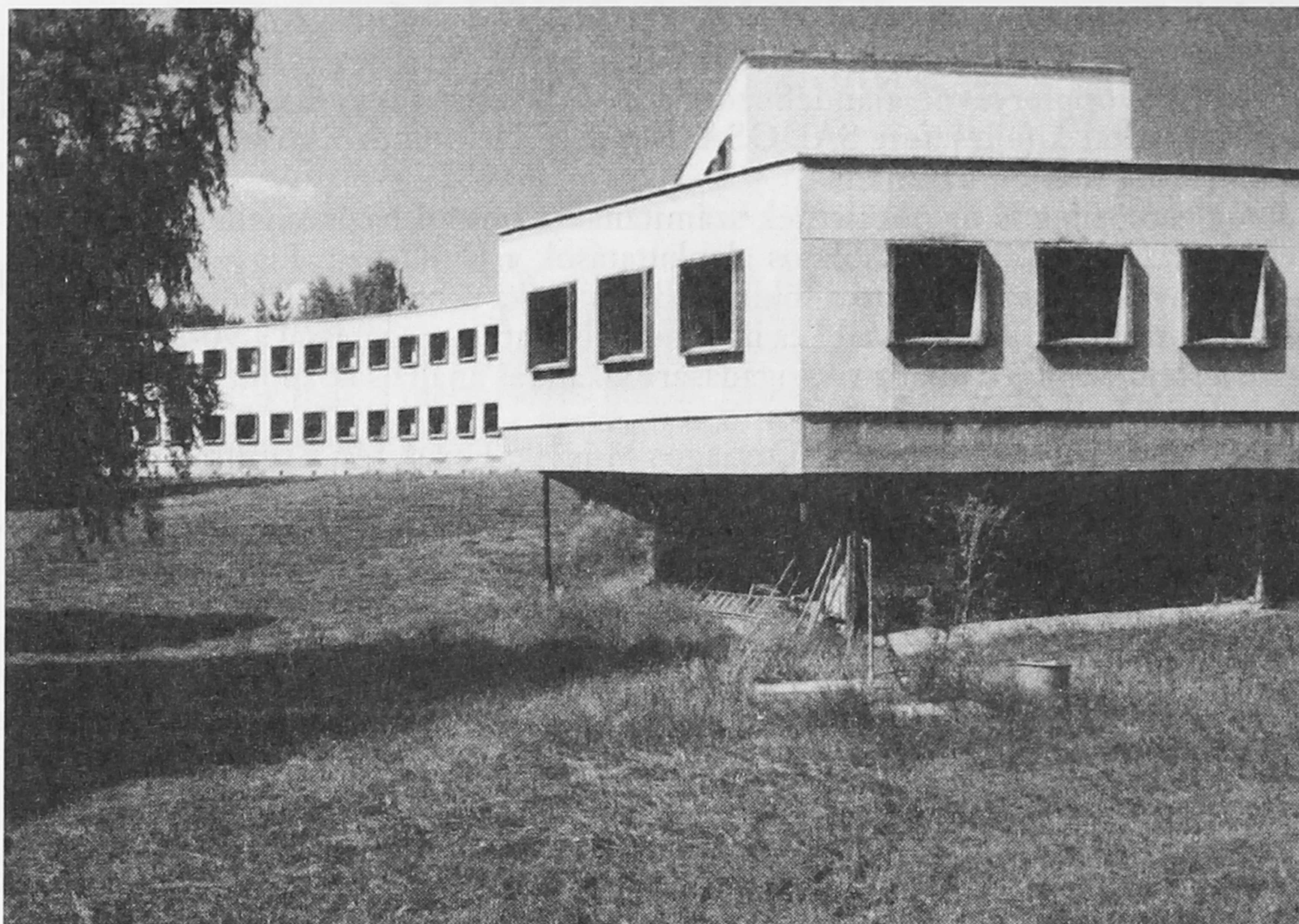
A KGO fennálásának már korai szakaszától törekedett az ország geodéziai alaphálózatának folyamatos korszerűsítésére, elsősorban az új űrgeodéziai technikák alkalmazásával és bevezetésével a mérnöki gyakorlatba.

Stelláris háromszögeléssel, az elsőrendű vízszintes hálózatban 7 db 50–150 km hosszú hűrt határoztak meg a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat (BGTV) közreműködésével. A program célja, amelyet sikerült is elérni, az Egyesült Országos Vízszintes Alaphálózat (EOVA) elcsavarodásának ellenőrzése.

Elsőként az akkori szocialista országok között, létrehozták a 14 pontból álló magyar Doppler hálózatot, amely természetesen ugyancsak az EOVA pontjaira támaszkodott. A doppleres hálózat már nemcsak az EOVA elcsavarodására adott ellenőrzést, de a hálózat méretarányára is.

A gödöllői alapvonal Vaisál-féle fény-interferométerrel történő megméréssel, biztosították a távmérők kalibrálásához szükséges távolsági etalont. A GPS technika igen korai szakaszában (1990-92), még a rendszer teljes kiépülése előtt a Budapesti és Pécsi Geodéziai Vállalatokkal együttműködve, két év alatt, 4000 alappont meghatározásával sikeresen befejezték a már két évtizede tartó EOVA IV.-rendű hálózat fejlesztését.

A GPS technika rohamos elterjedése megkövetelte a háromdimenziós geodézia infrastruktúrájának a létrehozását. 1994–97 között a szemléléstől kezdve a digitális adatbankkal bezárólag, létrehozták a több mint 1100 pontból álló OGPSH-t.

A pencsi Kozmikus Geodéziai Obszervatórium főépülete

A hálózat pontossága, valamint az, hogy pontjai az EOVA pontjaiból lettek kiválogatva, páratlan lehetőséget nyújt a kataszter hivatalos alaphálózatának, az EOVA-nak az elemzésére. Ezek a vizsgálatok jelenleg is folyamatban vannak. Az OGPSH pontjaira támaszkodhatnak a GPS felhasználók, amikor alappontokat határoznak meg, és ez a hálózat biztosítja a kapcsolatot a meghatározott pontok geocentrikus és az EOVA koordinátái között.

Az Egységes Országos Magassági Alaphálózat (EOMA) elhúzódó fejlesztésnek adott lendületet a KGO-ban kidolgozott technológia, amely a világon az első között termelési szintre emelte a GPS magasság meghatározást. Dunántúlon, a harmadrendű szintezési vonalak helyett 2000-től már ezzel a módszerrel történik a harmadrendű GPS magassági alappontok meghatározása.

Posztgraduális képzés, kapcsolat az egyetemekkel

Minden magára valamit is adó kutatóhelynek kötelessége gondolni az utánpótlás képzésére, a megszerzett tudás közvetlen továbbadására. Ennek a feladatnak legkézenfekvőbb formája az egyetemekkel való közvetlen kapcsolat. A KGO-ban rendszeresen fogadnak és képeznek Ph.D. doktoranduszokat, akik témájukkal kötődnek az űrgeodéziához. A minősített kutatók közül többen előadnak a BME Általános és Felsőgeodéziai Tanszékén, valamint az ELTE Csillagászati Tanszékén. Szervezetileg a KGO mindkét egyetemnek kihelyezett Űrgeodéziai Laboratóriuma, ami megkönnyíti az együttműködést. A kutatók saját továbbképzése is fontos feladat. Ez évben négyen nyújtanak be Ph.D. disszertációt a KGO-ból. A munkatársak rendszeresen vesznek részt nemzetközi konferenciákon, vagy töltenek

hosszabb-rövidebb időt külföldön társintézményekben, de Pencen se számít ritkaságnak a külföldi vendégkutató. Számos külföldi és hazai egyetemi hallgató töltötte a KGO-ban nyári gyakorlatát.

A KGO által koordinált jelentősebb nemzetközi programok

A szakágazaton belül a nemzetközi szerepvállalás a KGO egyik legkiemelkedőbb feladatai közé tartozik. Az alábbiakban röviden felsoroljuk azokat a nemzetközi programokat, amelyekben a KGO vezető szerepet játszott, vagy játszik.

Fotodoppler: A Kelet-Európai országok közül elsőnek Magyarország rendelkezett Doppler vevővel. Ez a program lehetővé tette, hogy a doppleres technika közelébe kerüljenek azok is, akik csak a fotografikus technikával rendelkeztek. Hét Interkozmosz állomás számára tudtunk egységes világrendszerben koordinátát számítani.

WEDOC I. és II (Nyugat-Kelet Európai Doppler megfigyelési kampány): Az első olyan geodéziai program, amely a megosztott Európa két felét összekötötte. A doppleres kampányban 14 ország 17 állomása vett részt. A hálózatszerűen számított koordináták pontossága 20–30 cm. A mérési kampányok előtt a műszerek kalibrálására Pencen került sor.

CERGOP I. és II. (Közép-Európai GPS Regionális Geodinamikai Program): Az első fázisban (1994–98) 11 ország 31 állomása vett részt. A GPS technikára alapozott projekt célja a régióban jelenleg is tartó tektonikai mozgások kimutatása. Az első fázis sikerére alapozva, 1998-ban megkezdődött a program második fázisa, a CERGOP II., amelybe már 17 ország 62 állomással kérte felvételét. Eddig összesen 5 GPS monitorozó mérési kampányra került sor.

GPS in Central Europe: Az 1991-ben ezzel a címmel Pencen szervezett szeminárium olyan sikeres volt, hogy azóta két évenkénti gyakorisággal sorozattá vált. Eddig öt szemináriumot rendeztek, de a sorozat folytatódik, mert nemzetközi igény mutatkozik iránta.

A KGO kétoldalú kapcsolatait a hely hiányában mellőzve, meg kell említeni, hogy a penci permanens GPS állomás szerves tagja a Nemzetközi GPS Szolgáltatnak (IGS) és az európai EUREF hálózatnak. Ezen szervezetek rendezvényein rendszeresen képviseljük az országot. Munkatársaink több hazai és nemzetközi tudományos bizottságnak a vezetői.

A jövő perspektívái

Az európai integráció és a tudásalapú fejlődési pálya párosulva a töretlen technikai fejlődéssel az űrgeodézia területén komoly kihívás a szakágazat részére. A KGO-ra ebben a vonatkozásban komoly feladatok várnak. Ízelítőül megemlítnünk néhány területet.

Új szolgáltatási szerepre nyílik lehetőség a metrológia területén. Létrejön egy komplex akkreditált laboratórium, ahol a távmérők mellett GPS műszerek kalibrálását is el lehet végezni. E kérdésben már csupán az adminisztrációs munka van hátra.

Küszöbön áll a hazai aktív GPS hálózat létrehozása, Penc központi állomással. Az aktív GPS hálózat egy új korszakot jelent a geodéziában, hiszen felváltja a több száz éves, kövekkel állandósított geodéziai hálózatokat.

A tervezés stádiumában van a penci EUREF permanens állomás továbbfejlesztése egy európai regionális feldolgozó központtá, kiemelt figyelmet fordítva a geodinamikára.

Az új technikai fejlesztések vonatkozásában fontos szerepet kap a jövőben egy polgári integrált globális navigációs műhold rendszer, a GNSS és azon belül az

európai GALILEO program, ami hosszú távon felválthatja a GPS-t. További érdekes új geodéziai alkalmazásokat rejthet a VLBI űrholdak következő generációja, vagy a szintetikus apertura radar technika is.

Perspektivikus lehet a jelenlegi oktatási szerepet megnövelve, VLBI és GPS témában, egy európai regionális analízis és továbbképző központ felállítása. Ezzel párhuzamosan a penci adottság kihasználásával, létezik egy terv az Observatórium továbbképző központtá fejlesztésére, az állami földmérés kereteiben is.

A 25 éves évforduló alkalom egy áttekintésre. Óhatatlan azonban, hogy ilyen terjedelem mellett több fontos esemény említése is elmarad. Nem beszéltünk pl. azokról az egyéni sikerekről, amelyet munkatársaink elértek. A KGO referált publikációinak egy kutatóra eső éves átlaga 1.23, ami megállja a helyét nemzetközi összehasonlításban is.

Az űrkutatás perspektíváinak ismeretében, bizakodással tekintünk a jövő elé, mert a kozmikus geodézia szerepének további növekedése prognosztizálható. Reményünket fejezzük ki, hogy a KGO, mint az ország egyetlen űrkutatási céllal létesített intézménye, a jövőben is megtartja az űrgeodézia területén elért kiemelkedő helyét.

Borza Tibor – Fejes István

NÉVMUTATÓ

Abafáy (Öffenberger) Gusztáv	35, 105	Csiszár Lajos	32, 48
Ács Tivadar	35, 116	Csűrös Zoltán	39, 49
Adda Kálmán	35, 83		
Ágoston Emil	32, 124	Deák Ferenc	31
Álmásy László Ede	40, 61	Debreczeni Márton	28, 51
Ambshell Antal	23, 57	Déchy Mór	28, 116
Anghi Csaba Geyza	35, 112	Demeter Ferenc	32, 115
Annau Ernő	34, 44	Dévay József	37, 54
Árkay Bertalan	35, 67	Dischka Győző	35, 118
Árkövy (Arnstein) József	28, 49	Domokos Pál Péter	35, 83
		Döbrentei Gábor	28, 63
Balázs Ferenc	35, 114	Dötsch Károly	35, 119
Balogh Artúr	40, 56	Dötzer Ferenc	26
Bándy Iván	38, 88	Drucker Jenő	38, 97
Bánfihunyadi János	21	Dulánszky Nándor	35, 114
Bánhegyi József	42, 104		
Bárány Róbert	32, 71	Eisele József	35, 75
Baranyai Decsi János	21, 78	Erdei Lajos, ifj.	42, 81
Bauer Jenő	42, 78	Erdey-Grúz Tibor	42, 98
Bede József	26	Esterházy Pál	35, 62
Bedekovich Lőrinc	23		
Bélteki Lajos	35, 72	Faber Gusztáv	34, 44
Benedek József	32, 68	Fábián Dániel	34, 46
Bertalan Lajos	35, 94	Falka Sámuel, bikfalvi	27, 44
Bertalanffy, Ludwig von	35, 106	Farkas Sándor, némedi	38, 126
Bese (Ligeti) Lajos	38, 109	Felszeghy Béla	40, 83
Bicsérdy Béla	40, 122	Fényes Elek	32, 91
Bilkei Pap Lajos	42, 46	Ferenczi Sándor	35, 97
Bobik Ignác	27, 53	Fermi, Enrico	35, 108
Boleman Géza	32, 105	Finály István, kendi	32, 75
Borbély Kamill József	34, 44	Fischer Antal	35, 104
Borsos József	34, 44	Fischer József	35, 67
Bosnyák Ernő	32, 43	Fodor József	35, 60
Bökönyi Sándor	37, 59	Fogarasi Albert	28, 63
Brandenstein Béla	34, 59	Földi János	25, 65
Brüll Emánuel	40, 94	Förster Aurél	31
Bunyitai János	37, 52	Frits József	41
		Frommhold Károly	31
Cathry Szaléz Ferenc	35, 105	Fruhmán Antal	25
Clusius, Carolus	19, 51	Fuchs Károly Henrik	28, 81
Czagány István	38, 80		
Czetz Antal	25, 112	Gebhardt Béla	34, 55
Czimeg János	32, 54	Gerendás Mihály	42, 81
Csermely Károly	42, 64	Gonda Béla	29, 127
Csicsátka Antal	42, 86	Gregersen Hugó	41

Gruber Lajos	28, 76	Kazay Endre	32, 117
Güll Vilmos	31	Kemény János György	38, 76
Gyapay Jenő	42, 101	Képešy József	32, 114
Gyarmathy Sámuel	23, 89	Kereszty Alfonz	34, 47
Gyarmati János	38, 112	Keserű Mózes	25, 97
György Pál/Paul György	42, 55	Kindermann József Károly	25, 111
		Király István	22
Hajdu Gusztáv	42, 80	Kircher, Athanasius	21, 79
Halász Ignác	35, 66	Kiss Gábor	23
Halaváts Gyula	38, 92	Klimm Mihály	28, 103
Harnik István	35, 122	Klivényi Ferenc	38, 107
Hatvany József	38, 118	Koch Ferenc	35, 100
Hauszmann Alajos	38, 94	Kogutowicz Manó	29, 126
Hazay István	35, 69	Kolbenheyer Gyula	28, 75
Hegedüs Lajos Viktor	35, 99	Kolosváry Gábor	35, 98
Heim Pál	32, 120	Konkoly-Thege Gyula	32, 126
Herrmann Antal	28	Kónya Sándor/Alexander Konya	41
Herzog György	35, 123	Koppányi Tivadar	35, 127
Hikisch Rezső	32, 103	Korbuly János	42, 125
Holló László	42	Kováts Mihály	28, 82
Hóra Nándor	32, 72	Környey István	35, 93
Horánszky Nándor	42, 121	Kövesi Antal	32, 102
Horusitzky Ferenc	34, 50	Krempels Tibor	37, 50
Horváth József	42, 44	Kresz Géza	35, 66
Horváth Vera	38, 112	Krompecher Ödön	38, 100
Hoszpötzky Alajos	28, 57	Kulcsár István	35, 106
Hönsch László	35, 116	Kulin István	34, 57
Hönsch Zsuzsanna	27, 55	Kulin László	34
Hudacsek József	40, 119	Kümmerle Jenő Béla	32, 56
Huszár Andor	38, 87		
Hüttl Hümér	35, 66	Ladányi Antal	34, 58
		I. Lajos (Nagy)	19, 56
Ilosvay Lajos	28, 115	II. Lajos	19, 101
Imre József id.	29, 124	Lampl Hugó	42, 81
		Liebermann Leó	38, 89
Jakab Árpád	35, 75	Lipszky János	27, 74
Janáky István	35, 127	Lipták Pál	37
Jánosi Miklós	21	Lössl, Franz	25
Jolánkai Gyula	42, 112	Lübeck János Károly	24
Jónás Dávid	40, 72		
József nádor	24, 58	Mados [Kotzmann] László	34, 54
		Madzsar József	31
K.(önig) Jónás Ödön	29, 123	Magyar István	25, 48
Kabán Ferenc	38, 99	Makkai Sándor	40
Kabdebo Gyula	37	Mándy György	42, 79
Kacsó Sándor	34, 52	Mayerffy Ferenc	24
Kadič Ottokár	32, 92	Menyhárt József	42, 75
Kalcher Márton	22	Mócsy János	42, 98
Kalmár László	42, 96	Morvay József	38, 79

Mozsonyi Sándor	42, 103	Strausz László	35, 116
Muttnyánszky Ádám	42, 96	Stróbl Alajos	38, 124
Nádler Herbert	40, 86	Szabó Bálint	31
Nagy Árpád	35, 117	Szabó József	25, 65
Nagy Lajos	38, 109	Szabó Pál Zoltán	35, 100
Németh Endre	42, 81	Szalkai László	19, 102
Németh Gyula	42, 124	Szebellédy László	35, 70
Németh László	35, 70	Székácsy Miklós	35, 118
Noszky Jenő, id.	39	Szerb Antal	35
Nyíry István	24, 75	Szikora György	37, 55
Pákh Erzsébet	40, 111	Sziksza Fabricius Balázs	21
Palugyay Imre	32, 122	Szilágyi Béla	32, 120
Papp Ferenc	35, 94	Szilárd Béla	38, 80
Pásztor Mihály	31	Szontagh Tamás	28, 67
Pataki Vidor János	34, 52	Szórady István	37, 46
Pekár Ferenc	26	Szőnyi Ottó	32, 88
Petrichevich Horváth Lázár	28, 48	Takács József	34, 46
Pfaff Ferenc	28, 119	Tallián Ferenc	34, 43
Pogány Frigyes	42, 124	Tarducci Achille	21
Polányi Mihály	42, 53	Tass Antal	32, 67
Posewitz Tivadar	28, 122	Tauffer Vilmos	28, 85
Putnoky Gyula	35, 117	Titius Pius Vendel	25, 113
Rados Kornél	34, 53	Trócsányi Zsolt	37, 70
Rajeczky Benjámín	35, 117	Turán Pál	42, 107
II. Rákóczi Ferenc	21, 63	Ugrai Károly	34, 48
Ray Rezső	83	Vályi K. András	25, 122
Regiomontanus, Johannes Müller	19, 85	Vázsonyi Ádám	34, 50
Reichert Róbert	35, 105	Verancsics Faustus	19
Renner János	42, 47	Veredy Gyula	42, 104
Révhelyi Elemér	42, 92	Veress Zoltán	35, 89
Róth Samu	29, 125	Vész (Weiss) János Ármin	26
Rubigally Pál (Rubigallus)	21, 56	Vidats János	27
Sajó Károly	28, 84	Virág József	35, 109
Sauer Ignác	25	Vitális Sándor	42, 82
Schmidt Ferenc	34, 57	Voll György	38, 91
Schnedár János	27, 109	Vörös Antal	38, 123
Siklóssy László	39	Wein György	42, 123
Schönviszky László	34, 52	Wermann Oszkár	32, 110
Simonkai Lajos	28, 44	Winkler Dezső	35, 87
Simor Ferenc	35, 120	Zach Antal	27, 120
Sina Simon	32, 68	Zboray Ernő	35, 99
Sóltz Vilmos	35, 110	Zelcsényi Géza	35, 79
Sótonyi Gyula	35, 100	Zichy Péter gróf	22
Staszic, Stanislaw	26	Zitterbarth János	27
Steinheil, Karl August	25	Zombory László	35, 60

